રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળા

(મહાત્મા ગાંધીજીના લેખોમાંથી ઉદ્ધૃત)

પ્રકાશક,

નગીનદાસ અમુલખરાય.

રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળા.

(મહાત્મા ગાંધીજીના લેખોમાંથી ઉદ્ધૃત)

પ્રકાશક,

નગીનદાસ અમુલખરાય.

૩૦, હનુમાન બિલ્ડિંગ, હોમજી સ્ટ્રીટ,

સફેદ, કોટ,—મુંબાઈ.

જુન, ૧૯૨૨=જેઠ, ૧૯૭૮.

મૂલ્ય=ચાર આના.

આ પુસ્તક મુંબઇ, નં. ૯૩ ચીંચપોકલી, પરેલ રોડ પર લેડી નોર્થકોટ હિંદુ ઓરફનેજ કે. એન. સેલર પ્રેસમાં જાદવજી પિતાંબર ઠક્કરે છાપ્યું છે.

૧. લોકજાગૃતિ માત્ર રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિ દ્વારાજ થઈ શકે એ તો સૌએ જોયેલું છે.

૨. રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી તેમાં ધર્મવૃત્તિ દાખલ ન થાય ત્યાં સુધી શુષ્ક રહે.

૩. રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિને જો ધર્મનું સ્વરૂપ અપાય તો તે પ્રવૃત્તિ મોક્ષ માર્ગ દર્શાવનારી થઇ પડે.

૪. આ જમાનામાં રાજ્યદ્વારી સંન્યાસી જ સંન્યાસને દીપાવી શકવાના છે.

૫. શુદ્ધ ધર્મ માર્ગે જનારો કોઇ પણ ભારતવાસી રાજ્ય પ્રકરણી કાર્યોમાં ભાગ લીધા વિના ભાગ્યેજ રહી શકે.

એટલે બીજા રૂપમાં કહેતાં શુદ્ધ ધર્મમાર્ગી લોકસેવાનો અંગીકાર કર્યા વિના રહીજ શકતો નથી, અને રાજ્યતંત્રની જાળમાં આપણે બધા એટલે બધે દરજ્જે ગુંચવાયલા છીએ કે રાજ્યતંત્રમાં પડયા વિના લોકસેવા સંભવિત નથી.

"મહાત્મા ગાંધી."

પરતંત્ર રાષ્ટ્રે સ્વતંત્રતા સ્થાપવા માટે પોતાના સંતાનોને બાળપણથી એવી શિક્ષા અને દીક્ષા આપવી જોઇએ કે, જેના પરિણામે તેઓ દેશને માટે પોતાનું સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર બની શકે. આવા સંતાનો ઉત્પન્ન કરવા અર્થેજ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની અગત્ય સ્વીકારવામાં આવી છે.

ભારતે ધર્મગ્લાનિના સમયમાં પરમ પુરૂષો ઉત્પન્ન કરવાની અવિચલ કીર્તિ સંપાદન કરેલી છે. ભારતનો આ ધર્મગ્લાનિનો સમય છે. આ સમયે મહાત્મા ગાંધીજીને ભારતે ઉત્પન્ન કરી પોતાની પ્રાચીન કીર્ત્તિ કાયમ કરી છે. મહાત્મા ગાંધીજી એ એક એવી સજીવન મૂર્તિ છે કે, જે મનુષ્યજાતિને, પરને માટે પોતે દુઃખી થવું, દેશને માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવું અને ધર્મને માટે મરી ફીટવું એ પ્રત્યક્ષ રીતિએ શીખવે છે. આવા અનુકરણીય પુરૂષના વિચારોજ ભારતને સ્વતંત્રતાને માર્ગે જવા માટે તેના સંતાનોને પ્રેરી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીના વિચારોથી ભારતના સંતાનો બાળપણથી જેવા તૈયાર થઈ શકે તેવા બીજા કોઇના વિચારોથી તૈયાર ન થઇ શકે એવું અનુભવી, તેઓશ્રીના વિચારોમાંથી આ પાઠમાળા ગોઠવી કાઢી છે. અમારી આશા છે કે, આ પાઠમાળા ભારતની રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળાની શ્રેણી કેવા પ્રકારની લખાવી જોઇએ તેના નમૂનારૂપ થઇ પડશે.

વિદ્યાર્થીઓ અને સામાન્ય વાંચકવર્ગ બન્નેને એક સરખી ઉપયોગી થઈ પડે એવી ધારણાથી આ પાઠમાળાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, અને સર્વ ધર્મોની પ્રવેશપોથી તરીકે આ પુસ્તક વંચાવુંજ જોઇએ એવો જો જાહેરઅભિપ્રાય થશે, તો અમારો શ્રમ ફળિભૂત થયો અમને લાગશે.

પાઠનો અનુક્રમ, પાઠોની શરૂઆતની આગળ, અને અઘરા શબ્દોના અર્થ તથા શુદ્ધિપત્રક, પાછળ આપ્યાં છે. રાષ્ટ્રીય ભાવનાના પોષણ અર્થે હિંદના બાર મહાન નેતાઓનાં આકર્ષક ચિત્રો બેવડા રંગમાં આપ્યાં છે. આ માળામાં અમારી રહેલી અનેક ખામીઓ સુચવવાનું સર્વ વાંચકોને આમંત્રણ છે, જેથી બીજી આવૃત્તિ આ કરતાં વધારે, પ્રજાની સેવા બજાવે.

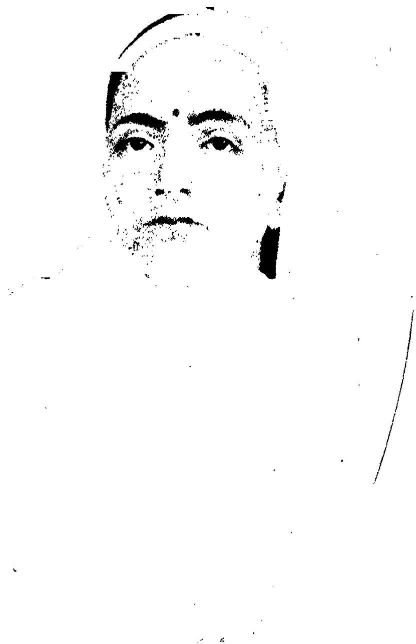
અનુક્રમ.

ચિત્રોની વિગત.	પાનું.

મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

A 2840 — Lakshmi Art, Bombay, 8

ગાંધીજીનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી કસ્તુરબા

રાષ્ટ્રીય વાંચનમાળા.

—:o:—

पाठ १ लो. महात्माजीनो अदालतमां एकरार.
भाग १ लो.

"હિંદુસ્થાન પ્રત્યે તેમજ જે વિલાયતની પ્રજાને સંતોષવા ખાતર, મુખ્યત્વે કરીને, આ મુકદ્દમો માંડવામાં આવ્યો છે તે પ્રજાની પ્રત્યે રહેલો મારો ધર્મ વિચારતાં, મને લાગે છે કે, એક ચુસ્ત રાજનિષ્ઠ અને સહકારી શહેરી મટીને, આજે હું એક કટ્ટો રાજદ્રોહી અને અસહકારી શા સારૂ બન્યો છું, એનો ખુલાસો આપવાને હું બંધાએલો છું. ઉપરાંત અદાલતને પણ, હિંદુસ્થાનમાં કાયદાથી સ્થપાએલી સરકાર સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાના આરોપને, હું શા કારણે સ્વીકારી લઉં છું, એ મારે જણાવવું જોઇએ.

૨ મારા જાહેરજીવનની શરૂઆત સને ૧૮૯૩ માં દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિષમ સંજોગો વચ્ચે થઈ. એ દેશમાં અંગ્રેજી સત્તા જોડેનો મારો પહેલવહેલો સમાગમ ઝાઝો સુખદાયી ન કહેવાય. મને માલમ પડયું કે માણુસ તરીકે અને એક હિંદી તરીકે મને

*તા. ૧૮ મી માર્ચ ૧૯૨૨ ના રોજે મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીએ પોતે, અમદાવાદ, શાહીબાગ આગળ અદાલતમાં રજુ કરેલ એકરાર.

મૂળ અંગ્રેજી ઉપરથી.

કશાજ હક્ક નહોતા; ઉલટું મેં જોયું કે હું હિંદુસ્થાની હતો, એટલાજ કારણસર માણસ તરીકેના પણ મારા હક્કો માર્યા જતા હતા.

૩. પણ આથી હું હાર્યો નહિ. હિંદીઓ પ્રત્યે ચલાવવામાં આવતું દુર્વર્તન એ એક મોટે ભાગે સારા એવા, રાજતંત્ર ઉપર વળેલો બ્હારનો મેલ છે, મૂળ હાડે તો તંત્ર સારૂં છે, એમ મેં મારા મનને મનાવ્યું, અને જ્યાં મને એ સરકારના દોષ જણાયા ત્યાં તે સારૂ, તેને વખતોવખત વખોડવા છતાં, તેનો નાશ કદિ પણ ન ઇચ્છતાં, એ સરકાર જોડે હું સ્વેચ્છાપૂર્વક અને સાચા દિલથી સહકાર કરતો રહ્યો.

૪. આથી સને ૧૮૯૯ માં બોઅરયુદ્ધવેળાયે જ્યારે એ સલ્તનતની હસ્તી જોખમમાં આવી પડી ત્યારે મેં તેને મારી સેવા અર્પણ કરી. મેં જખમીઓની માવજત કરનારી સ્વયંસેવકોની ટુકડી ઉભી કરી, અને લેડીસ્મીથના બચાવને સારૂ થયેલી સંખ્યાબંધ લડાઇઓ દરમ્યાન મારાથી બનતું કર્યું. તેજ પ્રમાણે સને ૧૯૦૬ માં ઝુલુ બળવા દરમ્યાન પણ, મેં જખમીઓને ઉઠાવનારા ડોળીવાળાઓની એક ટુકડી ઉભી કરેલી, અને 'બળવો' શમતા સુધી સેવા બજાવેલી. આ બન્ને પ્રસંગે મારી સેવાઓને માટે મને ચાંદ મળેલા અને સરકારી ખરીતાઓમાં મારા કામની ખાસ નોંધ લેવાએલી. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના મારા કામની કદરમાં લૉર્ડ હાર્ડિંજ તરફથી મને "કૈસરેહિંદ" સુવર્ણપદક મળેલો.

૫. સને ૧૯૧૪ માં જ્યારે ઇંગ્લંડ અને જર્મની વચ્ચે લડાઇ જાગી ત્યારે મેં લંડનમાં તે વખતે વસતા હિંદીઓની–મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓની–એક 'એમ્બ્યુલન્સ' ટુકડી ઉભી કરેલી. આ ટુકડીએ કીમતી સેવા બજાવ્યાની ત્યારના અમલદારોની કબૂલાતો છે. અને છેલ્લે હિંદમાં જ્યારે ૧૯૧૭ ની સાલમાં દિલ્હીમાં મળેલી યુદ્ધપરિષદમાં લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડે લશ્કરભરતીને સારૂ આગ્રહભરી અરજ

ફરી ત્યારેસુદાં મારી તબીયત સામું પણ ન જોતાં, ખેડા જીલ્લામાં લશ્કરભરતીને સારૂ હું મચ્યો, જો કે મારા પ્રયત્નને ફળ આવવા માંડયું એટલામાં લડાઇ બંધ થઈ અને વધુ રંગરૂટોની જરૂર ન રહ્યા બાબતના હુકમો નીકળ્યા. આ બધા સેવાના પ્રયત્નો દરમ્યાન હું એજ આશાની હુંફે જીવતો હતો કે, આવી સેવાઓ બજાવીને મારા દેશબંધુઓને સારૂ સલ્તનતમાં સંપૂર્ણ સમાનતાનો દરજ્જો મેળવી શકાશે.

पाठ २ जो महात्माजीनो अदालतमां एकरार.

भाग २ जो.

એ મારી આશા પર પહેલવહેલો ફટકો 'રૉલેટ ઍક્ટ'ના રૂપમાં પડયો. એ કાયદા સામે મારે કડવી ઝુંબેશ ચલાવવી પડી. ત્યારબાદ પંજાબનો કાંડ શરૂ થયો, જેનો આરંભ જલિયાંવાલાની કતલથી થયો અને અવધિ, પેટે ચલાવવાના હુકમોમાં, જાહેર રસ્તાઓપર ફટકાઓ મારવામાં અને એવાંજ બીજાં અકથનીય અપમાનભર્યાં કૃત્યોમાં થઇ.

૨. મેં એ પણ જોયું કે, તુર્કી તેમજ ઈસ્લામનાં પવિત્ર સ્થળો પર હાથ ન નાંખવાના સંબંધમાં હિંદી મુસલમાનોને વડા પ્રધાને આપેલો કોલ પળાવાનો ઝાઝો સંભવ ન હતો, પણ એ બધાં લક્ષણ દેખાતાં છતાં અને મિત્રોએ પણ મને ગંભીર ચેતવણીઓ આપ્યાં છતાં, અમૃતસરમહાસભા વખતે સરકાર જોડે સહકારની તેમજ મૉન્ટેગ્યુ–ચેમ્સફર્ડ સુધારા સ્વીકારવાની તરફેણમાં હું ઝુઝયો, એવી આશાએ કે, વડા પ્રધાન હિંદી મુસલમાનોને આપેલો પોતાનો કોલ આખરે પાળશે, પંજાબનો જખમ રૂઝવવામાં આવશે અને સુધારા જો કે અધૂરા અને અસંતોષકારક હતા છતાં, તે હિંદના જીવનમાં એક નવા અને આશાદાયી યુગના સૂચક નીવડશે.

૩. પણ મારી આશાઓ બધી ધૂળ મળી. ખિલાફતને લગતો કોલ પાળવાનો મોખ નહોતો. પંજાબના કાંડ પર સફેદો ફેરવવામાં આવ્યો અને ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવાનું તો કોરે રહ્યું, પણ ઉલટા તેઓ પોતાની નોકરીઓ પર કાયમ રહ્યા અગર તો તેમના પેન્શનો હિંદી ખજાનામાંથી અપાવાં ચાલુ રહ્યાં અને વળી કેટલાક દાખલાઓમાં તો તેમને ઉલટા ઈનામઅકરામો એનાયત કરવામાં આવ્યાં. મેં એ પણ જોયું કે, સુધારાઓથી જે દિલના પલટાની આશા બાંધવામાં આવી હતી તેવો કશોએ પલટો ન થતાં માત્ર હિંદુસ્થાનનું ધન વધુ ચૂસવાની અને માત્ર તેની ગુલામીને લંબાવવાનીજ તે એક નવી તદબીર હતી.

૪. અફસોસપૂર્વક હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે બ્રિટિશ હકુમતે રાજદ્વારી તેમજ આર્થિક બન્ને દૃષ્ટિએ હિંદને તે અગાઉ કદિ નહોતું તેટલું લાચાર જ કરી મેલ્યું છે. નિઃશસ્ત્ર હિંદ આજે કોઈપણ હુમલાખોર સામે શસ્ત્રની લડાઈમાં ઉતરવા માંગે તો તેમ કરવાની આજે કશી જ તાકાત તેનામાં નથી, અને આ સ્થિતિ એટલી તો હદ સુધી વ્યાપેલી છે કે અમારા કેટલાક સારામાં સારા માણસો પણ આજે એવું માને છે કે હિંદે સંસ્થાનોની ઢબનું સ્વરાજ મેળવવાને પણ હજુ અનેક પેઢીઓ વીતાડવી જોઈએ.

पाठ ३ जो. म .त्माजोनो अदालतमां एकरार.
भाग ३ जो.

હિંદુસ્થાન આજે એટલું તો નાદાર બની ગયું છે કે, તેનામાં દુષ્કાળોની સામે ટકાવ કરવાની બીલકુલ શકિત નથી. અંગ્રેજોએ અહિં પગલાં કર્યાં તે અગાઉ હિંદ પોતાનાં લાખો ઝૂંપડાઓમાં કાંતતું તથા વણતું અને ખેતીમાંથી મળી રહેનારી પોતાની ન્હાનીશી આજીવિકામાં રહેતી ખોટ ભરી કહાડતું. જીવાદોરી

સમો આ હિંદનો ગૃહઉદ્યોગ, માની ન શકાય એટલા નિષ્ઠુર અને અમાનુષી ઉપાયોવડે નષ્ટ કરવામાં આવ્યો, જેનાં બ્યાનો અંગ્રેજ સાક્ષીઓએ કરેલાં છે.

૨. હિંદની અધપેટે રહેનારી આમપ્રજા કેવી ધીમે ધીમે મૃતપ્રાય થતી જાય છે, એની શહેરોના રહેનારાઓને ભાગ્યેજ ભાળ છે. તેઓને ખબર નથી કે તેમને ભોગવવા મળતા ક્ષુદ્ર એશઆરામ તેઓ હિંદને ચૂસનારા પરદેશી મૂડીદારોનાં, ઘર ભરવા, જે મહેનત કરે છે, તેની દલાલી, શિવાય બીજું કશું નથી અને પેલાઓનો બધો નફો તેમજ આમનો દલાલી બન્ને હિંદની ગરીબ પ્રજાને નીચોવીનેજ નીતારી કહાડેલાં હોય છે. તેમને ગમ નથી કે બ્રિટિશ હિંદમાં કાયદાથી સ્થપાએલી સરકાર એ ગરીબ આમપ્રજાને આ રીતે ચૂસવાની ખાતરજ ચલાવવામાં આવે છે. ચાહે તેવા વિતંડાવાદથી કે આંકડા અહેવાલોના ચાહે તેવાં માયાવી કોષ્ટકોથી આજે જે પૂરાવો હિંદના ગામડાઓ પોતાનાં ચાલતાં બોલતાં હાડપિંજરોથી નરી આંખને પણ આપી રહેલ છે તેને ઉડાવી શકાય તેમ નથી.

૩. મારા મનને તો છાંટાભાર શક નથી કે ઇશ્વર જેવા કોઇ માલિક જો દુનિયાને માથે હોય તો તેના દરબારમાં ઇંગ્લંડને, તેમજ હિંદુસ્થાનના આ બધા શહેરોમાં વસનારાઓને, બેઉને, આ ગુન્હાને માટે-ઈતિહાસમાં કદાચ્ જેની જોડ ન મળી શકે એવા આ માનવજાતિ સામેના ગુન્હાને માટે, જવાબ દેવો પડશે.

૪. ખુદ કાયદો પણ આ દેશમાં હિંદને ચૂસી લેનાર પરદેશીઓની સેવાને અર્થેજ વપરાય છે. પંજાબ લશ્કરી કાયદાના મુકદ્દમાઓની મારી તટસ્થ તપાસને પરિણામે મારા ઉપર એવી જ છાપ પડી કે સેંકડે ઓછામાં ઓછી પંચાણું ટકા સજાઓ કેવળ દુષ્ટ

હતી. હિંદમાંના રાજદ્વારી મુકદ્દમાઓના મારા અનુભવ ઉપરથી મેં જોયું છે કે તેમાં સજા પામેલા લોકોમાંના દરેક દસમાંથી નવ સાવ નિર્દોષ હતા. સ્વદેશપ્રીતિ એ જ એમનો ગુન્હો હતો. હિંદની અદાલતોમાં યુરોપીઅનોની સામે કામ માંડનારા સોમાંથી નવાણું હિંદીઓને ન્યાય મળતો નથી. આ ચિતારમાં રંગપૂરણી કે અતિશયોકિત કયાંએ નથી. આવા મુકદ્દમાઓ જોડે સંબંધ ધરાવવાનો જે જે કોઈ હિંદીઓને પ્રસંગ પડયો છે તેવા લગભગ દરેક હિંદીનો અનુભવ આવોજ છે.

પાઠ ૪ થો. મહાત્માજીનો અદાલતમાં એકરાર.

ભાગ ૪ થો.

સૌથી મોટું દુર્ભાગ્ય તો એ છે કે અંગ્રેજ લોક તેમજ દેશનો કારભાર કરવામાં ભળનારા તેમના હિંદી સાથીઓ, પોતે, મેં ઉપર વર્ણવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેવો કશો ગુન્હો કરવામાં રોકાયેલા છે, એ સમજી શકતા નથી. મને ખબર છે કે ઘણા અંગ્રેજ તેમજ હિંદી અમલદારો પ્રમાણિકપણે એવું માનનારા છે કે. પોતે દુનિયામાંનું એક સારામાં સારૂં રાજતંત્ર ચલાવી રહ્યા છે અને તે નીચે હિંદુસ્થાન ધીમે પગલે પણ સંગીન પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. તેમને ભાન નથી કે પ્રજાને થથરાવી મૂકવાની એક અદૃશ્ય પરંતુ અસરકારક કાર્યપદ્ધતિથી તથા પશુબળના વ્યવસ્થિત દેખાવથી અને બીજી બાજુએ પ્રતિકાર કરવાની અગર આત્મરક્ષણની સુદ્ધાં બધી શકિત પ્રજા પાસેથી ખુંચવી લેવામાં આવ્યાથી પ્રજા આખી નપુંસક બની ગઈ છે અને તેમનામાં દંભ અને પામરતા ફેલાયાં છે અને આ ભયાનક કુટેવન પરિણામે કારભારીઓમાં અજ્ઞાન અને આત્મવંચન બેવડાં બન્યાં છે.

૨. જે ૧૨૪ અ કલમનું સદ્ભાગ્યે મારા ઉપર તહોમત મેલવામાં આવ્યું છે તે કલમ હિંદી નાગરિકની સ્વતંત્રતા કચડી નાંખવા

સારૂ ઘડવામાં આવેલી રાજદ્વારી કલમોમાં કદાચ્ સર્વોપરી છે. પ્રીતિ કંઈ કાયદાથી પેદા થનારી કે નિયમમાં રહેનારી વસ્તુ નથી. માણસને જો કોઇ શખ્સ કે વસ્તુપ્રત્યે પ્રીતિ ન હોય તો જ્યાંસુધી તે મારફાડ કે ખૂનામરકીનો ઈરાદો ન રાખતો હોય અગર તો ખુનામરકીને ઉત્તેજન કે ઉશ્કેરણી ન કરતો હોય ત્યાંસુધી તેને પોતાની અપ્રીતિ દર્શાવવા । પૂરેપૂરો અખત્યાર હોવો જોઈએ; પણ જે કલમમાંનો આરોપ ભાઈ શંકરલાલ ઉપર તેમજ મારા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે ત મુજબ તો માત્ર અપ્રીતિ ફેલાવવી એટલું પણ ગુન્હો છ. આ કલમ નીચે ચાલેલા કેટલાક મુકર્દમાઓ મેં તપાસ્યા છે અને હું જાણું છું કે, હિંદના કેટલાક મોટામાં મોટા પ્રજામાન્ય પુરૂષોને એ કલમ હેઠળ સજાઓ કરવામાં આવી છે અને તેથી આ કલમ હેઠળ મારાપર આરોપ મૂકાયો એમાં હું મારી મોટી ઈજ્જત થઇ સમજું છું.

૩. મારી અપ્રીતિનાં કારણોની ટૂંકામાં ટૂંકી રૂપરેખા આપી દેવા મેં ઉપર પ્રયત્ન કર્યો છે. કોઈપણ અમલદાર કે કારભારી સામે મારે અંગત કે વ્યકિતગત એવું કશુંજ વેર નથી, તો રાજાની સામે તો મારે અપ્રીતિ હોઇજ શી શકે ? પણ જે સરકારે અગાઉના બીજા કોઈપણ રાજતંત્રના કરતાં સરવાળે હિંદુસ્થાનનું અહિતજ વધારે કર્યું છે તેની સામે અપ્રીતિ કરવી એને તો હું સદ્‌ગુણજ સમજું છું. બ્રિટીશ હકૂમત હેઠળ, હિંદમાં અગાઉ કોઈ કાળે ન થએલો એટલો મર્દાનગીનો લોપ થયો છે. આવી મારી માન્યતા હોવાથી એવા રાજતંત્રને વિષે મનમાં પ્રીતિ હોવી એને હું પાપ માનું છું અને તેથી મારી સામે પૂરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવેલા જૂદા જૂદા લેખોમાં મેં જે કંઇ લખ્યું છે તે બધું હું લખી શક્યો એ વાતને હું મારૂં અહોભાગ્ય ગણું છું.

पाठ ५ मो. महात्माजानो अदालतमां एकरार.
भाग ५ मो.

ખરૂં જોતાં તો હું માનું છું કે, જે અસ્વાભાવિક સ્થિતિમાં અત્યારે ઇંગ્લંડ તેમજ હિંદુસ્થાન રહે છે તેમાંથી ઉગરી જવાનો અસહકારનો માર્ગ બતાવ્યો તેમાં મેં બન્નેની સેવા બજાવી છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તો બુરાઈની સામે અસહકાર કરવો એ નેકીની જોડે સહકાર કરવાના જેટલી જ માણુસની ફરજ છે. પણ બુરાઇ કરનાર સામે ઈરાદાપૂર્વક હિંસા અખત્યાર કરીને જ એવો અસહકાર પ્રદર્શિત કરવાની પૃથા આટલો કાળ દુનિયામાં ચાલતી આવી છે.

૨. હું મારા દેશવાસીઓને બતાવી આપવા મથી રહ્યો છું કે, હિંસાવૃત્તિથી ચલાવેલો અસહકાર સરવાળે દુનિયામાં બુરાઈને ઘટાડવાને બદલે વધારવાનુંજ હથિયાર બને છે અને બુરાઇને નભાવવાનું એક માત્ર સાધન હિંસા હોવાથી પોતા તરફથી તેને મળતો ટેકો ખેંચી લેવા માંગનારે, હિંસાનો નિઃશેષ ત્યાગ કરવો રહ્યો. એવી અહિંસાવૃત્તિમાં બુરાઇ જોડે અસહકાર કરવા જતાં ખમવાં પડનારાં દુઃખોને સ્વેચ્છાપૂર્વક માથે લેવા જોઇએ એ આવી જાય છે. તેથી કાયદાની નજરે જે મારો ઇરાદાપૂર્વક કરેલો ગુન્હો ગણાય અને છતાં મારી પોતાની નજરમાં જે શહેરી તરીકેનો માણસનો સર્વોપરી ધર્મ છે તેને સારૂ આકરામાં આકરી સજા માંગી લેવા અને તે સજા આનંદપૂર્વક માથે ચડાવવા હું અહીં ઉભો છું.

૩. ન્યાયાધિશ સાહેબ! આપને માટે તેમજ પંચના સાહેબોને માટે પણ એટલોજ માર્ગ ખુલ્લો છે કે જે કાયદાનો અમલ કરવાનું તમને સોંપવામાં આવ્યું છે તે કાયદોજ ખરૂં જોતાં દુષ્ટ છે અને હું વસ્તુતઃ નિર્દોષ છું, એમ જો તમે માનતા હો તો, તમારે

તમારી જગ્યાઓનાં રાજીનામાં આપી દેવાં અને એ રીતે પાપની ભાગીદારીમાંથી નીકળી જવું. આથી ઉલટું, જે તંત્ર અને જે કાયદો ચલાવવામાં તમે અત્યારે મદદ કરી રહ્યા છો તે હિંદની પ્રજાને સારૂ હિતકર છે અને તેથી મારી પ્રવૃત્તિ જાહેર હિતને નુકસાન કરનારી છે એવો જો તમારો વિશ્વાસ હોય તો તમને ઘટે છે કે તમારે મને સખ્તમાં સખ્ત સજા દેવી."

પાઠ ૬ ઠો. સત્યાગ્રહ. ભાગ ૧ લો.

સત્યાગ્રહ એ નવો શબ્દ છે, પણ જે તત્ત્વ એ સૂચવે છે એ તો અનાદિ કાળનું છે. સત્યાગ્રહ શબ્દનો અર્થ તો એટલો જ કે સત્યનો આગ્રહ. સત્યનો આગ્રહ જીવને જોખમે પણ જ્યારે કરીએ ત્યારે સત્યના આગ્રહથી જે બળ ઉત્પન્ન થાય છે તે બળને એક શક્તિરૂપે વાપરી શકાય છે. સત્યાગ્રહની આ શક્તિને ગમે તેવા અન્યાય સામે વાપરી ફત્તેહમંદ થઈ શકાય છે.

૨. સત્યાગ્રહી કેવળ ઇશ્વરથીજ ડરે છે; તેથી બીજી સત્તા તેને ભય ઉપજાવી શકતી નથી. તે રાજાના કે બીજા કોઇના ભયથી કરીને કર્તવ્ય છોડતો નથી. સત્ય એજ ધર્મ છે, એ એક સિદ્ધાન્ત છે. પ્રેમ એજ ધર્મ છે, એ બીજો સિદ્ધાન્ત છે. ધર્મ કાંઇ બે હોતા નથી. એટલે સત્ય એ પ્રેમ છે અથવા પ્રેમ એ સત્ય છે. વધારે વિચાર કરવાથી સમજાય છે કે પ્રેમ વિના સત્યનું આચરણ અશકય છે. તેથી સત્યની શક્તિ એ પ્રેમની શક્તિ છે; એટલે આપણે વૈરભાવ રાખીને દુઃખોનું નિવારણ નથી કરી શકતા. આ વાત ગુઢ નથી; પણ સમજવામાં ઘણી સહેલી છે.

૩. આપણાં હજારો કામને વિષે આપણે જોઇએ છીએ કે, તે પ્રેમ અને સત્યથી ભરેલાં હોય છે. બાપ દીકરા વચ્ચેનો સંબંધ,

સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચેનો સંબંધ, ટુંકામાં કુટુંબના બધા સંબંધોમાં આપણે ઘણે ભાગે સત્ય અથવા પ્રેમની શક્તિજ જોયા કરીએ છીએ. એટલે આપણે જાણે અજાણે પણ સત્યાગ્રહી હોઇએ છીએ.

૪. આપણી પોતાની જીંદગી ઉપર નજર ફેરવી જોઈશું તો આપણને માલુમ પડશે કે આપણા સગાસંબંધીઓ સાથેના વર્તનમાં હજારમાં ૯૯૯ વખતે તો આપણે સત્ય અને પ્રેમને જ વશ થયેલાં હોઇએ છીએ. માણસ હમેશાં સવારથી ઉઠીને સુતાં લગીમાં પોતાનાં બધાં કાર્યોમાં જુઠુંજ બોલે છે, જુઠુંજ આચરે છે, વેર ભાવથી ભર્યોજ હોય છે, એવું કાંઈજ નથી.

૫. જ્યારે સામ સામા સ્વાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારેજ સત્યાગ્રહના, પ્રેમબળના કાયદાને અંતરાય આવે છે; કેમકે સામસામેના સ્વાર્થનું ઘર્ષણ થાય છે, તેમાંથી રોષ, દ્વેષ આદિ અસત્યની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી કેવળ ઝેરનોજ વરસાદ વરસે છે.

पाठ ७ मो. सत्याग्रह. भाग २ जो.

જે પુરૂષ કે સ્ત્રી કુટુંબના સંબંધને ઓળખતાં નથી, તે જો કે મનુષ્યશરીર ધારણ કરનારાં છે, છતાં તેઓ પશુસમાન અથવા જંગલી છે. તેઓએ સત્યાગ્રહનો કાયદો જાણ્યોજ નથી. જે કુટુંબના સંબંધને ઓળખે છે, તે પશુજીવનમાંથી કાંઇક દરજ્જે મુક્ત થયેલાં છે તેઓ એમ માને કે, કુટુંબનો સ્વાર્થ જાળવવાને સારૂ આખું જગત ડુબે તોપણ શું? તો તેઓનો સત્યાગ્રહ એ સમુદ્રમાં રહેલા બિંદુના કરતાં પણ ઓછો છે. એથી ચડતી પંકિતના માણસો પોતાના ગામનાને પોતીકા માનશે અને તેઓની વચ્ચે સત્યાગ્રહના કાયદાનો અમલ કરશે અને જેમ કુટુંબના માણસો એક બીજાની સાથે હમેશાં વઢવાડ કરવાને બદલે

પ્રેમને વશ થઇ, સ્વાર્થનો ત્યાગ કરે છે, તેમ એક ગામના માણસો કરશે. તેથી આગળ વધતાં, પ્રાંતિક જીવનમાં સત્યાગ્રહ દાખલ કરી, પ્રાંતનાં બધાં માણસોને, પોતાનાં ભાઇ બ્હેન સમજી માણસો, અરસપરસ, પ્રેમશકિતથી, પોતાનો વ્યવહાર ચલાવશે. એથી આગળ વધેલી પ્રજા, જેમકે હિંદુસ્થાનની, જુદા જુદા પ્રાંતના માણસોને પણ, પોતાનાં ભાઇ બેન સમાન ગણીને, અરસપરસના વર્ત્તનમાં, સત્યાગ્રહનો એટલે પ્રેમબળનો, નિયમ લાગુ પાડશે. આ જમાનામાં, સાધારણ રીતે, પૃથ્વીના કોઈ વિભાગના લોકો આથી વધારે આગળ ગયા નથી, પરંતુ ખરૂં જોતાં પ્રજા પ્રજા વચ્ચે વિરોધ હોવાનું જરાએ કારણ ન હોવું જોઇએ.

૨. આપણું જીવન સાધારણ રીતે જો વિચાર રહિત નહોય, અને જો ચાલતી રૂઢીઓને, અને ચાલતા વિચારોને, ચલણી નાણાંની માફક, તપાસ્યા વિના, સ્વીકારી લેતાં ન હોઇએ તો આપણે જરૂર જોઇ શકીશું કે, જેટલે દરજ્જે આપણે દ્વેષ રાખીએ છીએ, બીજી પ્રજાઓ સાથે દ્વેષ રાખીએ છીએ, અગર જગતમાંના જીવ માત્રની ઉપર દ્વેષ રાખીએ છીએ, તેટલે દરજ્જે આપણે સત્યાગ્રહ એટલે પ્રેમબળના કાયદાથી વિમુખ રહ્યા છીએ, અને તેટલે દરજ્જે આપણે પશુપણામાંથી મુક્ત નથી થયા. મનુષ્ય-માત્રનો પુરૂષાર્થ-સ્ત્રીઓનો તેમજ પુરૂષોનો, પશુપણામાંથી મુકત થવામાંજ છે. આનાથી બીજો જગતમાં કોઈ ધર્મ નથી.

૩. હિંદુસ્થાનમાં આપણને આ બધી હકીકત જુના કાળથી શીખવી દેવામાં આવેલી છે અને તેથીજ "વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્" એટલે જગત્ માત્ર આપણું કુટુંબ છે, એ મહાવાકય આપણને ભણાવવામાં આવેલું છે.

૪. દરેક પ્રજા પોતાનું પ્રજાજીવન સત્યાગ્રહને વશ થઈને સંપૂર્ણ-તાએ પાળી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ સત્યાગ્રહને વશ થયા વિના

પ્રજાજીવન સંપૂર્ણતાએ પાળી નજ શકાય. આનું નામ ધાર્મિક-જીવન છે. સંપ્રદાયો, પક્ષો, દેવળો, હવેલીઓ, સ્થાનકો જો આપણને આ સત્યાગ્રહના રસ્તા ઉપરજ રાખે તોજ અને તેટલેજ અંશે તે બધાં સાધન તરીકે કામનાં છે.

૫. જે પ્રજા બીજી પ્રજાની સાથે લડાઇ કરે છે એ પ્રજાએ ધાર્મિક જીવનનો થોડે ઘણે અંશે ત્યાગ કર્યો છે. હિંદુસ્થાન આ તત્ત્વ આખા જગતને આપવાને લાયક છે. એ મારો વિશ્વાસ હું કદી છોડી શકવાનો નથી.

पाठ ८ मो. सत्याग्रह अने शस्त्रक्रिया. भाग १ लो.

સત્યાગ્રહ કેવળ ધાર્મિક સાધન છે, એટલે ધાર્મિક વૃત્તિનાં માણસોથીજ તેનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ થઇ શકે. સત્યાગ્રહી રોષમાં મરણને વશ નથી થતો અને પોતાની દુઃખ સહન કરવાની શક્તિને લીધે શત્રુ કે જુલમગારને તાબે નથી થતો, એટલે સત્યાગ્રહીમાં, વીરતા, ક્ષમા અને દયા હોવાં જોઇએ. સત્યાગ્રહ એ અહિંસાધર્મ છે. તેથી તે હમેશાં અને દરેક ઠેકાણે ધર્મ છે, ઇષ્ટ છે. સત્યાગ્રહ, એ આત્માનું બળ છે અને તે હથીઆરબળ (જડબળ) નો વિરોધી છે.

૨. હથિયારબળ હિંસા છે તેથી સર્વે ધર્મોમાં તે નિંદાયેલ છે; તલવાર મારવામાં કાંઈજ નથી. મારનારો પોતાની ભૂલ સમજે છે ત્યારે ખૂન કર્યાનું પાપ સમજી પોતે હાથ ઘસે છે. મરનારે ભૂલથી મરણ વહોર્યું હશે, તો પણ તેનો જયજ છે. હથિયારબળના હિમાયતી પણ હથિયાર વાપરવાની બહુ હદ બાંધે છે. સત્યાગ્રહને હદ છે જ નહિં, અથવા છે તો તે સત્યાગ્રહની તપશ્ચર્યાની, દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ છે.

૩. સત્યાગ્રહ અને શસ્ત્રક્રિયા બન્ને અનાદિ કાળથી છે. બન્નેની પ્રશંસા થયેલી પ્રચલિત ધર્મશાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે. આ દૈવી અને આસુરી સંપત્તિનાં સ્વરૂપ છે. આપણી માન્યતા છે કે હિંદમાં દૈવી સંપત્તિ મુખ્યપણે હતી. આસુરી સંપત્તિ મુખ્યપણે હોવાનો સચોટ નમુનો યુરોપે હમણાં થઈ ગયેલાં વિગ્રહથી પૂરો પાડયો છે

૪. દૈવી અને આસુરી બન્ને બળ, દુર્બળતા-જેને આપણે તોછડા પણ વધારે અસરકારક શબ્દ 'બાયલા' પણાથી ઓળખીએ છીએ તે કરતાં ઇષ્ટ છે. બેમાંથી એકે બળ વિના લોકોની જાગૃતિનો સંભવ નથી. પોતાનું બળ અનુભવ્યાવિના કદિ જાગૃતિ થાય નહિ. જો આપણે બધા સત્યાગ્રહને પ્રધાનપદ ન આપીએ તો શસ્ત્રક્રિયાનું જોર એની મેળેજ વધે. ઘાસ ખેતરોમાં સ્વેચ્છાએ ઉગી નીકળે છે, તેની માફક શસ્ત્રક્રિયા છે. સત્યાગ્રહરૂપી પાકને માટે પ્રયત્નરૂપી સાહસના ખાતરની જરૂર છે. વાવેલો પાક જેમ ઘાસને નીંદી ન કાઢીએ તો ઘાસમાંજ દબાઇ જાય છે, તેમજ શસ્ત્રક્રિયારૂપી તપશ્ચર્યાથી ભૂમિ સાફ રાખી ઉગવા ન દઇએ, અને ઉગેલા ઘાસને, દયાની ક્રિયાથી કાપી ન નાખીએ, ત્યાંસુધી તે ઉગ્યાજ કરશે.

૫. એટલે સત્યાગ્રહનો પ્રચાર જેમ વહેલો થાય તેમ ઇચ્છવા જેવું છે. તેથી રાજા પ્રજા બન્નેને સુખ છે. સત્યાગ્રહી સરકારને કે કોઇને હેરાન કરવા માગતો નથી સત્યાગ્રહી અવિચારી પગલું ભરતો નથી. સત્યાગ્રહી ઉદ્ધતાઈ વાપરતો નથી એટલે કે બહીષ્કારથી તે વેગળો રહે છે, છતાં સ્વદેશીવ્રત ધર્મ સમજી અડગ રહી હમેશાં પાળે છે. અરજીઓ વિગેરે, સહ્ય દુઃખોને સારૂ પ્રજાની દુભાયેલી લાગણી જણાવનારો ઈલાજ છે. અસહ્ય દુઃખનો ઇલાજ સત્યાગ્રહજ છે. એ દુઃખ અસહ્ય હશે ત્યારેજ અને જેને અસહ્ય લાગશે તેજ, પોતાનાં તન-મન-ધન અર્પણ કરશે. એવું થવું એ લોકલાગણીની ભારે નિશાની છે. આવા મહાન ત્યાગની પાસે ચક્-

વૃત્તીની શક્તિ પણ નમી જશે એવી મારી અડગ શ્રદ્ધા છે. હું માનું છું કે સરકાર સાથેના સત્યાગ્રહના પ્રયોગમાં સરકારની સેવા રહેલી છે.

पाठ ९ मो. सत्याग्र. अने शस्त्रक्रिया.
भाग २ जो.

જેઓ તલવાર ચલાવે છે તેઓનું મોત તલવારથીજ થાય છે. તારાનું મોત પાણીમાંજ છે એવી આપણામાં કહાણી છે. દુનિયામાં આટલાં બધાં માણસો હજુ છે, એથી જણાય છે કે દુનિયાનું બંધારણ હથિઆરબળ ઉપર નથી, પણ સત્ય-દયા-આત્મબળ ઉપર છે. લડાઈના હંગામો છતાં, દુનિયા નભી છે એ મોટો ઐતિહાસિક પુરાવો છે કે, લઢાઈના બળ કરતાં બીજું બળ તેનો આધાર છે.

૨. હજારો બલકે લાખો માણસો પ્રેમવશ રહી પોતાનું જીવન ગુજારે છે. કરોડો કુટુંબોના કલેશ પ્રેમભાવનામાં સમાઈ જાય છે. સેંકડો પ્રજાઓ સંપથી રહેલી છે. એની નોંધ ઇતિહાસ (આમ થયું છે કહેનાર) કે તવારીખ લેતી નથી અને તે લઇ પણ ન શકે.

૩. જ્યારે દયાનો, પ્રેમનો કે સત્યનો પ્રવાહ રોકાય છે કે તેમાં ભંગાણ પડે છે ત્યારેજ તેની નોંધ તવારીખે ચડે છે. એક કુટુંબના બે ભાઇ લડયા, તેમાં એકે બીજા સામે સત્યાગ્રહ કર્યો. બન્ને પાછા સંપથી રહેવા લાગ્યા, આની નોંધ કોણ લે છે? જો બન્ને, વકીલોની મદદથી, કે અદાલતોથી (અદાલત પણ એક પ્રકારનું હથિયાર કે શરીરબળ છે), લડત તો તેઓના નામ છાપે ચડત. જે કાયદો કુટુંબને, જ્ઞાતીને, જમાતને, સંઘને લાગુ

પડે છે તેજ કાયદો આખી પ્રજાને પણ લાગુ પડે છે. કુટુંબોમાં એક કાયદો અને પ્રજામાં બીજો એમ માનવાનું કાંઈજ કારણ નથી. ઇતિહાસ એ અસ્વાભાવિક બીનાની નોંધ લે છે. સત્યાગ્રહ એ સ્વાભાવિક છે, એટલે તેની નોંધ લેવાપણું રહેતું નથી.

૪. હિંદી કોમની પ્રવૃત્તિ માટે ઇંગ્રેજી "પેસીવ રીઝીસ્ટન્સ" શબ્દ યોગ્ય નથી. તેનો ગુજરાતી અર્થ 'સત્યનું બળ' એવો થાય છે. હું ધારૂં છું કે ટૉલ્સ્ટૉઇ તેને 'આત્મબળ' અથવા 'પ્રેમબળ' પણ કહેતા; અને છે પણ તેમજ. સંપૂર્ણરીતે વાપરવામાં આવે તો સત્યાગ્રહના બળને આર્થિક કે બીજી સ્થૂળ સહાય્યતાની અપેક્ષા નથી. તેમજ તેના પ્રાથમિક રૂપમાં પણ તેને શારીરિક બળ કે બળાત્કારની જરૂર નથી. બળાત્કાર એ મહાન્ આધ્યાત્મિક સત્યાગ્રહબળનો ઘાતક છે.

૫. આ બળ જેઓ બળાત્કારનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરશે તેનાથીજ ખીલવી શકાશે અને વાપરી શકાશે. તે બળ એવું છે કે જેનો ઉપયોગ એક માણસ તેમજ બધા માણસો સાથે મળીને કરી શકે છે. તેનો ઉપયોગ સર્વત્ર થઈ શકે છે એજ તેની શાશ્વતતા (હમેશાં ટકવાપણું) અને અજીતતા બતાવે છે. પુરૂષ, સ્ત્રી અને બાળક બધાં તેને વાપરી શકે છે. બળાત્કાર સામે, બળાત્કાર સિવાય બીજો ઉપાય ન હોય ત્યાં સુધી નબળાઓએ તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે, એમ કહેવું તદ્દન ખોટું છે. જેઓ પોતાને નબળા માને છે તેઓ માટે આ બળ વાપરવું અશકય છે. માણસમાં, પશુમાં છે તે કરતાં કાંઈક ચડીઆતું તત્વ રહેલું છે અને તે તત્વને પશુત્વ હમેશાં શરણ થાય છે એમ જેઓ માને છે તેઓજ માત્ર ખરા સત્યાગ્રહી થઇ શકે છે. જેવો વિરોધ પ્રકાશ અને અંધકાર વચ્ચે છે તેવો વિરોધ સત્યાગ્રહના બળ અને બળાત્કાર વચ્ચે છે અને તેથી દરેક પ્રકારના જુલમ અને અન્યાય વચ્ચે છે. જ્યાંસુધી પ્રજા જાણતાં કે

અજાણતાં પોતા ઉપર રાજ્ય કરવા દેવા કબૂલ રહે છે, ત્યાંસુધી તેની ઉપર રાજ્ય કરી શકાય છે, એ સનાતન સૂત્ર ઉપર રાજકીય પ્રકરણમાં, સત્યાગ્રહના ઉપયોગનો આધાર રહેલો છે.

पाठ १० मो. सत्याग्रह अने कायदो. भाग १ लो.

દેખીતું છે કે, આ સત્યાગ્રહ કાયદેસર છે કે નહિ એવા પ્રશ્નનો જવાબ ત્રાહિત પુરૂષથી અપાય નહિ. તેનો જવાબ સત્યાગ્રહીજ દઈ શકે. તટસ્થ માણસો સત્યાગ્રહનો આરંભ થયે તેની પરીક્ષા કરી શકે છે. સત્યાગ્રહીને દુનિયાની અપ્રસન્નતા રોકી શક્તી નથી. સત્યાગ્રહનો આરંભ, ગણિતના નિયમ ઉપર આધાર નથી રાખતો. હારજીતના પાસા નાંખી જીતનો પાસો પડે ત્યારેજ સત્યાગ્રહ કરાય; એમ માનનાર ભલે રાજ્યનીતિકુશળ હો, વિચારવંત હો, પણ તે સત્યાગ્રહી નથી. સત્યાગ્રહી સહેજે કામ કરે છે.

૨. અતિ નિર્દોષ આત્મબળનો ઉપયોગ તેના પૂર્ણરૂપમાં થયેથી તાત્કાળિક છૂટકારો અપાવે છે. આવા પ્રયોગ માટે દરેક જણના આત્માને લાંબા અભ્યાસની પુરી જરૂર છે, એટલે ખરા સત્યાગ્રહીને સંપૂર્ણ નહિં તોપણ ઘણે ભાગે, આદર્શપુરૂષ બનવું પડે છે. આપણે બધા તરતજ તેવા માણસો થઇ શકીએ નહિ, પરંતુ આપણામાં જેટલે અંશે સત્યાગ્રહની ભાવના વધારે હશે તેટલેજ અંશે આપણે વધારે સારા માણસ થઇશું. એટલે તેના ઉપયોગ માટે વિવાદ હોઇ શકે નહિ. જો થોડાક પણ હિંદીઓ બની શકે તેટલા આદર્શ સત્યાગ્રહી થવાના કાર્યને પોતાનું જીવન અર્પશે તો તેઓએ પોતે પોતાનીજ સેવા (સેવાના ખરા અર્થમાં) કરી; એટલુંજ નહિં, પરંતુ તેઓએ એકંદર મનુષ્યજાતિની સેવા કરી ગણાશે.

૩. સત્યાગ્રહ એવું બળ છે, કે જો તે સર્વમાન્ય થાય તો તે

સમાજના આદર્શોમાં પરિવર્તન કરે અને નિરંકુશ વ્યક્તિ તંત્ર અને સત્તા વધતા જતા લડાયક ભાવનો નાશ કરે. આ લડાયક ભાવે પશ્ચિમની પ્રજાને ઘણી પીડા કરી છે અને તેને મૃતપ્રાયઃ દશામાં લાવી મૂકી છે અને પૂર્વની પ્રજાનો પણ પરાજય કરી લેશે એમ જણાય છે.

૪. આ રીતે જોતાં સત્યાગ્રહ સર્વોત્કૃષ્ટ અને ઉત્તમ શિક્ષણ છે. બાળકોને અક્ષરજ્ઞાનનું સામાન્ય શિક્ષણ મળે તે પહેલાં તે અપાવું જોઇએ. બાળક અક્ષર લખતાં શીખવા માંડે અને દુનિઆનું જ્ઞાન મેળવવા માંડે તે પહેલાં આત્મા એટલે શું? સત્ય એટલે શું? પ્રેમ એટલે શું? આત્મામાં કઇ કઈ શકિતઓ ગુપ્ત રહી છે તેનું જ્ઞાન તેને ન આપવું એમ નથી. ખરાં શિક્ષણનું અગત્યનું તત્ત્વ એ છે કે જીવનકલહમાં, દ્વેષને પ્રેમથી, અસત્યને સત્યથી, બળાત્કારને સહનશિલતાથી, લોભને સંતોષથી એમ સહેલાઇથી જીતી શકાય છે, એમ બાળક શરૂઆતથીજ શીખે.

૫. દક્ષિણ આફ્રિકાથી હિંદ પાછા વળવા માટે મારૂં, આ પણ કારણ છે કે, ત્યાં જઈ સત્યાગ્રહી તરીકે મારી પોતાની અપૂર્ણતા જે મને થોડે અંશે તો જણાઇ છે, તે હજી વધારે જાણી લેવી અને પછી મારે પોતે પૂર્ણ બનવા પ્રયત્ન કરવો. મારી માન્યતા છે કે, પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ હિંદમાંજ અતિ સુગમ છે.

पाठ ११ मो. सत्याग्रह अने कायदो. भाग २ जो.

સત્યાગ્રહ લડાઇબળનો વિરોધી છે. જ્યારે મને કંઈ કામ પસંદ ન પડે ત્યારે તે કામ હું ન કરૂં તેમાં હું સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ વાપરૂં છું. દાખલા તરીકે મને લાગુ પડતો અમુક કાયદો સરકારે પસાર કર્યો, તે મને પસંદ નથી. જો હું સરકારની ઉપર હુમલો કરી તે કાયદો રદ કરાવું તો મેં શરીરબળ વાપર્યું

કહેવાય. જો હું તે કાયદો કબુલજ ન કરૂં ને તેને લીધે પડતી સજા ભોગવી લઉં, તો મેં આત્મબળ અથવા સત્યાગ્રહ વાપર્યું કહેવાય.

૨. સત્યાગ્રહમાં હું આપભોગ આપું છું. આપભોગ આપવો એ પરભોગ કરતાં સરસ છે. સત્યાગ્રહથી લડતાં જો લડત ખોટી હોય તો માત્ર લડત લડનાર દુઃખ ભોગવે છે એટલે પોતાની ભૂલની સજા પોતે ઉઠાવે છે એવા ઘણા બનાવો થઈ ગયા છે કે, જેમાં માણસો ભૂલથી સામે થયેલા. કોઈ પણ માણસ બેધડક રીતે નથી કહી શકતો કે અમુક કાર્યો ખરાબજ છે; પણ જ્યારે તેને તે ખરાબ લાગે છે, ત્યારે તેને સારૂ તે ખરાબજ છે; એટલે તેણે તે ન કરવું, ને તેમ કરતાં દુઃખ ભોગવવું. સત્યાગ્રહનો આ ચાવી છે.

૩. આપણે હમેશાં કાયદાને માન આપનારી પ્રજા છીએ. તેનો ખરો અર્થ તો એ છે કે આપણે સત્યાગ્રહી પ્રજા છીએ. આપણે સારા કે નઠારા કાયદા કબુલ કરી લઈએ છીએ એ અર્થ તો આજ કાલનો જોવામાં આવે છે. પૂર્વે એવું કંઈ ન હતું. બ્હાકથી, કોઈપણ માણસે કશુએ ન કરવું એ તેની ફરજ છે. તેથી જયારે ધારતી આપી કોઈ આપણી પાસે કામ કરાવવા ઈચ્છે તે કામની સામે થવું તે આપણો હક્ક છે. આવા ભયને વશ થઈએ તો આપણે પુરૂષાર્થહિન રહીએ. જેણે પોતાનું પુરૂષાર્થ ખોયું છે તે વફાદારી પણ નથી બતાવી શકતો. પશુઓને મનુષ્ય વચ્ચેનો ભેદ, મનુષ્યના પુરૂષાર્થમાં રહેલો છે.

૪. જે માણસ પોતે માણસાઈમાં છે, જેને ઇશ્વરનોજ ડર છે તે બીજાથી ડરવાનો નથી. બીજાના કરેલા અન્યાયી લાગતા કાયદા તેને બંધનકર્તા નથી. કોઈ કાયદામાં કયાંએ એવું નથી કહ્યું કે તમારે આમ કરવુંજ પડશે. તે તો એમજ કહે છે કે તમે આમ નહિ કરો તો તમને સજા થશે. આપણે અધમ દશામાં માની

લઈએ છીએ કે આપણે 'આમ કરવું' એ આપણી ફરજ છે, એ આપણો ધર્મ છે.

૫. જો લોકો એકવાર શીખી લે કે આપણને અન્યાયી લાગે તે કાયદાને માન આપવું એ નામર્દાઇ છે, એવું શિક્ષણ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે અને તેમ કરવું એ ગુલામીની હદ છે તો પછી આપણને કોઇનો જુલમી કાયદો બંધન કરી શકતો નથી. આ સ્વરાજ્યની ચાવી છે. સરકાર કહેશે કે આપણે નાગા થઇને નાચવું. તો શું આપણે નાચશું? હું સત્યાગ્રહી હોઉં, તો સરકારને કહું "એ કાયદો તમારા ઘરમાં રાખો. હું તમારી પાસે નાગો નથી થનારો ને નાચવાનો પણ નથી."

पाठ १२ मो. सत्याग्रह अने कायदो—भाग ३ जो.

પ્રજા જે હુકમને જ્ઞાનપૂર્વક અન્યાયી અથવા જુલમી માને, તે હુકમની સામે થવાનો તેને જન્મથીજ હક્ક છે, અને એ પ્રજાની ફરજ છે. જે ધારો કુટુંબમાં લાગુ પડે છે તેજ રાજા પ્રજાની વચ્ચે પણ લાગુ પડે છે, અને જ્યાં એ ધારાનું ખંડન થાય છે ત્યાં રાજા પ્રજા વચ્ચે કલેશ થાય છે; રૈયત છુપી રીતે બેવફાઇ કરે છે; રાજા અવિશ્વાસુ અને વ્હેમી બને છે.

૨. સરકારના હુકમની સામે થતાં એક વસ્તુ યાદ રહેવીજ જોઇએ. સરકારના હુકમ ગેરવાજબી છે, એમ આપણે સર્વાંશે ન કહી શકીએ. આપણે તેને ગેરવાજબી માનીએ, છતાં હકીકતમાં એ વાજબી પણ હોય. તેથી જેમ ખાનગી વહેવારમાં, તેમ રાજા પ્રજા વચ્ચે પણ મતભેદનો ફડચો પંચથીજ થવો જોઇએ. આમ અસલના રાજાઓ કરતા. રાજ્યપદનું માન જળવાય તેથી એ પંચના ઠરાવોનો અમલ અદાલતોમાં નથી થતો. પણ રાજસત્તાની મુનસફી ઉપર રહેતો જણાય છે. છતાં છેવટનું પરિણામ તો જેવું સાધારણ

પંચમાં આવે છે તેવું જ આમાં આવે છે. પ્રજામતને માન આપ્યાવિના રાજ્ય ચલાવવું અશક્ય છે. પણ જો રાજા પંચ ન નીમે તો પ્રજાએ શું કરવું ? જે પ્રજામાં પશુબળ પ્રધાનપદ ભોગવે છે ત્યાં મારપીટ ચાલે છે, અને શસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરી પ્રજા ન્યાય મેળવવા મથે છે. આ પદ્ધતિ નિરર્થક છે એમ મારો પોતાનો અનુભવ છે. હું એમ પણ માનું છું કે બધાં ધર્મશાસ્ત્રોએ મારામારી કરીને ન્યાય મેળવવાની પદ્ધતિને વખોડી છે, અને એ પદ્ધતિ આપણે કુટુંબ વ્યવહારમાં તો લાગુ પાડતાજ નથી.

૩. સીધો રસ્તો એજ છે કે આપણે પોતે હુકમનો નિરાદર કરતાં જે દુઃખ વેઠવું પડે તે ધીરજથી અને રોષ લાવ્યા વિના વેઠવું. આથી ઘણા અર્થ સરે છે. આપણે ખોટા ઠરીએ તો દુઃખ વેઠ્યું એ યોગ્ય જ હતું. આપણે સાચા હોઇએ તો સામેના પક્ષમાં દયા ઉત્પન્ન થયા વિના રહેનારજ નથી. એટલે છેવટે સરકારને ન્યાય આપ્યેજ છુટકો. આ શાસ્ત્રપ્રમાણ છે. સત્યનો સદાય જય જ કલ્પ્યો છે. અને એ વાક્યની સિદ્ધિ આપણે વખતો વખત અનુભવીએ છીએ.

૪. ઘણા માણસોએ કહ્યું તે થોડાએ કબુલ કરવું એ અનીશ્વરી વાર્તા છે. એવા દાખલા હજારો મળી આવશે કે જેમાં ઘણાનું કહેલું ખોટું હોય છે, ને થોડાંએ કહેલુંજ સાચું હોય છે. સઘળા સુધારા ઘણા માણસોની સામે થઇને થોડા માણસોએ દાખલ કરાવેલા હોય છે. ઠગના ગામમાં ઘણા કહેશે કે ઠગવિદ્યા શીખવી જ જોઇએ. તો શું એક સાધુ હશે તે પણ ઠગ બનશે ? નહિજ. અન્યાયી કાયદાને માન આપવું જોઇએ એ વ્હેમ જ્યાંસુધી દૂર નહિ. થાય ત્યાંસુધી આપણી ગુલામી જવાની નથી અને આવો વ્હેમ માત્ર સત્યાગ્રહી જ દૂર કરી શકે.

पाठ १३ मो. सत्याग्र .नी लडत.

સત્યાગ્રહની લડતમાં હારવાનું તો છેજ નહિ. તેથી અમુક વસ્તુ ન મળે તો આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, તેમાં, સત્ય ગ્ર ાીનો કચાસ છે, કાંઇ સત્યાગ્રહની કચાસ નથી. આ વાત બહુ ધ્યાનપૂર્વક સમજવા જેવી છે. શરીરબળની લડાઇમાં આવો નિયમ લાગુ પડતો નથી. તેમાં લશ્કરો મળે ત્યારે માત્ર લડવૈયાઓની કચાસથીજ હાર થાય એવું નથી હોતું. લડવૈયા અતિ બહાદુર હોય છતાં બીજાં સાત્રનો કાચાં હોય તો હાર થાય છે. જેમકે તેઓના કરતાં સામાવાળાની પાસે હથિઆર સરસ હોય, અથવા તેઓને જગ્યા સર ા મળી હોય, અથવા તેઓનો પાસે કળા વધારે હોય. આવાં ઘણાંક બહારનાં કારણોથી શરીરબળથી લડનારની હારજીત થાય છે, પણ સત્યાગ્રહથી લડનારને બહારના કારણો બીલકુલ અડચણ કરી શક્તાંજ નથી. માત્ર તેઓની કચાસજ તેઓને નડે છે. વળી સાધારણ લડાઈમાં જે હાર ખાય તેના બધા માણુસો હાર્યા ગણાય અને હારે છેજ. સત્યાગ્રહમાં એકની જીતથી બીજા ભલે જીત્યા ગણાય, પણ બધા હારે છતાં જે પોતે હાર્યો નથી તે બીજાની હારથી હારતો નથી. ત્યારે આવી જે સરસ હાર વિનાની એકજ પરિણામવાળી લડાઇ તે કોણ લડી શકે?

૨. સત્યાગ્રહનો અર્થ વિચારતાં જણાશે કે તેની પહેલી શરત એ છે કે તે લડતવાળાને સત્યનો આગ્રહ, સત્યનું બળ હોવું જોઇએ. તે માણુસે માત્ર સત્ય ઉપર આધાર રાખવો જોઇએ. એક પગ દહીંમાં અને એક પગ દુધમાં એમ ન થઇ શકે. એવો માણુસ વચમાં કચરાઇ જવાનો. સત્યાગ્રહ એ કાંઇ ગાજરની પીપોડી નથી કે જે વાગે તો વગાડવી, નહિ તો ચાવી જવી. એમ માનનાર રખડી મરવાનો. શરીરબળની ખામીવાળા, અથવા શરીરબળ નથી ચાલતું એજ સત્યાગ્રહ કરે છે એ વાત તદન નમાલી છે. આવું માનનારને લડતની ખબર નથી.

૩. સત્યાગ્રહ, શરીરબળ કરતાં વધારે તેજસ્વી છે, ને તેની આગળ શરીરબળ એક તણખલા સરખું છે. શરીરબળમાં મુખ્ય વાત એ છે કે, બળીયો માણસ પોતાના શરીરની દરકાર ન કરતાં રણમાં ઝુઝે છે. એટલે કે તે બીકણ નથી. સત્યાગ્રહી તો પોતાના શરીરને કાંઇજ નથી ગણતો. તેનામાં બીક તો પેસીજ ન શકે. તેથીજ તે બહારના હથિઆર ધારણ કરતો નથી, અને મોતનો ડર રાખ્યા વિના અંત લગી ઝુઝે છે. એટલે સત્યાગ્રહીને શરીરબળવાળા કરતાં વધારે હિંમત હોવી જોઇએ. સત્યાગ્રહીને પ્રથમ તો સત્યનું સેવન અને સત્ય ઉપર આસ્થા હોવાં ઘટે છે.

पाठ १४ मो. सत्याग्र.ीनां लक्षणो.

સત્યાગ્રહીને પૈસાની બેદરકારી હોવી જોઇએ. દોલત અને સત્યને સદા અણબનાવ રહેલો છે ને તે આખર સુધી રહેશે. જે દોલતને વળગે છે, તે સત્યને જાળવી શકતો નથી. આનો અર્થ એમ નથી કે સત્યાગ્રહી પાસે દોલત હોયજ નહિં. તેની પાસે દોલત હોઇ શકે પણ પૈસો તેનો પરમેશ્વર ન થઇ શકે. સત્યને સેવતાં પૈસો રહે તો ઠીક છે નહિં તો તે હાથનો મેલ છે. એમ સમજી તેને જતો કરતાં એક પળવાર પણ આંચકો ખવાય નહિં. આવું મન જેણે ન કર્યું હોય તેનાથી સત્યાગ્રહ નજ લેવાય. જે દેશના રાજાની સાથે સત્યાગ્રહી થવું પડે છે તે દેશમાં સત્યાગ્રહીની પાસે દોલત હોવી એ મુશ્કેલીની વાત છે.

૨. રાજનું બળ માણસ ઉપર નથી ચાલતું, તેની દોલત અથવા તો તેની બીક ઉપર ચાલે છે. કાં તો ખજાનો લુંટી લેવાની વાતથી અથવા તો તેના શરીરને નુકશાન પહોંચાડવાની બીકથી રાજા રૈયત પાસેથી જે કરાવવું હોય તે કરાવે છે. એટલે જુલમી રાજાના રાજ્યમાં ઘણે ભાગે જુલમમાં ભાગ લેનાર માણસથીજ પૈસો એકઠો કરી શકાય છે. જુલમમાં ભાગ લેવો એ તો સત્યાગ્રહીથી થાય જ નહિં એટલે આવી સ્થિતિમાં

સત્યાગ્રહીએ ગરીબાઈમાં તવંગરી માનવી ઘટે છે. શરીરબળ અજમાવતાં પણ આમાંનું ઘણું તજવું પડે છે, એ પણ વિચારવા જેવું છે. ભુખ, તરસ, ઠંડી અને તાપ વેઠવા પડે છે. કુટુંબની માયા છોડવી પડે છે. પૈસો જતો કરવો પડે છે. સત્યાગ્રહી લડીને જીતે ત્યારે તેની જીતનું પરિણામ તેને તેમજ બીજાને સારૂંજ આવે. સત્યાગ્રહી કોઈ દિવસ સત્યને જાળવીને જાલીમ નજ થાય.

૩. સત્યાગ્રહીને કુટુંબની માયા છોડવી પડે છે. આ બહુ અઘરી વાત છે, પણ સત્યાગ્રહ તેના નામ પ્રમાણે, તરવારની ધાર છે, અને અંતે આમાં પણ કુટુંબનો લાભ જળવાય છે. કેમકે કુટુંબીઓને સત્યાગ્રહની લગની લાગવાનો વખત આવે છે અને એ લગની જેને લાગી તેને પછી બીજી ઇચ્છા રહેતી નથી. અમુક દુઃખ વેઠતા, ધન ગુમાવતાં, જેલ જતાં, કુટુંબનું શું થશે એ શોક કે શંકા થવાં ન જોઈએ. જેણે દાંત આપ્યા છે તે ચવાણું આપશે સર્પ, વીંછી, વાઘ, વરૂ વિગેરે ભયાનક જંતુ કે પ્રાણીને પોતાનો ખોરાક જે આપી રહ્યો છે તે માણસ જાતને ભૂલવાવાળો નથી. આપણે જે વલખાં નાખીએ છીએ તે શેર બાજરીના કે મુઠી ધાનના નહિ પણ ખટ મધુરા સ્વાદ કરવાના, ટાઢ સહન થઈ શકવા પૂરતાં જેવાં તેવાં કપડાંના નહિ, પણ રેશમ કીનખાબના. જો આ લવરી મુકી દઈએ તો કુટુંબના ભરણ-પોષણની ચિંતા થોડીજ રહે છે.

૪. આમ સત્યાગ્રહી કોણ થઈ શકે એનો વિચાર કરતાં છેવટ એ આવે છે કે, જે ધર્મ કે દિન ઉપર ખરી આસ્થાવાળો હોય તેજ સત્યાગ્રહી થઈ શકે. 'મુખમેં રામ બગલમેં છુરી,' વાળાને ધર્મ ઉપર આસ્થા કહેવાય નહિં. દિનનું નામ લઈ, દિનથી ઉલટાં કામ કરવાં એ દિન નહિ. જે ધર્મ-દિન-ઈમાન ખરી રીતે જાણનાર છે તેનાથી સત્યાગ્રહી થઈ શકાય છે. એટલે

કે જે માણસ ઈશ્વર ઉપરજ બધું છોડે છે તેને જગતમાં કદી હારવાનું રહેલુંજ નથી. લોક હાર્યા કહે તેથી તે હાર્યા ગણાય નહિ. લોક જીત્યા માને તેમાં જીત પણ નહિં. તે તો જે જાણે છે તેજ જાણે છે. આ સત્યાગ્રહનું ખરૂં સ્વરૂપ છે. જેણે સત્યાગ્રહની ખાતર સર્વે જતું કર્યું છે તેણે સહુ મેળવ્યું છે, કેમકે તે સંતોષ માને છે. સંતોષ એ સુખ છે. બીજું સુખ ઝાંઝવાની જેમ છે. જેમ તેની આગળ જઈએ છીએ તેમ તે તેટલુંજ દૂર દેખાય છે.

૫. આમ વિચારી દરેક હિંદી સત્યાગ્રહી બને. એમ હું ઈચ્છું છું. એ હથિયાર, અન્યાયથી થતાં બધાં દુઃખોને દુર કરવા કામ લાગે છે. માત્ર તેનું ખરૂ સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. તે સમજવું સહેલું તેમજ અઘરૂં છે. શરીરબળીયા પણ કોઈકજ થાય છે એટલે સત્યબળીયા તો તેથી પણ થોડાજ હોય.

૬. સત્યાગ્રહી કોણ થઈ શકે એ આપણે ટુંકમાં વિચારી ગયા. પણ સત્યાગ્રહ કાંઈ જેલ જવાથી અટકતો નથી. સત્યાગ્રહીને શુળીએ ચડવું પડયું છે. ધગધગતા લોખંડના થાંભલાની સાથે બાથ ભીડવી પડી છે, પર્વત ઉપરથી ગબડવું પડયું છે, ઉકળતા તેલના પેણામાં તરવું પડયું છે, બળતા વનમાં ચાલવું પડયું છે, રાજપાટ વેચી નીચ ઘેર વેચાવું પડયું છે, સિંહની ગુફામાં રહેવું પડયું છે. આમ સત્યાગ્રહીની કસોટી દુનિયાના જુદા જુદા ભાગમાં જુદી જુદી રીતે થયેલી છે.

पाठ १५ मो. जेलमां कोण जई शके? भाग १ लो.

હુસેન અને તેમના સાથીઓને અન્યાય જણાયો, તે અન્યાયને વશ થવાનું કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે ઈનકાર કર્યો. તે વેળા તેઓ જાણુતા હતા કે તેમને ભાગે મરણુજ છે; પણ જો તેઓ અન્યાયને વશ થાય તો તેમના પુરૂષાર્થને ઝાંખપ લાગે, તેઓ ધર્મ-

હીન થાય. આ વેળા તેઓએ મરણભેટ સ્વીકારી. ઈમામ હુસેને પોતાને સારૂ, પોતાના છોકરા તથા ભત્રીજા સારૂ, મરણની ભેટ અને તરસ સ્વીકાર્યાં, પણ તેઓ અન્યાયી શાસનને શરણ ન થયા. મારી માન્યતા છે કે ઇસલામની ઉન્નતિ ઇસલામની તલવારથી નથી થઇ. ઈસલામના ફકીરોની આહૂતીથીંજ થઇ છે.

૨. દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહીની કસોટી જેલ જવામાં આવી ગઈ હતી, એટલે જેલ કોણ જઇ શકે આ સવાલ ઉપયોગી છે. કેટલાક હિંદી જેલ જવા રાજી હતા છતાં કંઇક કારણોને લીધે ન જઇ શક્યા. એવાં શું કારણો હશે? તે સવાલનો જવાબ જેલ કોણ જઇ શકે તે સવાલ પુછવાથી ને તેનો જવાબ આપવાથી મળી શકે એમ છે. સત્યાગ્રહીમાં જે ગુણ હોવા જોઇએ ને જે આપણે વિચારી ગયા તે બધા થોડા ઘણા પ્રમાણમાં જેલ જનારમાં હોવા જોઇએ. વધારામાં નીચેનાની જરૂર છે.

(૧) વ્યસનથી દુર રહેવું.

(૨) શરીર ઠીક કસાયેલુ રાખવું.

(૩) સુવા બેસવાની આળપંપાળ રાખવી નહિ.

(૪) ખાવામાં અતિ સાદાઈ રાખવી.

(૫) ખોટું માન ખીસ્સામાં રાખવું.

(૬) ધીરજ રાખવી.

૩. આટલા છ ગુણો મુખ્યત્વે કરીને જેલી ભાઈને ઘટે છે. અનુભવ એવો થયો છે કે બીડી-દારૂ-સોપારી કે ચા સુદ્ધાના વ્યસનથી જેલ જનાર કંટાળી ગયા છે. આમ હોવાથી તેવાઓએ જેલમાં ચોરી કરી છે, એટલે સત્ય તજ્યું છે યાતો બીજી વેળા જેલનું નામ ભુલી ગએલ છે. એટલે વ્યસનમાત્રથી દુર રહેવું ઘટે છે. એકજ વ્યસનની છુટ હોય, અને તે ઇશ્વરના

નામનું રટણ. સત્યાગ્રહી નામર્દથી થવાતું નથી. તેમ જેલની ભરદાસ રેઢીયાળ શરીરવાળા ઘણે ભાગે નથી કરી શકતા. મનોબળથી શરીરની તાકાદ ન હોય છતાં, ઘણા વીરલાઓએ સંકટ વેઠયાં છે. આ અસાધારણ દાખલા ગણાય. સાધારણ નિયમ તો આ છે કે, શરીરનો બાંધો નિરોગી અને ઠીક હોવો જોઇએ. તેમ ન હોવાથી કેટલાક કંટાળી ગયેલા છે. સત્યાગ્રહી સમજે છે કે તેનું શરીર તેને ભાડે મળ્યું છે. તેને સાફ અને તેજસ્વી રાખી પોતે સારા ભાડુત નીવડવું એ લાજમ છે.

पाठ १६ मो जेलमां कोण जई शके ? भाग २ जो.

જેને કમાનદાર ખાટલા અને તેની ઉપર સુવાળાં ગાદલાં વિગેરે સુવાને જોઇએ તે માણસ એકાએક ભોંયતળીએ ન સુઇ શકે એ સમજાય તેવું છે. ત્યારે આવી આળપંપાળ પણ છોડવી જોઇએ. ખોરાક એ લગભગ મોટામાં મોટો સવાલ હોય એવું જોવામાં આવે છે. પણ તે નવાઈ જેવું નથી. જીભને બોલવામાં અને સ્વાદમાં જેણે જીતી છે તણે ઘણું જીત્યું ગણાય. સ્વાદીલું જમણ ન ઇચ્છનાર બહુ થોડાજ જોવામાં આવે છે. આ નાનો સુનો સવાલ નથી. તેમ છતાં જેઓ પરમાર્થ કરવા માગે છે તેમણે સ્વાદની ઈંદ્રીયને જીતેજ છુટકો છે. જે મળ્યું તેને સારૂ ઇશ્વરનો પાડ માનવો. દરેક હિંદીએ વિચારવાનું છે કે હિંદુસ્થાનમાં ત્રણ કરોડ હિંદીને એકજ વખ ખાવાનું મળે છે અને તે પણ રોટીનો ટુકડો તથા નિમક (મીઠું) તે સિવાય કાંઇજ નહિ. ત્યારે જેલમાં ત્રણ ત્રણ વખત ફરતુ ફરતુ ખાવાનું મળે તેમાંથી ગુજરાન ચલાવવું એ કાંઈ ભારી વાત ન ગણાય. ભૂખને બધું ભાવે છે, થોડા દિવસ ઠીક ન પડે એ બનવા જોગ છે, પણ પાછળથી જેલનો ખોરાક રૂચી જાય છે. જે હિંદી સત્યાગ્રહી થવા માગે છે તેણે સાદા ખોરાકની ટેવ પાડવી જોઇએ.

૨. ખોટું માન જાળવનાર જેલમાં ન જઈ શકે. ત્યાં દરોગાઓની તાબેદારી ઉઠાવવાની હોય છે. જે હલકાં ગણાય છે તેવાં કામ કરવાં પડે છે. એ કરવામાં માન જાય, તે તો કોઈ દિવસ કર્યું નથી, એમ ધારી જેલમાં ન કાય તો પરિણામ ખરાબ આવે. તાબેદારી કે વગર તાબેદારી એ મનનું કારણ છે. જેનું મન સ્વતંત્ર છે, તે બાકીટ ઉઠાવતો છતાં રાજા સરખો છે. બાકીટ ઉઠાવવામાં તાબેદારીને બદલે તે આ ઠેકાણે માન સમજે છે.

૩. જેલમાં જતાં જે દહાડા ગણવા મંડી જાય તેને દહાડા લાંબા લાગે છે. બહાર વરસો વીતી ગયાં ને તે આપણે ગુમાવી દીધાં, છતાં ભારી ન પડ્યાં. જેલના ત્રણ દહાડા તે ત્રણ વરસ જેવા લાગે છે. આમ કેમ? જવાબ એ કે, જેલ જવું ગમ્યું નથી. હકીકત એ છે કે જેલ જવામાં સુખ માનવાનું છે. મા જેમ બચ્ચાને સારૂ દુઃખ વેઠીને સુખ માને છે તેમ આપણે દેશને ખાતર, સત્યને ખાતર, દુઃખ વેઠીને સુખ માનવાનું છે. જે દહાડા જેલમાં જશે તેવા બહાર નહિ ગયા હોય એ વિચાર સદાય કરી, ધીરજ પકડી, જેટલી જેલ આવી હોય તેટલી ભોગવી લેવી, ને ત્યાં વખતનો સારો ઉપયોગ કરવો એટલે કે ઈશ્વરના ભજનમાં, સારા વિચારોમાં, પોતાની ખામીઓ તપાસવામાં, દિવસ ગુજારવા. એટલે એક પંથને દો કાજ કર્યાં બરાબર થશે. આમ છ ગુણ તો જેલીને જરૂર હોવા જોઇએ. પછી બીજા તેની મેળે સુઝી આવશે. ઉપરનું વિચાર્યા પછી સત્યાગ્રહનો ભેદ સમજવાની જરૂર છે. આ ભેદ સમજાય તો તેની જીત વિષે કાંઈ ગુચવાડો નજ આવે.

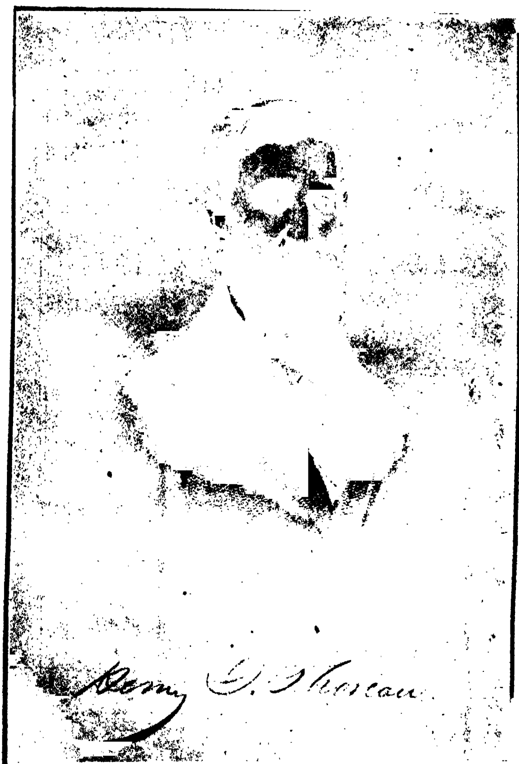
પાઠ ૧૭ મો. સત્યાગ્રહના ભેદ.

સત્યાગ્રહી ઘણી છુટ્ટો લઇ શકે છે, જે બીજા માણસથી નથી લઈ શકાતી; કેમકે સત્યાગ્રહી તો ખરો મરદ બને છે.

તેના મનમાંથી બીક ગઇ એટલે તે કોઇની ગુલામી નહિ કરે. આવી સ્થિતિએ પહોંચ્યા પછી તે એક પણ ગેરવ્યાજબી વર્તણુંકને તાબે નહિ થાય. આવો સત્યાગ્રહ તે માત્ર સરકારનીજ સામે નહિ, પણ કોમની સામે પણ વાપરી શકાય ને વાપરવો જોઇએ. સરકાર અવળી ચાલે તેમ કોમ પણ વાંકે રસ્તે જાય એવું ઘણી વેળા બને છે. તેવે વખતે સત્યાગ્રહ કોમની સામે વાપરવો એ ફરજ છે.

૨. 'કાયદા સામે થવાની ફરજ'ના લેખક મરહુમ થોરો પોતાની કોમની પણ સામે થયેલ. તેણે વિચાર્યું કે કોમ ગુલામોને વેચવાનો ધંધો કરવાથી આડે રસ્તે ચાલે છે, તેથી તે પોતાની કોમની સામે થયો. મહાન્ લ્યુથર એકલો પોતાની કોમની સામે થયો હતો. તેને પરિણામે આજે જર્મની છુટ ભોગવે છે. ગૅલીલીઓ પોતાની કોમની સામે થયો, તેને મારવાને તેની કોમ ખડી થઈ ગઇ, છતાં તેણે પગ ઠોકીને કહ્યું 'મને મારો યા ન મારો પણ પૃથ્વી તો ફરે છેં જ.' આજે સહુ આપણે જાણીએ છીએ કે પૃથ્વી તો ગોળ છે અને ચોવીસ કલાકમાં પોતાની ધરી ઉપર એક ચક્કર મારે છે. કોલમ્બસ પોતાના ખલાસીઓની સામે સત્યાગ્રહી થયો. ખલાસીઓ બહુ થકયા ત્યારે તેઓએ કહ્યું: 'હવે અમેરીકા જડવાનું નથી, પાછા ફરો, નહિ તો મારી નાંખશું'. ધીરજવાન કોલમ્બસે જવાબ આપ્યો: 'મારની ધાસ્તી નથી, પણ આપણે હજુ થોડાંદહાડા આગળ જવું ઘટે છે.' છેવટે અમેરીકા હાથ આવ્યું ને કોલમ્બસ અમર થઈ ગયો.

૩. એવી અજબ દવા તે સત્યાગ્રહની છે. આપણે ધાસ્તી ખાઇને 'સરકાર અગર જ્ઞાતિ અમુક નહિ કરેતો?' એમ બોલીએ છીએ; એ આપણામાં સત્યાગ્રહની ખામી બતાવે છે. કેમ જાણે હવે

અમેરિકન સત્યાગ્રહી વીર થૉરો

A 2840—Lakshmi Art, Bombay 8.

રૂશીઅન મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉય

આપણા હાથમાંથી સત્યાગ્રહનું હથિઆર જતુંજ ન રહ્યું હોય એવી બાયલાપણાની વાત આપણે કરીએ છીએ, પણ આપણો સત્યાગ્રહ આપણને જણાવે છે કે આપણે છુટા, આઝાદ, સ્વતંત્ર છીએ. એટલે આપણને કાંઈ ધાસ્તી રાખવાપણું નથી.

૪. દરેક પ્રજાએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ, પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું, રક્ષણ, અને પોતાના અંતઃકરણને અનુકુળ આચરણ કરવામાં, પૂરેપૂરી છૂટ ભોગવવીજ જોઇએ અને તેજ રાજ્ય સર્વોત્તમ છે કે જે ઓછામાં ઓછી સત્તા વાપરે છે. જે આગેવાનો જન સમાજના મોટા સમુદાયને દોરનારા છે તેમની કોઇપણ સરકાર કે રાજ્ય અવગણના કરી શકતી નથી. પછી ભલે તે નેતાઓ સરકાર કે રાજ્યથી તદ્દન વિરૂદ્ધ મત ધરાવતા હોય.

૫. પ્રજા જયારે પોતે સત્યને સારૂ દુઃખ ભોગવવા તૈયાર હોય છે, ત્યારે ખરી સત્તા સરકારની નથી, પણ પ્રજાની છે. આમ જાણીને પ્રજા સરકાર વિષેનું પોતાનું જોર ઓછું કરતી જાય છે અને કહે છે કે સરકાર લોકહિતને સારૂ હોવી જોઇએ. આ દશામાં મારી પ્રવૃત્તિ અટકાવવાનું કહેવું, એ મારૂ જીવન બંધ કરવાનું કહેવા બરાબર છે. પશુબળની જગ્યાએ આત્મબળ અથવા તેને બીજે નામે ઓળખીએ તો પ્રેમબળના ઉપયોગનો જો હું લોકોની પાસે સ્વીકાર કરાવી શકું, તો હું જાણું છું કે આખા જગતની સામે ઉભી શકે એવું હિંદુસ્થાન હું તૈયાર કરી શકું. સ્વતંત્રતા મેળવવાને સારૂં અક્ષરજ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે, એવું કહેણ ઇતિહાસનું અજ્ઞાન સુચવે છે. મારે મારૂં કામ ચલાવવું છે એવી ભાવના પ્રજામાં લાવવા સારૂ અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર નથી.

૬ સત્યાગ્રહમાં બંને પક્ષને સત્યાગ્રહી હોવાની જરૂર નથી. એક પક્ષ સત્યાગ્રહી રહે તોપણ છેવટે સત્યાગ્રહનો જય થાય છે, ને શરૂઆતમાં જે જોર વાપરી લડે છે તેનું જોર પણ પોતાનાં જોરની

સામે ઝેર ન મળવાથી સુકાઈ જાય છે. માણસ પોતાનું જોર હવામાં કાઢવા જાય તો તેનો હાથ ઉતરી જાય છે તેમ ઝેર પણ જો સામે ઝેર મળે તોજ વધી શકે છે.

૭. ભાઈ ભાઈના દોષોની સામે લડે છે. ભાઈ પોતાના ભાઈના હક્ક છીનવી લેવા પ્રયત્ન કરે તો બીજો સામે થાય. પણ જ્યારે પહેલાના ઉપર આફત આવે છે ત્યારે બીજો તેને પૂરી મદદ કરી ભાઈભાવ સિદ્ધ કરી આપે છે, ને આગલો વૈરભાવ પણ ભુલાવી દે છે.

૮. આપણી દાનત શુદ્ધ હશે તો દરેક જણ શુદ્ધ દાનતથી આપણી સાથે કામ કરશે, કદાચ્ શુદ્ધ દાનત નહિ રાખે એમ ક્ષણભર માનીએ તોપણ આપણે આપણી શુદ્ધતા ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ઘટે છે. ભલાની સાથેજ ભલાઈ એમાં વીરતા નથી. ભુંડાની સાથે પણ ભલાઈનો પ્રયોગ કરવામાંજ વીરતા રહેલી છે. આપણે અંગ્રેજોને પણ આપણા ભાઈ ગણી અભયદાન આપવુંજ જોઈએ, એ વિનાનો સત્યાગ્રહ દુરાગ્રહ છે.

पाठ १८ मो. सत्याग्रह अने दुराग्रह भाग १ लो.

સાધ્ય વસ્તુ મેળવવાના બે માર્ગ છે. સત્યાગ્રહ અને દુરાગ્રહ. આપણા ગ્રન્થોમાં તેને દૈવી અને આસુરી પ્રવૃત્તિને નામે વર્ણવ્યા છે. સત્યાગ્રહના માર્ગમાં સત્યનો હમેશાં આગ્રહ રહે છે. કોઇ પણ દાખલાસર• સત્યનો ત્યાગ નથી થતો. એમાં દેશને અર્થે પણ જુઠાનો પ્રયોગ થઈ શકે એવું નથી. કેટલીક વેળા આપણને રસ્તો ઘોર લાગે, પરિણામ ભયંકર જણાય, જરા સત્ય છોડવાથી, સિદ્ધિ મળવા જેવું લાગે, તે છતાં સત્યનો ત્યાગ સત્યાગ્રહી કરતો નથી, તેની શ્રદ્ધા એવે સમયે પણ સૂર્યના તેજની જેમ ઝગ્યા કરે છે.

૨. સત્યાગ્રહી નિરાશ થાય જ નહિ. સત્ય જ તેની તલવાર હોવાથી તેને ગજવેલની તરવારનો કે દારૂગોળાનો ખપ પડતો નથી. તે આત્મબળથી, પ્રેમથી વૈરીને પણ વશ કરે છે. મિત્રવર્ગમાં વહાલના પ્રેમની કસોટી થતી નથ. મિત્ર મિત્રની ઉપર પ્રેમ કરે એ નવાઇની વાત નથી, તે ગુણ નથી, તમાં શ્રમ નથી; પણ શત્રુ પ્રત્યે મિત્રતા રાખવામાં પ્રેમની કસોટી છે. તે ગુણ છે, તેમાં શ્રમ છે; તેથી તે પુરૂષાર્થ છે; તેમાં ખરી બહાદુરી ભરી છે. રાજયકર્તા તરફ પણ આપણે આવી દૃષ્ટિ રાખી, તેમના નેક કામોની કિંમત કરી, તેમની ભૂલોને સારૂં તેમનો દ્વેષ કરવાને બદલે, તેમને પ્રેમભાવથી ભૂલો બતાવી, તે ભૂલો દૂર કરાવી શકીએ છીએ.

૩. આ પ્રેમ ભાવમાં ભયને અવકાશ નથી. નબળાઇ તો હોયજ નહિ. નબળો પ્રેમ નથી બતાવી શકતો. પ્રેમ શૂરોજ બતાવી શકે. બધા માણસો બધાં કાર્યો બુરી દાનતથી કરે છે એમ નહિ માનીએ. પ્રેમથી કરેલી તેઓના કાર્યની, આપની પરીક્ષા, એવી શુદ્ધ હશે કે તેઓની ઉપર તેની છાપ પડયા વિના નહિ રહે. પ્રેમ લડી શકે છે, પ્રેમને ઘણી વેળા લડવું પડે છે.

૪. સત્તાના મદમાં માણસ પોતાની ભૂલ નથી જોતો. એ સમયે સત્યાગ્રહી બેસી નથી રહેતો, પણ પોતે દુઃખ સહન કરે છે. સત્તાધીશના હુકમનો, તેના કાયદાનો, સાદર નિરાદર કરે છે, અને એ નિરાદરથી પડતાં કષ્ટ, જેવાં કે જેલ, ફાંશી ઇત્યાદિ સહન કરે છે. આમ આત્મા ઘડાય છે. આમાં કાળક્ષેપ થતા નથી ને એવા વિનયપૂર્વક કરેલ નિરાદરમાં પાછળથી ભૂલ જોવામાં આવે તો એ ભૂલનું પરિણામ માત્ર સત્યાગ્રહી અને તેના સાથી સહે. છે. આમાં સત્તાધીશની સાથે કડવાશ નથી થતી, પણ છેવટ તે આપણને વશ થઈ વર્તે છે. તે જાણી લે છે કે સત્યાગ્રહીની ઉપર તેનો અમલ નથો ચાલી શકવાનો, સત્યાગ્રહીની સંમતિ

વિના તેની પાસેથી તે એક પણ કાર્ય નથી લઇ શકવાનો. આ સ્વરાજ્યની પરિસીમા થઈ, કેમકે આમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આવી છે.

પાઠ ૧૯ મો. સત્યાગ્રહ અને દુરાગ્રહ. ભાગ ૨ જો.

૧. આવો સત્યાગ્રહ શિક્ષિત સત્તાધીશની સામે જ ચાલી શકે એમ માનવાનું નથી. વજ્ર સમાન જેનું કઠોર હૃદય હોય તે પણ આત્માના બળથી પ્રગટ થયેલા અગ્નિમાં પીગળી શકે છે. નીરો પણ એ બળની આગળ બકરી સમાન દીન બની જાય છે. આ અતિશયોક્તિ નથી પણ અક્ષરગણિતનાં પ્રમાણ જેવું છે. આ સત્યાગ્રહ હિન્દુસ્થાનનું ખાસ શસ્ત્ર છે.

૨. હિંદુસ્થાનમાં બીજાં શસ્ત્ર છે, પણ સત્યાગ્રહ હિંદુસ્થાનમાં વિશેષે વપરાયલું શસ્ત્ર છે. એ સર્વવ્યાપક શક્તિ છે. સર્વ કાળે વપરાય તેવી છે. સર્વ સ્થિતિમાં વાપરવાની છે. તેને સારૂ મહાસભાઓ આદિની મહોરની જરૂર નથી. જેને એ શક્તિનું ભાન થાય તે તેનો ઉપયોગ કર્યા વિના નજ રહે. જેમ પાંપણ આંખની રક્ષા સ્વતઃ કર્યાજ કરે છે તેમ સત્યાગ્રહ પ્રગટે છે ત્યારે તે સ્વતઃ આત્મસ્વતંત્રતાની રક્ષા કર્યાજ કરે છે.

૩. પણ દુરાગ્રહ એથી વિપરીત લક્ષણવાળી શક્તિ છે. તેનો નમુનો આપણે ઉપર વિચારી ગયા તેમ યુરોપમાં ચાલેલું દારૂણ યુદ્ધ છે. એક પ્રજા બીજી પ્રજાને શરીરબળથી હરાવે તેથી તેનો પક્ષ સાચો કેમ ઠરે? દુર્બળની ઉપર સબળ માણસો ઘણી વેળા અત્યાચાર કરતા જોવામાં આવે છે. દુર્બળ હારી જાય છે તેથી કંઇ તેની અનીતિ સિદ્ધ થતી નથી અને સબળની નીતિ સિદ્ધ નથી થતી. દુરાગ્રહી સાધનનો વિચાર નથી કરતો, ગમે તેવાં યોગ્ય અયોગ્ય-સાધનો વડે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ મેળવવા તરફ તેનું લક્ષ રહેછે. આ ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે.

૪. ધર્મમાં કોઇ પણ અંશે અસત્ય ન હોય, કઠોરતા ન હોય,

હિંસા ન હોય, ધર્મનું માપ પ્રેમથી, દયાથી, સત્યથી, થાય છે. તેના ત્યાગથી મળેલું સ્વર્ગ પણ નિંદ્ય છે. સત્યનો ત્યાગ કરવાથી, હિંદુસ્થાનને મળેલું સ્વરાજ્ય પણ નકામું છે. તેમાં છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે.

૫. દુરાગ્રહી અધીરા બની પોતે માની લીધેલા વેરીનો સંહાર કરવા ઈચ્છે છે. આનું પરિણામ એકજ આવે છે. વેરભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. પરાજય પામેલ શત્રુ વેરનો સંગ્રહ કરી રાખે છે. તે સમયની રાહ જુએ છે. આમ વેરનો વારસો પેઢી દર પેઢી ઉતરે છે. હિંદુસ્થાન કોઈ પણ કાળે દુરાગ્રહને પ્રધાનપદ ન આપે એ આપણે ઇચ્છવા જેવું છે.

૬ જેઓ સમજપૂર્વક સત્યાગ્રહનો સ્વીકાર કરી પોતાની કાર્યરેખા દોરશે, તેઓ સાધ્ય વસ્તુ પ્રમાણમાં સહેલાઈથી મેળવી શકશે. આરંભમાં ભલે નિરાશા જોવામાં આવે, ભલે કેટલોક કાળ પરિણામ જોવામાં ન આવે, છતાં સરવાળે સત્યાગ્રહનો સંપૂર્ણ જય છે. દુરાગ્રહી ઘાણીના બેલની જેમ ચક્રમાં ફર્યા કરે છે તે ફરવું ગતિ છે. પ્રગતિ નથી. સત્યાગ્રહી આગળ ધપ્યા કરે છે.

पाठ २० मो. सत्याग्रह के शस्त्रोनी तालीम?

મારા વિચારોનું ઉતાવળે અવલોકન કરનાર એમ માનશે કે તેમાં કંઈક પરસ્પર વિરોધ રહેલો છે. એક તરફથી હું શસ્ત્રોની તાલીમની માગણી કરૂં છું, બીજી તરફથી સત્યાગ્રહને સર્વોપરી પદ આપું છું. સત્યાગ્રહમાં શસ્ત્રને ક્યાં અવકાશ હોય ? ખરેખર નજ હોય. પણ શસ્ત્રોની શિક્ષા જે સત્યાગ્રહી નથી તેને સારૂ કલ્પી છે. આખું હિંદુસ્થાન સત્યાગ્રહી બને એવો ખ્યાલ મને નથી આવી શકતો. બાયલા બની દેશનો કે નિર્બળનો બચાવજ ન કરવો એ સદા સર્વ પ્રકારે ત્યાજ્ય છે. નિરપરાધી સ્ત્રીની ઉપર અત્યાચાર કરનાર પુરૂષની સામે યા તો આપણે પોતે પોતાનું બલિદાન આપી તેને અત્યંત પ્રેમ-બળ વડે વશ કરવો; ને તે કર-

વાની આપણી શકિત ન હોય તો આપણે જરૂર શરીરબળ હોય તેટલું ખપાવી અત્યાચારીને અત્યાચાર કરતો રોકીએ.

૨. સત્યાગ્રહી અને શસ્ત્રધારી બંને લડવૈયા છે. શસ્ત્રધારી નિઃશસ્ત્રી થયે દીન બને છે. સત્યાગ્રહી કદી દીન બનતોજ નથી. તે કંકણરૂપ શરીર કે શરીરના આયુધો ઉપર આધાર નથી રાખતો, પણ અજીત અમર આત્માનાં બળ ઉપરજ ઝુઝે છે. આ બંનેથી ત્રીજો, તે, પુરૂષ નથી. તેને આત્માનું તો ભાનજ નથી. નહિ તો બીકનો માર્યો નાશેજ નહ. તે શરીરને કૃપણનાં ધનની જેમ સાચવી રાખતાં સર્વસ્વ ખોઈ બેસે છે. આને મરતાં આવડતું નથી. શસ્ત્રધારી તો મરણને સાથે રાખી ફરે છે. તે કોઈ દહાડો સત્યાગ્રહી થવાનો સંભવ છે.

૩. હિંદુસ્થાનની આશા એજ રાખી શકાય કે આ મહાન્ પવિત્ર આર્યદેશ પોતાની, આર્યતાને, દેવી વૃત્તિને પ્રધાનપદ આપી મોટે ભાગે સત્યાગ્રહનો ઉપયોગ કરશે. શસ્ત્રક્રિયાને સર્વોપરી પદ નહિ આપે. હિંદુસ્થાનમાં શરીરબળ સત્ય છે, એ સૂત્રને માન નહિ મળે, પણ सत्यमेवजयते એ સૂત્રને તો માન નિઃસંશય મળશે.

૪. સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી વિચારતાં માલુમ પડશે કે સત્યાગ્રહથી આપણે સંસાર સુધારો કરી શકીએ છીએ. ન્યાત જાતની ખામીઓ દૂર કરી શકીએ છીએ. હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચેના વિક્ષેપો શમાવી ઐકય વધારી શકીએ છીએ, અને રાજ્યપ્રકરણી વિષયોનો નિર્ણય લાવી શકીએ છીએ. કાર્યની સરળતાને અર્થે આપણે વિષયોના ભાગલા પાડીએ એ વાસ્તવિક છે. પણ દરેકનો એક બીજાની સાથે ઘાડ સંબંધ છે એ વિસરવું ન જોઇએ.

૫. રાજ્યપ્રકરણી વિષયો સાથે ધર્મને કે સંસાર સુધારાને

સંબંધ નથી એ વિચાર અયોગ્ય છે. ધાર્મિક વૃત્તિથી રાજ્ય પ્રકરણી વિષયનું છેવટ આપણે એક પ્રકારે લાવી શકશું. ધર્મવૃત્તિને છોડીને આવેલું પરિણામ બીજા પ્રકારનું હશે. રાજ્યપ્રકરણી બાબતોનો વિચાર કરતાં આપણે રખડતા રઝળતા છપન લાખ અજ્ઞાત સાધુઓને છોડી શકતા નથી, મુસલમાન ભાઈઓ, એવા ફકીરોનો ખ્યાલ છોડી શકતા નથી. હિન્દુસંસાર, વિધવાપ્રકરણ કે બાળવિવાહનો, વિચાર નથી તજી શકતો. બંને ધર્મવાળા પરસ્પરના સંબંધમાં પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા કરે છે. તેના પ્રત્યે આંખ આડા કાન નથી કરી શકાતા.

૬. ખરે આપણી મુશ્કેલીઓ હિમાલય જેવડી છે, પણ જેવી આપણી મુસ્કેલીઓ છે તેવાંજ રૂડાં સાધનો તે દૂર કરવાને સારૂ આપણી પાસે છે. આપણે પ્રાચીન પ્રજાનાં સંતાન છીએ. રોમ, યુનાન, ઈજીપ્ટ વિગેરે દેશોની સભ્યતાના ક્ષયના આપણે સાક્ષી છીએ. આપણી સભ્યતાને સમુદ્રના પાણી જેમ ભરતી ઓટ થયાં છે. પણ તે સમુદ્રની જેમ અચળ રહેલ છે.

૭ આપણા દેશમાં તદ્દન સ્વતંત્ર રહેવા જેવી તમામ સામગ્રી છે; તેમાં મહાન્ પર્વતો છે, નદીઓ છે; તેમાં ભારે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય છે, તેનાં સંતાનો મહા પરાક્રમનો વારસો મૂકી ગયાં છે. આ મૂલક તપશ્ચર્યાનો ભંડાર છે. અહીંજ સર્વ ધર્મો સાથે રહે છે, અહીંજ સર્વ દેવતાને માન અપાય છે. આવી સામગ્રીઓ છતાં જો આપણે કંઇક અલૌકિક કાર્ય કરી દુનિયાને શાંતિ ન આપી શકીએ, આપણે ઇંગ્રેજી પ્રજાને આપણી સાત્વિક પ્રવૃત્તિથી ન જીતી શકીએ તો આપણે આપણા વારસાને લજવીશું.

.पाठ २१ मो. आपणे नमला केम थया ?

એવો રીવાજ જોવામાં આવે છે કે જે ઈલાજથી અમુક વસ્તુ મળી હોય તેજ ઈલાજથી તે ટકાવી રખાય છે. જોરથી લીધેલી વસ્તુ

જોરથી ટકાવી રખાય છે. વાઘ અમુક પ્રાણીને જોરથી પકડે છે, ને જોરથી રાખે છે. જેઓ જોરથી કેદ થાય છે તે જોરથીજ રહે છે. જોરથી જીતેલા મૂલકને બાદશાહો જોરથી રાખે છે. તેજ પ્રમાણે પ્યારથી મેળવેલી વસ્તુ પ્યારથીજ રખાય છે. મા અતિ પ્યારથી બચ્ચાંને પોતાનાં ઉદરમાં રાખે છે ને અતિ પ્યારથીજ તેને ઉછેરે છે ને મોટું કરે છે. તેને માર વિગેરે બચપણમાં મારવામાં આવે છે તેમાં જોર વપરાય છે એમ નથી માનવાનું. વળી જ્યારે કંઈ કારણસર મા બચ્ચાંની ઉપરનો પ્રેમ તજે છે ત્યારે બચ્ચું તેને હાથથી જાય છે. તેજ પ્રમાણે જે વસ્તુ સત્યાગ્રહથી મળી છે તે સત્યાગ્રહથીજ ટકી રહેવાની છે. અને જ્યારે સત્યાગ્રહ ગયો ત્યારે તે વસ્તુ પણ ગઈ એમ ચોકસ માનવાનું છે. સત્યાગ્રહથી મેળવેલી વસ્તુ કોઇ માણસ શરીરબળથી રાખવા માગે તે બનવા જેવું નથી.

૨. આથી સમજાવું જોઈએ કે સત્યાગ્રહ એ મનની સ્થિતિ છે. જેનાં મનની સ્થિતિ સત્યાગ્રહમય થઇ છે, તે, સદાય બધી જગોએ, અને બધી સ્થિતિમાં જીતેલોજ છે; તેની સામે રાજા થાય કે પ્રજા થાય, અજાણ્યા માણસ થાય કે ઓળખીતા થાય, પરાયા થાય કે સગા થાય, તોપણ તે જીતેલોજ રહે છે.

૩. ઇતિહાસનો શબ્દાર્થ 'આમ થઈ ગયું' એ છે. એ અર્થ કરીએ તો સત્યાગ્રહનાં પુષ્કળ પ્રમાણ આપી શકાશે. જે અંગ્રેજી શબ્દનો 'ઇતિહાસ' એ તરજુમો છે, અને જે શબ્દનો અર્થ બાદશાહોની તવારીખ છે, તે અર્થ લેતાં, સત્યાગ્રહનું પ્રમાણ હોઈ ન શકે. કથીરની ખાણમાં ચાંદી શોધે કેમ મળે? ઈતિહાસમાં દુનિયાના કોલાહલનીજ કહાણી મળશે. તેથી ગોરા લોકમાં કહેવત છે કે જે પ્રજાને 'ઈતિહાસ (કોલાહલ) નથી તે પ્રજા સુખી છે. રાજાઓ કેમ રમતા, તેઓ કેમ વેર બાંધતા, એ બધું 'ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. જો આજ ઈતિહાસ હોય, જો આટલુંજ થયું હોય તો

દુનિયા કયારની ડૂબી ગઇ હોત. જો દુનિયાની કથા લડાઈથી શરૂ થતી હોયતો આજે એક પણ માણસ જીવતો ન હોય. જે પ્રજા લડાઇનોજ ભોગ થઈ પડી છે તેની એવીજ દશા થઇ છે.

૪. ટ્રાંસવાલના ૧૯૦૭ ના એશિયાટિક પ્રજા માટેના કાયદા પ્રમાણે ત્યાંના હિંદીઓ ઉપર અમલ થાય એમ આપણે નહોતા માગતા; અને તેથી તે કાયદો આ મહાન સત્યાગ્રહબળ પાસે ટકી શકયો નહિ. આપણા માટે બે રસ્તા ઉઘાડા હતાઃ તે કાયદાને તાબે થવાનું કહેવામાં આવ્યું તે ટાણે બળાત્કાર કરવાનો, અથવા તે કાયદામાં જણાવેલી શિક્ષા વેઠી લેવાનો; અને તેમ કરી, રાજ્યકર્તાઓ કે ધારાબાંધનારાઓમાંથી, સહાનુભૂતિનો સુર કઢાવવા માટે, જોઇતા વખત સુધી, આપણામાં રહેલાં આત્મબળને, ખીલવવાનો અને દર્શાવવાનો. જે મેળવવા માટે આપણે પ્રયત્ન આદર્યો હતો તે મેળવતાં આપણને ઘણો વખત લાગ્યો, તેનું કારણ એકે આપણો સત્યાગ્રહ અત્યુત્તમ પ્રકારનો ન હતો. બધા સત્યાગ્રહીઓ આ બળની પૂરી કિંમત જાણતા નથી, તેમ બધા માણસો બળાત્કારથી વિમુખ સમજણપૂર્વક રહેતા નથી. દરિદ્રતાનો સ્વીકાર આ બળના ઉપયોગ માટે આવશ્યક છે; એટલે કે આપણું પોષણ કરવા માટે અને આપણું અંગ ઢાંકવા માટે આપણી પાસે સાધનો છે કે નહિ, તે વિષે આપણે બેપરવા રહેવું જોઈએ. છેલ્લી લડત દરમ્યાન, કંઈ બધા સત્યાગ્રહીઓ આટલી હદસુધી જવાને તૈયાર ન હતા. વળી કેટલાક તો નામનાજ સત્યાગ્રહી હતા. તેઓ કોઇપણ પ્રકારની સમજણ વિના લડતમાં ભાગ લેવા આવતા, ઘણીએ વાર મિશ્રિત ભાવથી આવતા, અને જૂજ વાર અપવિત્ર ભાવથી પણ આવતા. વળી જો ચાંપતી દેખરેખ નહોત તો કેટલાકોએ, લડતમાં જોડાયા પછી પણ બળાત્કાર ખુશીથી કર્યો હોત આથી કરીનેજ લડાઇ લંબાઇ હતી.

૫. આવું ચમત્કારી સત્યાગ્રહ આપણે નથી સમજતા, તેથીજ હિંદુસ્થાનમાં ગરીબડા અને નમાલા થઈ રહીએ છીએ; અને તેવું સરકારનાજ સંબંધમાં છે એમ નથી, પરંતુ ખાનગી સંબંધમાં પણ તેવુંજ છે. દેશની કેટલીક દેખીતી ખરાબ રૂઢીઓને આપણે જાળવી રાખીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ સત્યાગ્રહની ખામી છે. આપણે જાણીએ છીએ કે અમુક વસ્તુ ખરાબ છે; પણ બીકથી, આળસથી કે ખોટી શરમથી આપણે છોડતા નથી.

पाठ २२ मो. सत्याग्र िनां व्रतो.

શ્રીયુત્ ગોખલેએ વિચારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે, આપણા દેશનું રાજકીય જીવન ધાર્મિક કરવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી તેને ધાર્મિક ટેકો નહિ હોય, ત્યાં સુધી કોઈ પણ માણસે, પછી તે ગમે તેટલો મોટો હોય તોપણ, તેણે કરેલું કોઈ પણ કાર્ય વાસ્તવિક રીતે ફલિભૂત નહિ થાય. પણ ધર્મ એટલે શું? આ પ્રશ્ન તરતજ પૂછવામાં આવશે. હું તો એ જવાબ આપીશ કે દુનિયાના બધા ધર્મગ્રંથો વાંચવા છતાં ખરો ધર્મ મળી શકતો નથી.

૨. ધર્મ વસ્તુતઃ બુદ્ધિગ્રાહ્ય નથી, પરંતુ હૃદયગ્રાહ્ય છે. આપણાથી જૂદી એવી એ વસ્તુ નથી, પરંતુ એ એવી વસ્તુ છે કે જેને આપણે આપણા પોતામાંથી જ ખીલવવાની છે. તે સદા આપણાં અંતરમાં જ છે. કેટલાકોને તેનું ભાન છે, બીજા કેટલાકોને તેનું જરા પણ ભાન નથી પરંતુ તે તત્વ તેઓમાં પણ છે. આપણામાં રહેલી આ ધાર્મિક વૃત્તિ બાહ્ય સાધનથી કે આંતરિક સાધનથી આપણે જગાડીએ, પછી રીત ગમે તે હોય; અને જો આપણે કંઈ પણ રીતસર કરવા અને ચિરકાળ ટકે તેવું કરવા માગતા હઈશું તો તે વૃત્તિને જગાડવીજ પડશે.

૩. આપણા શાસ્ત્રોએ કેટલાક નિયમો જીવનનાં સૂત્ર અને

સિદ્ધાંતરૂપે જણાવ્યા છે, જેને આપણે સ્વયંસિદ્ધ સત્ય તરીકે સ્વીકારી લેવાના છે. શાસ્ત્રો આપણને કહે છે કે આ નિયમોનું સેવન કરવામાં ન આવે તો ધર્મની થોડી ઘણી પણ ઝાંખી કરવાને આપણે અશક્ત જ રહેવાના. ઘણાં વર્ષો થયાં, આ નિયમોમાં હું પૂર્ણ રીતે માનતો હોવાથી અને શાસ્ત્રના આ આદેશોને અમલમાં મુકવાનો મેં ખરેખર પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી, મારા જેવા વિચાર કરનારાઓની સહાયતા મેળવવી મને યોગ્ય જણાઈ છે અને તે મુજબ જે નિયમો ઘડવામાં આવ્યા છે અને જેનું પાલન હરેકે કરવાનું છે તે હું રજુ કરવા ઈચ્છું છું.

पाठ २३ मो. सत्यव्रत.

આ નિયમોમાંના પાંચ યમ તરીકે જાણીતા છે; અને સૌથી પ્રથમ અને અગત્યનો નિયમ સત્યવ્રતનો છે. જેને આપણે સામાન્ય રીતે સત્ય સમજીએ છીએ (કે બને ત્યાં સુધી આપણે અસત્યનો ઉપયોગ નહિ કરવો, એટલે કે 'સત્ય એ સર્વોત્તમ નીતિ' છે એ કહેવતને અનુસરતું સત્ય,) તેજ સત્ય નહિ, (કારણ કે તેમાં આ અર્થ પણ સમાઇ જાય છે કે જો તે સર્વોત્તમ નીતિ ન હોય તો તેને આપણે પડતી મૂકી દઇએ).

૨. પરંતુ જે સત્ય હું સમજાવવા ઈચ્છું છું તે આ છે, કે આપણે આપણું જીવન સત્યના નિયમાનુસાર ગમે તેટલા ભોગે ગુજારવું જોઈએ. સત્યનું આ સ્વરૂપ સમજાવવાને મેં પ્રહ્લાદજીના જીવનનો પ્રસિદ્ધ દ્રષ્ટાંત લીધો છે. તેઓએ સત્યને ખાતર પોતાના પિતાની સામે થવા હિંમત કરી હતી. તેઓએ પ્રતિકાર કરીને અથવા પોતાના પિતાસદ્દશ વર્તન કરીને પોતાનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો ન હતો; પરંતુ પોતા ઉપર પોતાના પિતાના થયેલા પ્રહારો અથવા પોતાના પિતાના હુકમથી બીજાઓએ કરેલા પ્રહારો, સામે પ્રહારો કરવાની દરકાર કર્યા વિના, પોતાને જે સત્ય સમ-

જાણ્યું હતું તેના રક્ષણ માટે તેઓ પ્રાણ પાથરવા તૈયાર હતા; એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ પ્રહારોથી છટકી જવાને ઇચ્છયું પણ ન હતું. તેને બદલે, જે અસંખ્ય બળાત્કારો તેઓના ઉપર કરવામાં આવ્યા તે બધા તેઓએ સ્મિતપૂર્વક સહન કર્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે અંતે સત્યનો જય થયો. પરંતુ કોઇક દિવસ પણ, પોતાના જીવન દરમ્યાનજ સત્ય નિયમની નિશ્ચિતતા દાખવવા પોતે શક્તિમાન થશે એવી માન્યતાથી પ્રહ્લાદજીએ બળાત્કારો સહન ન હોતા કર્યા. પરંતુ બળાત્કારથી તેમનું મરણ થતે, તો પણ તેઓ સત્યને વળગી રહ્યા હોત આવા સત્યનું સેવન કરવા તથા કરાવવા હું ઇચ્છું છું.

૩. હમણાં મેં એક બનાવ જોયો. તે નજીવો હતો, પરંતુ હું ધારૂં છું કે જેમ તણખલાં પવન કઇ દિશામાં વાય છે તે બતાવે છે, તેમ આવા નજીવા પ્રસંગો માણસના મનનું વલણ બતાવે છે. પ્રસંગ આ હતો: એક મિત્ર મારી સાથે ખાનગી વાત કરવા ઇચ્છતો હતો, તેથી તે અને હું એકાંતમાં ગયા અને વાતચિત કરવા લાગ્યા. તેવામાં એક ત્રીજો મિત્ર આવ્યો, અને તેણે વિનયથી પૂછયું કે ' મેં ખલલ તો નથી કરી ! ' જે મિત્ર સાથે હું વાત કરતો હતો તેણે કહ્યું ' અરે નહિ, અમે કંઇ ખાનગી વાત કરતા નથી. ' મને જરાક નવાઇ લાગી, કારણ કે મને ખાનગીમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને હું જાણતો હતો કે આ મિત્રથી તો અમારી વાતચિત ખાનગી હતી. પરંતુ તેણે તરતજ વિનયને લઇને-હું તો તેને વધુ પડતો વિનય કહીશ-કહ્યું; ' અમારી વાતચિત કંઇ ખાનગી નથી, અને તમે (પાછળથી આવેલ મિત્ર) અમારી પાસે ભલે આવો. '

૪. હું એમ કહેવા માગું છું કે આવું વર્તન સત્યનું જે લક્ષણ મેં બાંધ્યું છે તેને અનુકૂળ નથી. હું ધારૂં છું કે તે મિત્રે જેટલી બને તેટલી નમ્રતાથી, પરંતુ ખુલી રીતે અને નિખાલસ

મને સામા ધણીને, જે સજ્જન હોય છે, અને જ્યાં સુધી તે તેવો નથી એમ ન જણાય ત્યાં સુધી આપણે દરેકને સજ્જન માનવાને બંધાયલા છીએ, તેને જરા પણ માઠું લગાડ્યા વિના કહેવું જોઈતું હતું કે, તમે કહો છો તેમ, તમારા અહીં આવવાથી અમને ખલલ પહોંચશે.' પરંતુ મને વખતે એમ કહેવામાં આવશે કે આવું વર્તન તો પ્રજાની નમ્રતા સૂચવે છે. મને લાગે છે કે આમ કહેવું વધારે પડતું છે. વિનયને અંગે આપણે આમ કહેતા રહેશું, તો આપણે અવશ્ય દાંભિકોની પ્રજા બનશું.

૫ એક અંગ્રેજ મિત્ર સાથે થયેલી વાતચિત મને યાદ આવે છે, તેની સાથે મારો પરિચય બહુ ન હતો. તે એક મહાવિદ્યાલયનો અધ્યાપક પ્રવર છે અને હિન્દમાં ઘણાં વર્ષો થયાં વસે છે. મારી સાથે તે એકવાર કેટલીક ચર્ચા કરતો હતો, તે વખતે તેણે મને પૂછયું; ' તમે, આ કબૂલ કરશો કે નહિ કે જ્યારે હિન્દીઓ ' ના ' કહેવા માગે છે ત્યારે પણ તેઓ 'ના' કહેવાની હિંમત નથી કરતાં, જે હિંમત ઘણાં ' અંગ્રેજો ધરાવે છે.' મારે કહેવું જોઇએ કે મેં તરતજ ' હા ' પાડી. તે વાત સાથે હું મળતો થયો. જે માણસને ઉદ્દેશીને આપણે બોલીએ છીએ, તેની લાગણીઓને માન આપવા ખાતર, આપણે નિખાલસ રીતે અને હિંમતથી ' ના ' કહેવામાં આપણે આનાકાની કરીએ છીએ. અમે એવો નિયમ રાખ્યો છે કે અમે ' ના ' કહેવા ઇચ્છતા હોઇએ, ત્યારે અમારે પરિણામનો વિચાર કર્યા વિના ' ના ' પાડવી. આવા પ્રકારનું सत्यव्रत અમારો પ્રથમ નિયમ છે.

पाठ २४ मो. अहिंसाव्रत.

હવે આપણે अहिंसाव्रतનો વિચાર કરશું. અહિંસાનો શબ્દાર્થ 'મારવું નહિ' એવો થાય છે. પરંતુ મને તેમાં ઘણો અર્થ સમાયલો જણાય છે. અહિંસાનો અર્થ 'મારવું નહિ'

એટલોજ કરતાં જે પ્રદેશમાં હું જાઉં, તેના કરતાં ઘણાં ઉંચા પ્રદેશમાં, અતિ ઉંચા પ્રદેશમાં, તેમાં રહેલો અગાધ અર્થ મને લઇ જાય છે. અહિંસાનો ખરો અર્થ એ છે કે આપણે કોઇને હાનિ પહોંચાડવી નહિ.

૨. આપણે, જે પોતાને આપણો શત્રુ માનતો હોય તેના માટે પણ અનુદાર વિચાર ન ધરાવીએ. આ વિચારના મર્યાદિત સ્વરૂપ ઉપર જરા ધ્યાન આપજો. હું એમ નથી કહેતો કે 'જેને આપણે આપણા શત્રુ માનતા હોઇએ, પણ હું એમ કહું છું કે 'જે પોતાને આપણો શત્રુ માનતો હોય.' કારણકે અહિંસાધર્મ પાળે છે તેને શત્રુ હોઇ શકેજ નહિ. તે કોઇને શત્રુજ માનતો નથી. પરંતુ એવા લોકો હોય છે કે જેઓ પોતાને તેના શત્રુ સમજતા હોય છે, અને આ માટે તે લાચાર છે. પરન્તુ આવા માણસો માટે પણ દુષ્ટ વિચાર ધરાવી ન શકાય.

૩ આપણે પ્રહાર સામે પ્રહાર કરીએ તો આપણું વર્તન અહિંસા ધર્મથી પ્રતિકૂળ ઠરે. પરન્તુ હું તેથી પણ આગળ જાઉં છું; આપણા મિત્રની પ્રવૃત્તિ, અથવા, કહેવાતા શત્રુની પ્રવૃત્તિની, ઉપર રોષ કરીએ, તોપણ આપણે અહિંસાનાં પાલનમાં પાછા પડીએ છીએ. હું એમ નથી કહેતો કે આપણે રોષે ન ભરાવું, એટલે, આપણે, નમતું મેલવું.

૪. પણ હું એમ કહેવા માગું છું કે, રોષ કરવો એટલે એવું ઈચ્છવું કે, શત્રુને કોઇ પણ જાતની હાનિ પહોંચે અથવા તેને દૂર કરવામાં આવે, (પછી ભલે આપણા પોતાના હાથે નહિ, તો બીજા કોઇના હાથે, અથવા, તો દિવ્ય સત્તાથી). આવો વિચાર પણ આપણે મનમાં રાખીએ, તોપણ આપણે અહિંસા ધર્મથી દૂર રહીએ છીએ. જેઓ સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં જોડાય છે તેઓને આ

અર્થ શબ્દશઃ સ્વીકારવો પડે છે. એથી એમ નથી સમજવાનું કે અમે અહિંસા ધર્મ સંપૂર્ણતાથી પાળીએ છીએ; એવું કંઇજ નથી. એ તો એક આદર્શ છે, જે આપણે પ્રાપ્ત કરવાનો છે, અને આપણામાં જો શક્તિ હોય તો, તે આદર્શ આ ક્ષણેજ પ્રાપ્ત કરવા જેવો છે. પરન્તુ એ કંઇ ભૂમિતિનો સિદ્ધાંત નથી કે જે આપણે મોઢે કરી લઇએ; ઉંચા ગણિતના કઠણ પ્રશ્નો ઉકેલવા જેવું પણ તે નથી. તે પ્રશ્નો ઉકેલવાનાં કામ કરતાં તે અત્યંત વધારે કઠણ છે.

૫. ઘણાઓએ તે પ્રશ્નો સમજવા ઉજાગરાઓ કર્યા છે. જો આપણે આ વ્રત પાળવું હોય, તો આપણે ઉજાગરાઓ કરવા ઉપરાંત ઘણું વધારે કરવું પડશે. આપણે ઘણીએ ઉંઘ વિનાની રાત્રિઓ પસાર કરવી પડશે, અને આપણે આ નેમ પ્રાપ્ત કરી શકીએ, અથવા તેને દ્રષ્ટિગોચર પણ કરી શકીએ, તે પૂર્વે આપણે ઘણીએ માનસિક વ્યથાઓ અને વેદનાઓ સહન કરવી પડશે. ધાર્મિક જીવન એટલે શું એ આપણે સમજવા ઇચ્છતા હઇશું તો તમારે અને મારે તે નેમ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવી જોઇશે. આનાથી વિશેષ હું આ સિદ્ધાંત ઉપર અહીં નહિ બોલું.

૬. જે માણસ આ વ્રતનાં સામર્થ્યમાં માને છે, તેને અંતિમ ભૂમિકા ઉપર, એટલે કે જ્યારે નેમને તે પ્રાપ્ત કરી લેવાનો થાય છે ત્યારે આખી દુનિયા તેના ચરણે આવી પડતી જણાય છે. એમ નથી કે, તે આખી દુનિયાને પોતાના પગે પાડવા ઇચ્છે છે, પણ તેમ થાયજ છે. જો આપણે આપણો પ્રેમ, આપણા કહેવાતા શત્રુ ઉપર એવી રીતે ઢાળશું કે જેનો સંસ્કાર તેના ઉપર સ્થાયી રહે, તો તે પણ આપણને ચહાવા લાગશે. આમાંથી બીજો વિચાર આ પણ નીકળે છે કે આ નિયમપ્રમાણે, યોજનાપૂર્વક રચાયલી ખુનામરકી, તેમ

ખુલ્લી રીતે કરવામાં આવતાં ખુનો સંભવતાં નથી, અને દેશ માટે તેમ આપણી છાયા હેઠળના આપણા પ્રિયજનોનાં માનનાં રક્ષણાર્થે પણ કોઇપણ પ્રકારનો જુલમ કરી શકાતો નથી. તે તો માનનું તુચ્છ પ્રકારનું રક્ષણ કહી શકાય.

૭. અહિંસાધર્મ આપણને એમ શીખાડે છે કે, આપણી છાયા હેઠળના જનોનાં માનનું રક્ષણ, અધર્મ કરવા તૈયાર થયેલા માણસોને, આપણે પોતાનો ભોગ આપીને, કરવાનું છે. સામો પ્રહાર કરવામાં જેટલું શારીરિક અને માનસિક શૌર્ય જોઇએ છીએ તેના કરતાં વધારે શૌર્ય, ભોગ આપવામાં, જોઈએ છે. આપણામાં કેટલેક અંશે શરીરબળ-શૌર્ય નહિ-હશે અને આપણે તે બળનો ઉપયોગ પણ કરીએ. પણ જ્યારે તે ખલાશ થઇ જાય છે ત્યારે શું થાય છે? સામો માણસ ક્રોધ અને રોષમાં આવી જાય છે, અને તેના બળ સાથે આપણાં બળનું તોલન કરવા જતાં આપણે તેને વધારે ઉશ્કેરીએ છીએ, અને જ્યારે તે આપણને મરણ તોલ કરી દે છે ત્યારે તેનું બાકીનું બળ આપણા આશ્રિત જન ઉપર તે વાપરે છે; પરંતુ જો આપણે તેની સામે ઘા ન કરીએ, પણ આપણા આશ્રિત જન અને શત્રુ વચ્ચે આપણે મક્કમ રીતે ઉભા રહીએ. અને તેના પ્રહારો સામો ઘા કર્યા વિના સહન કર્યાજ કર્યે તો શું થશે? હું તમને ખાત્રી આપું છું કે તેનું સર્વ બળ આપણા ઉપર વપરાઇ જશે, અને આપણા આશ્રિતને કોઇપણ જાતની હાનિ નહિ થાય. જે દેશાભિમાન, યુરોપમાં ચાલ્યું હતું એવા, યુદ્ધને માન્ય કરે છે, તેવા દેશાભિમાનની કલ્પના આવા પ્રકારનાં જીવનમાં હોઈ શકતી નથી.

पाठ २५ मो. ब्रह्मचर्य व्रत.

અમે ब्रह्मचर्यव्रत પણ લઇએ છીએ. જેઓ પ્રજાની સેવા કરવા ઇચ્છે છે, અથવા જેઓને ખરા ધાર્મિક જીવનની ઝાંખી કરવાની

ઉમેદ છે, તેઓ પરણેલા હોય કે ન હોય, તોપણ તેઓએ બ્રહ્મ-ચારી જીવન ગુજારવું જોઇએ. લગ્ન સ્ત્રીને પુરૂષ સાથે વધારે ગાઢ સંબંધમાં લાવે છે, અને તેઓ બંને વિશિષ્ટ અર્થમાં મિત્ર બને છે. તેઓનો વિયોગ કદી સંભવતો નથી. પણ હું નથી ધારતો કે આપણી લગ્નની કલ્પનામાં કામને અવશ્ય સ્થાન હોવું જોઇએ. ગમે તેમ હો, પણ જેઓ આશ્રમમાં જોડાવવા ઈચ્છે છે તેઓની પાસે આ વાત આ રીતે મુકવામાં આવે છે. હું તેના ઉપર વિસ્તારથી નથી બોલવા માગતો.

पाठ २६ मो. स्वादेन्द्रियनिग्रहव्रत.

આ ઉપરાંત અમે स्वादेन्द्रिय निग्रहव्रत પણ પાળીએ છીએ. જે માણસ પોતામાં રહેલી પાશવવૃત્તિ જીતવા માંગે છે તે જો પોતાની જીભ । વશ રાખે તો તેમ તે સહેલાઇથી કરી શકે છે. મને લાગે છે કે પાળવાનાં વ્રતોમાં આ એક ઘણું કઠણ વ્રત છે. મેં મદ્રાસના વિક્ટોરીઆ હોસ્ટેલમાં ઘણાં રસોડાં જોયાં. તે રસોડાં કંઇ જ્ઞાતિ બંધનના નિયમો જાળવવા માટે નહોતાં કરવામાં આવ્યાં. પરંતુ જૂદા જૂદા સ્થળેથી આવેલા લોકોને પોતાને અનુકૂળ અને પૂરતો સ્વાદ મળે, માટે તેટલાં બધાં રસોડાં રાખવાની જરૂર જણાઇ હતી. હું તમને એમ જણાવવા માગું છું કે આતો સ્વાદ ઉપર સ્વામીત્વને બદલે કેવળ તેની ગુલામગીરી છે.

૨. હું એટલુંજ કહીશ કે જ્યાં સુધી આપણે આપણાં મનને આ ટેવમાંથી નાહ છોડાવીએ, જ્યાંસુધી આપણે ચા કાફીની દુકાનો અને આ બધાં રસોડાં ઉપરથી આપણી નજર નહિ ખસેડીએ, જ્યાંસુધી આપણાં શરીરની સારી તંદુરસ્તી જાળવવા માટેના જરૂરી ખોરાકથી આપણે સંતોષ નહિ માનીએ, જ્યાં સુધી માદક અને ગરમ મસાલાઓ જે આપણે આપણા ખોરાકમાં મેળવીએ છીએ તે

છોડી દેવાને આપણે તૈયાર નહિ થઇએ, ત્યાંસુધી આપણે આપણામાં રહેલી વધારે પડતી, બીન જરૂરી અને ઉશ્કેરે તેવી ગરમી ઉપર કાબૂ કદી મેળવી શકશું નહિ. આપણે આમ નહિ કરીએ તો સ્વાભાવિક રીતે પરિણામ એ આવશે કે આપણે આપણને ઉતારી પાડશું અને આપણને સોંપવામાં આવેલ પવિત્ર ન્યાસનો પણ ગેર ઉપયોગ કરશું, અને પશુ અને જડ કરતાં પણ ઉતરતી કોટિના બનશું.

૩. ખાવું પીવું અને કામ ઉપભોગ કરવો એ આપણા અને પશુ વચ્ચે સમાન છે, પરંતુ તમે કદી એવી ગાય કે ઘોડા જોયો છે કે જે આપણી પેઠે સ્વાદમાં લંપટ બન્યાં હોય છે? શું તમે એમ માનો છો કે આ સંસ્કૃતિનું ચિન્હ છે? શું ખરા જીવનની આ નિશાની છે કે આપણે આપણી ખાવાની વસ્તુઓ એટલી બધી વધારી મૂકવી કે આપણે કયાં છીએ તેનો પણ પત્તો આપણને ન રહે? અને એક પછી એક પકવાનો શોધતા રહેવાં કે જેને અંતે આપણે સાવ ગાંડા બની જઈએ અને આ પકવાનો વિષે છાપાઓમાં આવતી જાહેરખબરો વાંચવા આપણે દોડીએ?

पाठ २७ मो. अस्तेयव्रत.

બીજું એક વ્રત અસ્તેય (ચોરી ન કરવી) નું છે. હું એમ કહેવા ઈચ્છું છું કે આપણે બધા એક રીતે ચોર છીએ. મારા તરતના ઉપયોગ માટે જેની મને જરૂર ન હોય એવી વસ્તુ જો હું લઉં, અને મારી પાસે રાખી મુકું, તો હું તેની બીજા કોઈ પાસેથી ચોરી કરૂં છું.

૨. હું એમ કહેવા માગું છું કે અપવાદ વિના સૃષ્ટિનો આ મૂળ નિયમ છે કે, સૃષ્ટિ આપણી જરૂરીયાતો પૂરી પાડવા જેટલું દરરોજ ઉત્પન્ન કરે છે, અને જો દરેક જણ પોતાને જરૂર જોઈતું લે અને વધારે ન લે, તો આ દુનિયામાં ગરીબાઈ ન રહે

અને આ દુનિયામાં કોઈપણ માણસ ભૂખમરથી ન મરે. આપણામાં આ અસમાનતા ચાલુ છે એનો અર્થ એકે આપણે ચોરી કરીએ છીએ.

૩. આપણામાંની જે વ્યકિતઓ અન્ધકારમાંથી પ્રકાશમાં જવા ઇચ્છે છે તેઓએ તો અસ્તેયવ્રત પાળવાનું છે. હું કોઇ પાસે પોતાનો કબજો છોડાવવા નથી માગતો. મારા કરતાં બીજા કોઇ પાસે વધારે હોય તો ભલે. પરંતુ મારૂં પોતાનું જીવન, વ્યવસ્થિત કરવા માટે તો હું જણાવીશ કે જેની મને જરૂર નથી તે હું મારી પાસે રાખી ન શકું. હિંદમાં ત્રણ કરોડ માણસો એવા છે કે જેઓને એક ટંકના ભોજનથીજ સંતોષ માનવો પડે છે, અને તે પણ કેવળ સુકો રોટલો અને ચપટીભર મીઠાથી. જ્યાં સુધી આ ત્રણ કરોડને પૂરતાં વસ્ત્ર અને ખોરાક નથી મળ્યાં ત્યાંસુધી તમને અને મને આપણીપાસે જે કંઈ હોય તે રાખવાનો હક નથી. તમે અને હું વધારે સમજીએ છીએ; એટલે આપણે આપણી જરૂરીયાતોમાં ઘટતો ફેરફાર કરવો જોઇએ. અને સ્વેચ્છાથી ભૂખમરો પણ વેઠવો જોઇએ કે જેથી કરી તેઓની માવજત થાય, તેઓને ખવરાવાય અને વસ્ત્ર પહેરાવાય. આમાંથી એની મેળેજ अपरिग्रहव्रत ઉદ્ભવે છે.

पाठ २८ मो. स्वदेशीव्रत.

હવે હું स्वदेशीव्रत વિષે બોલીશ. સ્વદેશીવ્રત આવશ્યક વ્રત છે. સ્વદેશી જીવન અને સ્વદેશી ભાવનાથી તમે પરિચિત છો. હું એમ કહેવા માગું છું કે આપણી જરૂરીયાતો સંતોષવાને માટે આપણા પાડોશીઓને મૂકીને બીજા પાસે જઇએ તો આપણે આપણાં જીવનના એક પવિત્ર નિયમનો ભંગ કરીએ છીએ:

૨. મુંબઈથી કોઇ માણસ અહીં આવે અને પોતા પાસેનો

માલ ખરીદ કરવા તમને કહે તો જ્યાંસુધી તમારાં પોતાનાં આંગણાંમાં મદ્રાસમાં જન્મેલો અને મોટો થયેલો વ્યાપારી છે ત્યાં સુધી તમે મુંબઇના વ્યાપારીને ટેકો આપવામાં યોગ્ય કરતા નથી, સ્વદેશીનો મારો આવો વિચાર છે.

૩. તમારાં ગામડામાં જ્યાં સુધી તમારાં ગામનોજ હજામ છે, ત્યાં સુધી મદ્રાસથી તમારી પાસે આવેલા હુશ્યાર હજામને દૂર રાખીને તમે તેને ટેકો આપવાને બંધાયલા છો. તમને એમ જણાય કે તમારાં ગામના હજામે મદ્રાસના હજામ જેટલી નિપુણતા મેળવવી જોઇએ તો તમે તેને તેવું શિક્ષણ દઇ શકો છો. જોઇએ તો તમે તેને મદ્રાસ મોકલો, કે જેથી તે ત્યાં જઈ પોતાનો ધંધો શીખી આવે. જ્યાં સુધી તમે તેમ ન કરો ત્યાં સુધી તમે બીજા હજામ પાસે જવામાં વ્યાજબી ઠરતા નથી. આમ કરવામાંજ ખરૂં સ્વદેશી રહેલું છે. એટલે આપણને જણાય કે ઘણીએ વસ્તુઓ એવી છે કે જે આપણને હિંદમાં મળી શકતી નથી, તો આપણે તેના વિના ચલાવી લેવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આપણને ઘણી વસ્તુઓ જરૂરની જણાય પણ તેના વિના આપણે ચલાવી લેવું જોઇએ. પરંતુ ખાત્રીથી માનજો કે જ્યારે તમારૂં મન આવા પ્રકારનું થશે, ત્યારે તમારા માથેથી એક મોટો બોજો ઉતરી ગયેલો તમને જણાશે.

૪. આવોજ અનુભવ 'પીલગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ' ના અનુપમ પુસ્તકના યાત્રાળુને થયો હતો. વખત એવો આવ્યો કે યાત્રાળુ જે મોટો બોજો પોતાના માથે લઈ જતો હતો તે તેના માથેથી તેના ભાન વિના નીચે પડી ગયો, અને મુસાફરીની શરૂઆતમાં જેવો તે હતો તેના કરતાં વધારે છૂટો તે પોતાને માનવા લાગ્યો. તેમજ, જે ઘડીએ આવું સ્વદેશીજીવન અંગીકાર કરશો, તેજ ઘડીએ તમને પોતાને જેવા અત્યારે છો તેના કરતાં વધારે છૂટા થયેલા માનશો.

पाठ २९ मो. निर्भयतानुं व्रत.

અમે નિર્ભયતાનું વ્રત પણ પાળીએ છીએ. હિંદના મારા પર્યટન દરમ્યાન મને જણાયું છે કે હિંદ, શિક્ષિત હિંદ, નિર્બળ કરી નાંખે એવા ભયમાં ઝકડાઈ ગયું છે. જાહેરમાં આપણે આપણું મોઢું ઉઘાડીએ નહિ, આપણે આપણા સુબદ્ધ મતો જાહેરમાં રજુ કરીએ નહિ, આપણે તેવા વિચારો ધરાવતા હોઇએ, આપણે તેવી વાતો ખાનગીમાં કરતા હોઈએ, આપણા ઘરખુણે આપણે ગમે તે કરતા હોઇએ; પરંતુ તેનો ઉપયોગ જાહેર માટે કરીએ નહિ, તેનું કારણ શું? જો આપણે મૌનવ્રત લીધું હોત, તો મારે કંઇ કહેવાનું રહેત નહિ. જાહેરમાં બોલવા ટાણે આપણે જે વાતો ઉચારીએ છીએ, તેમાં આપણે ખરેખર માનતા હોતા નથી.

૨. હું એમ કહેવા માગું છું કે એકજ સત્તા એવી છે, જો આપણે તેને યોગ્ય રીતે સત્તા કહી શકીએ તો, કે જેનાથી આપણે ડરવાનું છે, અને તે એક ઇશ્વર છે. આપણે ઈશ્વરથી ડરશું તો ગમે તેટલી ઉંચી પદવી ધરાવનારા માણસથી પણ આપણે નહિ ડરીએ, અને આપણે સત્યવ્રત કોઈ પ્રકારે કે રૂપે પાળવા માંગતા હોઈશું તો નિર્ભયતા અવશ્ય રાખવી પડશે. ભગવદ્ગીતામાં તમે જોશો કે દૈવી સંપત્તિમાં પ્રથમ સંપત્તિ अभय જણાવવામાં આવી છે. આપણે પરિણામથી ડરીએ છીએ; તેથીજ આપણે સત્ય બોલતાં ડરીએ છીએ. જે માણસ ઈશ્વરથી ડરે છે તે માણસ કદી પણ ઐહિક પરિણામોથી ડરતો નથી. ધર્મ એટલે શું એ સમજવાની લાયકાત આપણે મેળવી શકીએ તે અગાઉ, અને હિંદનું ભાગ્ય દોરવાની લાયકાત આપણે પ્રાપ્ત કરી શકીએ તે પહેલાં, શું તમને નથી લાગતું કે આપણે નિર્ભય રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ? અથવા જેમ આપણે બીજાથી અંજાઈ ગયા છીએ, તેમ આપણે આપણા

દેશ બાંધવોને આંજી નાખવા માગીએ છીએ ? આથી આપણને જણાશે કે નિર્ભયતાની કેટલી બધી અગત્ય છે.

पाठ ३० मो. अस्पर्श्यता व्रत.

આ પછી, અમારે अस्पर्श्यतानु વ્રત પાળવાનું છે, અત્યારે હિંદુ ધર્મ ઉપર ભુંસી ન શકાય એવી આ એક કાળી ટીલી છે, તે કલંક અનાદિ કાળથી ઉતરી આવ્યું છે, એમ માનવાને હું ના પાડું છું. હું ધારૂં છું કે જે વખતે આપણે આપણાં જીવન-ચક્રમાં અતિ નીચે સ્થાને હઈશું, તે વખતે અસ્પશ્યતાની આ અધમ, નીચ, બંધન કરનારી ભાવના આપણામાં ઉદ્‌ભવી હશે. તે દોષ હજી સુધી આપણને વળગી રહ્યા છે અને હજી સુધી આપણામાં ઘર કરી રહ્યા છે. મારૂં મન એમ કહે છે કે એ આપણા ઉપર એક શાપરૂપ છે, અને જ્યાંસુધી એ શાપ આપણા ઉપર છે ત્યાંસુધી હું ધારૂં છું કે આપણે એમ માનવું જોઈએ કે આ પવિત્ર ભૂમિમાં જે જે દુઃખો આપણી ઉપર પડે છે તે આ મોટું અને અક્ષંતવ્ય પાપ જે આપણે કરી રહ્યા છીએ તેની યોગ્ય શિક્ષા તરીકે છે. કોઇ માણસને તેના ધંધાને લઇને અસ્પશ્ર્ય લેખવો એ ન સમજી શકાય એવી વાત છે.

पाठ ३१ मो. विद्यार्थि, धार्मिकत्व अने राजनीति.

છેવટે જ્યારે તમે આ નિયમો પાળતા થશો, ત્યારેજ અને તે પહેલાં નહિ, તમે રાજનીતિના વિષયમાં ઉતરી શકશો, તેમાં તમારો આત્મા સંતોષાય તેટલું તમે ઉતરી શકશો, અને અવશ્ય ત્યારે તમે કદિ આડે રસ્તે નહિ જાઓ. ધર્મથી છૂટી પાડેલી રાજનીતિમાં જરાપણ સાર નથી.

૨. આજે તો આમ થાય છે: રાજકીય જીવનનો ઘણો ભાગ વિદ્યાર્થિજીવનમાં જ હોય છે; જ્યારથી વિદ્યાર્થિઓ મહાવિદ્યાલયો છોડી જાય છે, અને વિદ્યાર્થિ મટી જાય છે, ત્યારથી તેઓ અંધકારમાં પડી જાયછે અને તેઓ કંગાળ અને તુચ્છ પગારની નોકરી શોધે છે. તેઓની અભિલાષાઓ વધારે ઉંચી જઈ શકતી નથી. ઈશ્વર વિષે તેઓ કંઈ જાણુતા નથી. તેઓને પોષકતત્વની–સ્વતંત્રતાની માહિતી હોતી નથી, અને મેં જે નિયમો તમારી પાસે રજુ કર્યા છે તેનાં પાલનથી જે ખરી બળશાળી સ્વતંત્રતા આવે છે તેની પણ તેઓને જાણ હોતી નથી.

૩. દરેક બાળકને દેશની રાજકીય સંસ્થાઓની સમજણ આપવીજ જોઇએ, તેમજ આપણા દેશમાં નવી ભાવનાઓ, નવી અભિલાષાઓ, અને નવા જીવનનાં આંદોલનો કેવી રીતે ચાલી રહ્યાં છે તેની પણ સમજણ આપવી જોઇએ. પરંતુ તેની સાથે આપણને ધાર્મિક શ્રદ્ધા એટલે કે જે શ્રદ્ધા કેવળ બુદ્ધિનેજ પોષે છે તે નહિ, પરન્તુ જે અંતરમાં સ્થાયી કોતરાઇ રહે છે તેના અચળ પ્રકાશની, અચૂક પ્રકાશની જરૂર છે. પ્રથમ તો આપણે ધાર્મિકત્વ અનુભવવાનું છે, અને જે ઘડીએ આપણે તેમ કરશું, તે ઘડીથીજ મને લાગે છે કે જીવનની સર્વે દિશાઓ આપણા માટે ખુલ્લી થાય છે, અને આખા જીવનમાં ભાગ લેવાનો વિદ્યાર્થિઓને અને દરેક જણને તે પવિત્ર હક પ્રાપ્ત થાય છે.

पाठ ३२ मो. अहिंसानी अतिशयता.

લાલા લજપતરાયનો લેખ છાપાઓમાં ઘણીવાર ટાંકવામાં આવ્યો છે; તેથી મારૂં વલણ સમજાવવું મને વ્યાજબી જણાય છે. તેઓ કહે છે કે અહિંસાવાદને અત્યંત ઉંચું પદ આપવાથી હિંદની અધોગતિ થઈ છે. તેમના પ્રતિ યોગ્ય સદ્ભાવ રાખી હું કહું છું

કે અહિંસાના અતિશય સેવનનો સમય, અને પુરૂષને છાજે તેવા ગુણોથી રહિત થવાનો સમય, એકજ હતો; એમ માનવાને ઐતિહાસિક આધાર હોય એમ જણાતું નથી. છેલ્લાં પંદરસો વર્ષ દરમ્યાન, આપણે પ્રજા તરીકે શારીરિક બળનો પૂરતો પૂરાવો આપ્યો છે; પરંતુ અંદર અંદરના કજીહે આપણને વીંખી ખાધાં છે, અને આપણા ઉપર સ્વદેશપ્રેમની સત્તાને બદલે સ્વાર્થની સત્તા વ્યાપી રહી છે. એટલે ધર્મની ભાવનાને બદલે આપણે અધર્મની ભાવનાથી દોરાયા છીએ.

૨ જૈનો ઉપરનો નામર્દાઈનો આરોપ કેટલે અંશે સત્ય ઠરશે એ હું કહી શકતો નથી. હું તેઓનો પક્ષ લઈ બોલતો નથી. જન્મથી હું વૈષ્ણવ છું, અને બાળવયમાંજ મને અહિંસા શીખાડવામાં આવી હતી. જેમ જગતના બીજા મોટા ધર્મોના ધર્મગ્રન્થોમાંથી મેં ઘણો ધાર્મિક લાભ મેળવ્યો છે, તેમ જૈનના ધર્મગ્રંથોમાંથી પણ મેળવ્યો છે. સદ્ગત તત્વજ્ઞાની રાયચંદ કવિ-જેઓ જન્મથી જૈન હતા—તેઓના અંગત સમાગમથી મને ઘણો લાભ થયો છે. એટલે, અહિંસા વિષેના મારા વિચારો દુનિયાના ઘણાખરા ધર્મોના અભ્યાસનું પરિણામ છે; છતાં હવે તેનો આધાર આ ગ્રંથોનાં પ્રમાણ ઉપર જરાપણ રહ્યો નથી. તે મારાં જીવનનાં અંગરૂપ છે. મેં જે ધર્મગ્રંથો વાંચ્યા છે, તેમાંથી જે અર્થ હું કાઢતાં શીખ્યો છું તેના કરતાં તેમાંથી જૂદોજ અર્થ નીકળે છે, એવું હવે કદી મને ઓચિતું જણાય, તોપણ અહિંસાનો જે વિચાર હું અહીં રજુ કરૂં છું, તેનેજ વળગી રહીશ.

૩. આપણાં શાસ્ત્રો એમ બોધ કરતાં જણાય છે કે, જે માણસ અહિંસાનું સંપૂર્ણતાથી ખરેખર પાલન કરે છે તેની આગળ દુનિયા પાણી ભરે છે. તે પોતાની આસપાસનાં વાતાવરણ ઉપર એટલી બધી અસર કરે છે કે સાપ અને બીજા ઝેરી જંતુઓ પણ

દેશભક્ત લાલા લજપતરાય

A 2840 Lakshmi Art, Bombay, 8

સ્ત્રીરત્ન દેવી સરોજીનિ નાયડુ

તેને હેરાન કરતા નથી. એમ કહેવાય છે કે આસાઇના સેંટ ફ્રાંસિસનો આવો અનુભવ હતો.

पाठ ३३ मो. अहिंसाना प्रकार.

નગાત્મક (Negative) રૂપમાં અહિંસાનો અર્થ કોઈ પણ જીવન્ત પ્રાણીને શરીર કે મનથી ઇજા ન કરવી એ છે. એટલે, અન્યાય કરનારનાં શરીરને નુકસાન ન પહોંચાડી શકાય, અથવા તેના પ્રતિ દ્વેષભાવ ન રાખી શકાય, અને તેમ કરીને તેને માનસિક વ્યથા પણ ન આપી શકાય. મારા સ્વાભાવિક કર્મો—જે દ્વેષભાવથી જન્મેલાં હોતાં નથી—તેનાથી; અન્યાય કરનારને થતી પીડાનો સમાવેશ આ કથનમાં થતો નથી. એટલે તેની પાસેથી બાળકને, જેને તે મારવા તૈયાર થયો છે—એમ આપણે કલ્પના કરીએ—તેને ખસેડી લેતાં અહિંસા મને અટકાવતી નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં, મારે અહિંસાનું યોગ્ય પાલન કરવું હોય તો મારે અન્યાય કરનારની પાસેથી તેના ભોગ થઈ પડનારને, બાળકને—જો હું તેવા બાળકનો કોઈ પણ રીતે પાલક હોઉં તો—ખેંચી લેવો જોઇએ.

૨. એટલે દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહીઓ માટે એ બહુ યોગ્ય હતું કે તેઓ, યુનિયન સરકાર જે દુઃખ તેઓને દેવા મથતી હતી, તેની સામે થયા. તેઓ સરકાર માટે કોઈ પણ પ્રકારનો દ્વેષભાવ ધરાવતા ન હતા. જે જે વખતે સરકારને તેઓની મદદની જરૂર પડતી તે તે વખતે મદદ કરી તેઓએ આ સાબીત કરી આપ્યું હતું. તેઓનો વિરોધ સરકારના હુકમોનો અનાદર કરવામાં હતો. તે એટલી હદસુધી કે તેમ કરતાં સરકારના હાથે મરણ નીપજે તોપણ તે સહન કરી લેવું. અહિંસાના સેવકને પોતાનેજ સમજીને દુઃખ સહન કરવાનું હોય છે, પરંતુ તે કહેવાતા અન્યાય કરનારને જાણીબૂજીને ઇજા કરી શકતો નથી.

૩. ભાવાત્મક (positive) રૂપમાં, અહિંસાનો અર્થ વિશ્વ-વ્યાપી પ્રેમ અને અનહદ ઔદાર્ય થાય છે. હું અહિંસાનો સેવક હોઉં, તો મારે મારા શત્રુ ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઇએ. હું જે નિયમ મારા અન્યાય કરનાર પિતાને કે પુત્રને લગાડું તેજ નિયમ મારે અન્ય અન્યાય કરનારને—પછી તે મારો શત્રુ હોય કે અજાણ્યો માણસ હોય—તેને લાગુ પાડવો જોઇએ.

૪ આ ક્રિયાત્મક (Active) અહિંસામાં સત્ય અને નિર્ભયતાનો અવશ્ય સમાવેશ થઇ જાય છે. માણસ પ્રેમપાત્ર વ્યક્તિને છેતરી શકતો નથી. તે તેનાથી બ્હીતો નથી, તેમ તેને બ્હીવરાવતો નથી અભયદાન સર્વ દાનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. જે માણસ ખરેખર તે આપે છે, તેની પાસે સર્વ વિરોધ શમી જાય છે. જે પોતે ભયાગ્રસ્ત છે તે અભયદાન આપી શકતો નથી. માટે, તેણે પોતેજ નિર્ભય થવું જોઇએ. એટલે, અહિંસાનું સેવન અને ભીરૂતા એક સાથે હોઈ શકતાં નથી. અહિંસાના પાલનને અત્યંત શૌર્યની અપેક્ષા છે.

૫. અહિંસા, સૈનિકના ગુણો કરતાં પણ અનંત રીતે ચઢીયાતી છે. જનરલ ગૉર્ડનનું એક જાણીતું પુતળું છે, તેમાં તેના હાથમાં માત્ર લાકડીજ આપવામાં આવી છે. પરંતુ જે સૈનિકને રક્ષણ માટે એક લાકડીની પણ જરૂર પડે છે, તે તેટલે અંશે સૈનિક ઓછો છે. સાચો સૈનિક તો તે છે કે જે મરવું કેમ તે જાણે છે અને જે ગોળીઓના વર્ષાદમાં પણ જરાય ચસ્તો નથી.

૬. આવો એક અંબરીષ હતો. દુર્વાસાએ તેને બહુ પજવ્યો, છતાં તેણે આંગળી સરખી પણ ઉગામી નહિ; પણ પોતે મક્કમજ રહ્યો. ફ્રેંચ તોપચીઓ મૂર લોકોનો ઘાણ કહાડતા હતા. પરંતુ તેઓ ' યા અલ્લાહ 'નો ઘોષ કરતા તોપના મોઢા સામે ધસ્યા હતા. તેઓનું શૌર્ય ઘણે અંશે અંબરીષના જેવું જ હતું; પરંતુ હતાશ થવાથી જન્મ્યું હતું; જ્યારે અંબરીષનું શૌર્ય પ્રેમનું ફળ હતું.

છતાં મૂર લોકોનાં શૌર્યે, તેઓની મરણ માટેની તત્પરતાએ, તોપચીનો પરાજય કર્યો. તોપચીઓ હર્ષઘેલા બન્યા; તેઓએ પોતાની ટોપીઓ ઉડાડી, તોપ ફોડવી બંધ કરી, અને પોતાના અત્યારલગણના શત્રુને મિત્ર ગણી ભેટ્યા. અને તેવીજ રીતે દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહીઓ, હજારોની સંખ્યામાં, તુચ્છ શારીરિક સુખ માટે સ્વમાન ન વેચતાં, મરવા તૈયાર થયા હતા આવી અહિંસા ક્રિયાત્મક રૂપવાળી છે. તે કદી પણ સ્વમાનનું વેચાણ કરતી નથી.

पाठ ३४ मो. अहिंसक सैनिक.

શસ્ત્રથીજ બની શકે તેટલું રક્ષણ કરવા તૈયાર થયેલ પુરૂષના કરતાં, અહિંસાના સેવક પાસેથી એક નિરાધાર બાળાને વધારે સારૂં, અને વધારે વાસ્તવિક, રક્ષણ મળશે. રક્ષણ કરનાર, અહિંસાનો સેવક હશે, તો જૂલમગાર તેનાં મૃત શરીર ઉપર થઇનેજ તેની પાસે જઈ શકશે; પરંતુ રક્ષણ કરનાર, શસ્ત્રબદ્ધ પુરૂષ, હશે તો, જૂલમગારને, તેના માત્ર પરાભવજ કરવા રહેશે; કારણ કે એમ માની લેવાયું છે કે તેવો પુરૂષ, પોતાનું જડબળ ચાલે ત્યાં સુધી લડે, તો તેણે સ્વધર્મ પાળ્યો કહેવાય. અહિંસાનો સેવક તો જૂલમગારનાં શરીરનીજ સામે પોતાના આત્માનેજ ઉભો કરે છે, એટલે જૂલમગારનો આત્મા જાગે એવી વકી રહે છે, અને—તે બાળાના અંગત શૌર્યનો વિચાર બાજુએ રાખીએ તો—તેનાં શીલનું રક્ષણ થવાનો જેટલો સંભવ આવા સંજોગોમાં રહે છે તેટલો બીજા કોઇ પણ કલ્પી શકાય એવા સંજોગોમાં રહેતો નથી.

૨. આપણે આજે નામર્દ છીએ, તેનું કારણ આપણને પ્રહાર કરતાં આવડતું નથી એ નથી, પરંતુ આપણે મરતાં ડરીએ છીએ, એ છે. જે મરણની ભીતિથી, ખરો કે ખોટો ભય આવતાં, નાસી જાય છે, છતાં જે હરઘડી એમ ઇચ્છે છે કે બીજો કોઈ

પુરૂષ ડરાવનાર પુરૂષનો નાશ કરી ભયને દૂર કરે, તે જૈન ધર્મના પ્રચારક મહાવીરનો કે બુદ્ધનો કે વેદનો અનુયાયી હોઇ ન શકે. જે માણસ વ્યાપારમાં બીજાને છેતરીને તેનું ટીપે ટીપે લોહી ચૂસી તેનો પ્રાણ હરે છે, અથવા જે, થોડીક ગાયોનું હથિયારથી રક્ષણ કરે છે, પરંતુ ખાટકીનો જીવ લે છે, અથવા જે, સ્વદેશનું માની લીધેલું ભલું કરવા વાસ્તે કેટલાક અમલદારોનું ખુન કરતાં અચકાતો નથી તે, અહિંસાનો અનુયાયી હોઇ શકે નહિ. આ બધાં કાર્યો દ્વેષથી, ભીરૂતાથી કે ડરથી પ્રેરાયલાં છે. ગાય કે દેશ માટેનો પ્રેમ તો નામનો જ છે, પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિ ડંખીલા સ્વભાવને અથવા પોતાના ગર્વને તૃપ્ત કરવા માટેજ યોજાયલી હોય છે.

૩. અહિંસા, મારા નમ્ર મત પ્રમાણે, રીતસર સમજવામાં આવે તો તે ઐહિક તેમજ પારલૌકિક, સર્વ દુઃખોને મટાડવા માટે ચિંતામણિરૂપ છે. તેનું અતિશય સેવન કરવું શકય નથી. અત્યારે તો આપણે તેનું જરાપણ સેવન કરતા નથી. અહિંસા બીજા ગુણોના સેવનની આડે નથી આવતી. પરંતુ અહિસાનું પ્રાથમિકરૂપે પણ સેવન થઇ શકે તે પૂર્વે બીજા ગુણોનું સેવન આવશ્યક છે. મહાવીર અને બુદ્ધ સૈનિકો હતા; તેમજ ટૉલ્સ્ટૉઇ પણ હતા. તેઓનેજ પોતાની પ્રવૃતિનું ગંભીર સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે ખ્યાલમાં આવ્યું હતું. તેઓજ યોગ્ય, સુખી, ઉદાત્ત અને દૈવી જીવનનું રહસ્ય મેળવી શકયા હતા. આપણે આ ઉપદેશકોના સહભાગી બનશું, તો આપણો દેશ ફરીથી પાછો દેવોનું નિવાસ-સ્થાન બનશે.

पाठ ३९ मो. स्वदेशीनुं धर्मक्षेत्र.

મેં બહુ વિચાર કર્યા પછી સ્વદેશીનું લક્ષણ બાંધ્યું છે, અને મને લાગે છે કે તેનાથી મારો કહેવાનો ભાવાર્થ બહુ સારી રીતે

સમજી શકાશે. સ્વદેશી આપણામાં રહેલી તે ભાવના છે કે જે આપણને આપણી પાસેની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરવા અને તેની સેવા કરવા તથા દૂરની પરિસ્થિતિનો ત્યાગ કરવા પ્રેરે છે. દાખલા તરિકે, મારામાં સ્વદેશી ભાવના હોય તો, ધર્મના વિષયમાં, મારે મારા બાપદાદાના ધર્મનેજ વળગી રહેવું જોઈએ. તેમ કરવાથી હું મારી નિકટની ધાર્મિક પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરૂં છું. જો મને તેમાં ખામી જણાય, તો તે દૂર કરીને મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. રાજકીય વિષયમાં, મારે દેશી સંસ્થાઓનોજ ઉપયોગ લેવો જોઇએ, અને તેની પૂરવાર થયેલી ખામીઓ કાઢી નાખીને મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. આર્થિક વિષયમાં, મારે મારી પાસે વસનારાઓએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓનો જ ઉપયોગ કરવો જોઇએ, અને જે ઉદ્યોગમાં ન્યૂનતા જણાય તે દૂર કરી તેને પગભર કરી મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જો સ્વદેશી ભાવનાનુસાર આચરણ કરવામાં આવે, તો સત્યયુગ જલદી આવે.

૨. સ્વદેશીનાં ઉપર વર્ણવેલાં ત્રણ ક્ષેત્રોનો આપણે ટૂંકમાં વિચાર કરીશું. હિંદુધર્મ પરંપરાને જાળવી રાખે છે, તેથી કરી તે જબરદસ્ત સત્તાવાળો થયો છે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે તેનાં મૂળમાં સ્વદેશી ભાવના રહેલી છે. તે અત્યંત સહિષ્ણુ છે, કારણ કે તે કોઈ પાસે ધર્મની ફેરબદલી કરાવતો નથી, અને જેમ તેનો વિકાસ ભૂતકાળમાં થતો જણાયો છે તેમ આજે પણ થઈ શકે છે. કેટલાક ખોટી રીતે માને છે તેમ હિંદુધર્મે બૌદ્ધધર્મને હાંકી કાઢયો નથી, પરંતુ તેણે તે ધર્મને પોતામાં જ મેળવી દીધો છે. સ્વદેશી ભાવનાને લઇને હિંદુ પોતાનો ધર્મ બદલવા ના પાડે છે., તેમ કરવામાં તેની એવી કંઇ ખાસ માન્યતા હોતી નથી કે હિંદુધર્મ સર્વોત્તમ ધર્મ છે; પરંતુ, તે જાણે છે કે પોતે તેમાં સુધારા દાખલ કરીને તેને ન્યૂનતારહિત બનાવી શકે છે. આ

જે મેં હિંદુધર્મ વિષે કહ્યું છે તે, હું માનું છું કે, જગતના બીજા મોટા ધર્મોને પણ લાગુ પડે છે. છતાં, એટલું તો ખરૂં કે છે હિંદુધર્મની બાબતમાં આમ ખાસ કરીને છે.

૩. હિંદમાંની મોટી ધર્મપ્રચારક સંસ્થાઓએ હિંદ માટે જે કંઇ કર્યું છે અને કરે છે તે વાસ્તે હિંદ તેનો બહુ ઋણી છે. પરંતુ જો આ સંસ્થાઓ ધર્માન્તર કરાવવાની પ્રવૃત્તિ છોડી દઇ માત્ર પરોપકારી કાર્યો ચાલુ રાખે, તો શું તેઓ વધારે ભલું ન કરી શકે અને ધર્મનાં મૂળ તત્વની સેવા વધારે સારી રીતે ન કરી શકે? હું અંતઃકરણપૂર્વક અને વિનયપૂર્વક આ સૂચના કરૂં છું. વળી, તમારી પાસે આ વિચાર રજુ કરવા માટે મેં કંઇક અધિકાર મેળવ્યો છે. મેં બાઇબલનો અભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. હું મારા ધર્મગ્રંથોમાં તેની ગણત્રી કરૂં છું. મારાં હૃદય ઉપર "સર્મન ઓન ધી માઉંટ"નાં રહસ્યે લગભગ ભગવદ્ગીતા જેટલી જ અસર કરી છે. "લીડ કાઇન્ડલી લાઇટ" અને તેના જેવાં બીજાં ઇંવી પદો ભક્તિપૂર્વક ગાવામાં હું કોઈ ખ્રીસ્તીથી ઉતરૂં એમ નથી.

૪. હું ખ્રીસ્તી ધર્મના જુદા જુદા સંપ્રદાયના ધર્મપ્રચારકના સમાગમમાં આવ્યો છું. અને તેઓમાંથી કેટલાક સાથે તો હું આજદિન સુધી મિત્રતા ભોગવવા ભાગ્યશાળી થયો છું. એટલે તમે કદાચ માન્ય કરશો કે મેં ઉપલી સૂચના એક ધર્માંધ હિંદુ પેઠે નથી કરી, પરંતુ ખ્રીસ્તી ધર્મ માટે માન ધરાવનાર એક નમ્ર અને નિષ્પક્ષપાત ધર્મના વિદ્યાર્થિ તરીકે કરી છે. એમ તો નહિ હોય કે "ગો યી અંટુ ઓલ ધી વર્લ્ડ" એ સંદેશ કંઇક સંકુચિત રીતે સમજવામાં આવ્યો હોય અને તેનો ભાવ ભૂલાઇ જવાયો હોય?

૫. આની તો ના નહિ જ પાડવામાં આવે, અને

આ હું અનુભવથી કહું છું કે, ઘણા ખરાએ ધર્માન્તર કેવળ નામનો જ કર્યો હોય છે. કેટલાકો ઉપદેશની ઉત્તમતાને લીધે તેમ કરતા નથી, પરંતુ ભૂખમરાને લઈને તેમ કરવા દોરાય છે. અને હરેકની બાબતમાં ધર્માન્તરથી એક એવો દોષ રહી જાય છે કે જે અપરિહાય છે. આ પણ હું અનુભવથી જ કહું છું કે હરેકે દરેક મોટા ધર્મમાં નવજીવનની પ્રાપ્તિ અને અંતરનો વિકાસ પૂર્ણ રીતે થઈ શકે છે. વળી હું એમ કહેવા ઇચ્છું છું, કે યુરોપમાં વિગ્રહથી થયેલા ભયંકર અત્યાચારથી એમ જણાય છે કે શાંતતાની મૂર્તિ, નેઝરથવાસી જીસસનો, સંદેશ યુરોપમાં ભાગ્યે જ સમજવામાં આવ્યો છે, અને વખતે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે પૂર્વની મદદ પણ લેવી પડે.

पाठ ३९ मो· स्वदेशीनुं राजकीय क्षेत्र·

હું નથી માની શકતો કે ધર્મનો રાજકીય પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ નથી. ધર્મથી છૂટી પડેલી રાજકીય પ્રવૃત્તિને શબની પેઠે અગ્નિસંસ્કાર કરવો જોઇએ. મને લાગે છે કે ધર્મને રાજકીય પ્રવૃત્તિથી છૂટો પાડવામાં આવ્યો ન હોત તો બંનેની ઘણી વાર થતી જણાય છે એવી અધોગતિ થઇ ન હોત. કોઇ એમ નથી માનતું કે દેશનું રાજકીય જીવન સારી સ્થિતિમાં છે.

૨. સ્વદેશી ભાવનાનું પાલન કરતો હોવાથી, હું દેશી સંસ્થાઓ ઉપર મારૂં લક્ષ્ય આપું છું; એટલે હું ગ્રામ્ય પંચાયતોને જ વળગી રહું છું. હિંદ ખરેખર એક પ્રજાસત્તાક દેશ છે, અને તેને લઈને જ તે અત્યાર સુધી તેના ઉપર કરવામાં આવેલ દરેક પ્રહાર સામે ટકી શકયુ છે. રાજા અને અમીરો, પછી તેઓ હિંદી હો કે પરદેશી હો, તેઓ માત્ર કર ઉઘરાવવાના પ્રસંગ ઉપર, વિશાળ જનસમૂહના સંબંધમાં આવતા; અન્યથા, તેવું ભાગ્યે જ બનતું. પ્રજા પણ રાજાને રાજાનો ભાગ આપી છૂટતી, અને પછી પોતાની

રૂચીમાં આવે તેવું ઘણુંએ કરતી. જ્ઞાતિનું વિસ્તૃત બંધારણ પ્રજાની ધાર્મિક જરૂરીયાતો પૂરી પાડતું એટલું જ નહિ, પરંતુ તેની રાજકીય આવશ્યકતાને પણ પહોંચી વળતું. ગ્રામ્યજનો ગ્રામ્યવ્યવહાર જ્ઞાતિબંધારણ દ્વારા ચલાવતા; અને તેનાથી જ તેઓ રાજ્યસત્તાના જૂલમની સામે થતા. જે પ્રજા જ્ઞાતિવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઈ છે તેમાં વ્યવસ્થા કરવાની અદ્ભુત શક્તિ નથી એમ કહેવું અઘટિત છે.

૩. સ્વદેશી ભાવનાના ત્યાગથી બહુ હાની પહોંચી છે, તેને લઇને અમારે ભારે મુશ્કેલી વચ્ચે કામ કરવું પડયું છે. અમે કેળવાયલા વર્ગે અમારૂં શિક્ષણ વિદેશી ભાષા મારફત લીધેલું હોવાથી પરિણામે અમે અમારા જનસમૂહ ઉપર અસર કરી શકયા નથી. અમે જનસમૂહના પ્રતિનિધિ થવા ઈચ્છીએ છીએ, પરંતુ તેમાં અમે નિષ્ફળ નીવડીએ છીએ. લોકો અંગ્રેજી અમલદારો કરતાં અમારી કદર વધારે કરતા નથી. આ બેમાંથી એકે વર્ગ તેઓનાં અંતરપટ ઉપર સંસ્કાર પાડી શકતો નથી. તેઓની અભિલાષાઓ અમારી અભિલાષાઓ નથી. એટલે અમારા વચ્ચે અંતરાય પડયો છે. ખરી રીતે જોતાં તમને જણાશે કે અમારામાં વ્યવસ્થા કરવાની શકિત નથી એમ નથી પરંતુ પ્રતિનિધિઓ અને જેઓના અમે પ્રતિનિધિ થવા ઈચ્છીએ છીએ તેઓ બંને વચ્ચે સંબંધ નથી.

૪. છેલ્લા પચાસ વર્ષ દરમ્યાન અમને અમારી માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હોત, તો અમારા વડીલોને, અમારા નોકર ચાકરોને, અમારા પાડોશીઓને અમારાં જ્ઞાનનો લાભ મળ્યો હોત. બોઝ અને રે જેવાની શોધો રામાયણ અને મહાભારતની પેઠે ઘરઘરનો ખજાનો થઇ પડી હોત અત્યારે તો, તે શોધો પરદેશીઓએ કરેલી શોધો જેટલીજ જ લોકોને અજાણી

છે. વિષયમાત્રનુ શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા આપવામાં આવ્યું હોત, તો હું એમ કહેવા હિંમત કરૂં છું કે તેનો વિકાસ આશ્ચર્યકારક રીતે થયો હોત. ગ્રામ્યસુખાકારી અને એવા બીજા પ્રશ્નોનો નિવેડો ક્યારનો આવી ગયો હોત. ગ્રામ્યપંચાયતો અત્યારે વિશેષ રીતે જીવન્ત સંસ્થાઓ બની હોત. અને હિંદ કયારનુંએ અત્યારે પોતાની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ એવું સ્વરાજ્ય ભોગવી રહ્યું હોત. ભૂલ સુધારવા માટે હજી પણ મોડું થયું નથી.

पाठ ३७ मो. स्वदेशीनुं आर्थिक क्षेत्र. भाग १ लो.

હવે હું સ્વદેશીનો છેલ્લો ભાગ હાથ ધરૂં છું. આર્થિક અને ઔદ્યોગિક જીવનમાં સ્વદેશીનો ત્યાગ કરવાથી દેશને હાનિ પહોંચી છે. લોકોની અત્યંત ગરીબાઈ તેને આભારી છે. હિંદની બહારથી એક પણ જણસ વ્યાપાર અર્થે અહીં લાવવામાં આવી ન હોત, તો હિંદ આજે દહીં દુધથી છલકાતી ભૂમિ થઇ રહી હોત. પરંતુ તેવું ભાગ્ય જ ન હતું. આપણે લોભી બન્યા હતા.

૨. ઈંગ્લાંડનું પણ તેમજ હતું. તેણે પોતાની નીતિ જાહેર કરી છે કે હિંદીઓના હિત માટે જ તે હિંદને સંભાળે છે. જો આ ખરૂં હોય, તો લેંકેશાયરે વચ્ચે આવવું નહિ જોઇએ; અને જો સ્વદેશી સિદ્ધાંત સંગીન હોય તો લેંકેશાયરને વચ્ચેથી ખસી જવામાં કંઈ નુકશાન નહિ થાય, જો કે ક્ષણભર તો તેને ધકકો પહોંચવા જેવું લાગશે!

૩. વેર લેવાના ભાવથી ઉપાડવામાં આવેલી બૉયકોટની ચળવળ જેવી સ્વદેશીની ચળવળ હુ લેખતો નથી. હું તો તેને સૌ કોઇને પાળવાના ધાર્મિક નિયમ તરીકે માનું છું. હું અર્થશાસ્ત્રી નથી; પણ મેં કેટલાક એવા ગ્રંથો વાંચ્યા છે કે જેના ઉપરથી મને જણાય છે કે ઇંગ્લાંડ પોતાને જોઇતી બધી વસ્તુઓ ઉપજાવીને પોતાનું પોષણ કરી શકે એમ છે. આ વાત સાવ હસી કાઢવા

જેવી લાગશે. અને તેમાં સત્ય ન હોઇ શકે એના સૌથી સરસ પૂરાવો આ આપવામાં આવશે કે દુનિયાના સૌથી મોટા આયાત કરનારા દેશો માંહેનો તે એક છે. પરંતુ હિંદ પોતાનો નિભાવ ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેના માટે લેંકેશાયર કે પછી બીજા કોઇ દેશની ઉપાધિ કરવી શકય નથી. અને પોતાની હદમાં જ પોતાની જરૂરીયાતોને પહોંચી વળવા માટે જોઇતી દરેક વસ્તુ તે પેદા કરે અને તેમ કરવામાં તેને મદદ કરવામાં આવે તો જ હિંદ પોતાનો નિભાવ કરી શકે.

૪. ગાંડી અને નાશકારક હરિફાઇ, જે અંદર અંદર લડાવી મારે છે, જે ખાર અને બીજા અનેક દોષોને પોષે છે, તેનાં વમળમાં હિંદને પડવાની જરૂર નથી, હિંદે પડવું નહિ જોઈએ. પરંતુ, તેના મોટા કરોડાધિપતિઓને દુનિયાની સાથે હરિફાઈમાં ઉતરતાં કોણ રોકી શકશે? ખચિત્ કાયદાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. છતાં પ્રજામતનું દબાણ અને યોગ્ય મનમાનતું ઘણુંએ કરી શકે એમ છે.

૫. મારી મુસાફરી દરમ્યાન જેટલા બને તેટલા વણકરોને મળવા મેં ખાસ પ્રયત્ન કર્યો હતો. એક પછી એક કુટુંબને એક વખત આબાદી ભોગવતા આબરૂદાર ધંધામાંથી ફારેગ થતા જોઇ, મારૂં હૈયું પીડાયું હતું. આપણે સ્વદેશી સિદ્ધાંતનું પાલન કરતાં હોઇએ તો તમારી અને મારી આ ફરજ છે કે આપણી જરૂરીયાતો પૂરી પાડી શકે એવા પાડોશીઓ શોધી કાઢવા જોઇએ, તથા જેઓને તે કામ કરતાં નથી આવડતું તેઓને તે શીખાડવું જોઈએ. આપણા કેટલાક એવા પાડોશીઓ છે કે જેઓ ઉપયોગી ધંધાની શોધમાં છે. આમ થશે ત્યારે જ હિંદનું દરેક ગામડું પોષણ અને રક્ષણ માટે પોતા ઉપર જ આધાર રાખતું બનશે, અને જે વસ્તુની સ્થાનિક પેદાશ નહિ જ હોય તેવી જ જણસોની આયાત તથા નિકાશ કરશે.

पाठ ३८ मो. स्वदेशीनुं आर्थिक क्षेत्र. भाग २ जो.

પ્રજાને જો એક વખત એવી ખાત્રી થઇ જાય કે તેઓનો ધર્મ માત્ર હિંદમાં જ બનેલાં કપડાં પહેરવાનો અને હિંદમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો ખોરાક લેવાનો છે તો પછી તેઓ બીજા કોઈ કપડાં પહેરવા અથવા બીજો કોઈ ખોરાક લેવા લલચાશે નહિ. લૉર્ડ કર્ઝને ચા પીવાનો રીવાજ દાખલ કર્યો અને પ્રજા આ નુકસાનકારક વસ્તુનો ભોગ થઇ પડતી જણાય છે. તેણે સેંકડો અને હજારો સ્ત્રી-પુરૂષોની હોજરીને નુકસાન પહોંચાડયું છે, અને તેઓની ટૂંકી આવક ઉપર તે, એક વધારે પડતા બોજારૂપ થઇ પડી છે.

૨. જીવનની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં કાયદો વચ્ચે પડે એ મને ઈષ્ટ નથી. કાયદો ગમે તેવો હોય તોપણ તે એક પ્રકારનુ અનિષ્ટજ છે. તેમ છતાં, પરદેશી માલ ઉપર કડક આયાત વેરો નાખવામાં આવે તો હું તેને ચલાવી લઇશ, બલકે વધાવી લઇશ, તેનો બચાવ કરીશ. નાતાલની બ્રિટિશ સંસ્થાને, મોરિસિયસ નામની બીજી બ્રિટિશ સંસ્થાનમાંથી આવતી ખાંડ ઉપર જગાત નાખી પોતાના ખાંડના ઉદ્યોગનું રક્ષણ કર્યું હતું. હિંદનો વ્યાપાર હિંદની મરજી ઉપરાંત અરક્ષિત રાખી ઇંગ્લાંડે હિંદના સંબંધમાં પાપ કર્યું છે. તેમ કરવામાં વખતે તેને અમૃત મળ્યું હશે, પરંતુ આ દેશને તો તે ઝેરરૂપ થઇ પડયું છે.

૩. ઘણીવાર એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આર્થિક જીવનમાં તો હિંદ સ્વદેશીનો સ્વીકાર કરી શકે એમ નથી. જેઓ તરફથી આ વાંધો રજુ કરવામાં આવે છે તેઓ સ્વદેશીને જીવનના એક નિયમ તરીકે નથી ગણતા. તેઓની નજરે આ કેવળ દેશાભિમાનથી પ્રેરાયલો પ્રયત્ન છે, અને તેમાં કોઈ પણ જાતનો આત્મત્યાગ કરવો પડે તો તે છોડી દેવા જેવો છે.

૪. આગળ આપવામાં આવેલાં લક્ષણ પ્રમાણે, સ્વદેશી એક

ધાર્મિક નિયમ છે, અને કદી કોઇ વ્યક્તિને શારીરિક અગવડ વેઠવી પડે તોપણ તેનો વિચાર કર્યા વિના તેનું પાલન કરવાનું છે, અને તેમ કરવા જતાં, એક સોઈ કે ટાંચણી વાપરવી છોડી દેવી પડે,- કારણ કે આ વસ્તુઓ હિંદમાં નથી બનતી,-તો તેથી આપણને મુંઝવણ થવી ન જોઇએ. સ્વદેશીવ્રત પાળનાર, સેંકડો જણસો જે આજે તેને જરૂરની જણાય છે તે વિના ચલાવી લેતાં શીખે છે. વળી, સ્વદેશીધર્મ પાળવો શકય નથી એવી દલીલ કરી જેઓ સ્વદેશી છોડી દે છે તેઓ ભૂલી જાય છે કે સ્વદેશી તો એક લક્ષ્ય છે; જેની પ્રાપ્તિ માટે એકસરખો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણા દેશમાં મળી શકતી ન હોય એવી વસ્તુઓ માટે હાલ તુરત તો છૂટ મૂકી, અમુક નક્કી કરેલી વસ્તુઓના સંબંધમાં આપણે સ્વદેશીનું પાલન કરશું.

पाठ ३९ मो. स्वदेशीनुं आर्थिक क्षेत्र भाग ३ जो.

સ્વદેશી સામે રજુ કરવામાં આવતા વાંધાઓમાં હવે એક જ વાંધાનો વિચાર કરવો બાકી છે. વિરોધીઓ તેને એક અતિ સ્વાર્થી નિયમ તરીકે ગણે છે, અને કહે છે કે તેને માટે ચઢીયાતાં નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રમાણ નથી. તેઓનાં મને તો સ્વદેશીનું પાલન કરવું એ જંગલી દશા પાછી સ્વીકારવા સમાન છે. હું આ દલીલનું વિસ્તારથી પૃથક્કરણ કરવા નથી ઈચ્છતો છતાં હું એટલું જણાવીશ કે સ્વદેશી એ એક જ એવો સિદ્ધાંત છે કે જે નમ્રતા અને પ્રેમને અનુકૂળ છે.

૨. હું મારાં કુટુંબની ભાગ્યે જ સેવા કરી શકતો હોઉં, તેવે વખતે આખાં હિંદની સેવા કરવા બ્હાર પડવા વિચાર કરો એ મદ જ કહેવાય. હું મારાં કુટુંબને જ મારા પ્રયત્નનું લક્ષ્ય બનાવું, અને તેમ કરીને હું એમ માનું કે હું આખા રાષ્ટ્રની સેવા કરૂં છું, બલકે આખી માણસજાતની સેવા કરૂં છું, તો તે વધારે સારૂં

કહેવાય. આમાં જ નમ્રતા છે, આમાં જ પ્રેમ છે. કર્મના સારાસારનો નિર્ણય વૃત્તિ ઉપરથી કરાય છે.

૩. બીજાઓને હું પીડા કરતો હોઉં છતાં તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના મારા કુટુંબની સેવા કરવી મારા માટે શકય છે. જેમ કે, હું એક એવું કામ લઉં કે જેને લઈ હું લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવી શકું, અને તેમ કરી હું પૈસાદાર બનું અને પછી કુટુંબની ઘણીએ અઘટતી ઇચ્છાઓ પૂરી પાડું. આમ કરવાથી હું નથી સેવા કરતો કુટુંબની, કે નથી કરતો રાજ્યની. અથવા, હું એમ માનું કે મારાં તથા જેઓ મારા ઉપર આધાર રાખે છે તેઓનાં ભરણપોષણ માટે કામ કરવા વાસ્તેજ ઈશ્વરે મને હાથ પગ આપ્યા છે તો પછી હું મારૂં તથા જેઓ ઉપર હું સીધી અસર કરી શકું તેઓનું જીવન એકદમ સાદું કરી નાખું. આમ કરવાથી બીજા કોઇને હાનિ કર્યા વિના હું મારા કુટુંબની સેવા કરૂં છું.

૪. બધા આ સ્થિતિએ એકજ વખતે નહિ પહોંચી શકે, પરંતુ આપણામાંથી જેઓને આમાં સત્ય જણાય છે અને જેઓ તેને અમલમાં મૂકે છે, તેઓ તે પુણ્યશાળી દિવસ કયારે આવશે તેનો ખ્યાલ અચૂક રીતે કરી શકશે તથા તે જલદીથી આવે એમ કરશે. જીવનરેખા આ પ્રમાણે દોરવાથી, બીજા બધા દેશોને બાતલ કરી હિંદની સેવા કરતો જણાવા છતાં હું બીજા કોઇ દેશને નુકશાન પહોંચાડતો નથી.

૫. મારૂં દેશાભિમાન વ્યાવર્તક તેમ અભિવ્યાપક છે. મારી જન્મભૂમિની સેવામાં હું મારૂં ચિત્ત પૂર્ણ નમ્રતાથી પરોવું છું; એટલે તે વ્યાવર્તક છે. પરંતુ મારી સેવા સ્પર્ધા કે વિરોધ રૂપે નથીં; એટલે તે અભિવ્યાપક છે. 'તમારી પ્રવૃત્તિ એવી રીતે ગોઠવો કે જેથી તમારા પાડોશીને ખલલ ન પહોંચે' આ સૂત્ર કેવળ

કાયદાનું જ નથી, પરંતુ એ તો જીવનનો એક મહાન્ નિયમ છે. અહિંસા અથવા પ્રેમનાં યોગ્ય પાલનની એ કુંચી છે. મહાન્ ધર્મના રક્ષકો પણ નવી પ્રથા પાડી શકે છે. આચારથી પોતાના ઉપદેશને પાવન કરી તેઓ લોકોને સમજાવી શકે છે કે દ્વેષ ભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન મારે છે, પરંતુ પ્રેમભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન તારે છે.

पाठ ४० मो. पोशाक अने संस्कृति.

પરદેશી કાપડનો ઉપયોગ કરીએ તો આપણે સ્વદેશી ભાવનાનો ઘાત કરીએ એમાં તો શંકા નથી; પરંતુ વિલાયતી ઢબે સીવડાવેલાં કપડાં પહેરવાથી પણ તેનો ઘાત થાય છે. ખચીત આપણો પહેરવેશ આપણા સંજોગો સાથે કેટલેક અંશે સંબંધ ધરાવે છે. શોભા અને ખુબીમાં આપણો પહેરવેશ જાકીટપાટલુન કરતાં બેહદ ચઢીયાતો છે. પાયજામો અને ખમીસ પહેર્યું હોય, અને તેમાં ખમીસના છેડા છૂટા ઉડતા હોય, તેની ઉપર કમર સુધીનો ડગલો પહેર્યો હોય, અને સાથે 'નેક-ટાઇ' બાંધી હોય એવા કોઇ હિંદીનો દેખાવ કંઈ ખુબસુરત ન કહેવાય. સ્વદેશી ભાવનાને લઇને આપણે ધર્મના વિષયમાં ભવ્ય ભૂતકાળની કિંમત આંકતાં અને તદનુસાર વર્તમાન ઘડતાં શીખીએ છીએ.

૨. જો આપણને સ્વભાષા પ્રત્યે અરૂચી હોય, આપણાં કપડાં ન ગમે, આપણો પોશાક અણગમો ઉપજાવે, આપણને શીખાની શરમ આવે, આપણો ખોરાક સારો ન લાગે, આપણી હવા પણ ઠીક ન જણાય, આપણા લોકો અણઘડ ને આપણો સંગ રાખવા અયોગ્ય જણાય, આપણી સભ્યતા ભુંડી લાગે ને વિદેશી રૂડી લાગે, ટૂંકમાં આપણું બધું અપ્રિય લાગે ને પરદેશી પ્રિય લાગે તો સ્વરાજનો શો અર્થ? મને લાગે છે કે સ્વદેશી પ્રત્યે આપણને પ્રેમ તો ખરો

પણ રાગ સુદ્ધાં થવો જોઇએ. આપણાં દરેક કાર્યમાં સ્વદેશીની છાપ નજરે પડવી જોઇએ. સ્વરાજની રચનાજ આપણું ઘણું એકંદરે સારૂં છે તેવી કલ્પના ઉપર બંધાઈ શકે. જે જે દેશમાં સ્વરાજની ચળવળ થઇ છે, તે તે દેશમાં દેશીની કિંમત પૂરી આલેખાઇ છે.

૩. સ્કૉટલાંડના સિપાહી મરણને જોખમે પણ પોતાની કીલ્ટ છોડવા ઈચ્છતા નથી. તેને આપણે વિનોદમાં ઘાઘરા પલટણ કહીએ છીએ. એ ઘાઘરાની પાછળ જે બળ રહ્યું છે તેની સાક્ષી દુનિયા પૂરે છે. એટલે અગવડવાળો, શત્રુ તુરત ઓળખી શકે એવો, એ ઘાઘરો છે. છતાં સ્કૉટલાંડના સિપાહી તેનો ત્યાગ નથી કરતા. આપણા દોષોને સંઘરી રાખવા એમ કહેવાનો અહીં આશય નથી. પણ આપણું ઘણું વિગુણ હોય તોપણ તે આપણને ગ્રાહ્ય છે. પરદેશી સ્વનુષ્ઠિત હોય તોપણ ત્યાજ્ય છે. જે આજે વિગુણ હશે તેને આપણે આપણાં પરાક્રમે ગુણપૂરિત કરી શકીશું. હું ઇચ્છું છું કે દરેક ભાઇ બેનને રગેરગે સ્વદેશી જુસ્સો વ્યાપે ને મહા સંકટો, અગવડો સહીને પણ તેઓ સ્વદેશી અડગ રહી પાળે.

૪. યુરોપમાં ચાલી રહેલાં,—~~[illegible] ઉપરથી~~, દેખાય છે કે, અર્વાચીન સંસ્કૃતિમાં, રાજસી અને તામસી સત્તા પ્રબળ છે, જ્યારે પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિમાં, સાત્વિક સત્તા, પ્રબળ છે. અર્વાચીન સંસ્કૃતિ, મુખ્યતઃ ભોગ પ્રધાન છે, આપણી, મુખ્યતઃ ધર્મપ્રધાન છે. અર્વાચીન સંસ્કૃતિમાં જડ પ્રકૃતિના નિયમોનું સંશોધન કરાય છે, અને મનુષ્યની બુદ્ધિ શક્તિનો ઉપયોગ, વસ્તુ, ઉત્પન્ન કરવાનાં સાધનો, અને વિનાશ કરવાનાં ઉપકરણો, શોધવામાં અને રચવામાં કરાય છે; જ્યારે આપણી સંસ્કૃતિની પ્રવૃત્તિ મુખ્યતઃ આધ્યાત્મિક નિયમો શોધવાની છે.

૫. આપણાં શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે યથાર્થ જીવન

માટે, સત્યનું યોગ્ય પાલન, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, પરધનનાં હરણમાં સંયમ, અને દૈનિક જરૂરીયાતો માટે જોઇતી વસ્તુઓ ઉપરાંત બીજી વસ્તુઓનો અપરિગ્રહ અપરિહાર્ય છે. આ વિના, દિવ્ય તત્વનું જ્ઞાન સંભવી શકતું નથી. આપણી સંસ્કૃતિ નિશંક રીતે કહે છે કે અહિંસાધર્મ, જેનું ક્રિયાત્મકરૂપ શુદ્ધ પ્રેમ અને દયા છે, તેનો યોગ્ય અને પૂર્ણ વિકાસ જેનામાં થયો છે. તેને આખું જગત નમે છે. ઉપર જણાવેલા વિચારની સત્યતા સિદ્ધ કરનારાં દૃષ્ટાંતો એટલાં બધાં મળી શકે છે કે જેથી મન તદ્દન નિઃસંદેહ બને છે.

पाठ ४१ मो. शुद्ध स्वदेशीनुं माहात्म्य.

૧. હું આખા હિંદુસ્થાનમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છું. ગરીબોની હાય મારાથી સાંભળી જતી નથી. જે દેશ મરકી વિગેરેના સુધારા કરવામાં પૂરતું ખર્ચ ન કરી શકે એ દેશ ભિખારીજ હોય. જે દેશના અમલદાર વર્ગનો પગાર ઘણે ભાગે બહાર ખર્ચાય, એ દેશની પ્રજા દિવસે દિવસે કંગાળ બનવીજ જોઇએ. જે દેશના માણસો કકળતી ટાઢમાં ઉનના વસ્ત્રના અભાવે સોના સરખું ખાતર બાળી નાંખી પોતાની ટાઢ સમાવે તેની કંગાળીયતમાં શી કચાશ હોય? આખા હિંદુસ્થાનમાં ભમતાં મેં કયાંઈ એ પ્રજા વર્ગમાં નૂર નથી જોયું. મધ્યમ વર્ગ મહા વ્યથામાં ઘેરાયેલો છે. કનિષ્ઠ વર્ગને ઉંચે આભ ને નીચે ધરતી છે. તેને સારૂ સારો દિવસ છેજ નહિ.

૨. નાના મોટા બધા પૂછી રહ્યા છે કે 'અમને સસ્તું કાપડ મળી શકતું નથી. અમારી કમાણી મોંઘું કાપડ લેવા પૂરતી નથી. અનાજ મોંઘું, કાપડ મોંઘું, અમે શું કરીએ?' આમ પૂછી નિઃશ્વાસ મૂકે છે. આવાઓને સંતોષકારક જવાબ દેવો એ મારૂં કાર્ય છે; સૌ દેશસેવકની એ ફરજ છે.

૩. હિંદુસ્થાનની દોલત તેના ઘરેણામાં ભોંય તળે દટાયેલી છે, એ કેવળ કલ્પના છે. જે છે તેની કાંઇ ગણતરી નથી. લોકોની કમાણી વધી નથી, ત્યારે ખર્ચ વધ્યાં છે. આંકડાઓ ગમે તે સિદ્ધ કરી શકે એ અંગ્રેજી કહેવત યથાર્થ છે. આંકડાઓ ઉપરથી અર્થશાસ્ત્રીઓ હિંદુસ્થાનની ચડતી દશા ભલે સિદ્ધ કરે, પણ લોકીઆ હિસાબ કરનારા મારા જેવા તે આંકડાઓ જોઇ શંકાયુકત થઇ ડોકી ધુણાવે છે. મારી આંખનો પૂરાવો મને બસ છે. ઉપરથી દેવ આવીને બીજું કહે તોપણ હું જરૂર કહીશ કે હિંદુસ્થાનમાં ગરીબાઈ વધતી ચાલી છે અને હું તેને કંગાળ થતું જોઉં છું.

૪. આપણી કાચી પેદાશની ચીજો યુરોપમાં જાય અને આપણે તેને લીધે આકરા દામ આપવા પડે એ સર્વ વિચારશીલ હિંદીને અસહ્ય હોવું જોઇએ. આનો પહેલો અને છેલો ઉપાય સ્વદેશી જ છે. આપણું રૂ આપણે કોઇને આપવા બંધાયલા નથી. હિંદુસ્થાનમાં સ્વદેશીનો ડંકો વાગ્યોછે તેથી રૂના નીપજાવનારા, પરદેશમાં કાપડ બનાવવાને સારૂ પોતાનું રૂ નહિ આપે. જ્યાં રૂ પાકતું હશે તે જગ્યાએ તે રૂ સાફ થઇને કંતાઇને તેનું જ કાપડ વણાવી સહુ વાપરશે.

૫. જેઓ મોજશોખમાં, ટાપકટૂપકમાં ગ્રસ્ત નથી થયા તેઓ પવન વેગે સ્વદેશીનો પ્રચાર કરી શકે છે. સાધારણ રીતે એવાં થોડાં ગામ હશે કે જ્યાં હજી પણ વણકર નહિ હોય. એ વણકરોને હાથે કાંતેલુ સુતર આપી, આપણે જોઇએ તેવું કાપડ વણાવી શકીએ છીએ. આજે એ કાપડ ભલે જાડું હોય. આપણે પ્રયત્ન કરતાં રહીશું તો એ કાપડને જેવું ઝીણું અને સ્વચ્છ જોઇતું હશે તેવું કરાવી શકીશું. આમ કરવાથી આપણી હાજતો પૂરી પડશે, અને આપણા વણકરોને આપણે ઉંચી પાયરીએ ચઢાવીશું.

૬. આપણી સ્ત્રીઓને, આપણા બાળકોને આપણે ઘણી સહેલાઈથી સુતર કાંતતાં અને વણતાં શીખવી શકીએ છીએ. આપણાં ઘરમાંજ કંતાયેલાં અને વણાયલાં કાપડથી બીજું પવિત્ર શું હોઈ શકે? હું જાતિ અનુભવથી કહેવા ઈચ્છું છું કે આ પ્રમાણે કરવાથી ઘણા દુઃખમાંથી ઉગરી જઈશું, ઘણી નકામી હાજતો આપણે કાઢી નાખીશું, અને આપણું જીવન આપણને સૌન્દર્ય ભર્યું એક કાવ્યસમાન લાગશે. આવું જીવન હિંદુસ્થાનમાં એક વખત હતું.

૭. હિંદુસ્થાનમાં સ્વદેશીનો મંત્ર સર્વવ્યાપક થયાથી એક ક્ષણની અંદર કરોડો માણસોએ હિંદુસ્થાનના આર્થિક ઉદ્ધારની ચાવી મેળવી લીધી છે. સ્વદેશીના શિક્ષણને સારૂ સેંકડો વર્ષની જરૂર નથી. જ્યારે ધર્મજાગૃતિ થાય છે ત્યારે એક ક્ષણની અંદર વિચારોમાં મહાપરિવર્તન થઇ શકે છે. પણ તેને સારૂ નિઃસ્વાર્થ ત્યાગ અને પ્રમાણિકતાની પૂરી જરૂર છે.

पाठ ४२ मो. शुद्ध स्वदेशी व्रतनुं माहात्म्य भाग १ लो.

હમેશાં વ્રત લેવામાં આવે છે તે કેવળ કઠિણ વસ્તુઓને સારૂ જ હોય છે. ઘણા પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ જ્યારે આપણે અમુક કાર્ય કરવામાં સફળતા નથી મેળવતા ત્યારે આપણે વ્રત લઈને આપણને પોતાને એવી રીતે બાંધી લઇએ છીએ કે એમાંથી છુટી મળી જ ન શકે. આ સિવાયની બીજી કૃતિને વ્રત ગણી શકાય જ નહિ.

૨. બનતા સુધી અમુક કાર્ય કરીશું એમ કહેવાથી વ્રત લીધું નહિ કહી શકાય. બનતા સુધી સ્વદેશી ચીજ જ વાપરશું એમ કહીને જો આપણે સ્વદેશીવ્રતધારી કહેવાઇએ તો તો વાઈસરૉયથી માંડીને છેક મજુર સુધીમાં થોડા જ માણસ હશે કે જે બનતા સુધી એ વ્રતનું પાલન કરનારા નહિ હોય. પણ આપણે એ પંક્તિમાંથી

બહાર નિકળીને બહુ વિશેષ કાર્ય કરવાને માગીએ છીએ. સર્વ વસ્તુઓને વિશે એ વ્રત હાલ લેવું અશક્ય છે. ઘણો વિચાર કરતાં મને ચોખ્ખું જણાઈ આવેલું છે કે એ વ્રત સંપૂર્ણતાએ આપણા પહેરવાના અને વાપરવાના સુતરનાં રેશમનાં કે ઉનનાં કપડાંઓ વિષે જ લઈ શકીએ છીએ.

૩. આપણે પરદેશી કાપડને ઉત્તેજન આપીને અઘોર પાપ કર્યું. આપણે હિંદુસ્થાનમાં ખેતી છોડીને સુંદરમાં સુંદર ધંધો મુકયો અને જે ધંધાને કબીરે દીપાવ્યો છે અને જેણે કબીરને જન્મ આપ્યો હતો તે ધંધાનો લગભગ નાશ થયો. સ્વદેશીવ્રતનો અર્થ એ છે કે આપણે આ અઘોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ઇચ્છીએ છીએ, લગભગ નષ્ટ થયેલા ધંધાનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા ઈચ્છીએ છીએ અને કરોડો રૂપિયા જે હિંદુસ્થાનની બહાર ચાલ્યા જાય છે તેનો આપણે બચાવ કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

૪. એવા પરિણામ સહેલાઈથી લાવી નજ શકાય. એમાં કઠિનતા હોવીજ જોઈએ સહેલાઇથી મળેલી વસ્તુની કિંમત હોતી નથી. જો આપણે હિંદુસ્થાનની મહા ઉન્નતિ માંગતા હોઈએ તો આ વ્રત લીધે જ છુટકો છે. જ્યાં ધર્મ લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં મુશ્કેલીના વિચારને થોડો જ અવકાશ મળે છે. હિંદુસ્થાનની હવા એવી છે કે તેમાં ઘણાં થોડાં કપડાંથી આપણે ગુજારો કરી શકીએ છીએ. ત્રણ ચતુર્થાંશ કપડાં આપણામાંના ઘણા માણસો કેવળ નકામાં વાપરે છે એમ કહેવામાં અતિશયોકિત નથી. કારીગરોનો ભંડોળ અખૂટ છે. વણકરોને માત્ર ઉત્તેજન જોઇએ છે. જ્યાં માણસ ઇરાદો કરે છે ત્યાં બધી અડચણોને દૂર કરવાને શકિત મેળવી લે છે.

૫. દરેક હિંદુને, દરેક મુસલમાનને, દરેક પારસીને, દરેક ખ્રીસ્તીને, દરેક યાહુદીને, જે આ દેશને પોતાનો માને છે,

જેણે આ દેશને પોતાનો કર્યો છે, તે સૌએ સ્વદેશીવ્રત લેવું, અને બીજાઓને તેનું પાલન કરવાની સલાહ આપવી, એ તેઓની ફરજ છે. જન્મભૂમિની પ્રત્યે આટલું આપણાથી ન થઈ શકે તો આ દેશમાં આપણો જન્મ ફોગટ ગયો ગણાય. ઉંડો વિચાર કરશે તે જોઇ લેશે કે આવા સ્વદેશી વ્રતમાં શુદ્ધ અર્થશાસ્ત્ર રહેલું છે. ઇંગ્લાંડના અર્થશાસ્ત્રનું અનુકરણ કરવામાં આપણી અધોગતિ છે.

૬ અમુક પ્રસંગે હર્ષાવેશમાં આવીને આપણે ઘણાં કાર્યો કરવાને તૈયાર થઇ જઇએ છીએ અને પાછળથી કેટલીક વેળા પસ્તાવું પડે છે. વ્રત એ ધાર્મિક વસ્તુ છે. અને કોઈ પણ વ્રત આપણે આવેશમાં લઇ શક્તા જ નથી. મનને શુદ્ધ કરી, ચિત્તને શાંત કરી, ઇશ્વરને દરમ્યાન રાખીને જ વ્રતો લઇ શકાય. વ્રતને વિષે એવી કલ્પના છે કે મનુષ્ય વ્રતો લઈ અને પાળીને જ ઘડાય છે.

पाठ ४३ मो. शुद्ध स्वदेशी व्रतनुं माहात्म्य भाग २ जो.

ઓછાં કપડાંથી ચલાવી લેવા પુરતો ત્યાગ બસ નથી. પણ સંપૂર્ણ સ્વદેશી વ્રતને સારૂં એ પણ જરૂરનું છે કે આપણી પાસે જે પરદેશી કપડાં હોય તેની હોળી કરવી. જો આપણને સિદ્ધ થયું હોય કે પરદેશી કપડાંનો ઉપયોગ કરી આપણે ગુન્હો કર્યો છે, હિંદને પારાવાર નુકશાન કર્યું છે, વણકરોનો નાશ કર્યો છે, તો એવા પાપથી ખરડાયલાં કપડાં અગ્નિમાં જવાને જ લાયક છે.

૨. આ પ્રસંગે સ્વદેશી અને બૉયકૉટ વચ્ચેનો ભેદ સમજી લેવાની આવશ્યકતા છે. સ્વદેશી એ ધર્મ ભાવના છે. પ્રત્યેક મનુષ્યનું એ સ્વાભાવિક કર્તવ્ય છે. તેમાં લોકસંગ્રહ રહેલો છે. સ્વદેશીવ્રત વેર વાળવાના ઇરાદાથી કે સજા કરવાના ઇરાદાથી

લેવાય જ નહિ. સ્વદેશીવ્રત કોઇ બીજા બનાવની ઉપર આધાર નથી રાખી શકતું. બૉયકૉટ એ કેવળ દુનિયાદારી અને રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર છે, તેમાં દ્વેષભાવના રહેલી છે, સજા કરવાની વૃત્તિ રહેલી છે. બૉયકૉટથી અંતે હું તો પ્રજાને બહુ નુકશાનજ જોઇ શકું છું. ને જે સહાયને સારૂ સત્યાગ્રહી રહેવા ઈચ્છે છે તેનાથી બૉયકૉટની પ્રવૃત્તિમાં હરગીજ ભાગ લેવાય જ નહિ.

૩. સંપૂર્ણતાએ સત્યાગ્રહ પાળનાર સ્વદેશીવ્રત સિવાય રહી શકે નહિ. ફકત એકજ પરદેશના માલનો બહિષ્કાર કરીએ તો બીજા પરદેશોનો સડેલો માલ પણ આપણા દેશમાં ઘુસી જાય એ ભુલવાનું નથી. સ્વદેશીનો પાયો ચુસ્તપણે રોપાય એ જોવાની મારી તીવ્ર ઈચ્છા છે, અને સત્યાગ્રહની ભારે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહેલી હોય તેવે સમયે આવી પ્રવૃત્તિ સ્હેજે ચાલી શકે છે એવો મારો અનુભવ છે.

૪. સ્વદેશીવ્રત નીચે પ્રમાણે લઈ શકાય છે. "હું ઈશ્વરને દરમ્યાન રાખીને આજથી મારી વપરાશને સારૂં હિંદુસ્થાનનાં રૂમાંથી, રેશમમાંથી, અગર ઉનમાંથી બનેલા કાપડનો જ ઉપયોગ કરીશ. એવાં પરદેશી કાપડનો સર્વાંશે ત્યાગ કરીશ, અને મારી પાસે જે પરદેશી કપડાં હશે તેને હું ભસ્મ કરીશ; એવી હું પ્રતિજ્ઞા લઉં છું."

૫. આ પ્રતિજ્ઞા બરાબર પાળવાને સારૂ હાથે કાંતેલા સુતરનાં, હાથ વણાટનાં કપડાં જ વાપરવાં જોઈએ. હિંદુસ્થાનનું રૂ બહાર જઇ સુતર બની હિંદુસ્થાનમાં આવે અને તેનું વણાટ હિંદુસ્થાનમાં થાય એ સ્વદેશી નથી. આપણુંજ રૂ આપણા જ દેશમાં બનેલા રેંટિયામાં કંતાય અને તેમજ સાળમાં વણાય ત્યારે આપણે સંપૂર્ણતાને પહોંચ્યા ગણાઇએ.

૬. ઉપર પ્રમાણેનું સંકુચિત સ્વદેશીવ્રત લેનાર કંઈ કપડાં

સ્વદેશી પહેરીને સંતોષ નહિ માની લે. પણ બીજી વસ્તુઓ વિષે પણ બની શકે ત્યાં સુધી સ્વદેશીનુંજ પાલન કરશે. પોતાનાં કાર્યથી દેશનું ભલું થશે કે ભૂંડું એવો વિચાર સૌ ન કરી શકે. પણ જેઓ શિક્ષિત છે, વિચારશીલ છે, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિને કેળવી છે, જેઓ દેશસેવા કરવાને ઉત્સુક છે, તેમની તો ચોખ્ખી ફરજ છે કે પોતાનું હરેક ખાનગી કે જાહેર કાર્ય કરતાં તે વિચાર કરવો જોઇએ.

૭. કેટલાએક માણસો એમ માને છે કે હિંદુસ્થાનની મિલોમાં વણાયેલું કાપડ વાપર્યું એટલે પોતે સ્વદેશી વાપરનારા થયા. હકીકત તો આવી છે કે ઝીણાં કપડાં માત્ર પરદેશી રૂના અને પરદેશમાં કંતાયેલા સુતરનાં આવે છે. એટલે માત્ર વણતર હિંદમાં થયું એટલો જ સંતોષ વાળી શકાય. હાથની સાળમાં વણાંયલાં પણ ઝીણાં કાપડમાં સુતર પરદેશી રૂનું પરદેશમાં કંતાયેલું વપરાય છે. આવું કાપડ વાપરીને સ્વદેશીવ્રત પાળ્યું ગણાય જ નહિ. એ તો કેવળ મનને છેતરવાની વાત થઈ.

૮. સ્વદેશી પાળવામાં પણ સત્યાગ્રહની એટલે સત્યના આગ્રહની જરૂર છે. પુરૂષોને જ્યારે એટલો આવેશ આવશે કે હું કેવળ લંગોટી પહેરીને મારો વ્યવહાર ચલાવીશ પણ સ્વદેશી સિવાય બીજું કાપડ નહિ વાપરૂં, અને સ્ત્રી પણ આવેશપૂર્વક કહેશે કે અમે અમારા ગુહ્ય અવયવ ઢાંકવા પૂરતું જ કાપડ વાપરીને નિર્વાહ કરીશું, પણ પરદેશી કાપડ નહિ વાપરીએ; ત્યારે જ આપણે સ્વદેશી જેવા મહાવ્રતમાં સંપૂર્ણ ફલિભૂત થઇશું.

पाठ ४४ मो. धार्मिक अने राजकीय भीरुता.

અહિંસાધર્મનાં પરિણામો રાજકીય વિષયમાં કેવાં આવશે તે આપણે જોઇએ. આપણાં શાસ્ત્ર અભયદાનને અમૂલ્ય દાન

લેખે છે. આપણા રાજ્યકર્તાઓને પૂર્ણ અભયદાન કરેથી આપણો તેઓ સાથે સંબંધ કેવો થશે તેનો પણ જરા વિચાર કરીએ. જો તેઓને ખાતરી જ થઇ શકતી હોય કે આપણે તેઓનાં કાર્ય વિષે ગમે તેવા વિચાર ધરાવતા હઇશું છતાં તેઓનાં શરીર ઉપર હુમલો કદી નહિ કરીએ તો તરત જ અન્યોન્યમાં વિશ્વાસનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય, અને બંને પક્ષમાં એવું નિખાલસપણું જન્મે કે જેથી કરી ચિંતા કરાવનાર ઘણાએ પ્રશ્નોનો લાયક અને વ્યાજબી નીવેડો લાવવાનો રસ્તો નીકળે.

૨. અહિંસાનું પાલન કરતાં આ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જેના પ્રતિ અહિંસાવૃત્તિ રાખવામાં આવે તે પણ તેવીજ વૃત્તિ રાખે એવી આશા ન રખાય; જો કે પાલનમાં જેમ જેમ પૂર્ણતા આવતી જાય છે તેમ તેમ સામોપક્ષ પણ તેવી જ વૃત્તિ સ્વીકારવા લાગે છે, એવો નિયમ જ છે. આપણામાંથી ઘણા એમ માને છે, અને હું તેઓમાંનો એકછું કે આપણે આપણી સંસ્કૃતિ દ્વારા જગતને એક સંદેશ પહોંચાડવાનો છે.

૩. મને લાગે છે કે અહિંસાધર્મની અવગણના કરવા અથવા તેને મર્યાદિત કરવા કંઈ કારણ નથી, પરિણામ ઉપર, નજર ન રાખતાં, તેનું પાલન કરવા હિંમત કરવી જોઇએ; અને એમ કરેથી, તમારી માન્યતામાં કેટલું બળ છે તેની પણ ખાતરી થશે. આ રીતે, તમે હિંદનો ઉદ્ધાર કરી શકશો એટલું જ નહિ, પરંતુ તમે માનવજાતિની ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારની સેવા કરશો.

૪. "હું આર્યસમાજનો બહુ ઋણી છું. મને તેની પ્રવૃત્તિમાંથી અનેકવાર પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. મેં તેના અનુયાયીઓમાં ઘણી ત્યાગવૃત્તિ જોઇ છે. હિંદની મારી મુસાફરી દરમ્યાન, હું ઘણા આર્યસમાજીઓના સમાગમમાં આવ્યો છું; એ માટે હું તેમનો આભાર માનું છું; તેની સાથેજ હું ખુલ્લાં દિલથી

જણાવી દઉં છું કે હું સનાતની છું. મને તો હિંદુધર્મમાં સંપૂર્ણ સંતોષ છે. તે ધર્મ એટલો વિશાળ છે કે તેમાં દરેક પ્રકારની માન્યતાને આશ્રય મળે છે. આર્યસમાજીઓ, શીખો, અને બ્રહ્મોસમાજીઓ ભલે પોતાને હિંદુઓથી જુદા ગણાવવા ઈચ્છે; પરંતુ મને તો શંકા નથી કે આગળ જતાં તેઓ બધા હિંદુધર્મમાં ભળી જશે, અને તેમાંથી જ શાંતી મેળવશે. બીજી બધી મનુષ્યકૃત સંસ્થા પેઠે હિંદુ ધર્મમાં અપૂર્ણતા અને દોષ રહ્યાં છે. સુધારા માટે પ્રયત્ન કરવા કોઈ ઇચ્છે, તો તેના માટે આ ક્ષેત્ર મોટું છે. પરન્તુ, હિંદુ ધર્મથી છુટા પડવાનું કંઈ કારણ નથી.

૫. હિંદને હાલ શાની જરૂર છે એ વિષે મને મારી મુસાફરી દરમ્યાન જગે જગે પુછવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય રીતે કહીએ તો આપણને અત્યારે ખરી ધાર્મિક ભાવનાની જ ઘણામાં ઘણી જરૂર છે. આ ઉત્તર સર્વ કાળ માટે સત્ય છે.

૬. આપણી ધાર્મિક ભાવના મૃતપ્રાય થઇ ગયેલી હોવાથી, આપણે સદા ભયભીત દશામાં રહીએ છીએ. આપણે રાજકીય તેમ જ ધાર્મિક સત્તાથી ડરીએ છીએ; આપણા વિચારો દર્શાવી શકતા નથી; અને રાજકીય સત્તાથી હબકી જઇએ છીએ. હું માનું છું કે આવી રીતે વર્તવાથી આપણે તેઓનું તથા આપણું પોતાનું અહિત કરીએ છીએ. ધર્મગુરૂઓ અને રાજ્યાધિકારીઓ એવું તો ન જ ઇચ્છે કે આપણે તેઓ પાસે સત્ય સંતાડવું. નિડરતા રાખવી એટલે આપણે બીજાની લાગણીને માન ન આપવું, અથવા તેનો વિચાર જ ન કરવો, એમ કદી પણ સમજવાનું નથી. ચિરસ્થાયી અને વાસ્તવિક પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો આપણે અવશ્ય પહેલાં તો નિડર થવું જોઇશે. આ ગુણ ધાર્મિક જાગૃતિ વિના પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી.

૭ આપણે ઇશ્વરથી ડરશું તો પછી માણસથી નહિ ડરીએ. જો આપણે સમજીએ કે આપણામાં દેવ વસે છે જે આપણા દરેક વિચાર અને કૃતિનો સાક્ષી છે, જે આપણું રક્ષણ કરે છે અને આપણને સન્માર્ગે દોરે છે, તો આપણને આખા જગતમાં ઇશ્વર સિવાય બીજા કોઇનો ભય નહિ રહે. અધિકારીઓના પણ અધિકારી પરમાત્મા પ્રતિ વફાદારી બીજી બધી વફાદારીના કરતાં ચઢીયાતી છે, અને તેના થકી જ બીજાઓ પ્રત્યેની વફાદારી સકારણ ઠરે છે.

पाठ ४९ मो. शिक्षणनो उद्देश–उत्तम चारित्र.

ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ મને પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'મારે શું કરવું ઇષ્ટ છે. હું દેશસેવા કેવી રીતે કરી શકું ? આજીવિકાને માટે મારે શું કરવું યોગ્ય છે ?' મને જણાયું છે કે આજીવિકાને માટે વિદ્યાર્થીઓને બહુ ચિંતા થયા કરે છે. આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર વિચારતાં પહેલાં શિક્ષણનો ઉદ્દેશ શું છે એનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

૨. હક્ષલીએ કહ્યું છે કે કેળવણીનો ઉદ્દેશ ચારિત્ર ઘડવાનો છે. ભારતવર્ષના ઋષિમુનીઓએ કહ્યું છે કે વેદાદિ સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર જાણવા છતાં પણ જો મનુષ્ય આત્માને ન ઓળખી શકે, સર્વ બંધનમાંથી મુક્ત થવાને યોગ્ય ન બને, તો તેનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે. બીજું વચન આ છે કે જેણે આત્મા જાણ્યો છે; તેણે સર્વસ્વ જાણ્યું છે.

૩. અક્ષરજ્ઞાન વિના પણ આત્મજ્ઞાન થવું સંભવે છે. પયગંબર મહમદ સાહેબે અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યું ન હતું. જીસસ ક્રાઇસ્ટે કોઇ શાળામાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યો ન હતો. આમ છતાં, આ મહાત્માઓને આત્મજ્ઞાન નહોતું થયું એમ કહેવું એ ધૃષ્ટતા જ છે. તેઓ વિદ્યાલયોમાં પરીક્ષા દેવા ન હોતા ગયા છતાં આપણે તેઓને પૂજ્ય ગણીએ છીએ. વિદ્યાનું બધું ફળ તેઓને મળી ચૂક્યું હતું. તેઓ મહાત્મા હતા.

૪. તેઓની દેખાદેખી કરીને આપણે વિદ્યાલય છોડી દઇએ તો આપણે ભ્રષ્ટ થઈએ; પરંતુ આપણને પણ આપણા આત્માનું જ્ઞાન ચારિત્રથી જ મળી શકે છે. પણ ચારિત્ર એટલે શું? સદાચારનું ચિન્હ શું? સદાચારી પુરૂષ, સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ, અસ્તેય, નિર્ભયતા આદિ વ્રતોનું પાલન કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે. તે પ્રાણ છોડી દેશે પરતું સત્યને કદી નહિ છોડે. તે પોતે મરશે પરંતુ બીજા કોઇને નહિ મારે. તે પોતે દુઃખ સહન કરશે પરંતુ બીજાને દુઃખ નહિ દે, અને પોતાની સ્ત્રી ઉપર પણ ભોગદૃષ્ટિ ન રાખતાં તેની સાથે મિત્ર જેમ રહેશે.

૫. સદાચારી આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય પાળી યથાશકિત શરીરમાં રહેલ સત્ત્વનું રક્ષણ કરે છે, તે ચોરી નથી કરતો; તેમ લાંચ નથી લેતો. તે પોતાનો તેમજ બીજાનો સમય ગુમાવતો નથી. તે અકારણ ધનસંચય કરતો નથી. તે એશઆરામ નથી વધારતો અને નકામી ચીજોનો ઉપયોગ કેવળ શોખને ખાતર નથી કરતો; પરંતુ સાદાઈમાં જ સંતોષ માને છે. 'પોતે શરીર નથી પરંતુ આત્મા છે, અને આત્માને હણનાર જગતમાં કોઈ નથી', આ પ્રમાણે દૃઢ વિચાર રાખી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનો ભય તે છોડે છે અને ચક્રવર્તીથી પણ દબાતો નથી; પણ નિર્ભય રહી પોતાનું કામ કરે જાય છે.

૬. જો કદી વિદ્યાલયો ઉપર્યુક્ત પરિણામ લાવી ન શકે તો તેમાં વિદ્યાર્થીની, શિક્ષણની અને શિક્ષકની, ત્રણેની ખામી હશે. પરંતુ ચારિત્રની ખોટ પૂરી પાડવાનું કામ તો વિદ્યાર્થીઓના જ હાથમાં છે. જો તે ચારિત્ર ઘડવા નહિ ઇચ્છતો હોય તો શિક્ષક કે પુસ્તક તેને તે વસ્તુ નહિ આપી શકે. તેથી કરીને મેં ઉપર કહ્યું છે તેમ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ સમજવો જરૂરનો છે. ચારિત્રવાન થવા ઇચ્છા રાખનાર વિદ્યાર્થી કોઈ પણ પુસ્તકમાંથી ચારિત્ર વિષે બોધ લઇ લેશે.

પાઠ ૪૬ મો. આજીવિકાનું સાધન—બાહુબળ.

રામચંદ્રજીની મૂર્તિનાં દર્શન ઇચ્છનાર તુલસીદાસને કૃષ્ણની મૂર્તિ રામરૂપે દેખાઈ. વિદ્યાલયના નિયમનું પાલન કરવા ખાતર જ બાઇબલના વર્ગમાં જનાર, બાઇબલનાં જ્ઞાનથી અજાણ રહે છે. ગીતામાં દોષ કાઢવાની મતલબથી ગીતા શીખનારને ગીતામાં દોષ મળી આવશે. મુમુક્ષુ પુરૂષને 'ગીતાજી' મોક્ષનું સર્વોત્તમ સાધન બતાવે છે. કેટલાકને કુરાન-એ-શરીફમાં કેવળ દોષજ જણાય છે, બીજાઓ તેનું મનન કરી આ સંસાર સાગર તરવા સમર્થ બને છે. આ રીતે જોતાં, જેવી ભાવના હોય છે તેવી સિદ્ધિ થાય છે.

૨. પરંતુ મને ભય છે કે ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ઉદ્દેશનો ખ્યાલ નથી કર્યો હોતો. તેઓ માત્ર રૂઢીને આધીન થઈ શાળામાં જાય છે. કેટલાક આજીવિકાના હેતુથી જાય છે. મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે શિક્ષણને આજીવિકાનું સાધન સમજવું એ નીચ વૃત્તિ કહેવાય. આજીવિકાનુ સાધન શરીર છે, અને શાળા એ ચારિત્ર ઘડવાનું સ્થાન છે. તેને શરીરની હાજતો પૂરી પાડવાનું સાધન સમજવું એ વાદળી માટે ભેંસને મારવા સમાન છે. શરીરનું પોષણ શરીરથીજ કરવું યોગ્ય છે. આત્માને તે કાર્યમાં કેમ રોકી શકીએ ?

૩. 'તારા પરસેવાથીજ તું તારો રોટલો કમાઇ લે' એવું મહાવાક્ય જીસસ ક્રાઇસ્ટનું છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાંથી પણ આજ ધ્વનિ નીકળતો જણાય છે. આ જગતમાં ૯૯ ટકા માણસો આ નિયમને આધીન રહે છે અને નિર્ભય બને છે. જેણે દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું પણ આપશે. આ સત્ય વચન છે. પરંતુ આળસુ માટે તે નથી કહેવામાં આવ્યું. વિદ્યાર્થીઓએ આરંભમાં જ આ શીખી લેવું આવશ્યક છે કે પોતે પોતાની આજીવિકા પોતાના બાહુબળથી પેદા કરી લેવાનીછે.

૪. આજીવિકા માટે મજુરી કરતાં લજ્જા આવવી નહિ જોઇએ. આમ કહેવામાં મારી આ મતલબ નથી કે આપણે બધાએ હંમેશાં કોદાળી વાપર્યા કરવી. પણ આ સમજવાની જરૂર છે કે બીજો ધંધો કરતાં હોવા છતાં આજીવિકા માટે કોદાળી વાપરવામાં જરાય બુરાઈ નથી અને આપણા મજુરભાઇઓ આપ-ણાથી નીચા નથી. આ સિદ્ધાંતને ગ્રહણ કરી, તેને પોતાનો આદર્શ સમજી, પછી ગમે તે ધંધામાં તે પડે, તોપણ તેની કાર્ય કરવાની રીતિમાં શુદ્ધતા અને અસાધારણતા માલમ પડશે. વળી તે લક્ષ્મીનો ગુલામ નહિ બને; લક્ષ્મી તેની દાસી બની રહેશે.

૫. જે વિદ્યાર્થી શિક્ષણના ઉદ્દેશનો વિચાર કર્યા વિના શાળામાં જાય છે તેણે તે ઉદ્દેશ સમજી લેવાની જરૂર છે. તે આજે જ નિશ્ચય કરી શકે છે કે હું આજથી શાળાને ચારિત્ર ઘડવાનું સાધન સમજીશ. મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આવો વિદ્યાર્થી એક માસમાં પોતાનાં ચારિત્રમાં જબરૂં પરિવર્તન કરી નાખશે અને તેના સાથીઓ પણ તેની સાક્ષી દેશે. આ શાસ્ત્રવચન છે કે આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ તેવા આપણે થઇએ છીએ.

૬. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ એમ માને છે કે શરીર માટે કંઇ અધિક પ્રયત્ન કરવો ઉચિત નથી. પણ શરીર વાસ્તે વ્યાયામ બહુ આવશ્યક છે. જે વિદ્યાર્થીઓ પાસે શરીર સંપત્તિ નથી તે શું કરી શકવાનો છે? દુધને કાગળનાં વાસણમાં રાખ્યું રાખી શકાતું નથી તેમ શિક્ષણરૂપી દુધ વિદ્યાર્થીઓના કાગળ જેવા શરીરમાંથી નીકળી જવાનો સંભવ રહે છે. શરીર આત્માનું નિવાસસ્થાન હોવાથી તીર્થક્ષેત્ર જેવું પવિત્ર છે. તેની રક્ષા કરવી જોઇએ. વહેલી સવારમાં દોઢ કલાક અને સાંજના દોઢ કલાક નિયમસર અને ઉત્સાહપૂર્વક સ્વચ્છ હવામાં ફરવાથી શરીરમાં તાકાત વધે છે અને મન પ્રસન્ન રહે છે, અને તેમ કરવામાં આપેલો સમય

બરબાદ જતો નથી. આવા વ્યાયામથી અને આરામથી વિદ્યાર્થિની બુદ્ધિ તીવ્ર થશે અને બધી વાત શીઘ્રતાથી યાદ કરી શકશે.

पाठ ४७ मो. विद्यार्थीजीवन अने धर्मनुं शिक्षण.

વિદ્યાર્થીજીવન નિર્દોષ હોવું જોઇએ. જેની બુદ્ધિ નિર્દોષ છે તેને જ શુદ્ધ આનંદ મળી શકે છે. તેને સંસારમાં આનંદ લેવા કહેવું એજ એનો આનંદ લઈ લેવા બરાબર છે. જેનો આ નિશ્ચય હોય છે કે 'મારે ઉંચું પદ પ્રાપ્ત કરવું છે', તેને તે મળે છે. નિર્દોષ બુદ્ધિથી રામચંદ્રે ચંદ્રમાની ઇચ્છા કરી અને તેમને ચંદ્રમા મળ્યો.

૨. એક રીતે વિચારતાં જગત મિથ્યા જણાય છે, અને બીજી રીતે જોતાં તે 'સત્' ભાસે છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે તો જગત છે જ, કારણ કે તેણે આ જ જગતમાં પુરૂષાર્થ કરવાનો છે. રહસ્ય સમજ્યા વિના જગતને મિથ્યા કહી સ્વેચ્છાચાર કરનાર અને જગતના ત્યાગનો દાવો કરનાર ભલે સંન્યાસી હો, પરંતુ તે મિથ્યાજ્ઞાની છે.

૩. જ્યાં ધર્મનો અભાવ છે ત્યાં વિદ્યા, લક્ષ્મી, આરોગ્ય વિગેરેનો પણ અભાવ છે. ધર્મ રહિત સ્થિતિમાં તદ્દન શુષ્કતા છે; શૂન્યતા છે. ધર્મ જાણ્યા વિના વિદ્યાર્થીઓ નિર્દોષ આનંદ મેળવી શકતા નથી. આ આનંદ લેવા માટે શાસ્ત્રપઠન, શાસ્ત્રચિંતન, અને વિચાર મુજબ જ આચાર આવશ્યક છે. કોઈ પણ રીતે ધર્મશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું એ વિદ્યાર્થીનું કર્ત્તવ્ય છે.

૪. પણ ધર્મ એટલે શું ? ધર્મનું શિક્ષણ કેવા પ્રકારનું હોઇ શકે? આ વાતોનો વિચાર આ સ્થાને થઇ શકે એમ નથી. પરંતુ આટલી વ્યવહારિક સલાહ, અનુભવના આધારે, દઉંછું કે તમે रामचरित मानसना અને भगवद्गीताना ભક્ત થાઓ. તમારી પાસે

માનસ રૂપી કોહીનૂર આવી પડયું છે; તો તેને ગ્રહણ કરી લ્યો. પણ એટલું યાદ રાખજો કે આ બે ગ્રન્થોનો અભ્યાસ ધર્મ સમજવા માટે કરવાનો છે. આ ગ્રન્થ લખનાર ઋષિઓની મતલબ ઈતિહાસ લખવાની ન હતી, પણ ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ દેવાની હતી. કરોડો માણસો આ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરે છે અને પોતાનું જીવન વિશુદ્ધ બનાવે છે. તેઓ નિર્દોષ બુદ્ધિથી અભ્યાસ કરીને તેમાંથી નિર્દોષ આનંદ લઇ આ સંસારમાં વિચરે છે.

૫. રામ હતા કે નહિ, જેમ તેઓએ રાવણનો વધ કર્યો તેમ હું મારા શત્રુને મારૂં કે ન મારૂં એવી શંકા તેને સ્વપ્ને પણ નથી આવી શકતી. તે તો શત્રુને જોતો છતાં રામચંદ્રની સહાયતા યાચી નિર્ભય રહે છે. રામાયણના કર્તા તુલસીદાસજી પાસે શસ્ત્ર તરીકે કેવળ દયા જ હતી. તુલસીદાસજીને કોઇનો સંહાર કરવાની ઇચ્છા ન હતી. જે ઉત્પન્ન કરે છે તે નાશ કરે છે. રામ ઇશ્વર હતા; તેમણે રાવણને ઉત્પન્ન કર્યો, તેમને તેનો સંહાર કરવાનો અધિકાર હતો. જ્યારે આપણે ઇશ્વરપદને પ્રાપ્ત કરીશું ત્યારે આપણી સંહારશક્તિ વિષે આપણી યોગ્યતાનો વિચાર કરી લઇશું. આટલી પ્રસ્તાવના તે મહાન ગ્રન્થો માટે કરવાની મેં ધૃષ્ટતા કરી છે. હું પોતે એક વખત સંશયાત્મા હતો અને વિનાશ થવાનો ભય રહ્યા કરતો હતો. તે અવસ્થામાંથી નીકળી શ્રદ્ધાળુ થઈ શકયો છું. આ પુસ્તકોએ મારા ઉપર જે અસર કરી છે તેનું વર્ણન કરવું મને યોગ્ય જણાયું છે.

૬. ઇસ્લામી વિદ્યાર્થીઓ માટે કુરાન-એ-શરીફ સર્વોપરિ ગ્રન્થ છે. તેઓને પણ ધર્મભાવથી આ ગ્રન્થનો અભ્યાસ કરવાની હું સલાહ આપું છું. કુરાન-એ-શરીફનું રહસ્ય જાણવું જોઇએ. મારો એવો પણ વિચાર ખરો કે હિંદુ મુસલમાને એકબીજાના ધર્મગ્રન્થો વિનયપૂર્વક શીખવા જોઇએ અને સમજવા જોઈએ.

પાઠ ૪૮ મો. વિદ્યાર્થીનો રાજનીતિના વિષયમાં ભાગ.

એવો પ્રશ્ન પૂછાય છે કે વિદ્યાર્થીઓ માટે રાજનીતિના વિષયમાં ભાગ લેવો ઉચિત છે કે અનુચિત? હું કારણ બતાવ્યા વિના આ વિષયમાં મારો અભિપ્રાય પ્રગટ કરૂં છું. રાજકીય ક્ષેત્રના બે ભાગ છે. એક કેવળ શાસ્ત્રનો છે, અને બીજો શાસ્ત્રના અમલનો છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે શાસ્ત્રપ્રદેશમાં જવું આવશ્યક છે, પરંતુ અમલના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો હાનીકારક છે. વિદ્યાર્થીઓ શાસ્ત્રનું શિક્ષણ લેવાના ઉદ્દેશથી રાજકીય સભાઓમાં, મહાસભાઓમાં જઇ શકે. આવા સંમેલનો તેઓને પદાર્થપાઠ આપનાર નીવડે છે. તેમાં જવાને તેઓ પૂરા સ્વતંત્ર છે.

૨. આવી સભાઓમાં વિદ્યાર્થી વ્યાખ્યાન આપી ન શકે, મત આપી ન શકે. પરંતુ સ્વયંસેવકોનું કામ, જો અભ્યાસમાં ખલલ ન પહોંચતી હોય, તો, કરી શકે. વિદ્યાર્થીએ પક્ષાપક્ષથી દૂર રહેવું જોઈએ. તટસ્થ રહી પ્રજાના નેતાઓ ઉપર પૂજ્યભાવ રાખવો જોઇએ. તેઓના ગુણદોષની તુલના કરવાનું કામ તેઓનું નથી. વિદ્યાર્થી તો ગુણ-ગ્રાહી હોય છે; તે ગુણની પૂજા કરે છે.

૩. વડીલોને પૂજ્ય સમજી, તેઓનાં વચનને માન આપવું એ વિદ્યાર્થીનો ધર્મ છે. આ વચન ઉચિત છે. જે માન આપતાં નથી શીખ્યો, તેને માન નથી મળતું. ધૃષ્ટતા વિદ્યાર્થીઓને લજાવે છે. આ કામમાં ભારતવર્ષમાં વિચિત્ર સ્થિતિ ઉભી થઇ છે; વડીલો વડીલપણું છોડતા જણાય છે, અથવા તો તે પોતાની મર્યાદા નથી સમજતા. તે વખતે વિદ્યાર્થીએ શું કરવું? વિદ્યાર્થીમાં ધર્મવૃત્તિ હોવી જોઇએ એવી મેં કલ્પના કરી છે. ધર્માચરણ કરનાર વિદ્યાર્થીએ ધર્મસંકટ આવતાં પ્રહ્‌લાદનું સ્મરણ કરવું જોઇએ. આ બાળકે જે સમયે અને જે અવસ્થામાં પિતાની

આજ્ઞાનો બહુ આદરપૂર્વક અનાદર કર્યો, તેવા સમયમાં અને તેવી અવસ્થામાં આપણે પણ તેવા પ્રકારના વડીલોનો સાદર અનાદર કરી શકીએ છીએ. આ મર્યાદાની બહાર જઇ કરવામાં આવેલો અનાદર દોષમય છે. વડીલોનો અનાદર કરવામાં પ્રજાનો નાશ થાય છે. વડીલપણું કેવળ વયમાંજ નથી, પરંતુ વયને લઇને મળેલાં જ્ઞાન, અનુભવ અને ચાતુર્યમાં છે. જ્યાં આ ત્રણે વસ્તુનો અભાવ છે. ત્યાં કેવળ વયને લઇને વડીલપણું રહે છે. કેવળ વયનીજ પૂજા કોઇ કરતું નથી.

पाठ ४१ मो. विद्यार्थीनी देशसेवा अने व्यसनो.

એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે કે વિદ્યાર્થી કેવા પ્રકારની દેશસેવા કરી શકે? તેનો સીધો ઉત્તર તો આ છે કે વિદ્યાર્થી વિદ્યા સારી રીતે સંપાદન કરે અને તેમ કરતાં શરીરની સ્વસ્થતા જાળવી રહે અને આ વિદ્યાધ્યયન દેશને માટે કરવાનો આદર્શ રાખે. મને વિશ્વાસ છે કે આમ કરેથી વિદ્યાર્થી પૂર્ણ રીતે દેશસેવા કરે છે. વિચારપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરવાથી અને સ્વાર્થ છોડી પરોપકાર કરવાનું ધ્યાનમાં રાખવાથી આપણે વિના પરિશ્રમે પણ બહુ કાર્ય કરી શકીએ છીએ.

૨. તંબાકુ પાન ખાવાની આદત ખરાબ તેમ ગંદી છે. ઘણા સ્ત્રી પુરૂષો આ ટેવના ગુલામ થઈ પડયા છે. આ ગુલામીમાંથી આપણે છૂટવું જોઇશે. કોઈ અજાણ્યો પુરૂષ ભારતવર્ષમાં આવી પહોંચે તો તેને અવશ્ય જણાશે કે આપણે આખો દિવસ કંઇને કંઈ ખાયા કરીએ છીએ. સંભવ છે કે પાનમાં અન્ન પચાવવાનો થોડોક ગુણ હશે, પરંતુ નિયમપૂર્વક ખાવામાં આવેલું અન્ન પાન વિગેરેની મદદ વિના પચી શકે છે. નિયમપૂર્વક ખાવાથી પાનની જરૂર રહેતી નથી. પાનમાં તો કંઈ સ્વાદ પણ નથી; જરદો પણ અવશ્ય તજવો જોઇએ. વિદ્યાર્થીએ સદા સંયમનું પાલન કરવું જોઇએ.

૩. તંબાકુ પીવાની ટેવનો પણ વિચાર કરવો જરૂરનો છે. આ વિષયમાં આપણા રાજ્યકર્તાઓએ બહુ ખરાબ દૃષ્ટાંત આપણી પાસે રજુ કર્યો છે. તેઓ જ્યાં ત્યાં સિગરેટ પીઆ કરે છે. તેને લઇને આપણે પણ ફેશન સમજીને મોઢાને ચીમની બનાવીએ છીએ. તંબાકુ પીવાથી હાની થાય છે એ બતાવવા માટે ઘણાં પુસ્તકો લખાયાં છે.

૪. આપણે આવા સમયને કળિકાળ કહીએ છીએ. ખ્રીસ્તીઓ કહે છે કે જે વખતે પ્રજાઓમાં સ્વાર્થ, અનીતિ, અને દુર્વ્યસન પેસે છે તે વખતે જીસસ ક્રાઇસ્ટ ફરીથી અવતાર લે છે. આમાં કેટલું માનવા જેવું છે તેનો વિચાર હું અહીં નથી કરતો. છતાં મને જણાય છે કે દારૂ, તંબાકુ, કોકીન, અફિણ, ગાંજો, ભાંગ, વિગેરેના વ્યસનોથી દુનિયા પીડા પામી રહી છે.

૫. વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનની કિંમત તેમનાં કાર્યોમાં રહેલી છે. સેંકડો પુસ્તકોનું જ્ઞાન મગજમાં ભરવાથી તેની કિંમત મળી શકે છે, પરંતુ તેના પ્રમાણમાં કાર્યની કિંમત અનેક ઘણી વધારે છે. મગજમાં ભરેલાં જ્ઞાનની કિંમત માત્ર કાર્યની કિંમત જેટલીજ છે. બાકીનું બધું જ્ઞાન મગજને નકામા ભારરૂપ છે. એટલે મારી તો હંમેશાં આજ વિનંતિ છે અને આજ આગ્રહ છે કે તમે જેવું શીખો અને સમજો તેવુંજ આચરણ કરજો. તેમ કરવામાં ઉન્નતિ છે.

पाठ ५० मो. मातृभाषा भाग १ लो.

મધ્ય અને પૂર્વ યુરોપના યાહુદીઓ દુનિયાના ઘણા ભાગોમાં ફેલાઇ ગયા છે. તેઓએ પરસ્પરના વ્યવહાર માટે એક સમાન ભાષાની જરૂર જણાવાથી યીડીશને ભાષાનો દરજ્જો આપ્યો છે. તેઓ

દુનિયાનાં સાહિત્યમાં મળતા ઉત્તમ પુસ્તકોનો યીડીશમાં તરજુમો કરવામાં ફત્તેહ પામ્યા છે. તેઓ ઘણી પરભાષાઓ બહુ સારી રીતે જાણે છે, છતાં તેઓના આત્માને બીજી ભાષામાં શિક્ષણ મળેથી શાંતિ ન વળી. તેમજ પોતાનું પદ સમજી શકે તે પૂર્વે યાહુદી પ્રજાએ વિદેશી ભાષા શીખવા તકલીફ ઉઠાવવી જોઈએ એવું તેઓના નાના શિક્ષિત વર્ગે ઇચ્છયું નહિ. એટલે જે એક વખતે કેવળ ભાંગીટૂટી બોલી લેખાતી હતી, પણ જે યાહુદી બાળકો પોતાની મા પાસેથી શીખતા, તેને તેઓએ ખાસ પ્રયત્ન કરીને, દુનિયાના ઉત્તમ વિચારોનો તેમાં તરજુમો કરીને કિમતી કરી છે.

૨ ખરેખર આ એક અદ્ભુત કર્મ છે. તે કામ અત્યારની પેઢીએ જ કર્યું છે. તે ભાષાનું વેબ્સ્ટરના કોષમાં એવું લક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે કે તે એક વિવિધ ભાષાઓથી બનેલી ભાંગીટૂટી બોલી છે અને જૂદા જૂદા રાજ્યોમાં વસતા યાહુદીઓ પરસ્પર વ્યવહાર કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે હવે જો તેની માતૃભાષાનું વર્ણન કરવામાં આવે તો મધ્ય અને પૂર્વ યુરોપના યાહુદીને માઠું લાગી જાય. જો આ યાહુદી સાક્ષરો, એક પેઢી દરમ્યાન, પોતાના જનસમૂહને એક ભાષા આપી શકયા છે કે જેને માટે તેઓ મગરૂરી ધરાવે છે, તો ખચીત, આપણી દેશી ભાષાઓ, જે પકવ ભાષાઓ છે, તેની ખામીઓ દૂર કરવાનું કાર્ય આપણા માટે સહેલું હોવું જોઇએ.

૩. દક્ષિણ આફ્રિકા આપણને તે જ પાઠ શીખાડે છે. ત્યાં ડચ ભાષાના અપભ્રંશ ટાલ અને અંગ્રેજી વચ્ચે હરિફાઈ ચાલતી હતી. બોર માતાઓએ અને બોર પિતાઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે પોતાના બાળકો જેઓની સાથે તેઓના બાલ્યમાં ટાલ ભાષામાં વાતચીત કરે છે, તેઓ ઉપર અંગ્રેજી ભાષામાં શિક્ષણ લેવાનો બોજો નહિ નાંખવા આપે. અહીં પણ અંગ્રેજી માટે જબરો

પક્ષ હતો. તેના પક્ષવાદીઓ શક્તિવાળા હતા. પરંતુ બોર દેશાભિમાન પાસે અંગ્રેજીને નમવું પડયું હતું. એ જાણવા જેવું છે કે તેઓએ ઉંચી ડચનો પણ અસ્વીકાર કર્યો. શાળાના શિક્ષકો, જેઓને યુરોપની સુધરેલી ડચ ભાષા બોલવાની ટેવ પડી છે, તેઓને પણ વધારે સહેલી ટાલ ભાષા બોલવાની ફરજ પડી છે. અને દક્ષિણ આફ્રીકામાં. ટાલ ભાષા જે માત્ર થોડા વર્ષો ઉપર સાદા પણ બહાદૂર ગામડીયાઓ વચ્ચે વાત કરવાનું સમાન સાધન હતું, તેમાં અત્યારે ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય ખીલી રહ્યું છે.

૪. આપણો વિશ્વાસ આપણી ભાષાઓમાંથી ઉઠી ગયો હશે, તો તે આપણા પોતામાં વિશ્વાસના અભાવનું ચિહ્ન છે. આપણી અધોગતિની તે ચોખ્ખી નીશાની છે. અને જે ભાષાઓ આપણી માતાઓ બોલે છે તે માટે આપણને જરા પણ માન નહિ હોય, તો તે આપણને કદી સ્વતંત્ર પ્રજા બનાવી શકશે નહિ.

पाठ ५१ मो. मातृभाषा भाग २ जो.

જાપાનનો ઉત્સાહ જે દિશામાં ચાલે છે એ યોગ્ય છે કે નહિ એ વિચાર એક બાજુ રાખીએ તો આપણને જાપાનનું સાહસ સ્તબ્ધ કરે તેવું જણાશે. તેઓએ પ્રજા જાગૃતિ પોતાની ભાષા મારફતે કરી છે, તેથી તેઓનાં દરેક કાર્યમાં નવીનતા જોવામાં આવે છે. તેઓ શિક્ષકને શીખવતા થઈ ગયા છે. જાપાનની પ્રજાનું જીવન કેળવણીને લીધે ઉછળી રહ્યું છે. ને જગત વિસ્મયપૂર્વક જાપાનની પ્રવૃતિ જોઇ રહ્યું છે.

૨. સ્વામીશ્રી દયાનન્દે હિંદી ભાષાની સેવા કરી છે, તુકારામ અને રામદાસે મરાઠી ભાષાને દીપાવી છે, પ્રેમાનન્દે અને શામળ ભટે તથા છેક આધુનિક કાળમાં દલપતરામે ગુજરાતી

સાહિત્ય વધાર્યું છે તે બધાનો જશ અંગ્રેજી ભાષા લઈ શકે તેમ નથી. ઉપરના દાખલાઓ પરથી એમ સિદ્ધ થતું જણાય છે કે માતૃભાષાના વિકાસને સારૂ અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાન કરતાં માતૃભાષા ઉપરના પ્રેમની, તેની ઉપર શ્રદ્ધાની જરૂર છે.

૩ માતૃભાષાદ્વારા કેળવણી આપતાં અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનને ધક્કો પહોંચે કે નહિ એ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા હું સ્વીકારતો નથી. એ ભાષાની ઉપર બધા કેળવાયેલા હિંદીને પ્રભુતા મેળવવાની જરૂર નથી. એટલું જ નહિ પણ એ પ્રભુતા મેળવવા ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન કરવાની પણ જરૂર નથી એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે.

૪ કેટલાક સાક્ષરોને ભય છે કે જો આપણે અંગ્રેજી મારફતે બધું શિક્ષણ નહી લઈએ પણ તેને એક પરભાષા તરીકે શીખીશું તો જેવું ફારસી, સંસ્કૃત વગેરેનું થાય છે તેવું અંગ્રેજીનું થશે. મારે માનપૂર્વક કહેવું જોઇએ કે આ વિચારમાં કંઈક ખામી છે. ઘણા અંગ્રેજો પોતાની કેળવણી અંગ્રેજીમાં મેળવ્યા છતાં ફ્રેંચ વગેરેનું ઉંચુ જ્ઞાન ધરાવે છે ને તેનો પોતાના કાર્યમાં પૂરનો ઉપયોગ કરી શકે છે. હિંદુસ્થાનમાં એવા હિંદી પડ્યા છે જેઓએ શિક્ષણ અંગ્રેજી મારફતે લીધું છે છતાં ફ્રેંચ ઈત્યાદિ ઉપર તેમનો કાબુ જેવો તેવો નથી.

૫. હકીકત તો એવી છે કે જ્યારે અંગ્રેજી પોતાને સ્થાને જશે ને માતૃભાષાને તેમનું પદ મળશે ત્યારે આપણાં મન જે અત્યારે રૂંધાઇ રહ્યાં છે તે કેદખાનામાંથી છૂટશે. ને કેળવાયેલાં, ખેડાયેલાં, છતાં તાજાં રહેલાં મગજને અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવાનો બોજો ભારે નહિ લાગે. અને મારી માન્યતા તો એવી પણ છે કે તે પ્રસંગે શીખાયેલું અંગ્રેજી આપણા આજના અંગ્રેજી કરતાં વધારે શોભીતું હશે અને બુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી તેનો વધારે સારો ઉપયોગ થઇ શકશે. લાભાલાભની દૃષ્ટિએ આ માર્ગ સર્વ અર્થને સાધનારો જણાશે.

पाठ ५२ मो. गुजराती भाषा.

એક વિષયમાં તો બધી ભાષાઓ અધુરી છે. માણુસની ટુંકી સમજણમાં નહિ આવે એવી વાતો; એટલે ઇશ્વર વિષે કે અપારતા વિષે વાત કરીએ, તો બધી ભાષા અધુરી છે. માણુસની બુદ્ધિને આશ્રયે ભાષા ચાલે છે; માટે જ્યારે બુદ્ધિ ટુંકી પડે છે, ત્યારે ભાષા અધુરી હોય છે. ભાષાનો સાધારણ નિયમ એ છે કે લોકોનાં મનમાં જેવા વિચાર ભરેલા છે, તેવાજ તેમની ભાષામાં બોલાય છે. જો લોક વિવેકી તો તેમની વાચા વિવેક ભરેલી; જો લોક મૂઢ તો વાચા તેમના જેવીજ.

૨. નરસિંહ મહેતાની જે ભાષા છે, જેમાં નંદશંકરે પોતાનો કરણઘેલો લખ્યો, જેમાં નવલરામ, નર્મદાશંકર, મણિલાલ, મલબારી વગેરે લેખકો લખી ગયા છે, જે બોલીમાં મરહુમ રાજચંદ્ર કવિએ અમૃતવાણી સંભળાવી છે, જે ભાષાની સેવા કરી શકે એવી હિંદુ, મુસલમાન ને પારસી જાતિઓ છે, જેના બોલનારામાં પવિત્ર સાધુ થઈ ગયા છે, જે વાપરનારામાં ધનાઢયો છે, જેમાં પરદેશ ખેડનારા વહાણવટીઓ થઈ ગયા છે, જેમાં મુળુ માણેક ને જોધા માણેકના શૂરાતનના પડધા આજ પણ બરડા ડુંગરમાં સંભળાય છે તે ભાષાના વિસ્તારની સીમા હોય નહિ. તે ભાષાની મારફતે જ ગુજરાતીઓ સંપૂર્ણ કેળવણી લઇ શકે.

૩. વૈદકશાસ્ત્ર, નોકાશાસ્ત્ર, કે વિદ્યુતશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ગુજરાતી ભાષામાં ન આપી શકાય એવું કાંઈ જ નથી. અંગ્રેજી ભાષા જાણ્યા પછી શરીર માંહેના જુદા જુદા અવયવોનું જ્ઞાન મળી શકે અથવા તો ત્યાર પછી જ જીવતા માણુસનું હાડકું વેરી શકાય, એવો કશોએ નિયમ નથી.

૪. ઘણાને વખતે ખબર નહિ હોય કે આપણી કચેરીની ભાષા ગુજરાતી ગણાય છે. સરકાર કાયદાઓ ગુજરાતીમાં પણ તયાર કરાવે છે. દરબારોમાં વંચાતા ભાષણોના તરજુમા તેજ વેળા વંચાય છે. ચલણી નોટોમાં અંગ્રેજીની સાથે ગુજરાતી વગેરેનો ઉપયોગ જોવામાં આવે છે. માપણીદારને શીખવાનું ગણિત વગેરે કઠિન હોય છે પણ તે કાર્ય જો અંગ્રેજી મારફતે થતું હોત તો મહેસુલ ખાતાનું કામ બહુ ખરચાળ નીવડત. તેથી માપણીદારને સારૂ પરિભાષા ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે. તેમાં લીધેલા શબ્દો આપણને સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે એવા છે. આપણામાં ભાષા પ્રતિ ખરી પ્રીતિ હોય તો આપણને જે સાધનો છે તેનો તો આજે જ ઉપયોગ કરી શકીએ.

૫. વકીલો જો પોતાનું કાર્ય ગુજરાતી ભાષા મારફતે લેતા થઈ જાય તો અસીલનો ઘણો પૈસો બચે. અસીલોને કાયદાની જરૂર પડતી કેળવણી મળે ને અસીલો પોતાના હક્ક સમજતા થઈ જાય. દુભાષીયાનું ખર્ચ બચે. ભાષામાં કાયદાના શબ્દો પ્રચલિત થાય. આમાં વકીલોને થોડો સરખો પ્રયાસ કરવો પડે તેમ છે ખરૂં. તેઓના અસીલને તેથી હાનિ નહિ થાય એ મારી ખાતરી છે, મારો અનુભવ છે. ગુજરાતીમાં કરેલી દલીલનો પ્રભાવ ઓછો પડશે એ ભય રાખવાનું જરાએ કારણ નથી. આપણા કલેકટરો વગેરેને ગુજરાતી જાણવું ફરજીયાત છે. પણ આપણા અંગ્રેજી ઉપરના મિથ્યા મોહને લીધે આપણે તેઓના જ્ઞાનને કાટ ચઢાવીએ છીએ. ન્યાયાધીશો હંમેશાં શિક્ષાવચન કહી સંભળાવે છે. અદાલતમાં જનારો વર્ગ તે સાંભળવા તત્પર હોય છે પણ તેઓને ન્યાયાધીશોના છેવટના શુષ્ક હુકમ સિવાયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પોતાના વકીલોનાં ભાષણ પણ તેઓ નથી સમજી શકતા.

૬. અંગ્રેજી શાળામાંથી નીકળેલા તબીબોની પણ એ જ હાલત છે. તેઓ દરદીને જોઇતું જ્ઞાન દઈ શકતા નથી. તેઓને શરીરનાં અવયવોનાં ગુજરાતી નામ તો આવડે નહિ. એટલે ઘણે ભાગે તેમને માત્ર દવાચિઠ્ઠી લખવા ઉપરાંત દર્દી સાથે લેવા દેવા હોતી નથી. એમ કહેવાય છે કે હિન્દુસ્થાનમાં શિખરો ઉપરથી ચોમાસામાં પાણીના ધોધ પડે છે, તે આપણે અવિચારને લીધે નકામા જવા દઇએ છીએ. સુવર્ણમય ખાતર આપણે લાખો રૂપિયાનું હંમેશાં પેદા કરીએ છીએ ને પરિણામે રોગો વ્હોરી લઇએ છીએ. તેમજ અંગ્રેજી ભાષા ભણવાના બોજાથી કચરાઈ ગયેલા આપણે દીર્ઘદૃષ્ટિના અભાવે ઉપર પ્રમાણે પ્રજાને જે મળવું જોઈએ તે દઈ શકતા નથી. આ વાક્યમાં અતિશયોક્તિ નથી પણ તે મારી તીવ્ર લાગણી દર્શાવનારૂં છે. માતૃભાષાનો જે અનાદર આપણે કર્યો છે તેનું ભારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપણે કરવું પડશે. તેથી પ્રજાએ ઘણું સહ્યું છે. તેમાંથી પ્રજાને છોડાવવી એ શિક્ષિત વર્ગની ફરજ છે.

૭. અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર કરનારામાંના કોઈ એવું ધારતા દેખાય છે કે અમે તો માના દૂધની સાથે ગુજરાતી ભાષાનું જ્ઞાન ધાવ્યા, અને અંગ્રેજી શીખ્યા છીએ, માટે સાક્ષાત દ્વિભાષી બની ગયા, ગુજરાતીનો અભ્યાસ શા વાસ્તે કરવો! પણ પરભાષાના સંપાદનના શ્રમ કરતાં, સ્વભાષામાં પ્રવીણતા મેળવવાનો અભ્યાસ અધિક છે. શામળાદિક ગુજરાતી કવિઓના ગ્રન્થમાં જુઓ. તુકે તુકે અભ્યાસનાં પ્રમાણ દેખાય છે. મનોયત્ન કર્યા પૂર્વે ગુજરાતી કાચી દેખાય, પણ પછી ખરી પાકી જણાશે: યત્નકારી અધુરો તો તેની ભાષા પણ અધુરી; પણ જો વાપરનારના યત્ન સંપૂર્ણ, તો ગુજરાતી પણ સંપૂર્ણ. હા, શણગારેલી પણ દેખાય.

૮. ગુજરાતી, આર્યકુળની, સંસ્કૃતની પુત્રી, ઘણી ઉત્કૃષ્ટ ભાષાઓની સગી! તેને કોણ કદી અધમ કહે? પ્રભુ એને આશીર્વાદ

દેજો. જુગના અંત લગી એની વાણીમાં સદ્‌વિદ્યા, સદ્‌જ્ઞાન, સદ્ધર્મનો સુબોધ હોજો. અને પ્રભુ કર્તા, માતા, શોધક એનું વખાણ સદા સુણાવજો."

पाठ ५३ मो. शिक्षणना विषयो. भाग १ लो.

હમણાં સુધીના શિક્ષણની રચના કરવામાં આપણી કૌટુંબિક વ્યવસ્થા ઉપર તેમજ આપણી હાજતોનો વિચાર કરવામાં નથી આવ્યો એ સ્વાભાવિક છે.

૨. જો કે અક્ષરજ્ઞાન વિના ઘણાંએ કાર્યો થઈ શકે છે. તોપણ અક્ષરજ્ઞાન વિના ન ચાલી શકે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. અક્ષર કેળવણીથી બુદ્ધિ ઘડાય છે, તીવ્ર થાય છે, અને તે વડે આપણી પરમાર્થ કરવાની શક્તિ ઘણી વધે છે. આ જ્ઞાનની કિંમત મેં કોઇ દહાડો ઓછી આંકેલી જ નથી. મેં તો માત્ર તેને યોગ્ય સ્થાન આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પુરૂષે સ્ત્રી પાસેથી જનસમાજના સ્વાભાવિક હકકો છીનવી લેવાનું અથવા તેઓને તે હકકો ન આપવાનું કારણ વિદ્યાનો અભાવ ન હોવો જોઈએ, પણ એ સ્વાભાવિક હકકો નિભાવવાને સારૂ, દીપાવવાને સારૂ, તેનો પ્રચાર કરવાને સારૂ, વિદ્યાની આવશ્યકતા છે જ. વળી વિદ્યા વિના લાખોને તો શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન પણ ન મળી શકે. અનેક લખાણોમાં આપણને નિર્દોષ આનંદ લેવાનો અખુટ ભંડાર ભર્યો છે તે પણ વિદ્યા વિના આપણને ન મળી શકે. વિદ્યા વિનાનો માણસ પશુ સમાન છે એ અતિશયોક્તિ નથી પણ શુદ્ધ ચિત્ર છે. એટલે જેમ પુરૂષને તેમ સ્ત્રીને કેળવણી તો જોઈએ જ.

૩ મૅકૉલેએ આપણા સાહિત્યને તિરસ્કાર્યું, આપણને વહેમી ગણ્યા. યોજકોમાંના ઘણાખરાને આપણા ધર્મવિષે ગાઢ અજ્ઞાન

હતું. કેટલાકે તેને અધર્મ માન્યો. આપણા ધર્મગ્રન્થો વહેમનો સંગ્રહ મનાયા. આપણી સભ્યતા ખામીવાળી લાગી. આપણે પડેલી પ્રજા, તેથી આપણાં બંધારણોમાં ખામી ખૂબ હોવી જોઇએ એમ મનાયું. તેથી શુદ્ધભાવે ભૂલ ભરેલું બંધારણ રચાયું. નવી રચના કરવાની હતી ત્યાં યોજકોને તો નજીકની જ સ્થિતિ હાથ લાગે. રાજ્યકર્તાને મદદ કરનાર વકીલો, તબીબો, મહેતાઓ જોઇશે, આપણને બધાને નવું જ્ઞાન જોઈશે. આ વિચારથી બધી રચના થઇ. એટલે આપણા સંસારનો વિચાર કર્યા વિના પુસ્તકો રચાયાં અને અંગ્રેજી કહેવતનો તરજુમો કરીએ તો "ઘોડા આગળ ગાડી" મૂકાઇ.

૪. મલબારી કહી ગયા છે કે જો ઈતિહાસ ભૂગોળ શીખવવાં હોય, તો પ્રથમ છોકરાંને ઘરનાં ઇતિહાસ ભૂગોળ શીખવવાં જોઇએ, મને તો યાદ છે કે મારે નસીબે ઇંગ્લાંડના 'કાઉન્ટી' (નાના પરગણાં) ગોખવાનું પહેલું આવેલું. જે વિષય ઘણો રસિક છે તે મારે સારૂ ઝેર સમાન થઇ પડયો હતો. ઇતિહાસમાં મને ઉત્સાહ આવે એવું કંઇ મેં જોયું ન હતું. ઈતિહાસ સ્વદેશાભિમાન શીખવવાનું સાધન હોય છે. આપણી શાળાની ઇતિહાસ શીખવવાની પદ્ધતિમાંથી મને આ દેશના વિષે અભિમાનનું કારણ નથી મળ્યું. તે શીખવા મારે બીજાં જ પુસ્તકો વાંચવાં પડયાં છ.

૫. અંકગણિત આદિ વિષયોમાં પણ દેશી રૂઢિને સ્થાન થોડુંજ આપવામાં આવ્યું છે. જૂની પદ્ધતિનો લગભગ ત્યાગ થયો છે. આંક શીખવવાની દેશી પદ્ધતિ જતાં આપણા વડવાઓમાં દાખલા ગણવાની જે ઝડપ હતી તે આપણામાં નથી રહી.

૬. વિજ્ઞાન શુષ્ક છે. તેનાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ બાળકો કરી શકે એવું હોતું જ નથી. ખગોળ જેવાં શાસ્ત્રો બાળકોને આકાશ

બતાવીને શીખવી શકાય તે માત્ર પુસ્તકોમાંથી શીખવવામાં આવે છે. કોઈપણ નિશાળીઆને નિશાળ છોડયા પછી પાણીના ટીપાનું પૃથક્કરણ કરતાં આવડતું હોય એવું હું જાણતો નથી.

૭. આરોગ્યનું શિક્ષણ કંઇજ નથી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. સાઠ વરસની કેળવણીને અંતે આપણને મરકી વગેરે રોગોમાંથી બચતાં આવડયું નથી. આપણા દાક્તરો તે રોગોને દૂર નથી કરી શકયા. એ આપણી કેળવણી ઉપર હું મોટામાં મોટો આક્ષેપ સમજું છું. આપણાં ઘરોની અંદર આરોગ્યતાના નિયમોએ પ્રવેશ કર્યો હોય એવો અનુભવ મેં સેંકડો ઘરો જોયા છતાં મેળવ્યો નથી. સર્પાદિ કરડે તો શું કરવું એ આપણા ગ્રેજ્યુએટો કહી શકે એ વિષે મને પૂર્ણ શંકા છે. જો આપણા દાક્તરોને નાની ઉમરથી દાક્તરી શીખવાનો પ્રસંગ મળી શકયો હોત તો અત્યારે દીન સ્થિતિ તેઓની વર્તે છે તે ન જ હોત. આ આપણી કેળવણીનું ભયંકર પરિણામ છે.

पाठ ९४ मो. शिक्षणना विषयो. भाग २ जो.

હિંદુસ્થાનમાં ઓછામાં ઓછા ૮૫ ટકા વસ્તીનો ધંધો ખેતીનો છે. ૧૦ ટકાનો ધંધો કારીગરનો છે; તેમાં મુખ્યત્વે કરીને વણાટકામ કરનારનો; અને બાકીના પાંચ ટકામાં મુત્સદ્દી વિગેરે છે. ૯૫ ટકાની પ્રજાએ તો પોતાના માબાપ જે ધંધો કરે છે, તે બાબત વિષે જ્ઞાન મેળવવું એ તેમની ફરજ છે. ખેતી અને વણાટકામ એ બે ધંધાનું જ્ઞાન બચપણથી જ આપણી શાળાઓમાં મળે એવી સગવડ હોવી જોઇએ. ખેતીનું અને વણાટકામ વિગેરેનું સુંદર જ્ઞાન આપી શકાય એવી સ્થિતિ લાવવાને સારૂ આપણી નિશાળો બધી ગામ અથવા શહેરોના બહુ વસ્તીવાળા ભાગમાં નહિ પણ જ્યાં મોટાં ખેતરો કરી શકાય તેવી અને કેળવણી લગભગ ખુલ્લી

હવામાં લઇ શકાય તેવી જગ્યામાં હોવી જોઇએ. આવી નિશાળોમાં નિશાળીઆઓની રમત ગમત તે નિશાળોના ખેતરમાં હળ ચલાવવાની હશે.

૨. વણાટનો ધંધો ખેડુતોને સારૂ અવકાશના સમયનો હતો અને છે. હમણાં સુધીની કેળવણી કેવળ મુત્સદ્દી વર્ગ પેદા કરે છે ને તેનું વલણ એવું છે કે સોની, લુહાર કે મોચી પણ જો શાળામાં સપડાયો તો તે પણ મુત્સદ્દી બની જાય છે. સારી કેળવણી તો સહુ લે એમ આપણે ઇચ્છવું જોઇએ પણ આપણી કેળવણીને અંતે બધા મુત્સદ્દી થાય તો?

૩. આપણી કેળવણીમાં ક્ષત્રિય કળાને સ્થાન નથી. મને પોતાને તે દુઃખની વાત નથી. મેં તો અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલું સુખ માની લીધું છે. પણ પ્રજાને હથીઆર વાપરતાં શીખવું છે. જેને શીખવું હોય તેને તે પ્રસંગ મળવો જોઈએ.

૪. સંગીતને ક્યાંએ સ્થાન નથી જોતો. સંગીતની અસર આપણી ઉપર બહુ થાય છે. એનો આપણને આબેહુબ ખ્યાલ નથી રહ્યો. નહિ તો સંગીત આપણાં બાળકોને ગમે તેમ કરીને આપણે આપ્યું હોત. વેદોની રચના સંગીત ઉપર થયેલ જોવામાં આવે છે. મધુર સંગીત આત્માના તાપને શાંત કરી શકે છે. હજારો માણસોની સભામાં આપણે કેટલીક વેળા ખળભળાટ જોઇએ છીએ; તે ખળભળાટ હજારો કંઠમાંથી એકસુરૂ કોઇ રાષ્ટ્રીય ગીત ચાલે તો બંધ થઈ જાય છે. શૂરાતન ચઢાવવાને સારૂ હજારો બાળકો એકે અવાજે વીરરસવાળું કાવ્ય ગાઈ શકે એ જેવું તેવું નથી. ખલાસી અને બીજા મજુરો 'હરિહર' 'અલ્લાબેલી' વગેરે ધ્વનિ એકે અવાજે કહાડે છે ને તેથી તેઓ પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે એ સંગીતની શકિતનો દાખલો છે. અંગ્રેજી મિત્રોને

મેં ગાયન ગાઇ પોતાની ટાઢ સમાવતા જોયા છે. નાટકનાં ગાયનો ગમે તેમ, ગમે તેવે અવસરે. આપણાં બાળકો ગાતાં શીખે છે, બેસુરા હારમોનિયમ વાજાં વગેરે ઠોકે છે, તેથી તેઓને નુકશાન થાય છે. જો સંગીતનું શુદ્ધ શિક્ષણ મળે તો નાટકનાં ગાયનો ગાવામાં ને રાગડા તાણવામાં સમય નહિ ગાળે. ગવૈયો જેમ બેસુરૂં કે કવખતે નથી ગાતો તેમ શુદ્ધ સંગીત શીખનાર મેલા સંગીતને હાથ નહિ અડાડે.

૫. વ્યાયામ શબ્દમાં રમતો ઇત્યાદિનો સમાવેશ કર્યો છે. તેમાં દેશી પદ્ધતીનો ત્યાગ થયો છે અને ટેનિસ, ક્રિકેટ ને ફુટબૉલનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું છે. આ ત્રણે રમતોમાં રસ છે એમ કબૂલ કરવામાં બાધ નથી. પણ જો આપણે પાશ્ચાત્ય વસ્તુઓથી મોહાઈ ન ગયા હોત તો આપણે એટલીજ રસીક, ખરચ વિનાની રમતો, જેવી કે ગેડીદડો, મોઈદાંડીઓ, ખોખો, મગમાટલી હુતુતુ, ખારોપાટ, નવનાગેલીઓ, સાતતાળી વગેરેનો ત્યાગ ન કરત. કસરત જેમાં આઠે અંગને પૂરતી તાલીમ મળે છે અને જેમાં ઘણું રહસ્ય રહ્યું છે તેનો અને કુસ્તીના અખાડાનો લગભગ લોપ થઈ ગયો છે. જો કોઈપણ પાશ્ચાત્ય વસ્તુની નકલ કરવી યોગ્ય હોય તો 'ડ્રિલ'–કવાયતની નકલ કરવા જેવું છે એમ મને લાગે છે. એક મિત્રે ટીકા કરેલી કે આપણને ચાલતાં આવડતુંજ નથી, અને એકઠા થઇને રીતસર ચાલવાની તો મુદ્દલ ખબર જ નથી. હજારો માણસો તાલબંધ ચુપકીથી ગમે તે દિશામાં બબ્બે ચારચારની હાર બાંધી ચાલી શકે એ શકિત આપણામાં નથી. આવી કવાયતનો કેવળ લડાઈમાંજ ઉપયોગ છે એવું કાંઈ નથી. ઘણાં પરોપકારી કામોમાં કવાયતનો ભારે ઉપયોગ થઈ શકે છે, જેમકે આગ હોલવવામાં, ડૂબેલાને મદદ કરવામાં, માંદાને ડોળીમાં લઈ જવામાં કવાયત બહુજ કિંમતી સાધન છે. આમ

આપણી શાળાઓમાં દેશી રમતો, દેશી કસરતો, અને પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની ડ્રિલની આવશ્યકતા છે.

पाठ ५५ मो. स्त्री शिक्षण.-भाग १ लो.

જેમ પુરૂષશિક્ષણને સારૂ ચાલતી રચના ખામીઓથી ભરેલી છે તેમજ સ્ત્રીશિક્ષણનું છે. ભારતવર્ષમાં સ્ત્રીપુરૂષોનો શો સંબંધ છે, સ્ત્રી જનમંડળમાં શું સ્થાન ભોગવે છે, તેનો વિચારજ કરવામાં આવ્યો નથી.

૨. પ્રાથમિક કેળવણીનો ઘણો ભાગ બંને વર્ગને સામાન્ય હોઈ શકે, તે ઉપરાંત બધે બહુ અસમાનતા છે. પુરૂષ સ્ત્રી વચ્ચે જેમ કુદરતે ભેદ રાખ્યો છે તેમજ કેળવણીમાં ભેદની આવશ્યકતા છે. સંસારમાં બન્ને સરખાં છે પણ તેમના કાર્યમાં વિભાગ જોવામાં આવે છે. ગૃહનું રાજ્ય ભોગવવાનો અધિકાર સ્ત્રીનો છે. બહારની વ્યવસ્થાનો અધિષ્ઠાતા પુરૂષ છે. પુરૂષ આજીવિકા લાવનાર છે. સ્ત્રી સંગ્રહ કરનાર અને વ્યય કરનાર છે.

૩. સ્ત્રી બાળકનું પોષણ કરનારી છે, તેની વિધાતા છે; તેની ઉપર બાળકના ચારિત્ર્યનો આધાર છે, તે બાળ શિક્ષિકા છે, તેથી તે પ્રજાની માતા છે. પુરૂષપ્રજાનો પિતા નથી. અમુક મુદત પછી પિતાની અસર પુત્ર ઉપર થોડી રહે છે. માતા પોતાનો દરજ્જો કદિ છોડતી જ નથી. બાળક પુરૂષ અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી પણ માતાની પાસે બાળકની જેમ ગેલ કરે છે. પિતાની સાથે એવો સંબંધ નથી રાખી શકતો.

૪ સ્ત્રી અને પુરૂષ એક દરજ્જાનાં છે, એકજ નથી; એ અપૂર્વ જોડી છે, એક બીજાની પૂરણી છે અને બંને અરસપરસ ટેકા રૂપ છે. તે એટલે સુધી કે એકને અભાવે બીજાનો સંભવ જ નથી. પણ જો પુરૂષ અથવા તો સ્ત્રી સ્થાનભ્રષ્ટ થાય તો બંનેનો

નાશ થાય, એ સિદ્ધાંત ઉપલી સ્થિતિમાંથીજ નીકળી આવે છે. સ્ત્રી કેળવણીની રચના ઘડનારે આ વાત નિરંતર યાદ રાખવી જોઈએ. દંપતીની બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં પુરૂષ સર્વોપરી છે. તેથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિનું વિશેષ જ્ઞાન તેને આવશ્યક છે. આંતર પ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રીનું પ્રાધાન્ય છે, તેથી ગૃહવ્યવસ્થા, બાળકોની માવજત અને કેળવણી વગેરે વિષયોમાં, સ્ત્રીને વિશેષ જ્ઞાન જોઇએ.

૫. આ યોજના કુદરતી હોય, યોગ્ય હોય, તો સ્ત્રીને સારૂ સ્વતંત્ર કમાણી કરવાનો પ્રબંધ ન હોય. જ્યાં સ્ત્રીઓને તાર માસ્તરનું કે ટાઇપીસ્ટનું કે બીબાં ગોઠવવાનું કામ કરવું પડે ત્યાં સુવ્યવસ્થાનો ભંગ થયેલો હોવો જોઈએ, તે પ્રજાએ પોતાની શકિતનું દેવાળું કાઢયું છે, તે પ્રજા પોતાની થાપણ ઉપર રહેવા લાગી છે, એવી મારી માન્યતા છે.

૬. એટલે એક તરફથી આપણે સ્ત્રીને અંધકારમાં ને અધમ દશામાં રાખીએ તે ખોટું છે. તેમજ બીજી તરફથી સ્ત્રીને પુરૂષનું કામ સોંપવું તે નિર્બળતાની નિશાની છે ને સ્ત્રીની ઉપર જુલમ કર્યા જેવું છે એટલે સ્ત્રીઓને સારૂ અમુક વર્ષ પછી નોખી ઘટનાની જરૂર છે. તેમને ગૃહવ્યવસ્થાનું, ગર્ભકાળની માવજતનું, બાળને ઉછેરવા વગેરેનું જ્ઞાન આપવું તે શિક્ષણનાં ક્રમમાં નવો વિષય છે. તેમાં શોધખોળ ને નિર્ણય કરવા સારૂ ચારિત્ર્યવાન જ્ઞાનવાન સ્ત્રીઓ અને અનુભવ પામેલ પુરૂષોની મંડળીએ યોજના ઘડવાની જરૂર છે.

पाठ ५६ मो. स्त्रीशिक्षण.–भाग २ जो.

" સ્ત્રી કેળવણીને આપણે માત્ર કન્યા કેળવણીથી જ પહોંચી વળવાના નથી. હજારો કન્યા બાર વર્ષની ઉમ્મરે બાળલગ્નનો ભોગ થઇ આપણી નજરેથી અલોપ થઇ જાય છે. તેઓ ગૃહિણી બને

છે ! આ પાપી રિવાજ જ્યાં સુધી આપણામાંથી નહિ જાય ત્યાંસુધી પુરૂષોને સ્ત્રીશિક્ષક બનતાં શીખવું પડશે. તેઓની આ વિષયની કેળવણીમાં આપણી ઘણી આશાઓ છુપાયલી પડી છે. આપણી સ્ત્રીઓ આપણા વિષયનું પાત્ર અને આપણી રસોયણ મટી આપણી સહચરી, આપણી અર્ધાંગના, આપણા સુખ દુઃખની ભાગીયણ ન બને ત્યાં લગી આપણા સર્વ પ્રયાસ મિથ્યા જણાય છે.

૨. કોઈ પોતાની સ્ત્રીને પશુસમાન ગણે છે. આ સ્થિતિને સારૂ કેટલાંક સંસ્કૃત વચનો, તુલસીદાસનો એક પ્રસિદ્ધ દુહો બહુ જવાબદાર છે. તુલસીદાસજીએ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે ढार गंवार शुद्र अरु नारी, ये सब ताडनके अधिकारी. તુલસીદાસજીને હું પૂજું છું. પણ મારી પૂજા આંધળી નથી. કાંતો ઉપરનો દુહો ક્ષેપક છે, અને જો તુલસીદાસનો જ હોય તો તેણે વગર વિચાર્યે પ્રચલિત રૂઢીને અનુસરી જોડી કહાડેલો હોવો જોઇએ.

૩ સંસ્કૃત વચનો વિષે તો એવો વહેમપેસી ગયેલો જોવામાં આવે છે કે સંસ્કૃતમાં લખાયેલા શ્લોકો તો કેમ જાણે શાસ્ત્રકથન જ હોય નહિ ! આ વહેમ દૂર કરીને આપણામાં સ્ત્રીને હલકી ગણવાની જે પ્રથા પડેલી છે તેને જડમૂળથી ઉખેડવી જોઇશે. બીજી તરફથી વિષયાંધ થઈ આપણામાંના કેટલાક સ્ત્રીને ઢીંગલીદેવી ગણી તેની પૂજા કરે છે ને જેમ ઠાકોરજી પહોરે પહોરે નવીન આભૂષણોથી શણગારાય છે તેમ શણગારે છે. આ પૂજાદોષમાંથી પણ નીકળી જવું જરૂરનું છે. છેવટે તો જેમ શંકરને ઉમા, રામને સીતા, નળને દમયંતી હતાં તેમ આપણી સ્ત્રીઓ આપણી ગોષ્ટીમાં ભાગ લેતી, આપણી સાથે વાદવિવાદ કરતી, આપણાં ઉદ્ગારો સમજતી, તેને પોષતી, પોતાની અલૌકિક પ્રેરણાશક્તિથી આપણી બાહ્યોપાધિઓને સાનમાં સમજી, તેમાં ભાગ લેતી, આપણને શીતળતામય શાંતિ દેતી થશે, ત્યારે જ આપણો ઉદ્ધાર સંભવે છે, તે પહેલાં નહિ.

૪. જ્યાં લગી બાળલગ્નની હાંસડી આપણે પહેરવી સરજી હશે, ત્યાં લગી પુરૂષોએ પોતાની સ્ત્રીઓના શિક્ષક બનવું પડશે, અને એ શિક્ષણ માત્ર અક્ષરનું જ નહિ. ધીમે ધીમે રાજ્યપ્રકરણી, સંસાર સુધારાના વિષયોમાં તેઓને પ્રવેશિત કરી શકાય છે. આ કરતાં પહેલાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર જણાતી નથી. આવા પુરૂષે પોતાનું સ્ત્રી પ્રત્યેનું વલણ ફેરવવું પડશે. સ્ત્રી પુખ્ત ન થાય ત્યાં લગી શિક્ષાવસ્થામાં રહે અને ત્યાં લગી પુરૂષો તેમની પ્રત્યે બ્રહ્મચર્ય પાળે. આપણે જડતા (ઇનર્શિયા) રૂપી શકિતના દાબ તળે કચરાયેલા ન હોઇએ તો આપણે બાર કે પંદર વર્ષની બાળા ઉપર કદી પ્રસવની મહાવ્યથાનો બોજો ન જ મુકીએ. એ વિચાર કરતાં પણ આપણને કંપારી છુટવી જોઈએ.

पाठ ५७ मो.—स्त्रीओने अंग्रेजी केळवणी.

સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી કેળવણીની જરૂર છે કે નહિ એ વિષે બે બોલ કહેવાની જરૂર છે. મને તો લાગ્યું છે કે આપણા સાધારણ ક્રમમાં સ્ત્રી અથવા પુરૂષ બેમાંથી એકેને સારૂ અંગ્રેજી આવશ્યક નથી, કમાણીને અર્થે અને રાજ્યપ્રકરણી પ્રવૃત્તિને સારૂજ પુરૂષોને અંગ્રેજી ભાષાનાં જ્ઞાનની જરૂર હોઇ શકે. સ્ત્રીને નોકરીઓ શોધવાની કે વેપાર કરવાની ઉપાધિ વિષે હું માનતો નથી, એટલે અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન થોડી સ્ત્રીઓ જે લેશે, જેને લેવું હશે તે પુરૂષોને સારૂ સ્થપાયલી શાળામાં લઈ શકે.

૨. સ્ત્રીઓને સારૂ સ્થપાયલી શાળામાં અંગ્રેજી દાખલ કરવું એ આપણી પરાધીનતા લંબાવવાનું કારણ થઇ પડશે. અંગ્રેજી ભાષામાં રહેલો ભારે ખજાનો જેમ પુરૂષોને તેમ સ્ત્રીઓને મળવો જોઇએ એ વાકય મેં ઘણે મુખેથી સાંભળ્યું છે અને ઘણે ઠેકાણે વાંચ્યું છે. હું નમ્રતાપૂર્વક કહીશ કે આમાં કાંઇક ભૂલ થાય છે.

પુરૂષોને અંગ્રેજી ખજાનો આપવો અને સ્રીઓને નહિ એવું તો કોઈ કહેતું નથી.

૩. જેને સાહિત્યનો શોખ છે, તે આખી દુનિયાનું સાહિત્ય સમજવાની ઈચ્છા કરશે તો તેને રોકી રાખનાર કોઇ આ જગતમાં નથી, પણ જનસમાજની હાજતો સમજીને જ્યાં કેળવણીક્રમ ઘડાયલો હોય ત્યાં ઉપર જણાવ્યાં એવાં સાહિત્યપ્રેમીને સારૂ યોજના ન ઘડી શકાય. એવાંને સારૂ આપણા ઉન્નતિકાળમાં જૂદી જૂદી સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ જેમ યુરોપમાં છે તેમ હશે. સુવ્યવસ્થિત ક્રમમાં જ્યારે ઘણાં સ્રીપુરૂષો કેળવણી લેતાં થઇ જશે, અને કેળવણી નહિ પામેલ અપવાદ રૂપે ગણાશે, ત્યારે બીજી ભાષાના સાહિત્યના રસનો સ્વાદ આપનારા આપણી ભાષાના લેખકો જથ્થાબંધ નીકળી આવશે.

૪. જો આપણે સાહિત્યરસ હમેશાં અંગ્રેજી ભાષામાંથીજ લેતા રહીશું તો આપણી ભાષા હમેશાં નમાલીજ રહેશે, એટલે કે આપણે હમેશાં નમાલાની પ્રજા રહીશું. પરભાષાનાં સાહિત્યમાંથીજ આનંદ ખેંચવાની આદત એ, જો ઉપમાને સારૂ મને માફ કરી શકાય તો મારે કહેવું જોઈએ કે, ચોરીના માલમાંથી આનંદ લેવાની ચોરની આદતના જેવી છે.

૫. પોપે જે આનંદ ઇલીયડમાંથી લીધો તે તેણે પ્રજાની પાસે અલૌકિક અંગ્રેજીમાં મૂકયો. ઓમરખય્યામની રૂબાઇયાતમાંથી જે આનંદ ફીટઝરાલ્ડે લીધો તેને એવા પ્રભાવભર્યાં અંગ્રેજીમાં મૂકયો કે તેથી તેનું કાવ્ય લાખો અંગ્રેજો બાયબલની જેમ સાચવે છે. ભગવદ્ગીતામાંથી એડવીન આરનોલ્ડે રસનાં કુંડાં પીધાં, તે પીવા સારૂ તેણે પ્રજાને સંસ્કૃત ભાષા શીખવાનો આગ્રહ ન કર્યો, પણ અંગ્રેજી ભાષામાં પોતાનો આત્મા રેડીને સંસ્કૃત અથવા

પાલીની સાથે શોભી શકે એવી અંગ્રેજી ભાષામાં મૂકી, પ્રજાને પોતાનો રસ પીવરાવ્યો.

૬. અંગ્રેજી ઉપરનો ખોટો મોહ આપણે તજીએ, અને આપણી, અથવા તો આપણી ભાષાની શકિત વિષેનો આપણો અવિશ્વાસ છોડીએ તો કાર્ય મુશ્કેલ નથી. સ્ત્રી અથવા પુરૂષે અંગ્રેજી ભાષા શીખવામાં પોતાનો કાળ નહિ ગાળવો એ વચન તેઓનો આનંદ ઓછો કરવાના હેતુથી નથી બોલતો, પણ જે આનંદ અંગ્રેજી શિક્ષા લેનારા બહુ કષ્ટ વડે લે છે તે આનંદ આપણને સહેલાઈથી મળે એ હેતુથી બોલું છું. પૃથ્વી અમૂલ્ય રત્નોથી ભરેલી છે. બધાં સાહિત્યરત્ન અંગ્રેજી ભાષામાંજ નથી. બીજી ભાષાઓ પણ રત્નોથી ભરપૂર છે. એ બધાં મારે તો પ્રજા સારૂ જોઈએ. એમ કરવાને તો એકજ રસ્તો છે અને તે એ કે આપણામાંના કેટલાક જેઓને યોગ્ય શકિત હોય તેઓ તે તે ભાષા શીખી તેમાંના રત્નો આપણને આપણી ભાષા મારફતે આપી દે.

पाठ ५८ मो.—डिग्रीनो मोह अने केळवणीनी संस्थाओ.

મારી માન્યતા છે કે કૉલેજ, હાઈસ્કુલ વગેરેના શણગારોમાં આ ગરીબ દેશથી ન સહન થઇ શકે એવું ખર્ચ કરવાને બદલે જો પ્રાથમિક કેળવણી, સૃષ્ટિસૌંદર્યનો કંઇપણ ખ્યાલ રહ્યો હોય અને આરોગ્યની સંભાળ રહેતી હોય એવી જગ્યાએ સુશિક્ષિત, પીઢ અને નીતિમાન શિક્ષકો મારફત આપવામાં આવે તો થોડી મુદતે આપણે ઘણાં મહત્વનાં પરિણામો જોઇ શકીએ. પ્રાથમિક કેળવણીનું સ્વરૂપ બદલવુંજ જોઇએ.

૨. 'ડિગ્રી'નો ભારે મોહ રાખી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા ઉપર જ આપણા જીવનનો આધાર રાખવાથી પ્રજાને ભારે નુકશાન થયું છે. 'ડિગ્રી' એ સરકારી નોકરીઆત વર્ગનેજ કામની છે

એ આપણે ન ભૂલી જવું જોઈએ. પ્રજાની ઇમારત કંઈ નોકરીઆત વર્ગ ઉપર ચણવાની નથી; તેમ સૌને નોકરી વિના ઘણી જ સારી ધનપ્રાપ્તિ થઇ શકે છે, એમ આપણે ચોમેર જોઇએ છીએ. અભણ જેમ પોતાની હોંશિઆરીથી કરોડાધિપતિ થઈ શકે છે, તેમ ભણેલ વર્ગ કેમ ન થઇ શકે? જો ભણેલ વર્ગ ભીતિ છોડે તો તેઓમાં અભણ જેટલું સામર્થ્ય તો જરૂર આવી શકે.

૩. 'ડિગ્રી'નો મોહ છૂટે તો દેશમાં ખાનગી શાળાઓ ઘણી ચાલી શકે. કોઇ રાજ્યકર્તા પ્રજાની બધી કેળવણી સાચવી શકતા નથી. અમેરિકામાં તો મુખ્યત્વે ખાનગી સાહસ જ છે. ઈંગ્લાંડમાં અનેક સંસ્થાઓ ખાનગી સાહસથી જ ચાલે છે. તેઓ પોતાનાં જ પ્રમાણપત્રો આપે છે, આ કેળવણીને સારામાં સારા પાયા ઉપર મૂકવાને સારૂ ભગીરથ પ્રયત્નની જરૂર છે. તેમાં ધનનું, મનનું, તનનું અને આત્માનું અર્પણ થવું જોઇશે.

૪. અમેરિકામાંથી આપણે થોડું જ શીખી શકીએ એવું મને ભાસ્યું છે. પણ એક વસ્તુ તો અનુકરણ કરવા જેવી છે. ત્યાંની કેળવણીની મહાન સંસ્થાઓ એક મોટા ટ્રસ્ટની દ્વારા ચાલે છે. તેમાં કરોડો રૂપીઆની થાપણ ધનાઢ્ય લોકોએ આપી છે. તે ટ્રસ્ટની મારફતે અનેક ખાનગી શાળાઓ નભે છે. તેમાં જેમ ધન એકઠું થયું છે તેમ શરીર સંપત્તિવાળા, સ્વદેશાભિમાની વિદ્વાન ગૃહસ્થો એકઠા થયા છે. તેઓ બધી સંસ્થાઓ તપાસે છે અને તેઓનું રક્ષણ કરે છે. તેઓને યોગ્ય લાગે ત્યાં ને તેટલી મદદ આપે છે. એ મદદ અમુક બંધારણ કબુલ કરે એવી સંસ્થાઓ સહેજે મેળવી શકે છે.

૫. આ ટ્રસ્ટ વડે, ઉત્સાહી હીલચાલથી અમેરિકાના ઘરડા ખેડુતોને ખેતીની નવીન શોધોવાળું જ્ઞાન મળી શક્યું છે. આવી કંઈક યોજના ગુજરાતમાં થઇ શકે તેમ છે. ધન છે, વિદ્વતા

છે, ધર્મવૃત્તિનો લોપ નથી થયો. બાળકો તો વિદ્યાની વાટ જોઈ રહ્યાં છે. જ્યારે પરોપકારવૃત્તિ જ વાસ કરશે ને વિદ્વતા પણ તેવી જ હશે ત્યારે લક્ષ્મી પોતાની મેળે ત્યાં આવી પડશે. ધનાઢ્ય માણસો હમેશાં શંકાયુકત રહે છે. શંકાનાં કારણો હોય છે, એટલે આપણે જો લક્ષ્મીદેવીને આરાધવા માંગતા હોઇશું તો પાત્રતા સિદ્ધ કરવી પડશે.

૬. ઘણા ધનની જરૂર છે છતાં તેની ઉપર ભાર દેવાની જરૂર નથી. જેને રાષ્ટ્રીય કેળવણી દેવી છે તે શીખ્યો નહિ હોય તો મજુરી કરતો શીખશે; શીખીને એક વૃક્ષની નીચે જેને વિદ્યાદાન જોઈતું હશે તેને આપશે. આ બ્રાહ્મણધર્મ છે. જેને આચરવો હોય તે આચરી શકે છે. એવા બ્રાહ્મણો ઉત્પન્ન થશે તેને લક્ષ્મી અને સત્તા બન્ને નમશે.

પાટ ६९ मो.–राष्ट्रिय भाषानां लक्षणो.

રાષ્ટ્રીય ભાષાનાં લક્ષણોનો વિચાર કરીએ.

૧. તે ભાષા અમલદાર સારૂ સહેલી હોવી જોઈએ.

૨. તે ભાષાની મારફત, હિંદુસ્થાનનો પરસ્પર ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજ્યપ્રકરણી વ્યવહાર શકય હોવો જોઇએ.

૩. તે ભાષા હિંદુસ્થાનના ઘણા લોકો બોલતા હોવા જોઈએ.

૪. તે ભાષા, રાષ્ટ્રને સારૂ સહેલી હોવી જોઇએ.

૫. તે ભાષાનો ખ્યાલ કરતાં, ક્ષણિક કે અલ્પસ્થાયી સ્થિતિ ઉપર, વજન ન મૂકવું જોઇએ.

૨. અંગ્રેજી ભાષામાં આમાંનું એક પણ લક્ષણ નથી.

પહેલું લક્ષણ છેલ્લું મૂકવું જોઇતું હતું, પણ મેં પહેલું મૂક્યું છે. કેમકે તે લક્ષણ અંગ્રેજી ભાષામાં હોય એવો આભાસ આવે છે. વધારે વિચાર કરતાં આપણે જોઇશું કે હાલ પણ અમલદાર વર્ગને સારૂ તે સહેલી ભાષા નથી. અહીંના રાજ્ય બંધારણની કલ્પના એવી છે કે અંગ્રેજી વર્ગ ઓછો થશે, તે એટલે સુધી કે છેવટે વાઈસરોય અને બીજા આંગળીના વેઢા પર ગણી શકાય તેટલા અમલદાર અંગ્રેજ રહેશે. મોટો વર્ગ આજે હિંદીજ છે, ને તે વધતોજ જશે. તે વર્ગને સારૂ હિંદુસ્થાનની ગમે તે ભાષા કરતાં અંગ્રેજી મુશ્કેલ છે એમ તો સૌ કોઇ કબુલ કરશે.

૩. બીજું લક્ષણ વિચારતાં આપણે જોઇએ છીએ કે અંગ્રેજી ભાષા જનસમાજ બોલતી થઇ જાય એ શક્ય ન હોય ત્યાં લગી આપણો ધાર્મિક વ્યવહાર અંગ્રેજીમાં નહિજ ચાલે. એટલે દરજ્જે અંગ્રેજી ભાષા સમાજમાં પ્રસરે એ અશક્ય જણાય છે.

ત્રીજું લક્ષણ અંગ્રેજીમાં ન હોઈ શકે કેમકે તે હિંદુસ્થાનની મોટી સંખ્યાની બોલી નથી.

ચોથું લક્ષણ પણ અંગ્રેજીમાં નથી કેમકે આખા રાષ્ટ્રને સારૂ પ્રમાણમાં તે સહેલી નથી.

પાંચમા લક્ષણનો વિચાર કરતાં આપણે જોઈએ છીએ કે અંગ્રેજી ભાષા જે સત્તા આજે ભોગવે છે તે ક્ષણિક છે. ચિરસ્થાયી સ્થિતિ તો એ છે કે હિંદુસ્થાનમાં પ્રજાના રાષ્ટ્રીય કાર્યમાં અંગ્રેજી ભાષાની જરૂરીઆત થોડીજ પડશે.

૪. અંગ્રેજી સામ્રાજ્યના વ્યવહારમાં તેની જરૂર પડશે. તે સામ્રાજ્યના રાજ્યવ્યવહારની (ડિપ્લોમસિની) ભાષા હશે, એ જૂદો પ્રશ્ન છે. તે વ્યવહારને સારૂ અંગ્રેજીની જરૂર રહેશે.

આપણે ક્યાંએ અંગ્રેજી ભાષાનો દ્વેષ નથી કરતા. માત્ર તેને તેના સ્થાન બહાર જવા દેવા નથી માગતા; એજ આગ્રહ છે. અંગ્રેજીના સાહિત્યભંડારમાંથી મેં બહુ રત્નોનો ઉપયોગ કર્યો છે, અંગ્રેજી ભાષાની મારફત આપણે વિજ્ઞાન વિગેરે વિષયમાં ખૂબ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેમ છતાં, આ ભાષાને પોતાનું ઉચિત સ્થાન દેવું એ એક વાત છે, અને તેની મૂર્તિપૂજા કરવી એ બીજી વાત છે. સામ્રાજ્યની ભાષા તો અંગ્રેજી હશે ને તેથી આપણા માલવિયાજી, શાસ્ત્રીઆર, બેનરજી વગેરે જેવાને એ ભાષા શીખવાની ફરજ પાડીશું, અને તેઓ હિંદની કીર્તિ બીજા દેશોમાં જગવશે એમ ખાતરી રાખીશું.

૫. પણ રાષ્ટ્રની ભાષા અંગ્રેજી ન હોય. અંગ્રેજીને રાષ્ટ્રીય ભાષા બનાવવી એ એસ્પેરેન્ટો દાખલ કરવા જેવું છે. અંગ્રેજી રાષ્ટ્રીય ભાષા થાય એવી કલ્પના આપણી નિર્બળતા સૂચવે છે. એસ્પેરેન્ટોનો પ્રયાસ માત્ર અજ્ઞાન સૂચવશે. ત્યારે કઈ ભાષા પેલાં પાંચ લક્ષણોવાળી છે? હિંદી ભાષામાં એ બધાં લક્ષણો છે એમ કબુલ કર્યા વિના ચાલશેજ નહિ.

पाठ ६० मो.-हिंदी भाषा.

હિંદી ભાષા હું એને કહું છું કે જે ઉત્તરમાં હિંદુ તથા મુસલમાન બોલે છે ને દેવનાગરી અથવા ઉર્દુલિપિમાં લખે છે. જે માધુર્ય ઉત્તર હિંદના ગામડીયાની બોલીમાં મને દેખાય છે તે લખનૌના મુસલમાન ભાઈઓની બોલીમાં કે પ્રયાગજીના પંડિતોની બોલીમાં જણાતું નથી. એજ ભાષા શ્રેષ્ઠ કહેવાય કે જે જનસમૂહ સહેલાઈથી સમજી શકે. ગામડીયાઓની બોલી બધા સમજે છે.

૨. એવી દલીલ થતી જોવામાં આવે છે કે હિંદી અને ઉર્દુ એ નોખી ભાષા છે. આ દલિલ વાસ્તવિક નથી. ઉત્તર વિભાગમાં મુસલમાન અને હિંદુ બન્ને એકજ ભાષા બોલે છે. ભેદ શિક્ષિત વર્ગે પાડયો છે. એટલે કે હિંદુ શિક્ષિત વર્ગે હિંદીને કેવળ સંસ્કૃતમય કરી મૂકી છે, તેથી કેટલાક મુસલમાન તે નથી સમજી શકતા. લખનૌના શિક્ષિત મુસલમાન ભાઇઓ ફારસીમય ઉર્દુ બોલીને તે હિંદુથી ન સમજાય તેવી કરી મૂકે છે. આ બંને પરિભાષા છે ને તેને પ્રજાવર્ગમાં કયાંએ સ્થાન નથી. હું ઉત્તરમાં રહ્યો છું, હિંદુ મુસલમાન સાથે ખૂબ ભળ્યો છું, ને મારૂં હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન ઘણું ઓછું હોવા છતાં મને તેમની સાથે વ્યવહાર રાખવામાં જરાએ અડચણ નથી આવી. જે ભાષા ઉત્તર વિભાગમાં જનસમાજ બોલે છે તેને ઉર્દુ કહો કે હિંદી બંને એકજ છે. ઉર્દુ લિપિમાં લખો તો તે ઉર્દુ નામે ઓળખો, તેજ વાકયો નાગરીમાં લખો તો હિંદી કહેવાશે.

૩. હિમાલયમાંથી નીકળતી ગંગા અનંત કાળ સુધી વહ્યા કરશે, તેમ ગામડીયાની હિંદીનું ગૌરવ રહેશે, અને જેમ નાના પહાડોમાંથી નીકળતા ઝરણાઓ સુકાઈ જાય છે, તેજ સંસ્કૃતમય અને ફારસીમય હિંદીની દશા થશે.

૪. હિંદુ–મુસલમાન વચ્ચે જે ભેદ કરવામાં આવે છે તે કૃત્રિમ છે. તેવી જ કૃત્રિમતા હિંદી અને ઉર્દુ ભાષાના ભેદમાં રહેલી છે. હિંદુઓની બોલીમાંથી ફારસી શબ્દોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અથવા મુસલમાનોની બોલીમાંથી સંસ્કૃત શબ્દોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો આવશ્યક નથી. બેનો સ્વાભાવિક સંગમ, ગંગાયમુનાના સંગમ જેવો શોભાયમાન અને અચળ રહેશે. હિંદી અથવા ઉર્દુ મુગલ લોકના વખતમાં પણ રાષ્ટ્રીય ભાષા બની રહી હતી.

૫. હાલ તુરત મુસલમાન જરૂર ઉર્દુ લિપિમાં લખશે, હિંદુ ઘણેભાગે દેવનાગરીમાં લખશે. "ઘણેભાગે" શબ્દનો પ્રયોગ કરૂં છું કેમકે હજારો હિંદુ આજ પણ પોતાનું હિંદી ઉર્દુ લિપિમાં લખે છે, ને કેટલાક તો દેવનાગરી લિપિ જાણતા પણ નથી. છેવટે જે લિપિમાં ઝાઝી સરળતા અને જોર રહેશે તે લિપિ વધારે ભાગે લખાશે, ને તે રાષ્ટ્રીય લિપિ થશે. પાંચ લક્ષણો ધારણ કરવામાં આ હિંદીની હરિફાઇ કરનારી બીજી એકે ભાષા નથી.

पाठ ६१ मो.–हिंदीनुं राष्ट्रीय भाषा तरीके निर्माण.

હિંદીથી બીજી પદવી બંગાળી ભોગવે છે. છતાં બંગાળી ભાઈ પણ બંગાળ બહાર હિંદીનો ઉપયોગ કરે છે. હિંદી બોલનારો જયાં જાય ત્યાં હિંદીનો ઉપયોગ કરે છે. ને તે કોઈને આશ્ચર્યકારક નથી લાગતું. હિંદી ધર્મપ્રચારકો, ઉર્દુ મોલવીઓ, આખા હિંદુસ્થાનમાં પોતાનાં વ્યાખ્યાનો હિંદીમાંજ આપે છે, ને અભણ પ્રજા તે સમજી લે છે. અભણ ગુજરાતી પણ ઉત્તરમાં જઇ હિંદીનો પ્રયોગ થોડો ઘણો કરી લે છે ત્યારે ઉત્તરનો ભૈયો મુંબઈના શેઠની દરવાનગી કરતો છતો ગુજરાતીમાં બોલવાનો ઈનકાર કરે છે, ને શેઠ, ભૈયાની સાથે ભાગ્યુંતુટયું હિંદી બોલી નાંખે છે.

૨. મેં જોયું છે કે દ્રાવીડ પ્રાંતમાં પણ હિંદીનો ધ્વનિ સંભળાય છે. મદ્રાસમાં તો અંગ્રેજીથી વ્યવહાર ચાલે એ કહેણુ બરાબર નથી. ત્યાં પણ મેં મારો વ્યવહાર હિંદીમાં ચલાવ્યો છે. સેંકડો મદ્રાસી ઉતારૂને મેં ઇતરવર્ગ સાથે હિંદીમાં બોલતા સાંભળ્યા છે. વળી મદ્રાસના મુસલમાન ભાઇ તો બરોબર હિંદી બોલી જાણે છે. સમસ્ત હિંદુસ્થાનના મુસલમાન ઉર્દુ બોલે છે એ અહીં ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે ને તેઓની સંખ્યા બધા પ્રાંતોમાં નાની-

સૂની નથી. આમ હિંદીભાષા રાષ્ટ્રીયભાષા તરીકે નિર્માણ થઈ ચૂકી છે. તેને આપણે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકે વાપરી છે. ઉર્દુની ઉત્પત્તિ પણ હિંદીની એ શક્તિમાં રહેલી છે.

૩. મુસલમાની બાદશાહો ફારસી કે આરબ્બીને રાષ્ટ્રીય ભાષા નહિ બનાવી શકયા. તેમણે હિંદી વ્યાકરણ કબુલ રાખી ઉર્દુલિપિ વાપરીને ફારસી શબ્દોનો વિશેષ ઉપયોગ કર્યો. પણ જનસમાજની સાથેનો વ્યવહાર તેમનાથી પરદેશી ભાષાવડે ન થઈ શકયો. આ દશા કંઇ અંગ્રેજી રાજ્યકર્તાને અજાણી નથી. જેને લડાયક વર્ગનો અનુભવ છે તે જાણે છે કે સિપાહી વર્ગને સારૂ સંજ્ઞાઓ હિંદી કે ઉર્દુમાં રાખવી પડી છે. આમ હિંદી જ રાષ્ટ્રીય ભાષા થઇ શકે એમ આપણે જોઇએ છીએ. છતાં મદ્રાસના શિક્ષિત વર્ગને સારૂ એ સવાલ મુશ્કેલીભર્યો છે.

૪. દક્ષિણી, ગુજરાતી, સિંધી, બંગાળી, ભાઇઓ થોડા માસમાં હિંદી ઉપર સારો કાબુ મેળવી શકે છે. તામિલભાઇઓને તેટલું સહેલ નથી. તામિલાદિ દ્રાવીડ વિભાગની ભાષાઓ છે ને તેની રચના તથા તેનું વ્યાકરણ સંસ્કૃતથી જૂદાં જ છે. માત્ર શબ્દોની એકતા સિવાય બીજી એકતા સંસ્કૃત ભાષાએ અને દ્રાવિડભાષાઓ વચ્ચે જોવામાં આવતી નથી. પણ આ મુશ્કેલી માત્ર વર્તમાન શિક્ષિત વર્ગને સારૂ છે. તેઓના સ્વદેશાભિમાન ઉપર આધાર રાખવાનો ને વિશેષ પ્રયાસ કરી હિંદી શીખી લેવાની આશા રાખવાનો આપણને અધિકાર છે.

૫. ભવિષ્યને સારૂ તો દરેક મદ્રાસી નિશાળમાં હિંદી દાખલ થવાથી મદ્રાસ અને બીજા પ્રાંતો વચ્ચે વિશેષ પરિચય થશે. અંગ્રેજી ભાષા દ્રાવીડ પ્રજામાં પ્રવેશ નથી કરી શકી. પણ હિંદીને પ્રવેશ કરતાં સમય લાગે તેમ નથી.

पाठ ६२ मो.–अंग्रेजी भाषा.

આપણે અંગ્રેજી ભાષાનાં શિક્ષણને મિથ્યા માન આપતાં શીખ્યા છીએ. પરભાષા મારફતે શિક્ષણ લેવામાં જે બોજો મગજ ઉપર પડે છે તે અસહ્ય છે, તેથી આપણાં બાળકો બીજો બોજો ઉપાડવાને અસમર્થ થાય છે. આથી આપણા ગ્રેજ્યુએટ ઘણે ભાગે નિઃશત્વ, નબળા, નિરૂત્સાહી, રોગી ને કેવળ નકલી બને છે. શોધકશકિત, વિચારશકિત, સાહસ, ધૈર્ય, વીરતા, નિભંયતા વગેરે ગુણો ક્ષીણુ થઇ જાય છે. કેટલાક જેઓ ઉપરના ગુણો બતાવી શકે છે તેઓ અકાળ મૃત્યુનો ભોગ થઈ પડે છે.

૨. એક અંગ્રેજે લખ્યું છે કે શાહિચુસ કાગળ જેમ અસલ લેખને વિષે છે તેમ યુરોપ બહારની પ્રજા યુરોપી પ્રજાને વિષે છે. જેમ શાહીચુસ કાગળનું કામ વધારે પડતી શાહી ચુસી લેવાનું છે. તેમ આપણે સુધારાની અતિશયતા એટલે તેના દોષોનેજ ગ્રહણ કરનારા છીએ. એમ એ લેખકે માનેલ છે. આ વિચારમાં જેટલું સત્ય હશે તે કંઈ એશિયાની સ્વાભાવિક અયોગ્યતાને લીધે નથી. આ પરિણામનું કારણ કેળવણીના વાહનની અયોગ્યતાજ છે.

૩. દક્ષિણ આફ્રિકાની સીદી પ્રજા સાહસિક, શરીરે કદાવર ને ચારિત્ર્યવાન છે. જે બાળલગ્નાદિની ખામીઓ આપણામાં છે તે તેઓમાં નથી, છતાં જે સ્થિતિ આપણી છે તે તેઓની છે. તેઓમાં શિક્ષણનું વાહન ડચ છે. તેઓ પણ આપણી જેમ ડચ ઉપર તુરત કાબુ મેળવે છે ને આપણી જેમ તેઓ પણ કેળવણીને અંતે શકિતહીન બને છે. ઘણે ભાગે માત્ર નકલ કરનારા નીવડે છે. અસલ વસ્તુ તો તેઓમાં પણ માતૃભાષાની સાથે અસ્ત થયેલી જોવામાં આવે છે.

૪. પૂનાના કેટલાક પ્રોફેસરો સાથે ઉંડાણથી વાત કરવા મને તક મળી હતી. તેઓએ મને ખાત્રી આપી હતી કે દરેક હિંદી યુવક, અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા પોતાનું જ્ઞાન મેળવતો હોવાથી, ગ્રેજ્યુએટ થતાં સુધીમાં પોતાના જીવનનાં ઓછામાં ઓછાં છ અમૂલ્ય વર્ષો ગુમાવે છે. આપણી શાળાઓ અને કૉલેજોમાંથી બહાર પડતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સાથે તેને ગુણવાથી જણાશે કે પ્રજાને કેટલાં હજારો વર્ષોનું નુકશાન થયું છે.

૫. મેટ્રીકયુલેશન સુધીની કેળવણી પૂરી કરતાં સાધારણ રીતે બાર વર્ષ જાય છે, આટલાં વર્ષમાં આપણને ઘણું જુજ સામાન્ય જ્ઞાન મળે છે. પણ આપણો મુખ્ય પ્રયાસ એ જ્ઞાન આપણા કાર્યની અંદર ગુંથી દેવામાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં નથી હોતો, પણ અંગ્રેજી ભાષા ઉપર જેમ તેમ કાબુ મેળવવામાં હોય છે. વિદ્વાન માણસોએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે જો મેટ્રી-કયુલેશન સુધીનું જ્ઞાન સૌને પોતપોતાની ભાષામાં અપાય તો ઓછામાં ઓછાં પાંચ વર્ષ બચે. એટલે દસહજાર મેટ્રીકયુલેટની પાછળ પ્રજાનાં પચાસ હજાર વર્ષની નુકસાની ગઇ. આ મહા ગંભીર પરિણામ છે, એટલુંજ નહિ પણ આપણે આપણી પોતાની ભાષાઓને ભીખારી બનાવીએ છીએ.

૬. અંગ્રેજી ભાષા કોઈપણ હિંદીને ન જાણવી જોઇએ એવો આશય આ લેખનો નથી; જેમ રૂશીયામાં થયું, જેમ દક્ષિણ આફ્રિકા અને જાપાનમાં થાય છે તેમ આપણે પણ કરીએ. અંગ્રેજી શિક્ષણની આવશ્યકતાની માન્યતાએ આપણને ગુલામ બનાવ્યા છે. તેણે આપણને ખરી રાષ્ટ્રીય સેવા માટે નાલાયક કરી મુકયા છે. પડી ગયેલી ટેવને લીધે, આપણે જોઇ શકતા નથી કે શિક્ષણનું વાહન અંગ્રેજી થવાથી, આપણામાં બુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન થયો છે. આપણે જનસમૂહથી છુટા પડી ગયા છીએ,

રાષ્ટ્રના ઉત્તમ મગજો પાંજરામાં પુરાઇ ગયા છે; અને જે નવા વિચારો આપણે પ્રાપ્ત કર્યા છે તેનો લાભ જનસમૂહને મળ્યો નથી.

૭. આ ેલ્લા સાઠ વર્ષ થયા, આપણે વસ્તુતત્વ ગ્રહણ કરવાને બદલે અપરિચિત શબ્દો અને તેના ઉચ્ચારો ગોખવામાં રોકાયેલા છીએ. આપણા માતપિતા પાસેથી મળેલાં શિક્ષણના પાયા ઉપર ચણતર કરવાને બદલે, આપણે તેને લગભગ બધું વિસરી જઇએ છીએ. ઇતિહાસમાં આના જેવો બીજો એક દૃષ્ટાંત નથી. આ એક રાષ્ટ્રીય આફત છે માટે આપણે આપણી દેશી ભાષાઓ તરફ પાછા ફરવું, અને હિંદીને રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકેના તેના પદ ઉપર સ્થાપવી, અને આપણા સર્વે પ્રાંતિક સમારંભો આપણી પોત પોતાની ભાષાઓમાં ચલાવવા અને રાષ્ટ્રીય સમારંભો હિંદીમાં ચલાવવા. આપણા અંગ્રેજી મિત્રો માટે પણ અંગ્રેજીમાં બોલવાની જરૂર હોવી ન જોઇએ. દરેક અંગ્રેજી સનદી અને લશ્કરી અમલદારને હિંદી જાણવી પડે છે. ઘણા ખરા અંગ્રેજી વેપારીઓ તે શીખે છે, કારણ કે પોતાના વેપાર માટે તેઓને તેની જરૂર પડે છે.

૮. પકવ વિચારકોની આ પ્રાચીન ભૂમિમાં આપણામાંથી ટાગોર કે બોઝ કે રોય નીકળે તેથી આપણે આશ્ચર્ય પામવું ન જોઇએ. છતાં દુઃખદબીના તો એ છે કે તેવા તો બહુજ થોડા છે. મારી એવી માન્યતા છે કે આજ સુધીની આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં રહેલા અગત્યના દોષને લઇને આપણી બધી રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓને બહુ સોસવું પડયું છે.

पाठ ६३ मो. शिक्षित स्त्रीओनी फरज.

શિક્ષિત સ્ત્રીઓ અશિક્ષિતનો સમાગમ નથી કરતી; ઘણી વાર નથી ઇચ્છતી. આ રોગ દૂર થવો જોઇએ; શિક્ષિત સ્ત્રીઓને તે બાબતમાં પોતાની સહજ ફરજનું ભાન થવાની જરૂર છે. આવા

જગવિખ્યાત કવીવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

A 2840—Lakshmi Art, Bombay, 8

મહાતત્વજ્ઞાની શ્રીયુત અરવિંદ ઘોષ

દોષોમાંથી પુરૂષવર્ગ પણ મુક્ત નથી, પણ સ્ત્રીવર્ગને પુરૂષોની પાછળ ચાલવાની આવશ્યકતા નથી. સ્ત્રીમાં નવી ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરવાની અને તેને અમલમાં મુકવાની જે શકિત રહેલી છે તે પુરૂષમાં નથી.

૨. પુરૂષ પ્રમાણમાં અવિચારી, ઉતાવળો અને સદાય નવીનતાની શોધમાં રહે છે. સ્ત્રી ગંભીર, ધીરજવાન અને પુરાણી વસ્તુઓને ઘણે ભાગે પકડી રહેનારી જોવામાં આવે છે. એટલે જ્યારે તેને કોઈ પણ નવી વસ્તુ સુઝે છે, ત્યારે તેની ઉત્પત્તિ તેનાં હૃદયકમળમાંથી જોવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે ઉદ્દભવેલી વસ્તુને વિષે તેને અચળ શ્રદ્ધા હોય છે અને તેથી તેનો પ્રચાર જલદી થઇ શકે છે. એટલે મારી માન્યતા છે કે જો શિક્ષિત સ્ત્રીઓ કેવળ પુરૂષની નકલ કરવાનું છોડી દઈ સ્ત્રીઓ વિષેના મહાન પ્રશ્નોનો સ્વતંત્ર વિચાર કરે તો આપણે ઘણી ગુંચવણો સહેલાઇથી ઉકેલી શકીએ.

૩. વિધવાનો સવાલ જેવો તેવો નથી. તેમાં ઘણી સ્ત્રીઓ પ્રાણાર્પણ કરી શકે છે. વિધવા પોતાની ઈચ્છાનુસાર પુનર્લગ્ન કરે એ એક વાત છે, પણ પુનર્લગ્ન કરવાનું બાળવિધવાઓને શિખવવા પાછળ કાળક્ષેપ કરવો તે તદ્દન જુદી વાત છે. તેને બદલે સ્ત્રીઓ ઘરભંગ થયેલા પુરૂષને નહિ વરવાનો અથવા પોતાની દીકરી નહિ દેવાનો, તેમજ પારણામાં ઝુલવાને લાયક બાળવરને પોતાની દીકરીઓની આહુતિ નહિ આપવાનો, દૃઢ નિશ્ચય કરે અને કરાવે તો એમાંથી હિંદુસ્થાન સરસ પરિણામ ચાખે એવો મને વિશ્વાસ છે. નાની મોટી સેંકડો વિધવાઓનો ઉપયોગ દેશને કેમ મળે એ બહુ વિચારવા જેવું છે; અને એ વિચાર શિક્ષિત સ્ત્રીઓ ન કરે તો કોણ કરશે?

૪. કેટલીક વિધવાઓ હવેલીમાં કે કહેવાતા સાધુસંતોની સેવામાં સમય ગાળે છે અથવા તો ટાયલામાં. હવેલીએ જવામાંજ

ધર્મ છે એવું મને ભાસતું નથી. હેતુસર હવેલીએ જવાથી ફાયદો ન થાય એમ પણ કહેવા નથી ઇચ્છતો. પણ બીજાં કાર્યો છોડીને હવેલીમાં બેસવું એ પરમાર્થની પરિસીમા છે, એવો વિચાર તો કેવળ વહેમરૂપ જણાય છે. તેજ પ્રમાણે જે સાધુસંતને કોઇ પ્રકારની સેવાની જરૂર નથી તેની પાસે બેસી રહેવું અને તેની અનેક પ્રકારની સેવા કરવી એમાં બંનેનો બીગાડ છે, અને વ્યર્થ કાળક્ષેપ છે. આવી પ્રવૃત્તિમાંથી કાઢીને હિંદુસ્થાનનો ઉપકાર કરવાની પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિમાં વિધવાઓને જોડવી એ તેમનું શુદ્ધ પુનર્લગ્ન છે. આ સાહસ શિક્ષિત સ્ત્રીઓ કાં ન કરે? કરવાને ઇચ્છનારી એવી સ્ત્રીઓએ પોતે પ્રથમ તો ઉદ્યોગની પાઠશાળાનો પહેલો પાઠ ભણવો જોઇશે, રૂ કાંતવું જોઇશે અને શાળે બેસવું જોઈશે.

૫. બીજાની તપશ્ચર્યા વડે જેમ આપણને વિમાન નથી મળી શકતું તેમ પુરૂષ થકી સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ નહિ થાય. પુરૂષ સ્ત્રીની ઉન્નતિ ન ઇચ્છે અથવા સ્ત્રી પુરૂષની મારફતે ઉન્નતિ ન મેળવે એમ કહેવાનો આશય અહીં નથી, પણ હરકોઇ વ્યકિત કે જાતિ આપબળથી જ ઉન્નતિ મેળવી શકે છે એ સિદ્ધાંત આપની સમક્ષ મૂકવા ઇચ્છું છું. એ નવો નથી પણ ઘણી વેળા તેનો અમલ કરતાં આપણે ચૂકી જઈએ છીએ.

૬ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાનો માર્ગ શિક્ષણદ્વારા નથી, પરન્તુ પુરૂષોની તેઓ પ્રતિની દૃષ્ટિમાં અને તદનુસાર થતાં વર્તનમાં ફેરફાર કરવામાં છે. શિક્ષણ જરૂરનું છે, પણ તે સ્વતંત્રતાની પાછળ હોવું જોઇએ. આપણે સ્ત્રી વર્ગને તેનાં યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડવાને અક્ષરજ્ઞાનની વાટ ન જોવી જોઈએ. અક્ષરજ્ઞાન વિના પણ આપણી સ્ત્રીઓ પૃથ્વી ઉપરની કોઈ પણ સ્ત્રી જેટલી સંસ્કારી જણાઇ છે. ઉપાય મોટે ભાગે પતિઓના હાથમાં રહેલો છે.

૭. જ્યાં સુધી સ્ત્રી હિંદુસ્થાનમાં એક રતિભાર પણ દબાયલી રહેશે, અથવા ઓછા હક્કો ભોગવતી હશે ત્યાં સુધી હિંદુસ્થાનનો ખરો ઉદ્ધાર થવાનો નથી.

પાઠ ૬૪ મો.—સ્ત્રીજાતિની વિશેષ અવનતિનું મૂળ.

સ્ત્રીની ઉન્નતિ એટલે શું? અવનતિ થઇ હોય તો જ ઉન્નતિનો પ્રશ્ન ઉઠે. અવનતિ હોય તો કયાંથી થઈ અને તે કેમ ટળે? હિંદુસ્થાનમાં ચોતરફ ફરતાં મેં જોયું છે કે ૮૫ ટકા સ્ત્રીપુરૂષ પોતાનું નિર્દોષ જીવન આપણી હીલચાલોથી અલિપ્ત રહી ગાળ્યા કરે છે. તેઓમાં સ્ત્રીપુરૂષ પોતપોતાના ભાગ યોગ્ય રીતે ભજવ્યે જાય છે. બંનેમાં કેળવણી અથવા તેનો અભાવ, જે કહો તે એક સરખાં છે, અને બંને એક બીજાને સાહાય્ય કરી રહ્યાં છે. એમનાં જીવનમાં જે જે ખામીઓ જોવામાં આવે છે તે, બાકીના ૧૫ ટકા રહ્યા, તેઓના જીવનની ખામીનો કાંઇક પડઘો છે. હું માનું છું કે જ્હેનો આ ૮૫ ટકાના જીવનનો સારો અભ્યાસ કરે તો તેઓ પોતાની કાર્યરેખા બહુ સુંદર રીતે ઘડી શકે.

૨. આ સમયે આપણે જે વિચારી શકીશું તે ઘણે ભાગે માત્ર ઉપર્યુકત ૧૫ ટકાને જ લાગુ પડતું હશે. તેમાં પણ જે અવનતિ સ્ત્રીપૂરૂષ બંનેને સામાન્ય છે તેનો વિચાર અહીં અસ્થાને હશે. એટલે આપણે સ્ત્રીપુરૂષને મુકાબલે જ્યાં સ્ત્રીની અવનતિ વિશેષ રહેલી છે તેનો જ વિચાર કરવો રહ્યો. કાયદાઓ ઘડવાનું કાર્ય ઘણે ભાગે પુરૂષને હસ્તક રહેલું છે. તેણે હમેશાં વિવેકદૃષ્ટિ વાપરેલી જોવામાં નથી આવતી. સ્મૃતિકારોએ સ્ત્રીઓને વિષે જે જે લખેલું છે. તેનો બચાવ સર્વથા નથી થઇ શકતો. બાળલગ્ન, વિધવાઓની ઉપરના જાપ્તા વિગેરે સ્મૃતિઓનાં વાકયોને આભારી છે. તેઓને શૂદ્ર વર્ગની

સાથે મૂકવાથી હિંદુ સંસારને કલ્પનામાં ન આવી શકે એટલો ધક્કો પહોંચ્યો છે.

૩. મારાં આ વચનોમાં અને ઘણી વેળાએ ખ્રીસ્તીઓના આક્ષેપો વચ્ચે શબ્દોનું સરખાપણું જોવામાં આવશે. પણ અમારી વચ્ચે એ ઉપરાંત બીજી કંઈપણ સમાનતા નથી. ખ્રીસ્તી લેખકોનો આક્ષેપ હિંદુધર્મનું મૂળ ઉખેડવાના હેતુથી થયેલો છે. હું મને પોતાને બહુ ચુસ્ત હિંદુ ગણું છું, અને મારો આક્ષેપ, હિંદુધર્મની ન્યૂનતા દૂર કરી તેને પોતાનું અસલી ભવ્ય સ્થાન મળે, એવા હેતુથી મૂકાયલો છે. ખ્રીસ્તી ટીકાકાર સ્મૃતિની અપૂર્ણતા બતાવી તેને સામાન્ય ગ્રંથ તરીકે ગણાવવા માગે છે. મારો પ્રયત્ન એમ બતાવવાનો છે કે સ્મૃતિની અપૂર્ણતાનું કારણ તેમાંના ક્ષેપક શ્લોકો છે, અથવા તો આપણા અધઃકાળમાં માન્ય થયેલા સ્મૃતિકારોએ મૂકેલા એ શ્લોકો છે. એ શ્લોકોને કાઢીને શેષ રહેલી સ્મૃતિની અપૂર્વતા બતાવી શકાય છે.

૪. મિથ્યાભિમાનથી અને અજ્ઞાનથી સ્મૃતિમાં ને બીજા હિંદુ-ધર્મમાં ગણાતા બધા ગ્રંથોમાં કયાંએ ખામી નથી એમ માની, મનાવી હું હિંદુધર્મનો લુલો બચાવ બિલકુલ કરવા માગતો નથી. તેથી હિંદુધર્મ ચઢતો નથી પણ પડે છે, એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. જે ધર્મમાં સત્યને ઉત્કૃષ્ટ પદ અપાયલું છે તે ધર્મમાં અસત્યની પૂરણી હોયજ નહિ.

પાઠ ૬૯ મો. સ્ત્રી જાતિની અવનતિ દૂર કરવાના ઇલાજ.

સ્ત્રી જાતિની અવનતિ દૂર કરવામાં મહાભગીરથ પ્રયત્ન તો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને વિષે રહેલા આક્ષેપો, દૂર કરવાનો છે. એ પ્રયત્ન કોણ કરી શકે? અને કેમ થઇ શકે? મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે મુખ્યત્વે એ પ્રયત્ન કરવાને સારૂ આપણે સીતા,

દમયંતી, અને દ્રૌપદિના જેવી પવિત્રતાવાળી, તેઓના જેવી અતિશય આગ્રહવાળી, સંયમી સ્ત્રીઓની જરૂર પડશે. એ વેળા આ સતીઓને પૂજનારો હિંદુ સંસાર આધુનિક સતીઓને પણ પૂજશે. એઓનાં વચન શાસ્ત્ર પ્રમાણ જેવાં ગણી હિંદુ સંસાર ઝીલી લેશે; અને સ્મૃતિ આદિમાં રહેલાં કટાક્ષોથી આપણે લાજીશું અને તેને ભૂલી જઈશું. આવાં પરિવર્તન હિંદુધર્મમાં સદાએ થતાં આવ્યાં છે, અને થશે. અને તેથી એ ધર્મ આજ લગી નભી રહ્યો છે, અને નભ્યા કરશે.

૨. ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિની અવનતિનું મૂળ અને તે દૂર કરવાના ધ્યેય રૂપ સાધનોનું આપણે કંઇક અવલોકન કર્યું. પ્રથમ કાર્ય તો જેટલી સ્ત્રીઓને આ અવનતિનું: ભાન કરાવી શકાય એટલી સ્ત્રીઓને ભાન કરાવવાનું છે. એ કાર્ય અક્ષર કેળવણીથી જ થઇ શકે, એમ માનનારાઓમાંનો હું નથી. એમ માનતાં કાર્યસિદ્ધિને સારૂ ઘણો કાળ જોઇએ. તેટલા કાળની કશીએ જરૂર નથી એ હું ક્ષણે ક્ષણે અનુભવતો આવ્યો છું. અવનતિનું જ્ઞાન આજે જ, અક્ષર જ્ઞાનને સારૂ રોકાયા વિના, આપણે આપી શકીએ છીએ.

૩. હું બિહાર જીલ્લાની ઉંચા કુળની ઘણી બ્હેનોને મળ્યો, તેઓ બધી પરદામાં રહેનારી હતી. મારે સારૂ, બ્હેન જેમ ભાઈની પાસે પરદો નથી રાખતી તેમ, તેઓએ પરદો દૂર કર્યો. આ બ્હેનો ભણેલી ન હતી. તેઓને મળતાં પહેલાં તુરતજ મને એક અંગ્રેજ બાઇ ઘણા ભાઇઓની સાથે હું બેઠો હતો તેઓની વચ્ચે આવીને મળી ગઇ, પણ હિંદુ બ્હેનોને મળવા મારે અલગ કોટડીમાં જવું પડયું. મેં તેઓને વિનોદમાં સૂચવ્યું કે ચાલો આપણે બધાં જયાં પુરૂષો બેઠા છે ત્યાં જઈને બેસીએ. તેઓએ ઉમંગથી કહ્યું "અમે તો બહુ રાજી છીએ;

પણ આપણા રીવાજ પ્રમાણે અમારે રજા મેળવવી જોઈએ. અમને આ પરદો જરાએ ગમતો નથી, એ તમે તોડાવી નાંખો.”

૪. આમાં જેટલો કરૂણારસ છે તેટલુંજ મારાં ઉપલાં વચનોનું સમર્થન છે. આ બાઇઓને અક્ષરજ્ઞાનની પૂર્વે પોતાની દશાનું ભાન થયું હતું. આ બાઇઓએ મારી મદદ માગી તે તો યોગ્ય જ હતું, પણ હું તેઓને વિષે જ તેઓના છુટકારાની શકિત ઇચ્છું, અને તે શકિત તેઓમાં છે એમ તેઓએ કબુલ પણ કરેલું. આ બાઇઓનો પરદો થોડા સમયની અંદરજ પડી ગયેલો હશે.

૫. સ્ત્રી એ પુરૂષની સહચારિણી છે, તેના સરખાજ મનવાળી છે; પુરૂષની બધી પ્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મતાએ જાણવાનો તેને અધિકાર છે. જેટલી છુટ પુરૂષ ભોગવે છે તેટલીજ તેને ભોગવવાનો હક્ક છે, અને જેમ પુરૂષ પોતાના ક્ષેત્રમાં સર્વોપરી છે તેમ સ્ત્રી પોતાના ક્ષેત્રમાં છે. આ સ્થિતિ સ્વાભાવિક હોવી જોઇએ. એ કાંઇ અક્ષરજ્ઞાનનાં પરિણામ ન હોય. અજ્ઞાનરૂપી અંધ કુપમાં ડુબેલા જડ પુરૂષો પણ, ન શોભી શકે, ન ભોગવી શકે તેવો અધિકાર, કુડી પ્રથાને લીધે સ્ત્રીઓ ઉપર ભોગવે છે. સ્ત્રીઓની આ દશાને લીધે આપણી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ અર્ધે જઇ અટકી પડે છે. આપણાં ઘણાં કાર્યો પૂરાં શોભી નીકળતાં નથી. અર્ધી મુડીથીજ વેપાર કરનારા પચ્છમબુદ્ધિ વેપારીના જેવી આપણી સ્થિતિ છે.

૬. જો મારૂં કહેવું યોગ્ય હોય તો ઘણી બ્હેનો, જેઓને પોતાની દશાનું ભાન નથી તેઓને ભાન કરાવવામાં રોકાશે. એનો અર્થ એમ થયો કે જેટલો વખત મળે તેટલો વખત મેળવી, અતિશય પછાત રહી ગયેલા વર્ગોમાં જઈ, તમને જે મળ્યું છે તે એમને આપશો. જો તમે પુરૂષવર્ગની ધાર્મિક, રાજ્યપ્રકરણી અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતાં થઈ ગયાં હો તો તેઓને એ વિષયનું જ્ઞાન આપશો. જો તમે બાળકોને ઉછેરવા વિષે સારી

માહિતી મેળવી હોય તો તે પણ આપશો. જો તમે સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ અને સાદો ખોરાક, કસરત વિગેરેના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ લાભો જાણી અને અનુભવી લીધા હોય તો તે આ બ્હેનોને જણાવશો. આમ કરતાં તમે ચઢશો અને તેઓને ચઢાવશો.

पाठ ६६ मो. अस्पश्र्यतानी रुढी.

હું મને ધર્મના વિષયમાં બાળક નથી માનતો, પણ લગભગ ૪૦ વર્ષનો અનુભવી હોવાનો દાવો કરૂં છું. કેમકે તેટલાં વર્ષો થયાં મેં ધર્મ વિષે વિચારો કર્યા છે ને મનન કર્યું છે. વિશેષમાં જ્યાં જ્યાં મને સત્ય ભાસ્યું છે ત્યાં ત્યાં મેં તેનો અમલ કર્યો છે.

૨. મારી માન્યતા છે કે શાસ્ત્ર વાંચવાથીજ ધર્મનું સ્વરૂપ નથી મળતું. યમાદિ પાળ્યા વિના શાસ્ત્ર વાંચવાથી માણસ આડે રસ્તે ચઢે છે એમ આપણે હમેશાં જોઇએ છીએ. પંડિતાઈ મેળવવા સારૂ જેણે શાસ્ત્ર વાંચ્યાં હોય તેની પાસેથી હું શાસ્ત્રનો અર્થ ગ્રહણ નહિ કરૂં. મારાં આચરણની રેખા હું ભટ્ટ મેક્ષમુલરનાં બહોળાં વાંચનથી લખાયેલાં શાસ્ત્રોમાંથી ન દોરૂં. આધુનિક કાળમાં શાસ્ત્ર જાણવાનો દાવો કરનારા ઘણા કેવળ અજ્ઞાની અને દંભી જોવામાં આવે છે. હું ધર્મગુરૂની શોધમાં છું. ગુરૂની આવશ્યકતા છે એમ માનું છું. પણ મારી નજરે યોગ્ય ગુરૂ ચઢયો નથી ત્યાં સુધી હું જ મારો ગુરૂ થઇ બેઠો છું. એ માર્ગ વિકટ છે છતાં આ વિષમ કાળમાં એ યોગ્ય લાગે છે.

૩. હિંદુ ધર્મની વ્યાખ્યા કોઇ આપી શકયું નથી. એવી તેની પ્રૌઢતા અને ઉદારતા છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં મારો જન્મ છે, અને તે વૈષ્ણવ તત્વ મને અતિશય પ્રિય લાગ્યું છે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં કે હિંદુધર્મમાં ભંગી ઢેડ વગેરે અસ્પશ્ય છે એવું મેં અનુભવ્યું નથી. આભડછેટને અખ્ખાએ અદકેરૂં અંગ ગણ્યું છે. હિંદુધર્મને અંગે

કેટલીક રૂઢીઓ જામેલી છે. તેમાંની કેટલીક સ્તુત્ય છે, બીજી નિંદ્ય છે. અસ્પર્શ્યતાની નિંદ્ય છે. ધર્મને નામે તેથી બે હજાર વર્ષનું પાપ હિંદુધર્મને માથે ચઢયું છે ને હજુ ચઢતું જાય છે. એ રૂઢીને હું પાખંડ કહું છું. તે પાખંડમાંથી આપણને નીકળવું પડશે. તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપણે કર્યાં જ કરીએ છીએ.

૪. મનુસ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્રોમાંથી આ રૂઢિના ટેકામાં શ્લોકો ટાંકવા નિરર્થક છે. તે શાસ્ત્રોમાં ઘણા શ્લોકો ક્ષેપક છે. ઘણાનો કંઇ અર્થ રહ્યો નથી. એવો એક પણ હિંદુ મેં જોયો નથી કે જે મનુસ્મૃતિનાં બધાં શાસનોનું પાલન કરતો હોય અથવા ઈચ્છતો હોય. જો તેમ કરે તો તે ભ્રષ્ટ થાય એવું સહજે સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે.

૫. સનાતન ધર્મની રક્ષા શાસ્ત્રોમાં છપાયેલા બધા શ્લોકોને યોગ્ય બતાવવાથી નથી થવાની, પણ તે શાસ્ત્રોમાં જે અચલિત સિદ્ધાંતો છે તે મુજબ વર્તન કરવાથી થવાની છે. જે જે ધર્મના પ્રચારકોની પાસે મને વાર્તા કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે તેમણે આ વાત કબુલ કરેલી છે. કેટલાક વિદ્વાન ગણાતા અને લોકોમાં પૂજાતા ધર્મપ્રચારકોને પૂછતાં તેઓએ જણાવ્યું છે કે રૂઢી સિવાય ભંગી ઈત્યાદિ તરફની આપણી વર્તણુંકનો કંઇ જ બચાવ નથી.

૬. હકીકતમાં ઉપલી રૂઢી કોઇ પાળતું નથી. આગગાડીમાં તેઓનો સ્પર્શ થાય છે; મિલોમાં તેઓ નોકર છે તેને આપણે અડીએ છીએ; મહાવિદ્યાલયોમાં અંત્યજો દાખલ થયા છે તે સૌ સાંખી રહે છે. અંગ્રેજો તેમ જ મુસલમાનોને ત્યાં તેઓ માન પામે છે ને અંગ્રેજો તેમ જ મુસલમાનોને અડકતાં આપણે અચકાતા નથી. તેમનામાંના ઘણાની સાથે ભેટી આપણે માન પામીએ છીએ. ખ્રીસ્તી થયા પછી તેમને અસ્પર્શ્ય ગણવાની આપણી હિંમત પણ નથી ચાલતી. આમ જે રૂઢિ પાળી શકાય તેવી નથી તે રૂઢિનો બચાવ શાણા હિંદુ પોતાની જુદી માન્યતા હોય તોપણ ન કરે.

पाठ ६७ मो. अस्पर्श्यतामां तिरस्कार.

આ અસ્પર્શ્યતામાં તિરસ્કાર નથી એ કથનને કયું વિશેષણ લગાડવું એ મને સુજતું નથી. આગગાડીમાં જો જાણ્યેઅજાણ્યે આપણા ડબામાં ઢેડ આવે તો તેની ઉપર પ્રહાર થાય ને ગાળોનો વરસાદ વરસે! તેને ચાવાળા ચા ન વેચે, દુકાનદારો તેને માલ ન આપે, ને મરતા હોય તોપણ તેને આપણે ન અડકીએ. તેને આપણે આપણો એંઠવાડ ખાવા આપીએ, આપણાં ઉતરેલાં મેલાં કપડાં પહેરવા આપીએ, તેને ભણાવવા કોઈ હિંદુ જાય નહિ, તેનાથી સારા મકાનમાં રહેવાય નહી. મને ન અડશો એવો ઉચ્ચાર તેના મોંમાંથી કઢાવીએ. આનાથી વિશેષ નિશાનીઓ તિરસ્કારની શી હોઈ શકે? તેઓની દશા શું સૂચવે છે?

૨. જેમ યુરોપમાં ધર્મને નામે ગુલામીનું ધૂર્ત ચાલ્યું હતું, તેમ આપણામાં ધર્મને નામે ભંગી તરફનો તિરસ્કાર છે. જેમ યુરોપમાં પણ છેવટ સુધી ગુલામીનો બચાવ બાઇબલમાંથી કરનારા નીકળતા, તેમ હું પવિત્ર બચાવ કરનાર જોઉં છું. અસ્પર્શ્યતાનો દોષ આપણે હઠપૂર્વક ધર્મમાંથી કાઢવો પડશે. તે વિના દેશમાંથી મરકી, કોલેરા, મેલેરીઆ વગેરે રોગોનો નાશ થવો અસંભવિત છે.

૩. ધંધામાં તો નીચતા નથી જ. દાક્તરો, અને આપણી માતાઓ, મેલું ઉપાડવાનો ધંધો કરે છે. કોઈ ટીકાકારે લખ્યું છે કે તેઓ તો પાછા સાફ થાય છે. જો ભંગી તેમ નથી કરતા તો તે કલંક તેઓની ઉપર નથી, આપણી ઉપર છે. જ્યારે આપણે તેઓને પ્રેમભાવે ભેટશું ત્યારે તેઓને સાફ રાખવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશું.

૪. પ્રીતિભોજનની સાથે આપણે આ હીલચાલને ઘસડવાની જરૂર નથી. તેની સાથે તેનો સંબંધ નથી. આ હિલચાલમાં

વર્ણાશ્રમ ધર્મનો લોપ નથી. તેની અતિશયતા દૂર કરી તેનો બચાવ કરવાનો આશય છે. ભંગી પોતાનો ધંધો છોડે એવું પણ આ હિલચાલ કરનારા ઈચ્છતા નથી. પણ મેલું ઉપાડવાનો ધંધો વૈષ્ણવને છાજે તેવો પવિત્ર ને આવશ્યક છે એમ બતાવવાનો આશય છે. એ ધંધો કરનારા હલકા નથી પણ બીજા ધંધાદારીઓની સાથે સરખો હક્ક ધરાવનારા છે ને તેઓની પ્રવૃત્તિથી દેશ રોગોમાંથી બચે છે તેથી તેઓ વૈદ્યાદિની જેમ માનનીય છે.

૫. આ દેશ જેમ તપશ્ચર્યા, પવિત્રતા, દયા ઈત્યાદિથી પૂરિત છે, તેમજ સ્વચ્છંદ, પાપ, ક્રૂરતા આદિથી ભરપૂર છે. આવે સમયે સર્વને ઘટે છે કે પાખંડની સામે થવામાં કટિબદ્ધ થવું. અને આ પવિત્ર કાર્યને વધાવી તેના પુણ્યના ભાગીદાર થવું અને છ કરોડની વસ્તી હિંદુધર્મથી નિરાશ થઇ તેનો ત્યાગ ન કરે એમ કરવામાં સહાય્ય કરવી.

૬. મારી ધાર્મિક જવાબદારી પૂરી સમજીને હું આ હીલચાલમાં ભાગ લઉં છું. કાળ જતાં નર્મદાશંકરની જેમ વિચારો બદલાય તેવું ભવિષ્ય, એક ટીકાકારે, મારે વિષે પણ, ભાખ્યું છે. જો તેવો સમય આવે તો તે વેળા મેં હિંદુધર્મનો, ધર્મમાત્રનોજ ત્યાગ કર્યો સમજાશે. હિંદુ ધર્મને ઉપર્યુક્ત કલંકમાંથી છોડાવતાં આ દેહ પડે તોપણ તેમાં વિશેષ કંઇ નથી એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. જે ધર્મમાં નરસિંહ મહેતો ઇત્યાદિ થયા છે તે ધર્મમાં અસ્પર્શ્યતાને અવકાશ નજ હોય.

पाठ ६८ मो. जातिभेद.—भाग १ लो.

જાતિભેદના પાયા ઉપર હિંદુ સમાજની ઈમારત ઉભી રહી શકી છે એવી મારી માન્યતા છે. સર વિલિયમ હંટરે પોતે લખેલા હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસમાં એમ લખ્યું છે કે જાતિભેદની

સંસ્થા કાયમ હોવાથી હિંદુસ્થાનમાં દરિદ્ર લોક માટે કાયદો (Pauper law) ઘડવાની જરૂર પડી નથી. આ વિચાર મને વ્યાજબી લાગે છે.

૨. જ્ઞાતિસંસ્થામાં સ્વરાજ્યનું બીજ છે. જુદી જુદી જાતિઓ લશ્કરની ટુકડીઓ જેવી છે. સેનાધિપતિ દરેક સિપાહીને ઓળખતો હોતો નથી. પરંતુ દરેક સિપાહી પાસેથી તેની ટુકડીના મુખ્ય અધિકારી મારફત કામ લે છે. તેજ પ્રમાણે જાતિભેદના સાધન વડે આપણે સમાજ સુધારાનું કાર્ય સહેલાઇથી કરી શકીએ, અને આપણાં ધાર્મિક, વ્યાવહારિક, નૈતિક, રાજકીય ચક્ર ગમે તેમ ફેરવી શકીએ.

૩. જ્ઞાતિબંધારણ એ કેવળ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. આપણા દેશમાં તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે; બીજા દેશોમાં તેનો ઉપયોગ પૂરી રીતે ધ્યાનમાં ન આવવાથી જ્ઞાતિની સંસ્થા સ્થૂળ રૂપે જ કાયમ રહી, અને તેથી કરી તે દેશોને તેનાથી બહુ લાભ થયો નથી. મારા વિચાર આવા હોવાથી જાતિભેદનો નાશ કરવા વાસ્તે જે પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે, તેની સામે મારો વિરોધ છે.

૪. પરંતુ, જ્ઞાતિબંધારણમાં જે દોષો જણાઇ આવતા હોય, તે અવશ્ય કાઢી નાંખવા જોઇએ. અને તેમ કરવા વાસ્તે પ્રથમ જ્ઞાતિબંધારણનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી લેવું જોઇએ. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ, આપણે જ્ઞાતિબંધારણને ધાર્મિક રૂપ આપ્યું છે. જ્ઞાતિ એ કેવળ સંયમ કરવાનું સાધન છે. જ્ઞાતિ આપણા ભોગની પરિસીમા નક્કી કરે છે; એટલે કે જ્ઞાતિની બ્હાર આપણને ભોગ ભોગવવાનો અધિકાર રહેતો નથી. આપણે બીજી જાતિના લોક સાથે ભોજન વ્યવહાર કે લગ્નવ્યવહાર કરશું નહિ, આવી યોજના હોવાથી અનાચાર ઓછો થાય એવો બહુ સંભવ રહે છે.

૫. એક સાથે જમવાથી મિત્રતા વધે છે એ વાત અનુભવવિરૂદ્ધ છે. જો એમ કરવાથી મિત્રતા વધતી હોય તો યુરોપમાં ચાલેલું મહાયુદ્ધ જન્મ્યું ન હોત. ભોજનના વિષયને આપણે નિષ્કારણ અતિશય મહત્વ આપ્યું છે. ભોજનક્રિયા, શૌચક્રિયા જેટલીજ ગંદી છે; ભેદ એટલોજ કે શૌચક્રિયાના અંતે આપણને શાંતિ મળે છે, અને જો જીભ વશ નથી રાખવામાં આવતી તો ભોજન કર્યા પછી અસ્વસ્થતા ઉપજે છે.

૬. જે પ્રમાણે શૌચાદિ કર્મો આપણે એકાંતમાં કરીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે સામાન્ય ભોજનાદિ કર્મો, પણ આપણે એકાંતમાંજ કરવાં જોઇએ. ભોજન કરવું એ કેવળ શરીરના નિભાવ અર્થે છે. જો આ વચન ખરૂં હોય તો એ દેખીતું છે કે તે વિષે જેટલો થોડો આડંબર કરીએ તેટલું સારૂં.

पाठ ६९ मो. जातिभेद.–भाग २ जो.

જે વાત ભોજનને લાગુ પડે છે તેજ વાત લગ્નને લાગુ પડે છે. અમુક જ્ઞાતિના લોકો સિવાય બીજા સાથે લગ્નવ્યવહાર સામે પ્રતિબંધ રાખવાથી સંયમ કરાય છે અને સંયમ તો ગમે ત્યારે સુખદાયકજ નીવડે છે. જેટલી જાળ વધારે પાથરવામાં આવે, તેટલું સંકટ પણ વધારે આવે. તેથીજ આપણી પંક્તિના માણસો-માંથીજ વરવધૂ શોધવાની પ્રથામાં મને દોષ જણાતો નથી. જે દેશોમાં જ્ઞાતિ ધર્મના આધારે નથી, ત્યાં પણ શંકરતા ન થવા પામે તે ઉપર બહુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. ઈંગ્લાંડમાં 'બ્લ્યૂ બ્લડ'નું રહસ્ય આજ પણ છે. લોર્ડ સોલ્સબરી પોતે એલીઝાબેથના વંશજ છે એમ કહી સંભળાવતા. આ વાત તેમને તથા અંગ્રેજી પ્રજાને અભિમાન લેવા જેવી જણાતી.

૨. આ પ્રમાણે ભોજન અને લગ્નસંબંધી જે બંધન છે તે સામાન્ય નિયમ તરીકે સ્તુત્ય છે. તેમાં અપવાદ છે અને રહેશે. આ વાત હિંદુ સમાજે જાણતાં અજાણતાં પણ કબુલ કરી છે, પરંતુ ખરી રીતે વિચારતાં, આ કંઈ અપવાદ નથી. હું ભંગી સાથે જમું અને તેમ કરવામાં મારી નજરે વિશેષ સંયમ હોય તો તે બાબતમાં જ્ઞાતિને કંઇ કરવાપણું રહેતું નથી. અથવા મારી જ્ઞાતિમાંજ મનગમતી કન્યા ન મળે, અને લગ્ન કર્યા વિના વિષયલંપટ થાઉં એવો સંભવ હોય તો તેવા સંજોગોમાં મને યોગ્ય લાગે એવી, ગમે તે જ્ઞાતિની કન્યા સાથે લગ્ન કરૂં તો મેં સંયમ કર્યો કહેવાય; અને તેથી કરીનેજ મારૂં આ કર્મ જાતિબંધારણના મૂળતત્ત્વની વીરૂદ્ધ નથી. સામાન્ય નિયમનો અનાદર કરી ઉપલું પગલું ભરવામાં મારો હેતુ ઈન્દ્રિયદમન કરવાનો હતો એ બતાવી આપવાની જવાબદારી મારા ઉપર રહે છે, અને મારા ભાવી વર્તન ઉપરથી તે જણાઈ આવશે. પરંતુ ત્યાં સુધી જ્ઞાતિથી મળવા જોઇતા હક્ક મને ન મળે તો તેથી અસંતુષ્ટ ન થતાં જ્ઞાતિના સંબંધમાં મારે જે કર્તવ્ય હોય તે મારે કર્યા કરવુંજ જોઇએ.

૩. ભોજન અને લગ્ન ઉપરાંત બીજા પણ ફાયદાઓ જાતિબંધારણમાં રહેલા છે. તેમાંજ પ્રાથમિક શિક્ષણનું સાધન તૈયાર છે. દરેક જાતિ પોતપોતાનામાં શિક્ષણ માટે તજવીજ કરી શકે. મહાસભાની ચુંટણીની સામગ્રી પણ તેમાંજ તૈયાર છે. પ્રત્યેક પ્રતિષ્ઠિત જાતિ પોતપોતાના પ્રતિનિધિ ચુંટે, ટંટો દુર કરવા માટે લવાદ, અદાલત પણ તેમાં તૈયારજ છે. પ્રત્યેક જાતિ અંદર-અંદરના કજીઆનો નીકાલ પોતેજ કરે. કદી યુદ્ધ માટે સેના તૈયાર કરવી હોય, તો જેટલી જાતિ તેટલી ટુકડીઓ આપણી પાસે તૈયાર છે.

૪. જ્ઞાતિબંધારણનું મૂળ હિંદુસ્થાનમાં એટલું બધું ઉંડું ઉતરેલું છે કે તેને ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેમાંજ

સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ સ્તુત્ય છે એમ મને લાગે છે. કેટલાક લોક એમ કહેશે કે જ્ઞાતિબંધારણ વિષે ઉપર જણાવેલા વિચારો જો બરોબર હોય, તો જ્ઞાતિની સંખ્યા જેટલી વધે તેટલી સારી એમ કહેવું પડશે; અને જો એમ કદી થવા લાગે તો દશ દશ માણસની એક નાત બનશે. આ દલીલ બરાબર નથી.

૫. નાતની ઉત્પત્તિ અને લયનો આધાર વિશિષ્ટ વ્યક્તિ અથવા સમૂહની ઇચ્છા ઉપર ટકી રહ્યો નથી. હિંદુસમાજમાં જરૂરીયાત પ્રમાણે જાતિની ઉત્પત્તિ, લય અને સુધારણા થયાં છે, અને દૃશ્ય કે અદૃશ્ય રીતે અત્યારે પણ થઇ રહ્યાં છે.

૬. હિંદુ જ્ઞાતિબંધારણ કેવળ જડ નિર્જીવ સંસ્થા નથી; તે જીવંત સંસ્થા છે; અને પોતાના નિયમાનુસાર પોતાનું કામ કરી રહી છે. આજે દુર્દૈવને લઇને તેમાં આડંબર, ઢોંગ, વિષયલંપટતા, કલહ વગેરે દોષો નજરે પડે છે. પરન્તુ આ ઉપરથી એટલીજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે લોકમાં ચારિત્રબળ નથી. તે ઉપરથી જાતિબંધારણ દોષવાળું છે એમ ઠરાવી શકાતું નથી.

पाठ ७० मो. धर्मवृत्ति.

જે પુરૂષ સાધુ જીવન ગાળે છે, જેની વૃત્તિઓ સાદી છે, જે સત્યની મૂર્તિ છે, જે નમ્રતામય છે, જે સત્યનું સ્વરૂપ છે, જેણે પોતાપણાનો આત્યંતિક ત્યાગ કર્યો છે તે પુરૂષ પોતે જાણે અથવા ન જાણે તોપણ તે ધર્માત્મા છે.

૨. આ કઠણ કળિકાળમાં સ્વચ્છ ધર્મવૃત્તિ કોઇકિજ જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. ઋષિઓ, મુનિઓ, અને સાધુઓનું નામ ધરાવી જેઓ હાલ ભ્રમણ કરતા જોવામાં આવે છે તેમનામાં આ વૃત્તિ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. તેઓ ધર્મના ખજાનચી નથી એ સૌ કોઇ જોઈ

શકે છે. એકજ સુંદર વાકયમાં ધર્મ કયાં હોઇ શકે એ ભક્ત શિરોમણિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ બતાવી આપ્યું છે.

"જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચીન્યો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વે જૂઠી."

આવું તેના અનુભવસાગરમાંથી નીતરી આવેલું તેનું વચન છે. એ ઉપરથી આપણે જાણી લઇએ છીએ કે મહાતપસ્વી, મહાયોગી જે યોગની બધી ક્રિયાઓ જાણતો હોય, તેમાં પણ ધર્મ વસે છે એમ હમેશાં હોતું નથી.

૩. યુગે યુગે મોક્ષ માર્ગ લઇ જનારી પ્રધાન પ્રવૃત્તિઓ જોવામાં આવી છે. જ્યારે જ્યારે ધર્મની શિથિલતા જોવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે ધર્મજાગૃતિ કોઈ પ્રધાન પ્રવૃત્તિથી થયેલી હોય છે. આવી પ્રવૃત્તિ હમેશાં તે તે સમયના વાતાવરણની સાથે સંબંધ રાખતી હોય છે. આ સમયે આપણી પડતી દશા આપણી રાજ્યદ્વારી સ્થિતિમાં જોઈએ છીએ. અપૂર્ણ વિચારને લઈને આપણે એમ માની લઈએ છીએ કે રાજ્યદ્વારી સ્થિતિ સુધરે તો પડતીમાંથી ચઢતી તુરત થાય. આ વાકય એક પક્ષે જ ખરૂં છે. રાજ્યદ્વારી સ્થિતિ સુધરે નહિ ત્યાં સુધી ચઢતી થાય નહિ.

૪. પણ રાજ્યદ્વારી સ્થિતિમાં ગમે તે પ્રકારે પરિવર્તન થાય તોયે ચઢતી થાય એવું કાંઈ નથી. એ પરિવર્તન નીપજાવનારાં સાધનો મેલાં હોય તો પરિણામે ઉન્નતિ ન હોય પણ અવનતિ હોવાનો બહુ સંભવ રહે. સ્વચ્છ સાધનથી જ રાજ્યદ્વારી સ્થિતિમાં થયેલું પરિવર્તન આપણને ઉચ્ચ માર્ગે લઇ જાય. લોકજાગૃતિ માત્ર રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિદ્વારાજ થઈ શકે એ તો સૌએ જોયેલું છે. એ પ્રવૃત્તિને જો ધર્મનું સ્વરૂપ અપાય તો રાજ્યદ્વારી

પ્રવૃત્તિ મોક્ષમાર્ગ દર્શાવનારી થઇ પડે. રાજ્યદ્વારી પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી તેમાં ધર્મવૃત્તિ દાખલ ન થાય ત્યાંસુધી શુષ્ક રહે.

૫. આ જમાનામાં રાજ્યદ્વારી સંન્યાસીજ સંન્યાસને દીપાવી શકવાના છે. શુદ્ધ ધર્મમાર્ગે જનારો કોઇપણ ભારતવાસી રાજ્યપ્રકરણી કાર્યોમાં ભાગ લીધા વિના ભાગ્યેજ રહી શકે. એટલે બીજા રૂપમાં કહેતાં શુદ્ધ ધર્મમાર્ગી લોકસેવાનો અંગીકાર કર્યા વિના રહીજ શકતો નથી, અને રાજ્યતંત્રની જાળમાં આપણે બધા એટલે બધે દરજ્જે ગુંચવાયલા છીએ કે રાજ્યતંત્રમાં પડયા વિના લોકસેવા સંભવિત નથી.

૬. જે ખેડુતો અસલના વખતમાં રાજ્યાધિકારી કોણ છે તેને વિષે અજ્ઞાત રહેવા છતાં પોતાનું સરળ જીવન નિર્ભયપણે ગુજારી શકતા હતા, તેઓની એવી નિરાળી સ્થિતિ હવે રહી નથી. આવે સમયે તેમનું ધર્માચરણ રાજપ્રકરણી સ્થિતિ અવલંબીને હોવું જોઇએ. આ મહત્વનો સ્વીકાર આપણા સાધુઓ, ઋષિઓ મુનિઓ, મૌલવીઓ, પાદરીઓ કરે તો સ્થળે સ્થળે સેવક સમાજ હોય, અને ધર્મવૃત્તિ હિંદુસ્થાનમાં વ્યાપક સ્વરૂપ પકડે કે જેથી રાજ્યતન્ત્ર શુદ્ધ થાય. હિંદુસ્થાન જે ધાર્મિક સામ્રાજ્ય ભોગવતું હતું, એમ આપણે જાણીએ છીએ, તે સામ્રાજ્ય તે પાછું ભોગવે. હિંદનાં બંધનો એક ક્ષણમાં તુટે અને એક પ્રાચીન દૃષ્ટાએ પોતાની અમર વાણીમાં વર્ણવેલી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય. "લોખંડનો ઉપયોગ તલવાર બનાવવામાં નહિ, પણ હળ બનાવવામાં થશે, અને સિંહની સાથે ઘેટાં મિત્રભાવે વિચરશે."*

---

* "And they shall beat their Swords into ploughshares and their spears into pruning hooks." Bible: Isaiah 2, 4.

"The wolf and the lamb shall feed together and the lion shall eat straw like the bullock." Ibid 65, 25.

પાઠ ૭૧ મો. ધાર્મિક સામ્રાજ્ય.

પરિષદો ભરાઈ વીખરાઈ જઈ પોતાની પાછળ કાર્યકારી મંડળ મૂકે અને તેમાં, પોતાના ધંધામાંથી બચતા વખતમાં કામ કરનારા નહિ, પણ પરિષદોના ઠરાવોનો અમલ કરવો, એને જેઓ પોતાનો મુખ્ય અને ખાસ ધંધો ગણી શકે, તેવા માણસો હોય તોજ કામ થઇ શકે.

૨. સેવા એજ ધર્મ માનનારા ઘણા નીકળે ત્યારે આપણે મહાન પરિણામો નિપજાવી શકીએ. હિંદુસ્થાન સારે નસીએ ધર્મબદ્ધ છે. એટલે દેશસેવામાં આ કાળે ધર્મની પરિસીમા છે એ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થવાથી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા માણસો રાજકીય કામમાં વધુ સંખ્યામાં જોડાય છે. જે કાળે સાધુ સંતો આ પ્રકરણ હાથમાં લેશે તે કાળે હિંદુસ્થાન ધાર્યાં કાર્ય સહેલથી કરી શકશે.

૩ હિંદુસ્થાનની વૃત્તિ સૈનિક બળ મેળવવાની થશે ત્યારે તે થોડા સમયમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી વસ્તુ છે. મારવાની શક્તિ એ કઠોર વૃત્તિનું પરિણામ છે. એ વૃત્તિને પોષતાં વાર નથી લાગતી. તે ઘાસની જેમ ઉગી શકે છે.

૪ હિંદુસ્થાન જ કર્મભૂમિ છે, બાકીની ભોગ ભૂમિ છે; એ દેવ વાણી છે. એ મારા મનમાં ઠસી રહેલું છે. આ દેશનું કાર્ય બીજા દેશોના કરતાં વિચિત્ર છે એમ મને ભાસે છે. હિંદુસ્થાન ધાર્મિક સામ્રાજ્ય ભોગવવા યોગ્ય છે. જેવી તપશ્ચર્યા આ દેશમાં થઇ છે તેવી બીજે ક્યાંએ નથી થઇ. હિંદુસ્થાનને શસ્ત્રોની ઓછી જરૂર છે. તે દિવ્યાસ્ત્રથી લડતું આવ્યું છે; હજી લડી શકે છે. બીજી પ્રજાઓએ શરીરબળ પૂજ્યું છે. યુરોપમાં ચાલેલું દારૂણ યુદ્ધ તેનો સચોટ દાખલો છે.

૫. હિંદુસ્થાન આત્મબળ વડે સર્વ જીતી શકે છે. આત્માની શક્તિની પાસે શરીર શક્તિ તૃણવત્ છે એવા અનેક દાખલા મળી આવે છે; એવું કવિઓએ ગાયું છે; અનુભવીઓએ વર્ણવ્યું છે. હૃષ્ટપુષ્ટ ત્રીસ વરસનો જુવાન પોતાના એંશી વર્ષના બાપની પાસે બકરી જેવો થઇ વર્તે છે. આ પ્રેમબળની નીશાની છે. પ્રેમ એજ આત્મા છે. એ આત્માનો ગુણ છે. એજ પ્રેમનો ઉપયોગ શ્રદ્ધા પૂર્વક આખા જગત ઉપર આપણે કરી શકીએ છીએ.

૬. જીવદયાનો અર્થ સહેલાઇથી થઈ શકતો નથી એમ ક્ષણે ક્ષણે હું તો અનુભવી રહ્યો છું. જીવદયા એ આત્માનો ખસુસ ગુણ છે. તેને લઇને દયામય આત્માના પ્રસંગમાં આવેલો જીવ તેની દયાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ તુરત કરી લે છે. જીવદયામાં અંકગણિતને ક્યાંએ સ્થાન મળી શકતું નથી. સડેલા આટામાં અસંખ્ય જીવોનો ઉપદ્રવ થયો હોય છે. શરીરને સ્વચ્છ રાખવા જતાં પણ અસંખ્ય જંતુઓનો નાશ થાય છે. વિશુદ્ધ દયા, આટો ન સડે, શરીર અસ્વચ્છ ન થાય એવા ઉપાયો શોધશે. તેમજ તેવી (વિશુદ્ધ) દયા, ગુપ્ત પ્રવેશનાં કારણો શોધી, પવિત્રતા વધારવાના ઉપાયો લેશે. ગુપ્ત પ્રવેશોનો બોજો ઉઠાવી અપવિત્રતાને ઢાંકી, નિર્ભય બનાવી, તેને ઉત્તેજન નહી આપે.

पाठ ७२ मो. गौरक्षा.

ગાય એ હિંદુસ્થાનનો રક્ષા કરનારી છે. તે હિંદુસ્થાનને ઘણી ઘણી રીતે ઉપયોગી પ્રાણી છે. ગૌરક્ષા કરવાની પ્રથા જૂના કાળની જણાય છે. તેની ઉત્પત્તિ આ દેશની આવશ્યકતામાં રહેલી છે. જ્યાં નેવું ટકા માણસ ખેતીની ઉપર નિભાવ કરે છે, જ્યાં ખેતી માટે બેલની જરૂર પડે છે, ત્યાં ગાયની રક્ષા સહેજે કરવાની ફરજ આવી પડે છે. આવે સ્થળે માંસાહારી પણ ગાયનો ત્યાગ કરે. આવાં સ્વાભાવિક કારણોજ ગાયની રક્ષાને સારૂ બસ છે.

૨. પણ જેમ હું ગાયને પૂજું છું તેમ માણસને પણ પૂજું છું. જેમ ગાય ઉપયોગી છે તેમ માણસ પણ ઉપયોગી છે. પછી તે મુસલમાન હોય કે હિંદુ હોય. ત્યારે શું ગાયને બચાવવા હું મુસલમાન સાથે લડીશ? તેને મારીશ? આમ કરવાથી હું મુસલમાનનો તેમ જ ગાયનો દુશ્મન બનીશ. મારો ભાઈ ગાયને મારવા દોડે તો મારે શું કરવું? મારે મારવો કે પગે પડવું? જો તેને પગે પડવું એમ તમે કહેશો તો મારે મુસલમાનભાઇને પણ પગે પડવું અને જો તે ન સમજે તો મારે ગાયને જતી કરવી, કેમકે તે મારા અખત્યારની વાત નથી. મને જો ગાયની ઉપર અત્યંત દયા આવતી હોય તો મારે મારો પ્રાણ દેવો પણ મુસલમાનનો પ્રાણ લેવો.નહિ. આ ધાર્મિક કાયદો છે, એમ હું માનું છું.

૩. અહિંસાને હિંદુધર્મમાં પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે. ગાયને બચાવવાને માટે મારનારની હિંસા કરવી એ કેવળ અધર્મ જ છે. તેઓને હાથે ગાયની હત્યા ન થાય એવું આપણે ઇચ્છતા હોઇએ તો તેઓનાં દિલ ફેરવવાની જરૂર છે. જબરદસ્તીથી આપણે એ કાર્ય નથી કરી શકતા. પ્રાર્થના અને વિનયથી તેનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરી, તેનામાં રહેલા દયાભાવને જાગૃત કરી આપણે કાર્યસિદ્ધિ કરી શકીએ. આવી રીતે કાર્ય કરવામાં આપણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી લેવી ઘટે છે કે હું ગાયની રક્ષા કરવાનું કામ કરીશ અને તેમ કરવામાં મુસલમાન તેમજ બીજા ભાઇઓ સાથે દ્વેષ કે વેરભાવ નહિ રાખું, તેમ જ તેઓની ઉપર ક્રોધ નાહ કરૂં અથવા તેમને મારીશ નહિ. આવું અભયદાન દીધા પછી જ આપણે તેમની સાથે વાત કરવાને અધિકારી થઇએ છીએ.

૪. આ યાદ રાખવાનું છે કે જે જે ચીજને આપણે પાપ સમજીએ છીએ તેને આપણા મુસલમાન ભાઇઓ પાપ નથી માનતા. એટલું જ નહિ પરંતુ કોઈ કોઈ અવસરે ગાયની હત્યા

કરવામાં પુણ્ય સમજે છે. દરેક માણસને પોતાનો ધર્મ પાળવાની જરૂર છે. ગાયની હુમેશાં હત્યા કરવી જરૂરની છે એવું ઈસ્લામી ધર્મનું ફરમાન હોત તો હિંદુસ્થાનમાં શુદ્ધ શાંતિનો સદા અભાવ રહ્યો હોત, પરંતુ મારી સમજ તો એવી છે કે બકરી ઈદ આદિ તહેવારોમાં ગાયનો વધ કરવાની ફરજ નથી પરંતુ જ્યારે આપણે જુલમથી તેનો અટકાવ કરવાને ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે ઇસ્લામી ભાઇઓ ગૌવધ કરવાની ફરજ છે એમ માની બેસે છે. ગમે તેમ હો તોપણ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કેવળ તપશ્ચર્યાથી જ થઈ શકે છે. આ અવસરે ગાયના નિમિત્તે પ્રાણ દેવો એ આપણી અંતિમ તપશ્ચર્યા છે.

૫. આ ભીષ્મ તપશ્ચર્યા કરવાનો પણ બધા હિંદુઓને અધિકાર નથી. બીજાને પાપકર્મ કરવામાંથી રોકવાવાળાએ પોતે તેમાંથી મુક્ત થવું જોઇએ. હિંદુ સંસાર ગાય અને તેના વંશ ઉપર બહુ ભારે અત્યાચાર કરી રહ્યો છે. તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપણી ગાયોની હાલની દશા છે. જેનું લોહી અને માંસ સૂકાઈ ગયું છે; જેની ચામડીમાંથી હાડકાં ચોખ્ખાં દેખાઈ આવે છે, જેને ખાવાનું પૂરૂં મળતું નથી, અને જેની ઉપર અસહ્ય બોજો નાખવામાં આવે છે અને પુછડું મરડી કે પરોણી મારીને જેને ચલાવવામાં આવે છે તેવા હજારો બળદોને જ્યારે હું જોઉં છું તે સમયે મારૂં હૃદય રડે છે, મારૂં શરીર ધ્રૂજે છે.

૬. આપણી સ્વાર્થબુદ્ધિ એટલી તીવ્ર રહે છે કે આપણે ગાયનું બધું દુધ હરી લેવામાં જરા પણ શરમાતા નથી. કલકત્તાની ડેરીમાં જોશો તો વાછરડાઓને માતાના દુધ વગરના રાખવામાં આવે છે; અને ત્યાં ફુંકવાની ક્રિયા કરીને બધુ દુધ કાઢી લેવામાં આવે છે. આ ડેરીઓના માલિક અને કારભારીઓ હિંદુ જ હોય છે, અને દુધ પીવામાં પણ મોટો ભાગ હિંદુઓનો જ

છે. આવી ડેરીઓ જ્યાં સુધી ચાલે છે અને ત્યાંનું દુધ આપણે પીએ છીએ ત્યાં સુધી આપણા મુસલમાન ભાઇઓને કંઈ પણ કહેવાનો આપણને શું અધિકાર છે ! આપણુ વિચારવાનું જરૂરનું છે કે આખાં ભારતવર્ષમાં મોટાં શહેરો કસાઈખાનાં બની રહ્યાં છે. તેમાં હજારો ગાયો અને બળદોનો વધ થાય છે, અને ત્યાંથી જ ઘણે ભાગે અંગ્રેજ ભાઇઓને માંસ દેવામાં આવે છે. કે જેમને માટે જ હરહમેશ કમમાં કમ ૩૦ હજાર ગાયો અને વાછરડાંઓ કપાય છે.

૭. એટલે આપણું બીજું કામ અંગ્રેજ ભાઈઓમાં આંદોલન કરવાનું છે. તેમાં આપણે પશુબળનો ઉપયોગ નથી કરી શકતા. અંગ્રેજ ભાઇઓને પણ આપણે તપશ્ચર્યા અને વિનયથી જીતવા જોઇએ. ગૌમાંસનું ભક્ષણ તેમને માટે ધાર્મિક ક્રિયા નથી. તેમને સમજાવવું એ પ્રમાણમાં સહેલું હોવું જોઇએ. જ્યારે આપણે ઉપર કહેલા હિંસાના દોષથી મુક્ત થઇશું, અને અંગ્રેજ-ભાઇઓને આપણે ગૌમાંસનું ભક્ષણ અને ગાયબળદનો વધ નહિ કરવાનું સમજાવી શકીશું, ત્યારે આપણા મુસલમાન ભાઇઓ પણ કોઇ બીજી જાતની કુરબાનીથી પોતાની ધર્મક્રિયા કરશે.

पाठ ७३ मो. गौरक्षामां दिल फेरववानी जरूर.

આપણે મુસલમાન ભાઇઓ સાથે પ્રેમ વચનથી મસલત કરવાથી તેઓ પણ હિંદની સ્થિતિ સમજી ગાયનો બચાવ કરવા તત્પર થશે. તેઓને વિનવી તેઓની સાથે સત્યાગ્રહ કરી આપણે તેમને ગાયના બચાવમાં રોકી શકીએ છીએ. પણ આમ કરવા સારૂ આપણે આ સવાલનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ. આપણે આપણા ભાઇઓને મારવાને બદલે મરવા તૈયાર થવું જોઇએ. જયારે આપણને ગાયની ખરી કિંમત જણાશે ને આપણામાં શુદ્ધ દયા સ્ફુરશે ત્યારેજ આપણે તેમ કરી શકવાના.

૨. 'હા' અને 'ના'ને હમેશાં વેર છે. જો હું વાદ કરૂં તો મુસલમાન પણ વાદ કરશે. જો હું ટેડો બનીશ તો તે પણ ટેડો બનશે. જો હું વેંત નમીશ તો તે હાથ નમશે; ને કદાચ નહિ નમે તો, હું નમ્યો તે કાંઈ ખોટું કર્યું નહિ કહેવાય. જ્યારે આપણે હઠ કરી ત્યારે ગાયનો વધ વધ્યો.

૩. આપણી સ્વતંત્રતા આપણે ચહાતા હોઈએ તો બીજાની છીનવી લેવાનો આપણને અધિકાર નથી. એક બીજાની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવાના પ્રયત્નથી ઝઘડા થાય છે. જો કોઇ મુસલમાન રોફથી કહેશે કે "કોઇ પણ હિંદુએ ઢોલ ન વગાડવાં" તો હિંદુ કદી નહિ માને; પણ જો આપણા મુસલમાન ભાઇઓ નમ્રતાથી કહેશે કે 'તમે ઢોલ ન બજાવો, અમારા ધર્મકાર્યમાં નમાજમાં ખલલ ન કરો; તેમ કરશો તો અમે અમારૂં ખુન રેડીશું.' તો હું માનું છું કે એવો અજ્ઞાની હિંદુભાઇ કોઈ નહી નીકળે કે જે આ વિનતિની વિરૂદ્ધ વર્તન કરી શકે જો આપણે એખલાસ ચાહતા હોઇએ તો તે મોહોબતથી થશે; ડર દઇને કદી નથી થઈ શકવાનો.

૪. આ કાર્ય કરવામાં ઘણી વસ્તુઓનો સમાવેશ એક સામટો થઈ જાય છે. હિંદુ મુસલમાન વચ્ચેનો કલેશ ટળશે, અને સંપ વધશે. ગાયનું રક્ષણ થશે. દુધ, ઘી આપણને ચોખ્ખાં ને સોંઘાં મળશે અને આપણા બેલ દુનિયાને જોવા લાયક થશે. આપણી શુદ્ધ તપશ્ચર્યા હશે તો આપણે ગાયનો વધ ઈંગ્રેજ, મુસલમાન કે હિંદુ બધાને હાથે થતો અટકાવી શકીશું.

૫. જ્યારે આપણે આપણા હિંસારૂપી દોષનો સ્વીકાર કરીશું ત્યારે આપણી ગૌશાળાનો પ્રબંધ બદલાઇ જશે. આપણી ગૌશાળાઓમાં આપણે માત્ર દુર્બળ ગાયોને જ નહિ રાખીએ; પરંતુ તેમાં હૃષ્ટપુષ્ટ ગાય અને બળદને રાખીશું. ઢોરોની ઓલાદને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતા રહીશું; અને આપણી ગૌશાળાઓમાં

આપણે શુદ્ધ દુધ, ઘી, ઇત્યાદિ પણ પેદા કરી શકીશું. આ સવાલ કેવળ ધાર્મિકજ નથી. તેમાં હિંદુસ્થાનની આર્થિક ઉન્નતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અર્થશાસ્ત્રીઓએ સબળ દાખલાઓ આપી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે હિંદુસ્થાનમાં ઢોરો એવાં દુર્બળ છે કે ઝાઝાં ગાયબળદોને રાખવામાં જે ખરચ થાય છે તેનાથી દુધની આવક ઘણીએ ઓછી થાય છે.

૯. આપણે આપણી ગૌશાળાઓને અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનું અને આ મોટા પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું સ્થાન બનાવી શકીએ ગૌશાળામાં વધારે ખરચ આવે છે તે હાલ આપણે પૂરૂં પાડવાનું હોય છે. જે ગૌશાળાની હું કલ્પના કરી રહ્યો છું. તે ભવિષ્યમાં આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકશે. આવી ગૌશાળાઓ શહેરની અંદર નહિ હોવી જોઇએ. શહેરને પાદરે સેંકડો એકર જમીન લઈ ત્યાં તેવી ગૌશાળાઓ રાખી શકાય. તેમાં ગાયોને માટે અનાજ તથા હરેક પ્રકારનું ઘાસ વગેરે પેદા થઈ શકે. અને તેના મળમૂત્રાદિનું જે કિંમતી ખાતર થાય તેનો આપણે સુંદર ઉપયોગ કરી શકીએ.

पाठ ७४ मो. हिंद स्वमान.

બરાબરીયા જ ભાગીદાર થઈ શકે. ઉંદર બીલાડીને સહીયારૂ ન હોય. કીડી અને હાથી વચ્ચે ભાગીદારી ન હોય. આપણને ગમે તે શરીરબળીઓ ડરાવી શકે, આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં સુધી આપણે બીજાની સાથે કેવી રીતે સરખા થઈ શકીએ. કોઈ ઢેડ મળે તેને હું મારી સાથે બેસવાનું કહું, ખાવાનું કહું, છતાં પણ તે કંપે. તે પોતાના બળથી જ્યારે મારાથી ડરતો બંધ થાય ત્યારે જ તે મારા સરખો થયો ગણાય. તે વિના તે એક સરખો છે એમ કહેવું એ દાઝયા ઉપર ડામ દેવા બરાબર છે.

૨. અંગ્રેજ પ્રજાને નામે અંગ્રેજ અધિકારિઓએ હિંદુસ્થાનને શસ્ત્રરહિત કરી જે અઘોર પાપ કર્યું છે તે જો હજુ અધિકારીવર્ગ નહિ ચેતે તો તેનાં બધાં પુણ્યને ધોઇ નાંખશે. ન કરે નારાયણ ને હિંદુસ્થાનને કાંઇ પણ ભારે ઇજા પહોંચે, હિંદુસ્થાન બીજી પ્રજાને હસ્તક જાય તો હિંદી પ્રજાની હાય ઈંગ્રેજી પ્રજાને એવી સખ્ત લાગશે કે તે પ્રજા જગતની આગળ ઝંખવાણી પડશે અને તેને તેત્રીસ કોટિ પ્રજાને નામર્દ બનાવવા સારૂ ફીટકાર લાગશે. ઇંગ્રેજ માત્રને હિંદુસ્થાનમાં પેસતાંજ આપણી તરફ તિરસ્કારનું, પોતાની મોટાઇનું, આપણાથી અળગા રહેવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેઓના વાતાવરણમાં એ રહ્યું છે. ઉંચા અધિકારવાળા આ વાતાવરણમાંથી મુકત થવા અને નીચેનાને મુકત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ એકદમ સફળતા નથી મેળવી શકતા.

૩. પાછલા દોષો યાદ કરી અત્યારે થતો લાભ જતો કરવો એ વિચારવંતનું કામ નથી. ચાલુ સ્થિતિનો ખ્યાલ કરી કર્તવ્યની રેખા બાંધવી એ ડાહ્યા માણસનું કામ છે.

૪ આપણે જે ગામમાં રહેતા હોઇએ તે ગામના આપણા શત્રુ પર ધાડ આવે ને તેથી આખા ગામને નુકશાન થવાનો સંભવ હોય તો આપણે શત્રુતાને ભુલી જઇશું, અને આવી પડેલી ધાડ દૂર કરવા સારૂ શત્રુની વ્હારે ચડશું, ને ધાડપાડુને હાંકી કહાડશું.

૫ એક હજારની વસ્તીમાં આઠ માણસો આવી લુંટફાટ કરી ચાલ્યા જઇ શકે એ દેખાવ આખી દુનિયામાં હિંદુસ્થાનમાં જ બની શકે છે. આ બનાવને જરા તપાસીએ. આઠ માણસને હઠાવી ન શકે એવા શરીરે તદ્દન દુર્બળ ગામડીઆ નથી. તેઓ ધારે તો જરૂર હઠાવી શકે. ત્યારે કેમ ધારતા નથી? ધર્મ તો આડે નથી આવતો. તેઓ દયા લાવી બેસી રહે છે એવું તો નથી. બીજા

કોઈ આવીને તેનો બચાવ કરે તો તેનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. કારણ એ છે કે તેઓને મરણનો ભારે ભય છે. એવી લડાઈમાં પડી પોતાનું શરીર કોણ જોખમમાં નાખે? છોને લુંટે. સરકારનું કામ છે. એ ફોડી લેશે એમ વિચારી ઘરમાં ભરાઇ રહે છે. પડોશીનું ઘર બળે, તેની લાજ લુંટાય, માલ જાય, તેની આ તત્વજ્ઞાનીને પરવા નથી. જ્યાં સુધી આ તત્વજ્ઞાન (અન્ધકાર) નો નાશ નથી થયો ત્યાં લગી હિંદુસ્થાનમાં ખરી શાંતિ થવાની નથી. સરકારી કે બીજા સિપાહી આવે ત્યારે જ આપણે ગામ બચાવી શકીએ એ સ્વમાન જાળવનારને સારૂ અસહ્ય સ્થિતિ છે.

पाठ ७९ मो. भौतिक प्रगति एज नैतिक प्रगति छे ?

જીવનમાં એવી કેટલીક ક્ષણો આવે છે કે જ્યારે કોઈ વિષે આપણને બાહ્ય પ્રમાણની અપેક્ષા રહેતી નથી. અંતરાત્મા આપણને કહે છેઃ 'તું ખરા રસ્તે છે; જમણી કે ડાબી બાજુએ ન વળતો; પરંતુ તે સીધા અને સાંકડા માર્ગે તું ચાલ્યા કરજે; આવી સહાયતાથી આપણે ધીમે ધીમે પરંતુ ખાતરીથી અને એક સરખી રીતે આગળ વધી શકીએ છીએ.

૨. દરેક મનુષ્યને જીવવાનો હક છે અને તેથી પોતાનું પોષણ કરવાનાં સાધનો અને જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં પોતા માટે વસ્ત્ર અને ઘર મેળવવાનો પણ હક છે. 'આવતી કાલની ચિંતા ન કરો'; આ આદેશનું પ્રતિપાદન દુનિયાના લગભગ બધા ધર્મગ્રંથો કરે છે. સુવ્યવસ્થિત સમાજમાં પોતાની આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવી દુનિયામાં સૌથી સહેલી વસ્તુ હોવી જોઇએ. ખચીત, દેશની સુવ્યવસ્થાની કસોટી, તેના લક્ષાધિપતિઓની સંખ્યા ઉપરથી નથી કરવાની, પરંતુ તેના જનસમુદાયમાં કેટલે અંશે ભૂખમરાનો અભાવ છે. તેના ઉપરથી કરવાની છે. એક જ પ્રશ્ન તપાસવાનો છે, અને તે આ છે; ભૌતિક પ્રગતિ એજ નૈતિક પ્રગતિ છે એવો સર્વસામાન્ય નિયમ બાંધી શકાય કે કેમ ?

૩. આપણે હવે કેટલાંએક ઉદાહરણો તપાસીશું. જે અરસામાં રોમે બેહદ સંપત્તિ સંપાદન કરી હતી, તેજ અરસામાં તેનું નૈતિક પતન થયું હતું. તેજ પ્રમાણે મીસર દેશનું અને ઇતિહાસને જાણીતા બીજા ઘણા ખરા દેશોનું થયું હતું. જે વખતે રાજવંશી ભગવાન કૃષ્ણના વંશજો અને સંબંધીઓ સંપત્તિમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા, તે જ વખતે તેઓ પણ હેઠે પડયા હતા. રૉકફેલર અને કારનેગી જેવા ધનિકોને સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થવાથી, નૈતિક પ્રાપ્તિ પણ થઇ હતી એમ ખાસ કહી ન શકાય.

૪. દક્ષિણ આફ્રીકામાં આપણા હજારો દેશબંધુઓના ઘણા નિકટ સમાગમમાં આવવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું. ત્યાં મને લગભગ બિનઅપવાદ એવો અનુભવ થયો હતો કે જેની સંપત્તિ વિશેષ હતી, તેની નીતિ પણ તેના પ્રમાણમાં શિથિલ હતી. ઝાઝુ ન કહેતાં, સત્યાગ્રહના નૈતિક યુદ્ધમાં ગરીબોએ પોતાનો ફાળો આપ્યો હતો, પરંતુ ધનિકો તેમ નહોતા કરી શકયા. જેટલે અંશે ગરીબમાં ગરીબની, સ્વાભિમાનની વૃત્તિ, દુખાઈ હતી, તેટલેજ અંશે ધનિકોની નહોતી દુખાઈ. અહીં આપણા દેશમાં પણ સંપત્તિના હોવાથી ખરા વિકાસને હાની પહોંચી છે. હું એમ માનું છું કે ઘણાએ અર્વાચીન પાઠય પુસ્તકો કરતાં દુનિયાનાં ધર્મશાસ્ત્રો, અર્થશાસ્ત્રના નિયમો સમજાવવા માટે વધારે સંગીન અને નિઃસંદેહ લેખો છે.

पाठ ७६ मो· बुद्धिपुर्वक दरिद्रतानो स्वीकार·

જે પ્રશ્ન આપણે આજે વિચારીએ છીએ તે કંઇ નવો નથી. આજથી બે હજાર વર્ષ ઉપર આ જ પ્રશ્ન જીસસને પૂછવામાં આવ્યો હતો. સેંટ માર્કે * તે પ્રસંગનું આબેહુબ વર્ણન કર્યું છે. જીસસ

* Gospel of Saint Mark: Chapter 10.

શાંત ચિત્તે બેઠા છે, તેઓ ઉત્સાહમાં છે, અને અમરતાની વાતો કરે છે. પોતાની આસપાસની દુનિયાને તેઓ પીછાને છે. પોતાના સમયના તેઓ સૌથી મોટા અર્થશાસ્ત્રી છે. તેઓ દેશકાળનો ઉપયોગ યથાર્થ કરી શકયા છે, બલ્કે, તેઓ તેનાથી પણ, દેશકાળથી પણ, પર ગયા છે.

૨. તેમની તેજસ્વિતા પૂર્ણ રીતે ઝળકી રહી છે. તેવામાં એક જણ દોડતો આવે છે, પગે પડે છે, અને પૂછે છે: 'સદ્‌ગુરૂ, મને અમરતા શું કરવાથી મળી શકે?' જીસસે તેને કહ્યું:'તું મને સદ્‌ગુરૂ શા માટે કહે છે ? ઈશ્વર એક જ સદાત્મા છે; તે સિવાય તેવું બીજું કોઈ નથી. તું ધર્મના આ આદેશો જાણે છે ? વ્યભિચાર ન કર, હિંસા ન કર, ચોરી ન કર, ખોટી સાક્ષી ન પૂર, દગો ન કર, માતપિતાને માન આપ.' તેણે જવાબ આપતાં કહ્યું 'ગુરૂજી, આ બધાનું પાલન મેં મારા બાલ્યથીજ કર્યું છે.' જીસસને તેના તરફ જોતાં તેના ઉપર વ્હાલ આવ્યું, અને કહ્યું, 'એકની તારામાં ખામી છે. તારે ઘેર જા, તારૂં સવ સ્વ વેચી નાખ, અને ગરીબને આપી દે; અને તેમ કરેથી તને સ્વર્ગમાં સંપત્તિ મળશે. પછી પાછો આવ, મારા ધર્મકાર્યમાં જોડા, અને મને અનુસર. પરંતુ તે આ સાંભળતાં ખેદ પામ્યો અને નિરાશ થઈ ચાલ્યો ગયો; કારણ કે તેની પાસે ઘણી સંપત્તિ હતી.

૩. જીસસે ચોમેર નજર ફેરવી અને પોતાના શિષ્યોને કહ્યું: 'જેઓ પાસે લક્ષ્મી છે તેઓ ભાગ્યે જ દેવના દરબારમાં દાખલ થઇ શકશે.' આ શબ્દો સાંભળતાં, શિષ્યોને નવાઈ લાગી. જીસસે ફરીથી તેઓને કહ્યું, 'શિષ્યો ! જેઓને લક્ષ્મીમાં શ્રદ્ધા છે તેઓ માટે દેવના દરબારમાં દાખલ થવું અતિશય કઠણ છે. સોયના નાકામાંથી વખતે ઉંટ પસાર થઈ શકે, પરંતુ દેવના દરબારમાં તો ધનિકને પેસવું અતિશય કઠણ છે. આવી રીતે સર્વોત્તમ શબ્દોમાં

જીવનનું સનાતનસૂત્ર સમજાવવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આ શબ્દો ઉપર શિષ્યોને શ્રદ્ધા ન બેઠી. તેઓએ જીસસને કહ્યું: 'પરંતુ, વ્યવહારમાં તો તે સૂત્રનો ભંગ થતો જણાય છે.'

૪. 'અમે અમારૂં સર્વસ્વ વેચી નાખીએ, અને અમારી પાસે કંઇ ન રહે, તો પછી, અમારી પાસે ખાવાને પણ કંઇ નહિ રહે. અમારી પાસે પૈસો હોવો જોઇએ, નહિ તો અમે સાધારણ રીતે પણ નીતિમાન નહિ રહી શકીએ.' આવી રીતે તેઓએ પોતાની મુશ્કેલી રજુ કરી. તેઓ અતિશય આશ્ચર્ય ચકિત થયા, અને અંદર અંદર કહેવા લાગ્યા 'ત્યારે ઉદ્ધાર કોનો થઈ શકશે?' જીસસે તેઓ તરફ જોઇને કહ્યું; 'માણસ માટે તેમ કરવું અશકય હશે, પરંતુ ઇશ્વર માટે તેમ નથી. ઈશ્વર માટે તો બધું સંભવે છે.'

૫. ત્યાર પછી પિટરે તેમને કહ્યું: 'પણ અમે તો સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે, અને તમારી પાછળ આવ્યા છીએ.' જીસસે જવાબ આપ્યો: 'નિઃસંદેહ રીતે હું તમને કહું છું કે જે મારા માટે અને ધર્મ માટે, પોતાનાં ઘરબાર, ભાઈઓ, બહેનો, પિતા, માતા, સ્ત્રી, બાળક અને ભૂમિનો ત્યાગ કરે છે, તેને હેરાનગતિ ભોગવવા છતાં ઈહ લોકમાંજ ઘરબાર, ભાઈઓ, બહેનો, માતાઓ, બાળકો અને ભૂમિ, સોગણી રીતે મળી રહે છે, અને પરલોકમાં અમર જીવન મળે છે. પરંતુ આ માર્ગે જવામાં જેઓ સૌથી પહેલાં હશે, તેઓમાંથી ઘણાઓ છેલ્લાં રહી જશે, અને છેલ્લાં જનારાઓ-માંથી કેટલાંક પહેલાં થઈ જશે.'

૬. બીજા હિંદુ–ઈતર ગ્રંથોમાંથી આનાજ જેવા અવતરણો ઉતારવાનો શ્રમ મેં નથી ઉઠાવ્યો, અને જીસસે જણાવેલા નિયમને અનુમોદન દેનાર વચનો, અને ઉપર ટાંકેલા બાઈબલના

ઉતારાઓ જેના તરફ મેં તમારૂં ધ્યાન ખેંચ્યું છે તેના કરતાં વધારે સબળ વચનો આપણા સાધુસંતોના લખાણોમાંથી અહીં કહી સંભળાવવા નથી ઇચ્છતો. જે પ્રશ્ન આપણે અત્યારે વિચારીએ છીએ તેનો સબળમાં સબળ ઉત્તર, પ્રત્યક્ષ રીતે, જગતના સૌથી મોટા ઉપદેશકોનાં જીવનમાંથી મળે છે.

૭. જીસસ, મહમદ, બુદ્ધ, મહાવીર, નાનક, કબીર, ચૈતન્ય, શંકર, દયાનંદ, રામકૃષ્ણ, વિગેરે હજારો માણસો ઉપર અત્યંત કાબૂ ધરાવતા હતા, અને તેઓનાં ચારિત્ર ઘડવામાં નિમિત્તભૂત થયા હતા. તેઓનાં જીવનથી જગત વધારે સંપન્ન બન્યું છે. અને આ બધાઓએ બુદ્ધિપૂર્વક દરિદ્રતાનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

पाठ ७७ मो. अर्थशास्त्र- अमूल्य सत्य.

મને લાગે છે કે જેટલે અંશે આપણે હાલની ભોગની ઘેલછાને આપણી નેમ તરીકે માન્ય કરીએ છીએ, તેટલેજ અંશે પ્રગતિના માર્ગે આગળ વધવાને બદલે આપણે પાછા પડીએ છીએ, એટલેજ, મેં મારો વિચાર આટલા વિસ્તારથી રજુ કર્યો છે. હું એમ માનું છું કે આર્થિક પ્રગતિ, જેનો અર્થ મેં ઉપર સમજાવ્યો છે, તે ખરી પ્રગતિને પ્રતિકુળ છે. તેથી જ, પ્રાચીન આદર્શ, સંપત્તિ સંપાદન કરવાની પ્રવૃત્તિ ઉપર અંકુશ મુકવાનો હતો.

૨. આથી ભોગની લાલસાનો નાશ થઈ જાય છે એમ નથી. આપણામાંથી હજી પણ એવા નીકળશે, જેમ હમેશાં થતું આવ્યું છે, કે જેઓનાં જીવનની નેમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની હોય. છે. પરંતુ આપણે સદા એમ જ માન્યું છે કે તેવી નેમ રાખવી એ આદર્શને વિસારી મુકવા બરોબર છે. આ જાણતાં આનંદ થાય એવું છે કે આપણામાંથી મોટામાં મોટા ધનિકોને ઘણી વાર એમ થાય છે કે જો તેઓ પોતાની ઈચ્છાથી ગરીબાઈમાં રહ્યા હોત તો તેઓ વધારે ઉંચી દશા ભોગવતા હોત.

૩. શ્રી અને ભગવાનની સેવા સાથે સાથે ન થઇ શકે એ અર્થશાસ્ત્રનું એક અમૂલ્ય સત્ય છે. આપણે આપણી પસંદગી કરવાની છે. પશ્ચિમની પ્રજા અત્યારે વિરોચની સત્તા હેઠળ ચગદાય છે. તેઓની નૈતિક પ્રગતિ અટકી પડી છે. તેઓ પ્રગતિનો ખ્યાલ પૈસા ઉપરથી કરે છે. અમેરીકાની સંપત્તિ આદર્શ મનાય છે. બીજી પ્રજાઓની આંખ તેના ઉપર છે. મેં આપણા ઘણા દેશ બંધુઓને એમ કહેતા સાંભળ્યા છે કે તેઓ અમેરીકા જેટલી દોલત મેળવવાનો પ્રયત્ન અમેરીકાની યુક્તિઓ ગ્રહણ કર્યા વિના કરશે. મને લાગે છે કે કદી આવો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો તે જરૂર નિષ્ફળ નીવડશે. એક જ ઘડીએ આપણે ડાહ્યા, શાંત અને ઉન્મત્ત ન થઇ શકીએ. હું ઇચ્છું છું કે આપણા નેતાઓ આપણને નીતિની નજરે જગતમાં સર્વોપરિ પદ મેળવવા શીખાડે.

૪. એમ કહેવાય છે કે આપણી ભૂમિ એક વખત દેવોનું નિવાસસ્થાન હતું જે ભૂમિ મિલની ચીમનીના ધૂમાડાથી અને તેના ઘોંઘાટથી જોવી ન ગમે તેવી કદ્રુપી થઈ છે, અને જેના રસ્તા ઉપર ખીચોખીચ ભરેલા ઘણા ડબાઓ ખેંચી જતાં એન્જીનો વેગથી દોડી રહ્યાં છે, તે ભૂમિ દેવોનું નિવાસસ્થાન રહે એ કલ્પી શકાતું નથી. આવી રીતે મુસાફરી કરનારાઓને 'પોતે શાની શોધમાં છે' તેની ભાગ્યેજ ખબર હોય છે; તેઓ ઘણીવાર બેધ્યાન હોય છે; તેઓને ગાડરની પેઠે એક જ ડબામાં દબાવીને પૂરવામાં આવતા હોવા છતાં, અને સાવ અપરિચિત જનો-જેઓ બની શકે તો તેઓને બહાર કાઢી મૂકે, અને તેવીજ રીતે તેઓ પણ તેવા અપરિચિત જનોને કાઢી મૂકવા ઇચ્છતા હોય છે-એવા જનો સાથે હોવા છતાં, તેઓના મનમાં કંઈ જ લાગતું નથી. હું આ વસ્તુઓનો ઉલ્લેખ કરૂં છું, કારણકે ભૌતિક પ્રગતિના ચિહ્‌ન રૂપે તેને રજુ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેનાથી આપણા સુખમાં રતિભાર પણ વધારો થતો નથી.

પાઠ ૭૮ મો. ધનને બદલે નીતિની સત્તા.

વૉલેસ* નામના એક મોટા વિજ્ઞાનીએ પોતાનો મત વિચારપૂર્વક આ પ્રમાણે રજુ કર્યો છે: 'ભૂતકાળના અત્યારે મળતા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન લેખો ઉપરથી, આપણને એમ માનવાને ઘણાં કારણો મળે છે કે, સામાન્ય નૈતિક વિચાર અને કલ્પના પ્રમાણભૂત નીતિનું ધોરણ, અને તેના આધારે રચાયલો આચાર, અત્યારની પ્રચલિત સ્થિતિ કરતાં કોઈ રીતે પણ ઉતરતાં ન હતાં,' સંપત્તિ મેળવી જે સ્થિતિએ અંગ્રેજી પ્રજા પહોંચી છે તેનું નિરીક્ષણ તેણે ઘણાં પ્રકરણો લખી કર્યું છે.

૨. તે કહે છે કે ઝડપથી થતી સંપત્તિમાં વૃદ્ધિ, અને સૃષ્ટિ ઉપરની આપણી સત્તામાં થતો વધારો, આપણી અપરિપકવ સંસ્કૃતિ ઉપર અને આપણા ઉપરચોટિયા ખ્રીસ્તી ધર્મ ઉપર અનહદ ભારરૂપ થઇ પડયાં છે. તેનીજ સાથે પૂર્વે કદી ન અનુભવેલી એવી અનીતિ જીવનમાં પેઠી છે અને તે આપણને તાજુબ કરી નાખે છે. વળી તેણે એમ પણ સિદ્ધ કર્યું છે કે કારખાનાઓ સ્ત્રીપુરૂષ અને બાળકોના ભોગે ઉભાં કરવામાં આવે છે, અને જેમ જેમ દેશની દોલત વધતી જાય છે તેમ તેમ તેની નીતિ શિથિલ પડતી જાય છે.

૩ ગામની અસુઘડતા, પ્રાણઘાતક ધંધાઓ, માલમાં ભેળસેળ કરવાની યુક્તિ, લાંચ, અને જુગાર, આ બધાનો વિચાર કરી તેણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બતાવી આપ્યું છે. તેણે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે સંપત્તિ વધવાથી ન્યાયમાં અનીતિ પેઠી છે, દારૂને લાધે થતાં મરણોની અને આપઘાત કરનારની સંખ્યા વધી છે, અકાળે થતાં જન્મની સરેરાસમાં અને જન્મથી રહી જતી ખોડોમાં વધારો

* A. R. Wallace: 'Studies; Scientific and Social.'

થયો છે, તથા વ્યભિચારે ધંધાનું રૂપ લીધું છે. પોતાનું નિરીક્ષણ પૂરૂં કરતાં તેણે આ ધાર્મિક શબ્દો કહ્યા છે.

૪ 'છૂટા છેડાની અદાલતોના વહિવટ ઉપરથી દોલત અને નવરાશના પરિણામોનાં બીજાં રૂપો ધ્યાનમાં આવે છે. લંડનના ઉપલા વર્ગમાં લાંબો વખત સુધી ફરેલ એવા એક મારા મિત્રે મને ખાતરીપૂર્વક જણાવ્યું છે કે લંડન તેમ જ ધનિકોના ગ્રામ્ય-નિવાસમાં વારંવાર અનેક પ્રકારની ભોગલીલા થતી જોવામાં આવે છે, જેવી રોમના અધમમાં અધમ સામ્રાટના સમયમાં પણ ભાગ્યે જ થતી.

૫. મારી આ દૃઢ માન્યતા છે કે બ્રિટન પાસેથી આપણે વાસ્તવિક નીતિના વિષયમાં ભાગ્યે જ કંઇ મેળવવાનું છે; અને જો આપણે સાવચેત નહિ રહીએ તો ભોગપ્રધાનવાદના રોગને લઈને બ્રિટન જે દોષોનો ભોગ થઈ પડયું છે તેને આપણે આપણા દેશમાં દાખલ કરી દઈશું. જો આપણે આપણી 'સંસ્કૃતિને વળગી રહીશું, અને આપણો નૈતિક વ્યવહાર સરળ રાખીશું, એટલે કે ભવ્ય ભૂતકાળનાં ગીત ગાવાને બદલે, આપણે તે સમયના જેવું જ જીવન ગાળીશું તો જ લાભ મેળવી શકીશું.

૬ આપણે આદર્શોથી ડરવું નહિ જોઇએ; તેમ તે પ્રમાણે યથાશક્તિ વર્તન કરવામાં પાછા પડવું ન જોઈએ; જ્યારે આપણી પ્રજા સુવર્ણ કરતાં વિશેષ, સત્યની સત્તા, અને સંપત્તિના આડંબર કરતાં વિશેષ, નિર્ભયતા, અને સ્વાર્થ કરતાં વિશેષ ઔદાર્ય બતાવશે ત્યારે જ તે ખરી ધાર્મિક પ્રજા થશે. જો આપણા ઘરોમાં આપણા મહેલોમાં, આપણા મંદીરોમાં, આપણે ધનની સત્તાને બદલે નીતિની સત્તા સ્થાપીશું તો જબરી સેનાનો ભાર વ્હોર્યા વિના પણ આપણે ગમે તેવા શત્રુના સમૂહ સામે લડી શકીશું.

૭. જો આપણે પ્રથમ દેવદરબારની અને દેવની ઋજુતાની શોધ કરીશું તો પછી કદી ખોટું ન પડે એવું વચન છે કે આપણને બીજું બધું મળી રહેશે. આ જ ખરૂં અર્થશાસ્ત્ર છે. તમે અને હું તેવા શાસ્ત્રનું જતન કરી શકીએ, અને આપણાં જીવનમાં તેનો અમલ કરી શકીએ એવી મારી અંતરની આશા છે.

पाठ ७०. मो. नीतिना संगीन पाया उपरज सहकारिता.

સહકારિતાની પ્રવૃત્તિનો આધાર તેમજ સાધન નીતિમય હોવાં જોઇએ. તે વિના, જે માણસોને લાભ કરવા એ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવામાં આવે તેઓને જ તે ભારે હાની પહોંચાડે એવો ભય રહે છે. આપણા વડીલોએ એક એવું સુંદર બંધારણ રચ્યું છે કે જે અનેક યુગો થયાં ટકી રહ્યું છે. તેમાં એવી તજવીજ કરવામાં આવી છે કે અતિશયતાનું નિવારણ આપોઆપ થઈ જાય છે. અત્યારે જે છે તેમાં દોષો જણાય તો તે દોષોને અવશ્ય દુર કરો, અને જો આખું બંધારૂણ જ સડેલું જણાય, તો તેનો પણ તમે ભલે નાશ કરો, પરંતુ તેમ કરવા પહેલાં ખાતરી કરી જોશો કે તે તેવું જ છે.

૨. હું મારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી જ એક દૃષ્ટાંત આપીશ. સહકારિતાના નિયમને અનુસરતી એવી એક બેંક હતી. તે લગભગ નવ લાખ રૂપિયાની આપ લે કરતી હતી. ઉછીનું લેનારને ઠીક રીતે વ્યાજના ઓછા દરે ધીરધાર કરવામાં આવતું. પરંતુ તેઓ આ બેંકને સાવ આધીન થઇ પડયા હતા. તેઓને પોતાનો પાક અન્યના કહેવા પ્રમાણે તૈયાર કરવો પડતો, અને બેંકે ઠરાવેલા દરે વેચવો પડતો. જો આને સહકારિતા કહેવામાં આવે તો મને તે ઈષ્ટ નથી. તેને નીતિનો આધાર નથી, અને તેમાં ઉધાર લેનારનું બુરૂં સમાયલું છે. લાભ કરવાનો આડંબર કરનારના કરતાં જૂનો મહાજન વધારે ઇચ્છવા જોગ છે.

૩. દક્ષિણ આફ્રિકામાં બેંકો સાથે લેવડદેવડ કરનાર એવા સેંકડો માણસોના પરિચયમાં હું પચ્ચીસ વર્ષ સુધી આવ્યો છું. આ અનુભવના આધારે મેં એવો મત બાંધ્યો છે કે જે ડામીચી વધારે કરે છે તે બેંકોમાં પ્રતિષ્ઠા પણ વધારે ધરાવે છે. આ મત મેં વારંવાર જણાવ્યો છે અને મારામાં તો મક્કમ થઈ બેઠો છે. બેંકો તેના ચારિત્રની કે નીતિની તપાસ કરતી નથી. તેઓને તો એટલું જ જોઈએ છે કે હુંડીઓ વખતસર સ્વીકારવામાં આવે. જેમ સર્પ કોઇ વસ્તુ ઉપર વીંટાઇ જાય છે તેમ ધીરધારની આ રીતિએ આપણી સુંદર પૃથ્વીને ઘેરી લીધી છે, અને જો આપણે ધ્યાન નહિ આપીએ તો એવી વકી છે કે તે આપણો પ્રાણ પણ હરી લે.

૪. આ રીતિને લઇને ઘણાં ઘરો પાયમાલ થયેલાં મેં જોયાં છે, અને આવી ધીરધારની રીતિને સહકારિતાનું કે પછી બીજું કોઈ નામ આપવામાં આવે તો તેથી કંઇ વસ્તુસ્થિતિમાં ફેર પડતો નથી. આવા ઘાતક વ્યવહારથી યુરોપ અત્યારે જડમૂળથી ઉખડી જતું દેખાય છે, અને તે દેખાવ આપણે લાચારીથી જોઈ રહ્યા છીએ. જેની પાસે પૈસો વધારે તેનો યુદ્ધમાં તેમ અદાલતમાં જય અંતે થાય છે. આ વાત જેટલી અત્યારે ખરી પડે છે તેટલી પૂર્વે કદી પણ નહોતી પડતી.

૫. ધીરધારની ચાલુ માન્યતા ઉપર મેં સૌથી વધારે ધ્યાન આપ્યું છે તે એમ બતાવવા માટે કે જેટલે અંશે સહકારિતાની ચળવળ નીતિમય છે અને જેટલે અંશે તેના નેતા તરીકે માત્ર ધર્મભાવનાથી જ પ્રેરાયેલા પુરૂષો છે તેટલે જ અંશે તે હિંદને આશીર્વાદરૂપ નિવડી શકશે. એટલે આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જે માણસો નીતિના ધોરણે ચાલવા ઇચ્છે છે પરંતુ જેઓથી અત્યન્ત ગરીબાઇને લીધે અથવા મહાજનના ત્રાસને

લઇને તેમ કરવું બની શકતું નથી, તેઓ જ માટે સહકારિતા હોવી જોઇએ. થોડાં વ્યાજે નાણું મેળવી શકવાની સગવડ કરી આપવાથી નીતિભ્રષ્ટ કે અનીતિમાન્ પુરૂષને નીતિમાન્ નહિ કરી શકાય. પરંતુ પરોપકારી પુરૂષોનું ડહાપણ તો સન્માર્ગે જવા પ્રયત્ન કરનાર જનોને મદદ કરવામાં છે.

૬. સહકારિતાની યોજના કંઈ નવી નથી. પોતાના પાકનો નાશ વાંદરાઓ અને પક્ષીઓ ન કરે એટલા માટે તેઓને ઢોલ વગાડી દૂર રાખવાનું કામ રૈયત સાથે મળીને કરે છે. તેઓ સહકારિતાના નિયમે જ એક ખળાંનો ઉપયોગ કરે છે. મેં કેટલાક ખેડુતો એવા જોયા છે કે જેઓ પોતાનાં ઢોરનું રક્ષણ એક સાથે રહી કરવામાં એટલી હદ સુધી જાય છે કે ચરવા માટે પોતાની સરસમાં સરસ જમીન અલાયદી કાઢતાં અચકાતા નથી. તેઓ ઘણા લોભી મહાજનો સામે એક સંપથી થયેલા જણાયા છે. ગમે તેટલી સત્તાવાળો મહાજન હશે, છતાં જો તેની સત્તા આસુરી હશે, તો, નીતિના તત્વ ઉપર રચાયલી સહકારિતા પાસે તેને અવશ્ય નમવું પડશે.

पाठ ८० मो. आगगाडीना त्रास.

જે હાડમારી રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો ભોગવી રહ્યા છે, તેમાંથી તેઓનો છૂટકારો કરવા જેવી અસરકારક સેવા બજાવવાનો સુંદર અવસર, દરેક કાર્યકર્તાને–જે પોતાનો આખો કે થોડો વખત તેવા કાર્યમાં રોકવા ધારે છે, તેને–ભાગ્યે જ મળી શકે. આ બાબત ગરીબ અને મધ્યમવર્ગના આપણા લાખો દેશબાંધવોને લગતી છે.

૨. આપણી અંત્યજ વર્ગો તરફની ક્રૂર વર્તણુંકથી તેઓ શારીરિક સ્વચ્છતાના નિયમો અને સ્વમાનના વિચારમાત્ર માટે બેદરકાર

થઇ ગયા છે; તેવી જ રીતે દરેક પ્રકારની અગવડ અને અપમાન લાચારીથી સહન કરવાની ટેવથી, પ્રજાની દેખીતી રીતે અધોગતિ થઈ રહી છે. એકાદ ગંદા ડબામાં જગ્યા મેળવવા માટે જેઓને હડકાયલા કુતરાની પેઠે હમેશાં ધક્કા મુક્કો કરવી પડે, ઉભા રહેવાની જગ્યા મેળવવા માટે પણ જેઓને બ્હાર ઉભી, બારીમાંથી ગાળાગાળી અને ટંટો કરવો પડે, મુસાફરી દરમ્યાન કચરામાં જેઓને લોટવું પડે, કૂતરાની પેઠે જેઓને નાસતો લેવો પડે અને તેની જ પેઠે જેઓને ખાવો પડે, પોતા કરતાં શરીરે વધારે જોરાવર પાસે જેઓને સદા નમવું પડે, અને બકરાની પેઠે સિંચાઇ જેઓને ઘણીએ રાત બેઠાં બેઠાં જેટલી ઉંઘ મળે તેટલાંથી જ ચલાવી લેવું પડે, તેઓની પૂરી અધોગતિ થયા સિવાય બીજું શું સંભવી શકે ?

૩. હાવરા–લાહોર લાઈનમાં આપણા કાબુલી દોસ્તો ત્રીજા વર્ગના મુસાફરોનું થોડું ઘણું બાકી રહેલું દુઃખ પૂરૂં કરે છે. દરેક કાબુલી, સપાટ ભૂમિ ઉપરથી આવનાર ગમે તેટલા મુસાફરો કરતાં પોતાને વધારે જોરાવર માને છે. આવા ત્રાસની અસર પ્રજાનાં ચારિત્ર ઉપર અધમ પ્રકારની થયા વિના ન જ રહે. આપણે ગણ્યાગાંઠ્યા કેળવાયલાઓએ મુસાફરવર્ગને આ ત્રાસમાંથી છોડાવવા જોઇએ, અથવા તેઓની વતી બોલવાનો કે તેઓને દોરવાનો આપણો દાવો હમેશ માટે છોડી દેવો જોઇએ.

૪. હું માનું છું કે આગગાડીમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓ ઉપર જે દુઃખો પડે છે તે ખરેખર અસહ્ય છે. હિંદની પ્રજાને મૂંગે મોઢે દુઃખો સહન કરવાની તાલીમ મળી છે, એટલે લાખો આ દુઃખ સહન કરે છે. આમ દુઃખ સહન કરવામાં બહુ ગુણ છે પણ તેની સીમા હોવી જોઇએ. કેવળ નબળાઇથી સહન કરેલું દુઃખ નામરદાઇ છે. આગગાડીની હાડમારી સહન થઇ રહી છે એ નામરદાઇનો આભાસ આપે છે. આ દુઃખો બે પ્રકારનાં છે. એક તો રેલ્વેખાતાંની ખામીને લીધે, ને બીજો ઉતારૂઓની બેદરકારીને લીધે. આ હાડમારીના ઇલાજ

પણ બે પ્રકારના છે. જેનું કારણ રેલ્વેખાતું છે ત્યાં સર્વેએ જેને કડવો અનુભવ થાય તેણે તે ખાતાને લખવું. ગુજરાતી ભાષા માં પણ લખી શકાય. વર્તમાનપત્રોમાં પોકાર કરવા. બીજો ઈલાજ એ છે કે જ્ઞાનવાન ઉતારૂઓએ અજ્ઞાત ઉતારૂઓને રીત-ભાતનું જ્ઞાન આપવું. તેની ગંદાઈ, બેદરકારી વગેરે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું.

૫. સમાજ સેવા માટે આ પૂરતું કામ છે. આવા પ્રકારના કાર્ય માટે સ્વયંસેવકો ગાડીમાં બેસે, લોકોની કર્તવ્યવૃત્તિ કેળવે, ગરદી ઘટાડવા, ગાર્ડ અને બીજા અમલદારોને બોલાવે, મુસાફરો ગાડીમાં ચઢઉતર, ધક્કા મૂકકી વિના, કરે તેની સંભાળ રાખે. ઘણા વખત લગણ આપણે દુઃખ વેઠયું છે એટલે ઉતાવળની જરૂર નથી, એમ કહેવું એ ઉત્તર ન કહેવાય. ખોટાને ભોગવટાનો હક્ક ન મળી શકે.

पाठ ८१ मो. आगगाडीना त्रासना इलाज भाग १ लो.

હું અધિકારી વર્ગને સૂચવીશ કે

જો તમે સ્ટેશન માસ્તર હો તો તમારાથી મુસાફરોનાં ઘણાં દુઃખનું નિવારણ થઈ શકે. તમે પોતે ગરીબ ઉતારૂઓની સાથે વિવેક વાપરી, તમારી નીચેનાઓને તેમ કરવાનો દાખલો બેસાડી શકશો.

૨. તમે ટીકીટ આપવાનો હોદ્દો ભોગવતા હો તો પહેલા અને બીજા વર્ગના ઉતારૂઓને જેટલો વખત આપો છો અને તેઓના ઉપર જેટલું ધ્યાન રાખો છો, તેટલો વખત અને તેટલું ધ્યાન ગરીબોને પણ મળવું જોઈએ એ તમે સ્હેજ વિચારે સમજી શકશો. ગરીબોની ઉપર રેલ્વેની હસ્તીનો આધાર છે. અને તેની પાસેથી મળેલા પૈસા ઉપર તમારા પગારનો મોટો આધાર છે.

૩. કેટલાક ટીકીટ આપનારા, ગરીબોને ગાળ દે છે, તુંકારી નાંખે છે, અને તેમ કર્યા પછી પણ જેટલી મોડી બને તેટલી

મોડી ટીકીટ આપે છે. આમાં કશી મોટાઇ નથી. માગનારને વેળાસર ટીકીટ આપવામાં તેનો ઘણો વખત બચે છે, અને તમને કાંઈ હાની થતી નથી.

૪. તમે જો સિપાઈ હો તો તમારે લાંચ રૂશવતથી બચવું ઘટે છે. ગરીબોને ધક્કા નહિ મારવાનો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે, અને તેઓની ઉપર રહેમ નજર રાખવી ઘટે છે. એટલું સમજવું જોઇએ કે જનસમૂહના તમે નોકર છો, તેના સરદાર નથી. તેઓને અડચણમાંથી બચાવવા એ તમારો ધર્મ છે. તમે પોતેજ અડચણ રૂપ બનો એ તો અન્યાય જ ગણાય.

૫. હું શિક્ષિત ઉતારૂઓને સૂચવીશ કે તમે ભણેલા છો અને તમને દેશની દાઝ છે. તમારી દેશ દાઝનો પ્રયોગ તમારા પ્રસંગમાં આવતા અશિક્ષિત અથવા ગરીબ ઉતારૂઓનું ભલું કરવામાં કરો તો તે અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલી દેશસેવા ગણાશે. દાખલા તરીકે કોઇ ઉતારૂ ઉપર જુલમ થતો હોય તો તમે તેને અનેક પ્રકારે મદદ કરી શકો છો. તમે ત્રીજા વર્ગમાં ન જતા હો તોપણ અનુભવને અર્થે કોઇ પણ વાર જશો તો ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને ઘણો લાભ થવા સંભવ છે.

૬. તમે તમારો દરજ્જો બતાવ્યા વિના ટીકીટ વિગેરે લેવા તેના પ્રસંગમાં આવશો તો તેમ કરતાં જે હાડમારી પડે તેનો ઈલાજ સ્હેજે શોધી શકશો, અને તમને મળેલી સગવડ થોડા વખતમાં જનસમાજને મળશે.

૭. ઘણી વખતે તો શિક્ષિતવર્ગ પોતે જ ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂ ઉપર જુલમનું કારણ બને છે. તેઓ ખસુસ ઉતાવળમાં પોતાને સારૂ ટીકીટ માગે છે, ગાડીમાં ખસુસ સગવડ લે છે, જોઇએ તે કરતાં વિષેશ જગ્યા લે છે, અને તેથી ગરીબડાઓને મુસીબત

પડે છે. આમ જુલમનું સાધન થવામાંથી તો શિક્ષિતવર્ગે જરૂર મુકિત મેળવવી જોઈએ. જે કાંઇ એબ સ્ટેશનો વિષે અથવા ગાડી વિષે તમે જુઓ તે વિષે રેલ્વે અધિકારી વર્ગને લખવું એ તમારી ફરજ છે.

पाठ ८२ मो. आगगाडीना त्रासना इलाज. भाग २जो.

હું સમસ્ત ઉતારૂ વર્ગને સૂચવીશ કે તમે ગમે તેવા પ્રકારના ઉતારૂ હો, શિક્ષિત કે અશિક્ષિત, ગરીબ કે તવંગર, પણ નીચેની સૂચના યાદ રાખશો.

૧. સ્ટેશનમાં જતાં કે આગગાડીમાં બેસતી વેળા તમે બળ કરીને પહેલાં પેસી જાઓ એમ કરવાને બદલે તમે સૌથી છેલ્લા હશો તોપણ કાંઇ હરકત નથી એમ સમજીને વરતશો તો તમને કશી ઇજા નહિં પહોંચે, અને બીજાઓને તમારી મર્યાદાનો લાભ મળશે.

૨. ગાડીમાં બેઠા પછી તમે સમજશો કે તેમાં લખેલી સંખ્યા સુધી બીજાઓને બેસવાનો હક તમારા જેટલોજ છે. એટલે જો તમે બીજાને આવતા અટકાવો તો તમે જુઠું બોલીને નીતિના કાયદાનો ભંગ કરશો; તેમ જ રેલ્વેના કાયદાનો ભંગ કરશો.

૩. તમે ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂને અધિકાર છે તેટલો જ સામાન સાથે રાખશો તો બીજાઓ સુખેથી બેસી શકશે. એથી વધારે સામાન લઇ જવાની તમારી શકિત હોય તો તમને ઘટે છે કે વધારાના સામાનને તમારે માલના ખટારામાં મુકાવવો અને વધારાનું ભાડું આપવું.

૪. તમારો સામાન એવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ કે તે બાંકડાની નીચે અથવા તો સામાન રાખવાની પેઢલીઓ ઉપર સહેલાઈથી સમાઇ શકે.

૫. તમે પૈસે ટકે સુખી હો ને પરોપકારી મતલબ ન હોય ત્યાં સુધી તમારે ઉપલા વર્ગની ટીકીટ લઈને તમારૂં સુખ મેળવવું જોઇએ. કેવળ કંજુસપણાથી તમે ત્રીજા વર્ગની ટીકીટ લો તેમાં તો ગરીબ ઉતારૂઓ ઉપર બોજારૂપ જ થાઓ; પણ કદાચ તમારી ઈચ્છા ઉપલા વર્ગમાં જવાની ન હોય તોપણ તમારી પૈસા સંબંધી સ્થિતિનો તમારે એવો ઉપયોગ તો ન જ કરવો જોઇએ કે જેથી તમારો સામાન અને તમે તમારી સાથે બેઠેલા તમારા ભાઇઓને ત્રાસદાયક થાઓ.

૬. તમારે યાદ રાખવું જોઈએ કે લાંબી મુસાફરીએ જતાં બધા ઉતારૂઓને સુવાની કાંઇક સગવડ મળવાનો અધિકાર છે; એટલે તમારે ભાગે પડતી નિંદ્રા જ લઇ શકાય.

૭. ગાડીમાં બેઠા પછી તમારે વિચારવું જોઇએ કે તમે બીડી પીનારા હો તો બીજાને અગવડ ન પડે તેમ તેઓની રજા લઈને જ તમે પી શકો છો.

૮. તમારે થુંકવું હોય ત્યારે તમે જો ગાંડીની અંદર જ પગ મેલવાની જગ્યા ઉપર થુંકશો તો એથી ઘણી ગંદકી થશે, તેથી દરદો થવાનો પણ સંભવ છે, અને કેટલાક ચોખ્ખાઈના નિયમો જાળવનાર ઉતારૂઓને એ કુટેવ અસહ્ય વેદના આપનારી થઈ પડશે.

૯. રેલ્વેનાં પાયખાનાં સંભાળથી વાપરશો તો બધાની સુખાકારીમાં વધારો થશે, જેમ તેમ વાપરીને ચાલ્યા જવામાં તમારી પાછળ જનારા ઉતારૂઓનો તમે જરા પણ વિચાર નથી કરતા.

૧૦. મુસાફરી કરતી વખતે તમે બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર છો અને બીજા તેથી અલગ વર્ણના છે, અથવા તમે હિંદુ છો અને બીજા મુસલમાન છે, અથવા તમે મુંબઈ ઇલાકાના હો અને

બીજા મદ્રાસના છે, એવો ભેદભાવ લાવી દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે તમે બધાં હિંદુસ્થાનનાં સંતાન છો અને અત્યારે પ્રસંગને લઇને એક છાપરી નીચે ભેળા થયા છો એમ જાણો અને ભ્રાતૃભાવ રાખો તો તેજ ઘડીએ સુખી થાઓ અને હિંદુસ્થાનને શોભાવો.

पाठ ८३ मो. वर्तमानपत्रोनो उद्देश.

મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે વર્તમાનપત્રનો ધંધો આજીવિકાને અર્થે કરવો અનિષ્ટ છે. કેટલાંક કાર્યો એવાં જોખમ ભરેલાં અને સાર્વજનિક હોય છે કે તે કાર્યમાંથી આજીવિકા મેળવવાનું રાખવાથી મૂળ ઉદ્દેશને હાની પહોંચે છે. જ્યારે વર્તમાનપત્રને તેથી પણ વિશેષ કમાણીનું સાધન કરવામાં આવે ત્યારે તો ઘણો અનર્થ થવાનો સંભવ રહે છે. આવો અનર્થ ઘણો ચાલી રહ્યો છે એ મારે વર્તમાનપત્રોનો જેને અનુભવ છે તેની આગળ સિદ્ધ કરવાનું નથી રહેતું.

૨. વર્તમાનપત્રનું કાર્ય લોકશિક્ષણ છે. વર્તમાનપત્રમાંથી લોકોને આધુનિક ઇતિહાસ મળી રહે છે. આ કામ ઓછી જવાબદારીનું નથી. એમ છતાં આપણે અનુભવીએ છીએ કે વર્તમાનપત્ર ઉપર વાંચકવર્ગ વિશ્વાસ નથી મૂકી શકતો. ઘણી વેળા તો વર્તમાનપત્રોમાં આપેલી હકીકતથી ઉલટીજ બીના બનેલી જોવામાં આવે છે. જો વર્તમાનપત્રો પોતાનું કાર્ય લોકશિક્ષણનું છે એવું સમજે તો હકિકતો દાખલ કરતા પહેલાં અચકાયા વિના ન રહે વર્તમાનપત્રોની સ્થિતિ ઘણી વેળા કફોડી હોય છે એમાં શક નથી. ટુંકી મુદતમાં તેઓને સારાસારનો નિર્ણય કરવો પડે છે, ને સાચી હકિકતનું અનુમાન જ કરવું પડે છે. એમ છતાં હું માનું છું કે સાચી હકિકતનો નિશ્ચય ન થઇ શકયો હોય તો મુદ્દલ તે હકિકત ન જ આપવી એ વધારે સારૂં છે.

૩. વક્તાઓનાં ભાષણો પત્રમાં આપતાં હિંદુસ્થાનનાં વર્તમાનપત્રોમાં ઘણા દોષો જોવામાં આવે છે. વકતાઓનાં ભાષણો ઉતારવાની શક્તિ ધરાવનારા ઓછા છે તેથી હમેશાં વકતાઓનાં ભાષણોનો કેવળ ખિચડો જોવામાં આવે છે. સારામાં સારો નિયમ તો એ જ છે કે દરેક વકતાનાં ભાષણનું ‘ પ્રુફ ’ તેને સુધારવાને મોકલી દેવું જોઈએ ને જો તે પોતાનાં ભાષણનું ‘ પ્રુફ ’ ન સુધારે તોજ વર્તમાનપત્રે પોતાનો લીધેલો સાર આપવો.

૪. ઘણી વેળા એવું જોવામાં આવે છે કે વર્તમાનપત્રો માત્ર જગ્યા ભરવાને જ સારૂ જે તે વસ્તુ આપે છે. આ ટેવ સર્વવ્યાપક જોવામાં આવે છે. પશ્ચિમમાં પણ આમ જ છે. તેનું કારણ એ જ છે કે વર્તમાનપત્રો ઘણે ભાગે કમાણી ઉપર નજર રાખે છે. વર્તમાનપત્રોએ ભારે સેવા બજાવી છે એમાં શક નથી. એથી દોષો ઢંકાઈ જાય છે. પણ જેમ સેવા બજાવી છે તેમ જ હાની ઓછી નથી કરી એમ મારો મત છે.

૫. પશ્ચિમમાં કેટલાંક પત્રો એટલાં અનીતિથી ભરેલાં હોય છે કે તેને અડકવું એ પણ દોષ છે. ઘણાં વર્તમાનપત્રો પક્ષાપક્ષથી ભરેલાં હોવાથી લોકોમાં દ્વેશ ફેલાવે છે અથવા વધારે છે. ઘણી વેળા કુટુંબો વચ્ચે, જાતિઓ વચ્ચે કલહ પણ પેદા કરાવે છે. એટલે લોકસેવા બજાવી છે તેથી વર્તમાનપત્રો ટીકાપાત્ર મટતાં નથી. એકંદરે તેમની હૈયાતીથી હાની લાભ સરખાં હોવાનો સંભવ છે.

पाठ ८४ मो· पत्रका नी फरज·

વર્તમાનપત્રોમાં એવી પ્રથા પડી ગયેલી જોવામાં આવે છે કે તેઓએ મુખ્ય કમાણી લવાજમમાંથી નહિ પણ જાહેર ખબરોમાંથી કરવી. આનું પરિણામ તો કષ્ટદાયી જ આવેલું છે. જે

છાપામાં મદીરાનો નિષેધ કર્યો હોય છે તે છાપામાં મદીરાના વખાણુની જાહેરખબરો હોય છે. એક જ વર્તમાનપત્રમાં આપણે તમાકુના દોષનું વાંચશું ને તમાકુ સારામાં સારી ક્યાં વેચાય છે એ વાંચશું. જે છાપામાં નાટકની લાંબી જાહેરખબર હશે તેમાં જ નાટકની ટીકા જોવામાં આવશે.

૨. ઔષધીની જાહેર ખબરની કમાણી વધારેમાં વધારે હોય છે, છતાં ઔષધીની જાહેરખબરથી પ્રજાને જે નુકસાન થયું છે ને થતું જાય છે એનો પાર નથી. ઔષધીની જાહેરખબરોને લીધે વર્તમાનપત્રની સેવા લગભગ ધોવાઇ જાય છે. ઔષધીની જાહેર ખબરથી થયેલાં નુકસાનો મેં પ્રત્યક્ષ જોયાં છે. ઘણા માણસો માત્ર જાહેરખબરથી ભોળવાઇ નુકસાનકારક ઔષધીઓ લે છે. ઘણી વેળા ઔષધીઓ અનીતિની પોષક હોય છે. આવી જાહેર ખબરો ધાર્મિક વર્તમાનપત્રોમાં પણ જોવામાં આવે છે.

૩. આ પ્રથા કેવળ પશ્ચિમમાંથી આવેલી છે. ગમે તેવા પ્રયત્ને પણ જાહેરખબરોનો રીવાજ નાબુદ થવો જોઇએ અથવા તેમાં ઘણો સુધારો થવો જોઇએ. દરેક વર્તમાનપત્રની ફરજ છે કે તેઓએ જાહેરખબર ઉપર અંકુશ રાખવો.

૪. છેલ્લો પ્રશ્ન વિચારવાનો એ છે કે જ્યાં ‘ સીડીશ્યસ રાઈટીંગ એકટ ’ ને ‘ ડીફેન્સ ઓફ ઈન્ડીયા એકટ ’ જેવા કાયદા ચાલતા હોય ત્યાં વર્તમાનપત્રોએ શું કરવું યોગ્ય છે ? આપણાં વર્તમાનપત્રોમાં ઘણી વેળા દ્વિઅર્થ જોવામાં આવે છે. કેટલાક છાપાઓમાં તો એવી પદ્ધતિને શાસ્ત્રનું રૂપ આપેલું જોવામાં આવે છે. મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે આથી દેશને હાનિ પહોંચે છે. લોકોમાં નામર્દાઈ આવે છે ને દ્વિઅર્થી વચન બોલવાની ટેવ પડે છે. આથી ભાષાનું સ્વરૂપ બદલાય છે, ને ભાષા, વિચારો દર્શાવવાનું સાધન મટીને વિચારો છુપાવવાનું સાધન બને છે. પ્રજા આમ ઘડાય નહિ એમ હું ખાસ માનું છું.

૫. આપણા મનમાં હોય તે જ બોલવાની ટેવ પ્રજામાં ને વ્યક્તિઓમાં પડવી જોઈએ. આ કેળવણી વર્તમાનપત્ર દ્વારા સારી મળી શકે છે. એટલે જેને ઉપરના કાયદામાંથી બચીને કાર્ય કરવું હોય તેણે વર્તમાનપત્ર બહાર નજ પાડવું એ શ્રેયસ્કર જણાય છે. અથવા તો એ કાયદાનો વિચાર કર્યા વિના મનમાં જે વિચારો આવે તે નિડર થઈ વિનયપૂર્વક મૂકવા, અને પરિણામ આવે તે સહન કરવું. જસ્ટીસ સ્ટીવને એક વિચાર બતાવ્યો છે કે જે માણસે કદી દ્રોહ કલ્પ્યો નથી તેની ભાષામાં દ્રોહ હરગીજ આવનાર નથી, અને જો દ્રોહ મનમાં હોય તો તે બેધડક થઇ પ્રગટ કરવો. જો તેમ કરવાની હિંમત ન હોય તો છાપું બંધ કરવું. આમાં સહુનું કલ્યાણ છે.

पाठ ८९ मो. मजुरोनी वतंत्रता.

જો મજુરોની પાસે કાંઈ પૈસો નથી તો તેમની પાસે કામ કરી શકે એવા હાથ અને પગ છે, અને દુનિયામાં એવો એકે ભાગ નથી કે જ્યાં મજુર વિના ચાલી શકતું હોય તેથી મજુર જો બરાબર સમજે તો જાણી શકે કે ખરી સત્તા તેની છે. મજુર વિના પૈસો રાંક છે. પણ એવી સત્તા ભોગવનાર મજુર નમાલો ન થઇ જાય માટે તે સત્યવાદી હોવો જોઈએ. તેને જૂઠું બોલવાનું કાંઇ કારણ તો રહેતુંજ નથી. સત્ય બોલવાવાળો હમેશાં એકવચની રહેશે.

૨. તેનામાં હિંમત હોવી જોઈએ. 'મારી નોકરી ગઇ' 'હવે મારૂં શું થશે?' એવી ફોકટ ધાસ્તી રાખી આપણામાંના ઘણા સદા ગુલામગીરી કરીએ છીએ. આપણામાં ન્યાયબુદ્ધિ હોવી જોઈએ. જો આપણે લાયકાત ઉપરાંત માગીએ તો તે આપણને ન મળે. આપણે માલિકની ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો ગુસ્સો ન કરવો ઘટે, અને તેની ઉપર વેરભાવ પણ ન રાખવો જોઇએ. ઇનસાન માત્ર ભૂલને પાત્ર છે એમ સમજવું જોઈએ.

૩. આપણામાં કહેવત છે કે નવરો બેઠો નખ્ખોદ વાળે, એટલે માણસો નવરાં બેસી રહે એ સારૂં ગણાય જ નહિ. જેણે હમેશાં આખો દહાડો કામ કરેલું છે તે માણસ એકદમ કામ વિનાનો થઈ જાય તો તેને એ બહુ ભારે પડી જાય છે. દિવસ કેમ ગુજારવા તેનો વિચાર કરવા પહેલાં કામ વગરના થઇ પડેલાઓએ શું ન કરવું એ કહી જવું જરૂરનું છે.

૧. જુગાર રમવામાં વખત ન ગુમાવવો
૨. દિવસે ઉંઘવામાં વખત નહિ ગાળવો.
૩. આખો દહાડો વાતો જ કર્યા કરવામાં વખત નહિ ગાળવો.
૪. ઘણા માણસોને ન્હાની દુકાનોમાં જઇ ત્યાં નકામાં ટાહેલાં કરવાની અને વગર જરૂરનું ખાવા પીવાની આદત પડી જાય છે. આવાં ન્હાખાનાં વગેરેનો તદન ત્યાગ કરવો

૪. હવે તેઓએ શું કરવું તે વિચારીએ; પોતાના ઘરબાર અને આંગણાં સાફ કરવાં અને ઘરો સમારવાં. ભણેલાઓએ વાંચનાલયો કે પુસ્તકાલયોમાં જઈ પુસ્તકો વાંચવામાં અને પોતાનું ભણતર વધારવામાં વખત ગાળવો. જેઓને ઝીણા ધંધાઓ માલુમ છે, જેવા કે દરજીના, સુતાર કામના, કોતર કામના, તેવા માણસોએ પોતે કામ શોધી કાઢવું. પોતાની આજીવિકા મળે એ ધંધા સિવાય દરેક માણસે એક બીજા ધંધાનું ઓછું વત્તુ. જ્ઞાન મેળવી લેવું એટલે પોતે કાંઈક સ્હેલો નવો ધંધો શીખવામાં પણ પોતાનો કાળ ગાળવો.

૫. જે ધંધાની માણસના જીવનને સારૂ જરૂર છે તે ધંધામાં નીચ ઉચ્ચપણાનો તફાવત હોય જ નહિ. તેમ જ આપણે જાણતા હોઈએ તે સિવાય બીજો ધંધો કરવામાં શરમ પણ ન હોય. કપડાં વણવાં અને પથ્થર ફોડવા, અથવા લાકડાં વ્હેરવાં કે ફાડવાં,

કે ખેતરમાં મજુરી કરવી, એ બધા જરૂરના અને માન આપવા-લાયક ધંધા છે. એટલે મજુરોએ નવરા બેસી વખત ગુમાવવાને બદલે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કાંઇક સારા કામની અંદર રોકાઈ પોતાનો વખત ગુજારવો.

पाठ ८९ मो. देणानुं दुःख अने भारे व्याज.

કંગાળીયતનાં ઘણાં કારણો છે. તેમાંનાં કેટલાંક આપણે વિચારી શું. મજુરોને પૈસાની તંગી આવે ત્યારે દર રૂપિયે એક આનાથી ચાર આના સુધીનું વ્યાજ દર માસે આપે છે. આ કમકમાટી ઉપજાવે એવી વાત છે. આવું વ્યાજ જે માણસ એક વખત પણ આપે તેને છૂટવું મહા મુશ્કેલ છે. જરા વિચારીએ. સોલ રૂપિયા ઉપર દર રૂપિયે એક આના લેખે સોલ આના વ્યાજ થયું. આટલું વ્યાજ આપનાર મુદ્દલ જેટલું વ્યાજ એક વરસને ચાર મહિનાની અંદર ભરી દે છે. આ સો રૂપીએ બાર મહિને સેંકડે પોણોસો ટકા વ્યાજ થયું. સેંકડે બાર ટકા વ્યાજ આપવું પડે તે પણ આકરૂં ગણાય તો પોણોસો ટકા આપનારો માણસ કેમ ઉભો થઈ શકે?

૨. રૂપિયા ઉપર ચાર આના દરમાસે આપનારનું તો પૂછવું જ શું? એ માણસને મહીનાના સોળ રૂપિયા ઉપર ચાર રૂપિયા ભરવા પડે અને ચાર મહીનામાં તો મુદ્દલ જેટલા આપવા પડે. આ વ્યાજ ત્રણસે ટકા લેખે થયું. આવા વ્યાજ ભરનારા માણસો હમેશાં કરજમાં જ રહે છે અને તેમાંથી નીકળી શક્તા નથી. વ્યાજનો માર મહમદ પેગંબરે ભારે જોયેલો તેથી જ આપણે કુરાન-એ-શરીફની અંદર વ્યાજને વિષેની સખ્ત આયતો વાંચીએ છીએ. તેવાં જ કારણોથી હિંદુ શાસ્ત્રોમાં દામદુપટનો ન્યાય દાખલ થયો છે. જો હિંદુ અને મુસલમાન બધા આવા સખ્ત વ્યાજ નહિ ભરવાના

કસમ લેશે તો તેઓની ઉપરથી ભારે બોજો ઉતરશે. બાર ટકાથી વધારે વ્યાજ કોઇએ પણ નહિ આપવું જોઈએ.

૩. કોઈ એમ કહેશે કે આ વાત તો ઠીક છે પણ વ્યાજે લેવાયેલા છે તે કેમ ભરીએ? એ તો હવે જીંદગીભર ચોટેલી વસ્તુ છે. આવી સ્થિતિનો સારામાં સારો રસ્તો તો એ જ છે કે મજુર લોકોની અંદર એવાં મંડળો ઉભાં કરવાં કે જેથી એક બીજાને પૈસાની પણ મદદ મળી શકે. કેટલાકની સ્થિતિ એવી જોવામાં આવી છે કે તેઓ પોતાના વ્યાજના બોજા તળે કચરાઇ રહેલા ભાઈને મુક્ત કરી શકે છે. બહારના માણસો આમાં ઓછા જ વચમાં પડશે. જેને આપણા ઉપર પુરો ઇતબાર છે તે જ મદદ કરી શકે. ગમે તેવું સાહસ કરીને પણ આ મહા દુઃખમાંથી મજુરોએ છુટવાની જરૂર છે. આવાં વ્યાજ આપવાં એ કંગાળીયતનું ભારે કારણ છે. બીજાં બધાં કદાચ તેનાથી ઉતરતાં હશે.

૪. હકીકતમાં મજુર એટલો બધો સ્વતંત્ર છે કે તેને જો પોતાની દશાનું ભાન આવે તો નોકરી જવાથી કદી અકળામણ આવે જ નહિ. પૈસાદારની મુડીનો અંત આવે, તે ચોરાઇ જાય, ખોટે રસ્તે વપરાતાં પળવારમાં ખૂટી જાય, પોતાની ખોટી ગણત્રીથી પૈસાદારને દેવાળું પણ કાઢવું પડે; પણ મજુરની મુડી અખૂટ છે, ન ચોરાય તેવી છે, અને તેને મન માન્યું વ્યાજ હમેશાં મળ્યા કરે છે. તેના હાથ પગ અને મજુરી કરવાની શકિત એ તેની અખૂટ મુડી છે, અને તેની મજુરી એ વ્યાજ છે. વધારે શકિત વાપરનારો મજુર સ્હેજે વધારે વ્યાજ લઇ શકે છે એવો સીધો ન્યાય છે. આળસુ મજુરને જરૂર ભૂખે મરવું પડે છે. તેને નિરાશા થાય. ઉદ્યોગીને પળવાર પણ ચિંતા ભોગવવાનું કારણ નથી.

૫. માગણી વ્યાજબી હોય પણ માગેલું મેળવવામાં અન્યાય વાપરે, જુઠું બોલે, ફીસાદ કરે, બીજાઓને દબાવે, આળસ કરે અને તેથી સંકટ ભોગવે, તેથી પણ મજુર હારી જાય છે.

જેમ ધનવાનનું હથિયાર પૈસો છે તેમ મજુરનું મજુરી છે. જો ધનવાન ધન ન વાપરે તો ભૂખે મરે તેમ જ મજુર પોતાનું ધન, મજુરી, ન વાપરે, ન કરે તો પોતે ભૂખે મરે; મજુરી ન કરે તે મજુર જ કહેવાય નહિ. મજુરી કરતાં શરમાય તે મજુરને ખાવાનો હક જ નથી. ફાળા એકઠા કરી નવરા રહી જેઓ ફાળામાંથી પૈસા લઇ પોતાનું પેટ ભરે તેને શરમ છે એમ કોણ ન કહે. જેઓ કામ કર્યા વગર ખાવા માગે છે તેઓ ટેક શું છે તે સમજતા જ નથી. જેને શરમ છે, જેને સ્વમાનની ગરજ છે તે જ ટેક પાળે છે. મજુર મજુરી ન કરે તે તો સાકર પોતાની મીઠાશ છોડે એવી વાત થઇ.

पाठ ८७ मो. पूर्वनो अने पश्चिमनो न्याय.

જેમાં લાગણી અને દયાનો ભાવ રહ્યો છે એ શુદ્ધ ન્યાય કહેવાય, એને આપણે હિંદુસ્થાનના લોકો પૂર્વનો અથવા તો પ્રાચીન ન્યાય કહીએ. જેમાં લાગણી અથવા દયાનો ભાવ નથી રહ્યો તેને રાક્ષસી અથવા પશ્ચિમનો કે આધુનિક ન્યાય કહીએ. દયા અથવા લાગણીને લીધે દીકરો બાપની પાસેથી, બાપ દીકરાની પાસેથી ઘણી વખત ઘણું છોડી દે છે અને તેમ કરવામાં છેવટે બંને લાભ ઉઠાવે છે. છોડી દેવામાં છોડનાર એક પ્રકારની શુદ્ધ મગરૂરી માને છે અને એમ છોડવું પોતાની નબળાઇની નહિ પણ પોતાનાં બળની નિશાની માને છે.

૨. હિંદુસ્થાનમાં એવો જમાનો હતો કે જ્યારે નોકરો એક જ જગ્યાએ પેઢી દર પેઢી કામ કરતા. તેઓ જ્યાં કામ કરતા ત્યાંનાજ કુટુંબનાં અંગ તરીકે ગણાતા, અને માન પામતા. શેઠનાં દુઃખે તેઓ દુઃખી થતા અને શેઠ તેનાં દુઃખ સુખમાં સાથી રહેતા. એમ ચાલતું હતું ત્યારે હિંદુસ્થાનનો સંસાર ઘણો સરળ મનાતો હતો, અને હજારો વર્ષ સુધી એવા ધોરણ ઉપર રહી ટકી શકયો.

હજી પણ આ ભાવનાનો નાશ નથી થયો. જ્યાં આવી યોજના રહે છે ત્યાં ત્રીજા માણસનું કે પંચનું ભાગ્યે જ કામ પડે છે. શેઠ નોકર વચ્ચેના સવાલોનો નિકાલ એ બંને સાથે મળીને જ કરી લે છે. એક બીજાની ગરજ ઉપર પગારના વધારા ઘટાડાનો આધાર આમાં હતો જ નહિ. નોકરોની અછત જાણીને નોકરો વધારે પગાર માગતા નહિ, અને નોકરોની છત સમજીને શેઠ પગાર ઘટાડતા નહિ. આ ધોરણમાં અરસપરસની લાગણીને, મર્યાદાને, વિનયને, પ્રીતિભાવને પ્રધાનપદ હતું, અને આ ધર્મ અવ્યવહારિક નહોતો ગણાતો, પણ સામાન્યપણે આપણી ઉપર સત્તા ભોગવતો હતો. અને એ શુદ્ધ ન્યાયના કાયદાને વશ થઇને વર્તનારી આ પ્રજાની અંદર સેંકડો મહાભારત કાર્યો થઇ ગયાં છે, એવો આપણી પાસે ઐતિહાસિક પુરાવો છે. આ પૂર્વનો કે પ્રાચીન ન્યાય.

૩. પશ્ચિમમાં હાલ આથી ઉલટું વર્તી રહ્યું છે. પશ્ચિમના બધા માણસોને આ આધુનિક ન્યાય ગમે છે એમ નથી માનવાનું. પશ્ચિમમાં એવા ઘણા સાધુ પુરૂષો પડ્યા છે કે જે પ્રાચીન ધોરણને સ્વીકારીને પોતાનું નિર્દોષ જીવન ગુજારે છે. છતાં પશ્ચિમની પ્રધાન પ્રવૃત્તિમાં હાલ લાગણીને કે દયાને જરાયે અવકાશ નથી. શેઠ પોતાની સગવડ પ્રમાણે પગારનું ધોરણ રાખે એ ન્યાય ગણાય છે. સામાની હાજતનો વિચાર કરવાની જરૂર ગણાતી જ નથી. મજુર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શેઠના ધંધાનો વિચાર કર્યા વિના માગી શકે છે અને એ ઇનસાફ ગણાય છે. સૌએ પોતપોતાનું સંભાળી લેવું અને બીજાઓ તેઓનો વિચાર કરવા બંધાયલા નથી, એ ઇનસાફ ગણાય છે.

૪. એ ધોરણથી જ યુરોપમાં હમણાં થયેલી લડાઇ ચાલી હતી. એ ધોરણમાં શત્રુને ગમે તે પ્રકારે વશ કરવામાં મર્યાદાની જરૂર નથી જણાતી. પ્રાચીન સમયમાં પણ આનાં યુદ્ધ તો થયાં હશે.

પણ તેમાં પ્રજા સંડોવાતી ન હતી. આ અઘોર ન્યાય આપણે હિંદુસ્થાનમાં દાખલ ન કરીએ એ ઇચ્છવા જેવું છે.

૫. પોતાનું બળ સમજીને, માલિકોનો વિચાર કર્યા વિના, જ્યારે મજુરો માગણી કરે ત્યારે તેઓએ આધુનિક રાક્ષસી ન્યાય સ્વીકાર્યો ગણાય. માલિકો મજુરની માગણી ઉપર ધ્યાન ન દે તેમાં તેઓ અજાણ્યે અને ભૂલથી પણ રાક્ષસી ન્યાય સ્વીકારે છે. મજુરની સામે માલિકોની એકત્રતા એ કીડીઓની સામે હાથીઓનું મંડળ ઉભું કરવા બરાબર છે. ધર્મનો વિચાર કરતાં માલિકોએ મજુરોની સામે થતાં થરથરવું જોઇએ. મજુરોનો ભૂખમરો એ માલિકોનો લાગ છે, એ ન્યાય હિંદુસ્થાનમાં પૂર્વે માણસોએ જ્ઞાનપૂર્વક સ્વીકાર્યો હોય એમ જણાતું નથી.

૬. જે ન્યાયની અંદર કોઈને નુકસાન થાય નહિ એ જ ન્યાય હોય. માલિકો મજુરોને નમાવવામાં, તેઓને હઠપૂર્વક ઓછું આપવામાં, કદી પોતાની જીત સમજશે નહિ. આ પશ્ચિમનો વાયરો જેટલા ઝપાટાથી વાયો છે તેટલા વેગથી વીખરાઇ જશે. વીખરાય કે ન વીખરાય, પણ મજુરોને હાલ પશ્ચિમમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ શીખવવી નથી. તેઓને આપણા દેશનો જૂનો ન્યાય, જેવો આપણે જાણ્યો છે તેવો ન્યાય, પાળી પળાવી તેઓનો હક્ક સાબીત કરવામાં મદદ કરવી જોઇએ.

पाठ ८८ मो. पश्चिमना न्यायनां माठां प‍ि णामो.

દક્ષિણ આફ્રિકા એક મહાન અંગ્રેજી સંસ્થાન છે. ત્યાં ગોરા લોકોનો વસવાટ ચારસેં વર્ષથી ચાલે છે. તેઓને સ્વરાજ્યની સત્તા છે. ત્યાંની રેલ્વેમાં ઘણા ગોરા મજુરો છે. આ મજુરોને પોતાના પગાર વિષે ગેરઈન્સાફ થતો હતો. પણ મજુરોએ માત્ર પોતાના પગારનો વિચાર કરવાને બદલે આખી રાજ્યસત્તા લેવાનો વિચાર કર્યો. આ ગેરઈન્સાફ હતો, રાક્ષસી ન્યાય હતો.

૨. આને પરિણામે સરકાર તથા મજુરો વચ્ચે ઝેર વધ્યું ને દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચોમેર ભય ફેલાયો. કોઇને પોતાનું સહીસલામત નહિ જણાયું. છેવટે ધોળે દહાડે બંને પક્ષ વચ્ચે મારામારી પણ થઈ ને કેટલાક નિર્દોષ માણસ માર્યા ગયા, ચારેમેર લશ્કરી સિપાહી ફરી વળ્યા. બંનેએ ખુબ ગુમાવ્યું. બંનેનો વિચાર એકબીજાને હરાવવાનો હતો. કોઇને શુદ્ધ ઈન્સાફની ગરજ ન હતી. બંને એકબીજાની વાતો વધારીને કરતા હતા. પરસ્પરની લાગણીની દરકાર એકે પક્ષને ન હતી.

૩. આમ ચાલતું હતું તે જ વેળા આપણા મજુરો શુદ્ધ ન્યાય જાળવતા હતા. જ્યારે ઉપરની હડતાલ પડી ત્યારે ૨૦,૦૦૦ હિંદી મજુરોની હડતાલ જારી હતી. આપણે ત્યાંની સરકાર સામે શુદ્ધ ન્યાયને સારૂ લડતા હતા. આપણા મજુરોનું હથિયાર સત્યાગ્રહ હતું. તેઓને સરકારની ઉપર વેરભાવ ન હતો. તેઓ સરકારનું બૂરૂં ન હોતા ઈચ્છતા. તેઓને સરકારને પદભ્રષ્ટ કરવાનો લોભ ન હતો. તેઓની હડતાળનો લાભ ઉપરના ગોરા લેવા ચાહતા હતા. આપણા મજુરોએ તેમ કરવા ના પાડી. તેઓએ કહ્યું. "અમારી લડત તો સત્યાગ્રહની છે, અમે સરકારને કનડવા નથી લડતા, એટલે તમે લડો છો તે દરમ્યાન અમે અમારી લડત મોકુફ રાખીશું."

૪. આમ કહી આપણા મજુરોએ હડતાલ બંધ કરી. આને આપણે શુદ્ધ ન્યાય કહીએ. છેવટે આપણા મજુરોની જીત થઈ ને તેમાં સરકારને પણ જશ મળ્યો. કેમકે આપણી માગણી સ્વીકારવામાં ન્યાય હતો. આપણા મજુરોએ લાગણીને સ્થાન આપ્યું, સામેનાની ભીડનો તેઓએ લાભ ન લીધો. લડાઇને અંતે સરકાર તથા પ્રજા વચ્ચે વેર વધવાને બદલે પ્રેમભાવ વધ્યો, આપણું માન વધ્યું. આમ શુદ્ધ ન્યાયથી થયેલી લડત બંને પક્ષને લાભદાયી નીવડે છે.

પાઠ ૮૯ મો. ब्रह्मचर्य.

બ્રહ્મચર્ય એ, સંસ્કૃત શબ્દ, શાસ્ત્રોમાંથી આપણને મળેલો છે અને તેનો મહિમા આપણે બ્રહ્મચર્યનો જે સામાન્ય અર્થ કરીએ તેથી અનેકગણો વધારે ગવાએલો છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે સર્વ ઇંદ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ. જે પૂર્ણ બ્રહ્મચારી છે તેને માટે આ સંસારમાં કશું જ અસાધ્ય નથી. પણ આ આદર્શ સ્થિતિ હોઇ તેટલે સૂધી પહોંચેલાં માણસો જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. એને ભૂમિતિમાંની સરળ રેષાની ઉપમા આપી શકાય, જે માત્ર કલ્પનામાંજ રહે છે; પ્રત્યક્ષ કદિ નથી દોરી શકાતી. અને આમ છતાં એ એક મહત્વની વ્યાખ્યા છે જે ભૂમિતીમાં ભારે ભાગ ભજવે છે. તેજ પ્રમાણે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચારી ભલે કલ્પનામાંજ રહી શકતો હોય, છતાં એને આપણે જો રાતદિવસ આપણી આંખ સામે ન રાખીએ તો આપણી સ્થિતિ સુકાન વગરના વહાણ જેવી થઇ પડે. એ કાલ્પનિક સ્થિતિને જેમ વધુ વધુ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમ તેમ આપણે સંપૂર્ણ થઇશું.

૨. પણ આ વિશાળ અર્થને છોડી અત્યારે તો 'વીર્યરક્ષા' ના અર્થમાં જ બ્રહ્મચર્યની વાત કરવા ઇચ્છું છું. હું માનું છું કે મન, વાણી ને કર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઇ શકે. અને જે પ્રજામાં આવાં સ્ત્રીપુરૂષો નથી એની અધોગતિ ચોક્કસ છે. મારી માન્યતા છે કે બ્રહ્મચર્યનો ઉપયોગ કેવળ શરીર અર્થે ન જ થાય. એ તો રૂપીયાને પૈને દામે વટાવી નાખવા જેવું થાય. બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરનાર વ્યક્તિ મનુષ્ય મટે છે. પશુ તો સ્વભાવે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. તેને સ્વાદ નથી, તેને ઇંદ્રિયોનો વિલાસ નથી. પશુ મર્યાદિત રહે છે; એટલે બ્રહ્મચર્યનું પાલન નહિ કરનારને ઘણી વેળા પશુની ઉપમા આપવામાં આવે છે એમાં પશુનું અપમાન રહેલું છે.

૩. બ્રહ્મચર્યનું ખંડન કરનાર પુરૂષ છેવટે નપુંસક બને છે, ને તેથી જ આપણે છાપાંઓમાં આપણી શરમની નિશાની રૂપે વીર્યવર્ધની દવાઓની બધી ભાષાઓમાં મોટી જાહેરખબરો જોઇયે છીયે. એવડી મોટી જાહેરખબરો પોષાય છે એ જ આપણું દુર્દૈવ સૂચવે છે. બ્રહ્મચર્ય એ મનુષ્ય જાતિનો પણ સ્વભાવ જ છે. આત્માનો તો છે જ. બ્રહ્મચર્ય નહિ પાળનારનો આત્મા મૂર્છિત છે. જાગૃત આત્માવાળો પોતાના શરીરનો અતિશય મેલો ને દુઃસહ પરિણામ લાવનારો ઉપયોગ કદિ ન કરે. ઉન્નત વિચાર માત્રથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન તદ્દન શકય ને સહેલું છે. પણ જ્યારે મનુષ્યને મેલા વિચાર આવે છે ત્યારે તે ઘેલો બને છે. તે શરાબ પીધા વિના મૂર્છિત થાય છે ને બેભાન સ્થિતિમાં મેલી ક્રિયામાં સુખ માને છે, ને ક્ષણિક સુખ ભોગવ્યા પછીનો કડવો અનુભવ ભૂલી જઇ પાછો તેનો તે જ બને છે.

૪. બ્રહ્મચારી દુર્બળ હોય જ નહિ. તેનું મન, તેનું શરીર, તેનો આત્મા ધાર્યું કામ આપે છે. બ્રહ્મચારીને પશુબળની આવશ્યકતા નથી. બ્રહ્મચારીમાં શારીરિક કષ્ટની બરદાસ કરવાની અપરિમિત શક્તિ હોય છે. બ્રહ્મચારીનું શરીર થાકતું જ નથી, એમ કહીએ તો ચાલે. એવા બ્રહ્મચારી જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે.

૫. આપણે ત્યાંની છોકરીઓ હિંદુસ્થાન ઉષ્ણ દેશ હોવાથી વહેલી વયમાં આવે છે એ ખોટો વહેમ છે. હું હિમ્મતથી કહું છું કે હવાપાણીને યુવાવસ્થાની જોડે કશી લેવાદેવા નથી. અકાળે જુવાની આવી જાય છે તે આપણાં કુટુંબોમાં આજે જે માનસિક અને નૈતિક વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેને કારણે છે. માતાઓ અને ઘરનાં વડીલો નિર્દોષ છોકરાંઓના મન ઉપર બચપણથીજ અમુક વરસની ઉમ્મરે પહોંચતાંજ પરણવા અગર સાસરે જવું પડવાની વાત ઠસાવવાને પોતાનો ધર્મ સમજે છે. બચપણથીજ કયાંક ક્યાંક તો પારણામાંથીજ એમનાં સગાઈ વેશવાળ કરી દેવામાં આવે છે.

૬. એમને જે રીતે તૈયાર કરેલો ખોરાક ખવડાવવા પીવડાવવામાં આવે છે, જે રીતે એમને પહેરાવવા ઓઢાડવામાં આવે છે, એ બધું એમનામાં વિકારોને વહેલા જાગૃત કરવામાં મદદ કરનારૂં હોય છે. આપણી પોતાની લ્હાવો લેવાની બળતરા તૃપ્ત કરવા અગર આપણા મિથ્યાભિમાનને સંતોષવાની ખાતર આપણે છોકરાંઓને પૂતળાં પુતળીઓની જેમ શણગારીએ છીએ. આનું સ્વાભાવિક પરિણામ એકજ આવે. અકાળ યૌવન, અકાળ સંતતિ, અકાળ મૃત્યુ. માબાપના વર્તનનો વસ્તુપાઠ શીખવામાં છોકરાં વાર લગાડતાં નથી. તેમના સ્વચ્છંદ છોકરાંઓને પૂરેપૂરાં નિરંકુશ બનવાને દાખલાની ગરજ સારે છે.

૭. બ્રહ્મચારીને વ્યાયામ સામાન્ય હોય છે. તેને ખુલ્લી હવાની પૂરી જરૂર છે. મેલી હવાથી શરીર જેટલાં નબળાં થાય છે તેટલાં નબળાં ભાગ્યે બીજી બાહ્ય અસરોથી થતાં હશે. સામાન્ય ચાલે, ટટાર શરીરે, દૃષ્ટિ ભોંય ભણી રાખીને શાંત ચિત્તે એકાંત સ્વચ્છ સ્થાનમાં ચાલતા જવું. તે દરમ્યાન જેમ ફેફસાં સ્વચ્છ હવાથી સાફ થતાં જાય તેમજ સ્વચ્છ વિચારોથી હૃદયના ને મગજના મેલો, જો મનુષ્ય કહાડતો જાય તો તે શરીરે ને મને બળવાન થાય જ.

૮. બ્રહ્મચારી મિતાહારી જ નહિ પણ અલ્પાહારી પણ હોવો જ જોઇયે. તેનું શરીર પ્રવૃત્ત રહેતું છતાં ઓછામાં ઓછું ક્ષીણ થાય છે, તેથી તેને ઓછામાં ઓછા ખોરાકની જરૂર પડે છે. ખોરાકમાં મસાલા ને મિષ્ટાન્નોનો ત્યાગ આવશ્યક છે. જેને આપણે ભારે ખોરાકો કહીયે છીયે તે ત્યાજ્ય છે. જેને માનસિક કામ ઘણું છે તેને કઠોળ વેરી છે. ઘઉં, દૂધ અને કંઇક લીલોતરી ને બને તો લીલું ફળ એ ઉપરાંત ભાગ્યે જ બીજી વસ્તુની જરૂર હોય.

पाठ ९० मो. वैधव्य.

વિધવાઓ વિષેના આંકડા જેના વાંચવામાં આવે તેનું હૃદય રડવું જ જોઈએ. વિધવાવિવાહ એ જ એ દરદનો સીધો ઇલાજ છે એમ અધીરા સુધારક બોલી ઉઠે છે. મારાથી એમ નથી કહી શકાતું. હું પણ કુટુંબી છું. મારા કુટુંબમાં ઘણી વિધવાઓ છે. પણ તેઓને ફરી પરણવાનું કહેવાની મારી જીભ ન જ ચાલે. તેઓ ફરી પરણવાનો વિચાર પણ નહિ કરે. પણ જેને બળાત્કારે વૈધવ્ય ભોગવવું પડે તેવી બાળાને સારૂ શો રસ્તો? હઠપૂર્વક વિધવાને પુનર્લગ્ન કરતી અટકાવવી એમાં ધર્મ હશે? વૈધવ્ય શોભાવી શકાય એવી સ્થિતિમાં વિધવાઓને મૂકયા વિના વિધવાઓની પાસેથી પવિત્રતાની આશા રાખી શકાય?

૨. આ બધા ગુંચવાડા ઝટ ઉકેલી શકાય એવા નથી. દરેક પક્ષમાં ઓછું વત્તું સત્ય રહેલું છે. વાદવિવાદમાં ઉતર્યા વિના હું નીચેના નિર્ણયો હિંદુ સંસાર સમક્ષ મૂકવા ઇચ્છું છું:—

(૧) વૈધવ્યનો ભંગ કરવાનો પ્રયત્ન ધર્મને હાનિકર્તા છે.

(૨) વિવાહ ધાર્મિક ક્રિયા છે. પ્રેમ એકજ વખત પરણી શકે છે.

(૩) વિધવા પૂજ્ય છે. તેનો તિરસ્કાર એ પાપ છે. પવિત્ર વિધવાનાં દર્શન શુભ શુકન છે. તેને અપશુકન ગણવાં એ પાપ છે.

(૪) વિવાહ જો ધાર્મિક ક્રિયા હોય અને એ કેવળ પવિત્ર પ્રેમની નિશાની રૂપે હોય, તો કજોડાં અને બાળલગ્ન પાપરૂપજ ગણાવાં જોઇએ

(૫) જો પચાસ વર્ષે નવ વર્ષની કુમારિકાને પરણવામાં બાધ ન ગણાય અને એવા વિવાહ કરનારને ન્યાત બહાર ન મૂકી શકાય, તો એવી કુમારિકા વિધવા થાય અને પુનર્લગ્ન કરે તો તેને ન્યાત બહાર મૂકવી અને એવી બીજી રીતે દંડવું એ પણ પાપજ ગણાય.

૩. ધર્મના પાલનમાં બળાત્કારને અવકાશ જ નથી. એટલે બાળવિધવાઓને વિષે હું તો એ સલાહ આપું કે વિધવાઓનાં મન અને શરીર સારી રીતે રોકાયલાં રહે, તેઓ લાલચોમાં ન ફસાય એવી યોજના ઘડો અને તેને અમલમાં મૂકો. તેમ કરતાં છતાં પણ જે કેવળ બાળ વિધવા છે તેને વિવાહ કરવાને ન લલચાવવી એ જેટલું જરૂરનું છે તેટલું જ તેના માર્ગમાં કાંઈ પણ વિઘ્ન જો તેને વિવાહ કરવો હોય તો ન મૂકવું એ જરૂરનું છે.

૪. વૈધવ્ય પાળવું એ પુણ્ય કર્મ છે, પણ વિધવાવિવાહ સર્વથા પાપ કર્મ તો નથી જ. જ્ઞાતિઓ જો વર્ણાશ્રમ ધર્મને શોભાવવા માગતી હોય, તેનો લોપ થવા દેવા ન ઇચ્છતી હોય તો તેમાં આવી ગએલી અનેક પ્રકારની કુવ્યવસ્થાઓને દૂર કરવી, અને તેમાં ઉત્પન્ન થતા દરેક પ્રશ્નનો ધાર્મિક દૃષ્ટિથી ફડચો કરવો. એટલે હું વિધવાને કહું કે તમે તમારા વૈધવ્યને પવિત્ર ગણી શોભાવજો. તેવા દાખલા હિંદુ સંસારમાં અનેક પડયા છે. જ્ઞાતિઓને કહું કે જો બાળ વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છે તો તેમને તરછોડશો નહિ, તેમને જ્ઞાતિબહાર ન મૂકશો.

૫. વૈધવ્ય એ હિંદુ ધર્મની શોભા છે. અખંડિત પતિવ્રતનો અર્થ તો એ જ હોઈ શકે કે એક વખતે જેને જ્ઞાનપૂર્વક પતિ ગણ્યો અને જાણ્યો તેનો દેહપાત થતાં પણ તેનું જ સ્મરણ રાખીને સંતોષ વાળવો, એટલું જ નહિ પણ તે સ્મરણમાં આનંદ માનવો અને એ જ રીતે હિંદુસ્થાનની હજારો વિધવાઓ આચરણ કરીને પ્રાતઃસ્મરણીય બની છે.

૬. એક વેળા ગં. સ્વ. રમાબાઇ રાનડેને મળવા જવાનો મને પ્રસંગ આવ્યો હતો અને એમના ખાસ ઓરડાની અંદર જ મેં એમનાં દર્શન કર્યાં. એ ઓરડામાં મુખ્ય સ્થાને મેં એક કોચ જોયો અને તેની ઉપર ન્યાયમૂર્તિ મરહુમ રાનડેની છબી જોઈ. હું સમજ્યો તો ખરો, પણ મારી સમજ બરાબર હતી કે નહિ એ જાણવા સારૂ એમને મેં પૂછ્યું 'આ છબી કોચ ઉપર કેમ રાખી છે?' એમણે કહ્યું 'એ કોચ એમનો જ હતો. એની ઉપર જ હમેશાં એ બિરાજતા તેથી એ કોચને મેં એમની છબીને સારૂ જ રાખેલો છે. અને એની છાયા તળે હું હમેશાં વસું છું અને સૂઉં છું.' આ પવિત્ર શબ્દો સાંભળી હું આનંદમાં ગરકાવ થયો અને વૈધવ્યની શોભા વધારે સમજ્યો. આવી પતિવ્રતા રમાબાઇ હિંદુસ્થાનમાં ઠેકઠેકાણે છે એ તો હું જાણું છું.

पाठ ९१ मो. पत्निव्रत.

પણ પત્નિવ્રતા પુરૂષો કયાં હશે? અને જો ન હોય તો પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પૂજા કરીને પુરૂષોએ સંતોષ વાળી લેવાનો છે કે પોતે પણ પત્નીવ્રત દૃઢતાપૂર્વક પાળીને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પૂજા કરવાની છે? અનુકરણના જેવી બીજી કઇ પૂજા હોય? અથવા જ્યાં અનુકરણનો જરાએ વિચાર નથી ત્યાં શાબ્દિક પૂજાની કેટલી કિંમત આંકી શકાય? હું હિંદુસ્થાનમાં વસી હિંદુસ્થાનના જીવનનો પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સારી પેઠે અનુભવ કરી રહ્યો છું. સામાન્ય રીતે ચારિત્રવાન ગણાતા–પોતાની સ્ત્રી ઉપર સારી પ્રીતિ રાખતા દેખાતા જુવાનોને ઘરભંગ થતાં તુરત જ સગાઇ કરતા અને પરણુવા બેસતા મેં જોયા છે અને હું અત્યંત ખેદ પામ્યો છું.

૨. જો આપણે અમુક રિવાજના ગુલામ ન બની ગયા હોઈએ તો ઘરભંગ થએલ પુરૂષ સ્મશાનમાંથી હજુ ઘેર પહોંચ્યો નથી તેના પહેલાં જ પરણવાનો વિચાર કરી શકે એ આપણને કમકમાટી

ઉપજાવનારો વિચાર લાગવો જોઇએ. તેને બદલે મા પોતાના ઘરભંગ દીકરાને તુરત પરણતો જોવા ઇચ્છે છે. સાસુ પણ પોતાના ઘરભંગ થએલા જમાઇને પરણવામાં ઉત્તેજન આપે છે અને જમાઈ એ ઉત્તેજન લેતાં જરાએ શરમાતો નથી. એવા પુરૂષના રડવાનો શો અર્થ હશે ? એવા પુરૂષ પોતાની આગલી સ્ત્રીનું સ્મરણ રાખવા અનેક ઉપાયો યોજે એની શી કિંમત ? અથવા તો પોતે નવી સ્ત્રી લાવેલો છે એની ઉપર જે હાવભાવ રેડી રહેલો છે તેની તે નવી સ્ત્રીએ કેટલી કિંમત ગણવી ? આવું જીવન વિચારમય કેમ ગણી શકાય ? હું તો એમાં અધર્મજ જોઉં છું અને જ્યાં લગી પુરૂષવર્ગ આ પ્રમાણે ઉદ્ધતાઇ વાપરવા તૈયાર છે ત્યાં લગી વૈધવ્યનાં વખાણ કરવાં એ પણ મને તો કેવળ દંભ લાગે છે અને પુરૂષના સ્વાર્થની પરિસીમા જણાય છે.

૩. જે સ્ત્રીની સાથે પુરૂષે કેટલાંક વર્ષો સુધી મૈત્રી રાખેલી છે, જેનાં દુઃખે તે દુઃખી થયો છે, જેના સુખમાં ભાગ લીધો છે, જેની સાથે ભોગવિલાસ કર્યા છે, જેની સાથે ચોવીસે કલાક રહ્યો છે, તે સ્ત્રીનો દેહપાત થતાં, શું પુરૂષે સામાન્ય મિત્રનાં વિયોગથી જેટલો શોક પાળે તેટલો પણ નહિ પાળવો ?

૪. ઇંગ્લંડમાં જ્યાં વિધવાને પુનર્વિવાહ કરવાની છૂટ છે ત્યાં લોકલજ્જાને વશ થઇને પણ ખાનદાન સ્ત્રીની બીજા પુરૂષનો સંગ કરવાની એક વર્ષ લગી હિમ્મત ચાલતી નથી. પણ હિંદુસ્થાનના પુરૂષની ખાનદાની ઘણે ભાગે સ્મશાનની હદથી આગળ નથી જઇ શકતી અને કોઇ કોઇ વખતે તો ચિતામાં પોતાની પવિત્ર સ્ત્રીના દેહની સાથે ભસ્મ થાય છે અને સ્મશાનની હદમાંજ નાતીલાઓ તેની સાથે નવા વિવાહની વાત કરતાં અચકાતા નથી અને ઘરભંગ થએલો પુરૂષ તે સાંભળતાં શરમાતો નથી.

૫. આ દયાજનક સ્થિતિમાંથી હિંદુસ્થાને ઉગરી જવું આવશ્યક છે. વિધવા-વિવાહની હીલચાલમાં પણ હું તો પુરૂષનું

જાણે અજાણ્યે સ્વાર્થીપણું જોઉં છું. વિધવાને પરણતી કરી મૂકીને પુરૂષ પોતાની શરમ ભૂલી જવા ઇચ્છે છે. જો વિધવાના વૈધવ્યનું દુ:ખ પુરૂષ માનતો હોય તો પોતે અખંડ પત્નીવ્રત પાળીને એ દુ:ખ વિસરાવી શકે. આવા વિષયોમાં લોકમત એટલો બધો ક્ષીણ થઈ ગયો છે કે સુશિક્ષિત ખાનદાન કુટુંબના ગણાતા પુરૂષો પણ કજોડાં કરતાં, ઘરભંગ થતાં તુરત પરણવામાં જરાયે લજ્જિત નથી થતા એવું મેં હિંદુસ્થાનમાં ચોમેર જોયું છે.

૬. પણ પુરૂષો પોતાની ફરજ બજાવે યા ન બજાવે, સ્ત્રીઓ પોતાના હક કેમ સિદ્ધ ન કરે ? સ્ત્રીઓને મતાધિકાર જરૂર મળવો જોઇએ. પણ જે સ્ત્રીઓ પોતાના સામાન્ય હક સમજતી નથી અથવા સમજતી છતી તે હકો મેળવવા શકિત નથી ધરાવતી એ મતાધિકારને લઇને શું કરશે ? સ્ત્રીઓ મતાધિકાર ભલે મેળવે. ભલે હિંદુસ્થાનની ધારાસભાઓમાં જાય; પણ સ્ત્રીઓની પ્રથમ ફરજ પુરૂષો તરફથી જાણે કે અજાણ્યે થતા અત્યાચારોમાંથી બચી હિંદુસ્થાનને શોભાવવાની ને વીર્યવાન બનાવવાની છે.

૭. જ્યારે અજ્ઞાની મા પોતાની તેટલીજ અજ્ઞાની છોકરીને તુરત ઘરભંગ થએલા પુરૂષના વિષયાગ્નિમાં હોમી દેવાને તૈયાર છે ત્યારેજ એવા પુરૂષો હજી વિયોગ દુ:ખનાં આંસુ સૂકાયાં નથી ત્યાંજ ફરી પરણવાનો વિચાર કરી શકે છે. મારી તો માન્યતા છે કે આવા પ્રકારના સુધારા કરવા એ સ્ત્રીઓનો હક્ક છે એટલુંજ નહિ પણ એ સ્ત્રીઓની ફરજ છે. પોતા પ્રત્યે, પુરૂષ પ્રત્યે અને હિંદુસ્થાન પ્રત્યે.

पाठ ९२ मो. बाळवध.–भाग १ लो.

ન્યુઝીલેંડમાં એક વર્ષમાં એક હજાર બાળકોમાંથી ૫૧નું મરણ થાય છે. મુંબઈમાં ૩૨૦ અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં ૩૫૨. આ હકીકત ગમે તે રીતે તપાસીએ તોપણ આપણને કમકમાટી ઉપજા-

વનારી છે. કારણો સબળ અને ઉપાય થઈ શકે તેવાં છે. પ્રતિકૂળ કારણોમાં વધારો થતો જાય છે. કારણોમાંનાં કેટલાંક નીચે પ્રમાણે છેઃ–

(૧) હવા. (૨) ખોરાક. (૩) બાળવિવાહ અને કજોડાં. (૪) સ્વછંદ. (૫) આરોગ્ય વિષે અજ્ઞાન. (૬) અસહ્ય મોંઘવારી.

૨. આપણી હવા આપણે બદલી શક્તા નથી. સારામાં સારી હવાવાળા મુલકોમાંનો ન્યુઝીલેંડ એક પ્રદેશ છે. પ્રમાણમાં હિંદુસ્થાનની હવા દુર્બળ કરનારી ગણાય છે. ઘણી ગરમીમાં શરીરને બરોબર બાંધવું એ મુશ્કેલ છે ગરમી કરતાં પણ ભેજવાળા પ્રદેશ વધારે હાનિકારક છે એવો સાર્વજનિક અનુભવ છે. એમ છતાં ઈશ્વરે મનુષ્યને એટલી શક્તિ આપી છે કે તે ઘણે ભાગે આવી અગવડોને ઓળંગી શકે છે. ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સૌ કોઈ આવી અડચણો દુર કરે છે. જેટલે દરજ્જે મરણપ્રમાણ ઓછું કરવામાં હવા પ્રતિકૂળ છે તેટલે દરજ્જે આપણે યોગ્ય ઈલાજો લઈને હવાની પ્રતિકૂળતા મટાડી શકીએ છીએ. આમાં આપણી ગરીબાઈ એ મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે.

૩. બાળકોનો ખોરાક હમેશાં જોઈએ તેવો નથી હોતો. બાળકોના ખોરાકનો વિષય સમજવો ઘણો સ્હેલો છે. બાળક માતાના દુધ ઉપર અને માતાનું દૂધ બંધ થાય એટલે ગાયના દૂધ ઉપર જ ઉછેરાવું જોઇએ તેને બદલે બાળકને હજુ દાંત નથી આવ્યા તેના પહેલાં દૂધને બદલે રાંધેલું અનાજ આપવામાં આવે છે. બાળકની હોજરી અનાજ પચાવવા તૈયાર નથી હોતી એના પહેલાં તેને અનાજ મળે છે તેથી બાળકને રોગો થાય છે, તે નબળું બને છે, અને કેટલીક વેળા વગર મોતે મરે છે. અયોગ્ય ખોરાકમાં પણ આપણી ગરીબાઇ અને આપણું અજ્ઞાન મુખ્ય કારણો છે.

૪. ઉપરનાં બંને કારણ કરતાં પણ મોટું કારણ બાળવિવાહ અને કજોડાં છે. પંદર વર્ષની છોકરી પ્રસવને લાયક હોય જ નહિ.

એવી છોકરીના સંતાનમાં શહુર અથવા જીવનશક્તિ મંદ હોય છે. આપણાં બાળકો એટલાં દમ વિનાનાં હોય છે કે તેને ઉછેરવાં એ ઘણી મુશ્કેલીનું કામ થઇ પડે છે. તેથી ઘણાં બાળકો પોતાના પહેલા વર્ષની અંદર જ મરણ પામે છે, અને જેમ બાળવિવાહને તેમ કજોડાંને ઘણાં બાળકોનાં મરણ આભારી છે. યોગ્ય ઉમરે પહોંચ્યા પહેલાં જે પુરૂષો લગ્ન કરે છે તેને થતી પ્રજા ન જીવી શકે એ નવાઇની વાત નથી.

૫. વળી સ્વછંદ એ પણ બાળકોના મરણનું પ્રમાણ અવશ્ય વધારે છે. પશ્ચિમના લોકો ધર્મને અર્થે નહિ પણ પોતાના શરીરની સુખાકારીને અર્થે, અને ઘણી પ્રજા વધે તો તેનું પાલન કરવું મુશ્કેલ થાય તેથી પ્રજોત્પત્તિ ઉપર અંકુશ રાખે છે. આપણે સારૂ એવો હેતુ સ્વછંદ રોકવા પુરતો નથી થતો. પણ હિંદુસ્તાનમાં ધર્મમય જીવન ગાળવાનો આપણે પશ્ચિમના દેશોની અપેક્ષાએ ભારે દાવો કરીએ છીએ. એમ છતાં આપણે ધર્મે મુકેલા અંકુશોને ગણકારતા નથી; તેથી ઘણાં માબાપો ધર્મનો કે અર્થનો વિચાર કર્યા વિના વિષયાસકત રહી પ્રજાની ઉત્પત્તિ વખતે કે કવખતે કર્યા જ કરે છે. પરિણામે જાણ્યેઅજાણ્યે રોગી બાળકો જન્મે છે, અને તેથી બાળઅવસ્થામાં જ મૃત્યુને વશ થાય છે.

૬. આરોગ્ય વિષેના નિયમોનું આપણને અઘોર અજ્ઞાન છે. માતા અથવા પિતા બેમાંથી એકેને એ વિષે કાંઈ જ્ઞાન નથી. જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં તેનો અમલ કરવાનું આળસ છે, અને જ્યાં આળસ નથી ત્યાં સાધનોનો અભાવ છે. પરિણામ એનું એ જ આવે છે કે બાળકોમાં મરણ વધતાં જાય છે. ઘણી વેળા કેવળ અજ્ઞાની સુયાણી બાળકોની હત્યાનું કારણ બને છે. તેને સુવાવડીની માવજતની ખબર હોતી નથી. સામાન્ય નિયમોનું પાલન માતા પાસે એ કરાવતી નથી. તેથી બાળકો જન્મતાં જ કફોડી સ્થિતિમાં ઉછરે છે

અને મરણનો ભોગ થઇ પડે છે. જો પ્રથમના બે માસ સુધીમાં બાળક ઉગરી ગયું તો સુયાણીના જેટલી જ અજ્ઞાની માતા બચ્ચાંને ગમે તેમ ઉછેરીને જ્યારે તેને મારતી નથી ત્યારે તેની તબીઅતને તો જરૂર ધકકો પહોંચાડે છે.

૭. છેલ્લું કારણ વધતી જતી અસહ્ય મોંઘવારી છે. મોંઘવારીને લીધે દૂધ ઘીના સાંસા પડે છે. ઘઉંના ખોરાકની જરૂર છે ત્યાં ઘઉં પણ મળતા નથી. એટલે માતાનું દૂધ દહાડે દહાડે નબળું થાય છે, ને માતાનું દૂધ બંધ થતાં માતાના જ્ઞાન છતાંયે બચ્ચાંને, સારૂં કે પૂરતું દૂધ મળતું નથી. ટાઢને સમયે કપડાં નથી મળતાં, ઘરની સગવડ પણ ઓછી જ મળે છે. આમ સંજોગોની પ્રતિકૂળતા એટલી બધી છે કે બાળકોના ભયંકર મરણ પ્રમાણમાંથી ઉગરવું મુશ્કેલ થઈ પડયું છે.

૮. એમ છતાં ઉપાયો લીધે જ છુટકો છે, ઉપાયો લઇ શકાય એવા છે. પ્રજાની કેળવણી સારા પાયા પર મુકાય તો સહેજે બાળક ઉછેરવાનું સામાન્ય જ્ઞાન મળે. દરમ્યાન બાળઉછેરના નિયમો સમજાવવા સારૂ ઘણી સરળ ભાષામાં નાનાં પુસ્તકો લખી તેનો ફેલાવો થાય, ભાષણો મારફતે માતપિતાને જ્ઞાન અપાય, ભેજવાળી હવામાંથી કેટલેક દરજ્જે દરેક જણ પોતાનો બચાવ અલ્પ પ્રયત્નથી કરી શકે છે. ઘરની આસપાસનો ને ઘર માંહેનો ભેજ જાતમહેનતથી દૂર કરી શકાય. બાળકને સારૂ દૂધ બીજી કરકસર કરીને પણ મેળવવું અશકય ન હોવું જોઇએ. દૂધના જેવો સંપૂર્ણ ખોરાક બીજો નથી.

૯. મોંઘવારી એ એવી પીડા છે કે તેનો ઈલાજ કોઈપણ રીતે થઇ જ રહેશે, એવી મારી માન્યતા છે. પ્રજાની કમાણી વધે તો મોંઘવારી સહન થાય. એટલે કાં તો કમાણી વધશે અથવા મોંઘવારી દૂર થશે એમાં શક નથી. છતાં આપણો ધર્મ તો મોંઘવારી દૂર કરવાના ઇલાજો જ લેવાનો છે.

पाठ १३ मो. हिंदुधर्म.—भाग १ लो.

હું હમેશાં જ મને પોતાને સનાતની હિંદુ તરીકે ઓળખાવું છું. અને છતાંયે હિંદુધર્મને નામે થનારી એવી કેટલીએ બાબતો છે જે મને માન્ય નથી. જો હું સાચો સનાતની ન હોઉં તો પોતાને સનાતની અગર એવા જ બીજા નામથી ઓળખાવવાની મને ઈચ્છા નથી. તેમ એક મોટા ધર્મના નામનો આશ્રય લઈને તેમાં છૂપી રીતે કશો સુધારો કે બગાડો દાખલ કરવાની પણ મારી અલબત્ત ઈચ્છા નથી. તેથી મારો એ ધર્મ થઈ પડ્યો કે સનાતન હિંદુ ધર્મનો હું કેવો અર્થ કરૂં છું તે મારે એકવાર સ્પષ્ટ પણે ચોખ્ખું કરી દેવું. 'સનાતન' શબ્દ હું એના સ્વાભાવિક અર્થમાં જ હમેશાં વાપરૂં છું.

૨. હું મને પોતાને સનાતની હિંદુ કહેવડાવું છું કારણ કેઃ—

૧. હું વેદોને, ઉપનિષદોને, પુરાણોને અને જે બધા ગ્રંથો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોને નામે ઓળખાય છે, તેને માનું છું અને તેથી અવતારોને અને પુનર્જન્મને પણ માનું છું.

૨. હું વર્ણાશ્રમધર્મને મને લાગે છે કે એના મૂળ વૈદિક અર્થમાં માનું છું. એના આજના લૌકિક અને અણઘડ અર્થમાં નહિ.

૩. હું ગૌરક્ષાને તેના આજના લૌકિક અર્થ કરતાં ઘણાં વધારે વિશાળ અર્થમાં માનું છું.

૪. મૂર્તિપૂજાને વિષે મારી અનાસ્થા નથી.

૩. વાંચક જોશે કે વેદો તેમજ બીજાં શાસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમને અપૌરૂષેય અગર ઈશ્વરપ્રણીત કહ્યાં નથી, કારણ એકલા વેદ

જ અપૌરૂષેય કે ઈશ્વરપ્રણીત હોય એમ હું માની શકતો નથી. હું તો બાઈબલ, કુરાન અને ઝંદઅવસ્તાને પણ વેદના જેટલાં જ ઈશ્વર પ્રેરિત સમજું છું. આ ધર્મગ્રંથોનું મને કશું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે એવો મારો દાવો નથી. છતાં જે મુદ્દાનાં સત્યો ધર્મશાસ્ત્રો ઉપદેશે છે તે હું અંતરથી ઓળખું છું. અને લાગણીથી સમજું છું એવો અલબત્ત મારો દાવો છે. શાસ્ત્રના મારી બુદ્ધિને કે નૈતિકદૃષ્ટિને અળખામણા લાગે એવા કોઈ પણ અર્થથી--પછી તે ચાહે તેટલા વિદ્વત્તાપૂર્ણ કાં ન હોય –બંધાવાની હું ના પાડું છું.

૪. અત્યારના શંકરાચાર્યો અગર શાસ્ત્રીઓ પોતે હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોનો જે અર્થ કરી બતાવે છે તે જ એક સાચો છે એવો દાવો કરતા હોય તો હું તેનો વધારેમાં વધારે આગ્રહપૂર્વક નિષેધ કરૂં છું. ઉલટું હું એમ માનું છું કે આ ધર્મગ્રંથોનું આપણું અત્યારનું જ્ઞાન છેક અસ્તવ્યસ્ત છે. જેણે અહિંસા, સત્ય અને બ્રહ્મચર્યમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નથી કરી અને જેણે સર્વ પ્રકારની માલેકી અને ધનવૈભવનો ત્યાગ નથી કર્યો તેવા કોઈપણ મનુષ્ય શાસ્ત્રોને ખરેખરાં સમજી ન શકે એ ધર્મસૂત્રમાં મારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. હું ગુરૂની પ્રથાને માનું છું પણ સાથે સાથે એ પણ જોઉં છું કે અત્યારે તો લાખો મનુષ્યોએ ગુરૂ વગર જ પોતાની જીવનયાત્રા પૂરી કરવી રહી છે.

૫. પણ આથી પોતાના ધર્મમાં રહેલું સત્ય કદિપણ જાણવાની બાબતમાં માણસે નિરાશ થવાની બીલકુલ જરૂર નથી. કારણ બધા મહાન ધર્મોની પેઠે જ હિંદુધર્મના પણ પાયાના સિદ્ધાંતો સનાતન હોઈ સ્હેજે સમજાય તેવા છે. દરેક હિંદુ ઈશ્વરને માને છે; તે 'एकमेवाद्वितीयम' છે એમ માને છે; પુનર્જન્મને અને મોક્ષને માને છે.

૬. હિંદુધર્મનું તત્વ મોક્ષ છે. મોક્ષને સારૂ હું મથી રહ્યો છું. મારી બધી પ્રવૃત્તિ મોક્ષને ખાતર છે. જેટલો વિશ્વાસ મને મારા દેહના અસ્તિત્વ વિષે ને તેની ક્ષણિકતાને વિષે છે, તેટલોજ આત્માના અસ્તિત્વ વિષે ને તેના અમરત્વને વિષે છે. પણ જે ખાસ વસ્તુ હિંદુધર્મને બીજા ધર્મોથી નોખો પાડે છે તે તેની ગોરક્ષા અને વર્ણાશ્રમધર્મ છે.

पाठ १४ मो. हिंदुधर्म.—भाग २ जो.

વર્ણાશ્રમ તો મને લાગે છે કે મનુષ્યસ્વભાવમાં જ રહેલી વસ્તુ છે. હિંદુધર્મે શાસ્ત્રીય ઢબે તેનો વિચાર કરી તેને શાસ્ત્રની પૂર્ણતાએ પહોંચાડેલ છે એટલું જ. એ જન્મથીજ પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુ છે. માણુસ સ્વેચ્છાયે પોતાનો વર્ણ બદલી શકતો નથી. પોતાનો વર્ણાશ્રમ ન પાળવો એ પરંપરાને તોડવા સમાન છે. પણ વર્ણાશ્રમના તત્વને લઇને એક વર્ણની અસંખ્ય ન્યાતો અને પેટા ન્યાતો કરી મૂકનારે એ સિદ્ધાંતની જોડે અણુઘટતી છૂટ લઇ તેની વિંડબના જ કરી છે. ચાર વર્ણ સમાજનાં બધાં પ્રયોજનને માટે તદ્દન પૂરતા છે

૨. વર્ણાંતર રોટી કે બેટીવહેવારથી માણુસનો જન્મથી મળેલ દરજ્જો કે અધિકાર નષ્ટ થવોજ જોઇએ એમ હું નથી માનતો. ચાતુર્વર્ણ્યે માણુસને તેના વ્યવસાય નક્કી કરી આપ્યા છે. તે મનુષ્યના સામાજિક વહેવારની મર્યાદા બાંધતો કે નિયમને કરતો નથી. ચાતુર્વર્ણ્યે માણુસના ધર્મો દોરી દીધા છે; તેને જુદા જુદા ચડિઆતા કે ઉતરતા હકો બક્ષ્યા નથી. મને લાગે છે કે હિંદુધર્મની પ્રકૃતિથી જ એ વિરૂદ્ધ છે કે પોતાનામાં ઉંચા કે બીજાનામાં નીચા દરજ્જાનું આરોપણુ કરવું. હિંદુ દૃષ્ટિએ તો સર્વ જ વર્ગ ઈશ્વરની સૃષ્ટિને સેવવા જન્મેલા છે. બ્રાહ્મણુ પોતાના જ્ઞાનથી,

ક્ષત્રિય પોતાની રક્ષણશકિતથી, વૈશ્ય તેના વાણિજ્યબળથી અને શુદ્ર તેના શરીરયજ્ઞથી.

૩. આનો અર્થ એમ નથી કે બ્રાહ્મણ શરીરયજ્ઞ કરવાના ધર્મથી અગર તો પોતાનું અને બીજાનું રક્ષણ કરવાના ધર્મથી છૂટો છે. અર્થ એટલો જ છે કે બ્રાહ્મણ એના જન્મવડે કરીને પ્રધાનપણે જ્ઞાની છે, અને પરંપરાગત સંસ્કારદ્વારા તેમ જ કેળવણીદ્વારા જ્ઞાન બીજાને આપવાને સૌથી વધુ લાયક છે. તેમ એનો અર્થ એમ પણ નથી કે શુદ્રને તે જેટલું ઇચ્છે તેટલું જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો અધિકાર નથી. માત્ર તે તેના શરીરયજ્ઞ દ્વારા જ સૌથી વધુ સારી સેવા બજાવી શકશે અને તેથી તેણે બીજાઓની, તેમના માંના સેવાને લાયકના ખાસ ગુણોની અસૂયા ન ધરવી ઘટે. પણ જે બ્રાહ્મણ પોતાના જ્ઞાનધનનો ગર્વ ધરીને પોતાને બીજાના કરતાં ચડિઆતો ગણાવવા માગે છે તે નીચો પડે છે અને અજ્ઞાની છે.

૪. આ જ ન્યાય પોતાના ખાસ સંસ્કારોનું અભિમાન કરી તેને અંગે ખાસ હકો ભોગવવા માગનારા હરકોઈ બીજાઓને પણ લાગુ છે. વર્ણાશ્રમધર્મ એ સંયમ ઉપર, શક્તિસંચય ઉપર અને તેના ઝીણવટભર્યા ઉપયોગ ઉપર રચાએલો છે, સ્વચ્છંદ ઉપર નહિ.

૫. આમ જો કે વર્ણાશ્રમને વર્ણાંતર રોટી કે બેટીવહેવારથી ધકકો નથી પહોંચતો, છતાં હિંદુધર્મ જુદા જુદા વર્ણો વચ્ચેના રોટી અગર બેટી વહેવાર પ્રત્યે આગ્રહપૂર્વક અરૂચિ દર્શાવે છે. હિંદુધર્મ સંયમની પરિસીમાયે પહોંચી શકયો છે. આત્માનો મોક્ષ સાધવાને ખાતર દેહનું દમન કરવા કહેનારો એ ધર્મ છે. આમ હિંદુધર્મમાં બાપે પોતાના દીકરાની જોડે બેસીને ખાવું જ જોઇએ એવો વિધિ નથી.

૬. એક મર્યાદિત વર્ગમાંથી જ પોતાના ઘરને માટે કન્યા પસંદ કરવાનો વિધિ પણ ભારે સંયમ સિવાય બીજું શું સૂચવે છે? વળી વિવાહિત સ્થિતિને પણ હિંદુધર્મ મોક્ષને સારૂ કંઈ અનિવાર્ય ગણતો નથી. હિંદુની દૃષ્ટિએ તો જન્મ જેમ આત્માનું પતન છે તેમ લગ્ન પણ પતન જ છે. મોક્ષ એટલે જેમ જન્મબંધનથી મુક્તિ તેમ મરણના બંધનથી પણ મુક્તિ. આત્માના ત્વરિત વિકાસને માટે વર્ણાંતર રોટી કે બેટી-વહેવારનો નિષેધ જરૂરી વસ્તુ છે.

૭. પણ આવો સંયમ એ કંઇ વર્ણની કસોટી કે લક્ષણ નથી. બ્રાહ્મણ પોતાના શુદ્ર ભાઈની જોડે બેસીને ખાય છતાં જ્યાં સુધી તેણે જ્ઞાનદાન કરવાનો પોતાનો સ્વધર્મ મૂકયો નથી ત્યાં સુધી તે બ્રાહ્મણ મટતો નથી. આ બધા ઉપરથી એટલું ફલિત થાય છે કે રોટી કે બેટીવહેવારને લગતા સંયમ કે મર્યાદાધર્મો વર્ણોની ઉચ્ચતા કે નીચતાના ખ્યાલ ઉપર રચાયા નથી. જે હિંદુ એવી કશી ઉચ્ચતા કે નીચતાના ખ્યાલને કારણે બીજાની જોડે જમવાની ના પાડે છે તે હિંદુધર્મને ખોટા રૂપમાં રજૂ કરે છે.

૮. દુર્ભાગ્યે, આજકાલ હિંદુધર્મ માત્ર ખાવા અને અભડાવાની ચર્ચામાંજ આવી રહેલો જોવામાં આવે છે. મને ભય છે કે શું ખાવું અને કોની જોડે ખાવું એના ઝીણામાં ઝીણા વિધિનિષેધ નક્કી કરવા પાછળ જ જો હિંદુધર્મ પોતાનું બધું બળ રોકશે તો તે થોડા જ વખતમાં ખરી વસ્તુને ખોઇ બેસશે. માદક પદાર્થો અથવા ખોરાકોના સેવનથી દૂર રહેવું અગર તો માંસાહાર ન કરવો એ આત્માના વિકાસની દિશાએ ભારે મદદકર્ત્તા છે એ સાચું, પણ તેથી તે એકજ વસ્તુ કંઇ ધર્મનું સારસર્વસ્વ નથી. હર-કોઇની જોડે બેસીને ખાનારા, ને માંસાહાર કરનારા, છતાં ઈશ્વરથી ડરનારા અનેક માણસો, માંસાહારથી અને બીજી ઘણી વસ્તુઓથી

ભારે ચુસ્તતાપૂર્વક દૂર રહેનારા અને છતાંયે પોતાના પ્રત્યેક કાર્યથી ઈશ્વરને અપમાન પહોંચાડનારા માણસોના કરતાં, મોક્ષદશાની વધુ જ નજીક છે.

पाठ १९ मो. हिंदुधर्म.-भाग ३ जो.

આ બધું છતાં હિંદુધર્મની પ્રધાનવસ્તુ, નિરાળી જ છે. તે ગોરક્ષા. ગૌરક્ષા એ મનુષ્યના આખા વિકાસક્રમમાં મને સૌથી અલૌકિક વસ્તુરૂપે ભાસી છે. ગાયનો અર્થ હું માણસની નીચેની આખી મૂંગી દુનિયા એવો કરૂં છું. ગાયને બહાને એ તત્વદ્વારા માણસને આખી ચેતનસૃષ્ટી જોડે આત્મીયતાનો અનુભવ કરાવવાનો એમાં પ્રયત્ન છે. આવો દેવભાવ ગાયને જ કેમ આપવામાં આવ્યો હશે એ પણ મને તો સ્પષ્ટ છે. ગાય જ હિંદુસ્થાનમાં માણસનો સૌથી સાચો સાથી—સૌથી મોટો આધાર-હતી. એ જ એક હિંદુસ્થાનની કામધેનું હતી. તે માત્ર દુધ જ આપનારી નહોતી. આખી ખેતીનો એ આધારસ્તંભ હતી.

૨. ગાય એ દયાધર્મની મૂર્તિમંત કવિતા છે. આ ગરીબ અશરાફ પ્રાણીમાં આપણે કેવળ દયા જ ઉભરાતી જોઈએ છીએ. લાખો કરોડો હિંદીઓને ઉછેરનારી એ માતા છે. એ ગાયની રક્ષા તે ઈશ્વરની આખી મૂકસૃષ્ટિની રક્ષા છે. જે અજ્ઞાત ઋષિ કે દ્દષ્ટાયે આ ગૌપુજા ચલાવી તેણે ગાયથી શરૂઆત કરેલી. એથી નિરાળું બીજું કશું એનું ધ્યેય હોઈ જ ન શકે. આ પશુસૃષ્ટિની અરજ મૂંગી છે તેથી વધારે જ અસરકારક છે. ગૌરક્ષા એ હિંદુધર્મે દુનિયાને આપેલી બક્ષીસ છે. અને હિંદુધર્મ પણ જ્યાં સુધી ગાયની રક્ષા કરનારા હિંદુઓ છે ત્યાં સૂધી જ રહેશે.

૩. એ ગાયની રક્ષા કઈ રીતે થાય ? રસ્તો એજ છે કે ગાયને બચાવવા જાતે મરવું. ગાયને બચાવવા ખાતર માણસને મારવા

તૈયાર થવું એ તો હિંદુધર્મ તેમજ અહિંસાધર્મ બન્નેનો ઇન્કાર કર્યા સમાન છે. હિંદુઓને તો પોતાની તપસ્યાના, પોતાની આત્મ-શુદ્ધિના અને આપભોગના બળથી ગાયની રક્ષા કરવાનું કહેલું છે. આજ સુધીની ગૌરક્ષા તો મુસલમાન જોડે કાયમના કંકાસ અને ઝેર કરવામાં આવી રહી હતી. જ્યારે ખરૂં જોતાં ગૌરક્ષાનો અર્થ એ કે આપણે આપણી પ્રેમસેવાથી મુસલમાનોનાં મન જીતી લેવાં.

૪. પણ ખુદ હિંદુઓ પોતે ગૌરક્ષા કેટલી સમજે છે? થોડા અરસા ઉપર એક મુસલમાન મિત્રે મને એક પુસ્તક મોકલેલું, તેમાં ગાય અને તેની ઓલાદ ઉપર આપણે જે ઘાતકીપણું ગુજારીએ છીએ તેનાં વિગતવાર વર્ણનો કરેલાં હતાં. તેનું ટીપેટીપું દુધ ખેંચી લેવાને ખાતર આપણે તેનું કેવું લોહી લઇએ છીએ, આપણે તેને ભૂખે મારી કેવી હાડપિંજર કરી મૂકીએ છીએ, તેનાં વાછરડાંઓની આપણે કેવી દુર્દશા કરીએ છીએ, તેમને આપણે કેવા પુરૂં ધાવવા પણ દેતા નથી, બળદો પર આપણે કેવો જુલમ ગુજારીએ છીએ, આપણે તેમને કેવા ખસ્સી કરીએ છીએ, આપણે તેને કેવા ચાબખા, પરોણી અને આરોના માર મારીએ છીએ, આપણે તેમના પર કેવા અનહદ બોજા લાદીએ છીએ–આ બધાનું એમાં વર્ણન હતું. જો તેમને વાચા હોય તો કદાચ તેઓ આપણી સામે એવા તો અમાનુષ અપરાધોની સાક્ષી પૂરત કે દુનિયાં બધી કમકમી ઉઠત !

૫. આ મૂંગાં પશુઓ પર ઘાતકીપણાના પ્રત્યેક કર્મથી આપણે હિંદુધર્મનો અને ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરીએ છીએ. હું નથી માનતો કે દુનિયાના બીજા કોઇ પણ દેશમાં તેનાં ઢોરોની હાલત હિંદુસ્થાનના કરતાં ભૂંડી હોય. આમાં બીજા કોઇનો દોષ આપણે નહિ કહાડી શકીએ. આમાં આપણી ગરીબી પણ આપણે નહિ ગાઇ શકીએ. આપણાં ઢોરોની આ દુર્દશા આપણી ઘાતકી બેદર-

કારી શિવાય બીજા કશાની જ સૂચક નથી. આપણી પાંજરાપોળો આપણી દયાવૃત્તિ ઉપર ખડી થયેલી સંસ્થાઓ છતાં તે વૃત્તિનો અતિ બેહૂદો અમલ કરનારી સંસ્થાઓ માત્ર છે. તેઓ નમૂનેદાર ગૌશાળાઓ કે ડેરીઓ અને ધીકતી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરીકે ચાલવાને બદલે માત્ર ખોડાં ઢોરો રાખવાનાં ધર્માદા ખાતાંઓ જ થઈ પડી છે!

૬. હિંદુઓની પરીક્ષા ટીલાં કર્યાથી, સ્વરશુદ્ધ મંત્રો ભણ્યાથી, તીરથજાત્રાઓ કર્યાથી કે ન્યાતફિરકાઓના ઝીણામાં ઝીણા નિયમો ચીવટથી પાળ્યાથીયે નહિ પણ ગાયને બચાવવાની તેમની શકિતથી જ થવાની છે. અત્યારે તો ગૌરક્ષાધર્મનો દાવો કરનારા આપણે ગાયને અને તેના વંશને ગુલામ બનાવી જાતે ગુલામ બન્યા છીએ.

૭. હું શા સારૂ મને પોતાને સનાતની હિંદુ કહેવડાવું છું એ વાંચકને હવે સમજાશે. ગાય પ્રત્યેના મારા પૂજ્યભાવમાં હું કોઇથી ઉતરૂં એમ નથી. ખિલાફતની લડતને મેં અપનાવી છે, કારણ કે હું જોઈ રહ્યો છું કે ખિલાફતની રક્ષા મારફત ગાયની સંપૂર્ણ રક્ષા છે. મારી સેવાના બદલા તરીકે ગાયને બચાવવા હું મુસલમાન મિત્રોને નથી કહેતો; હું ઇશ્વર પાસે રોજ એટલી જ પ્રાર્થના કરૂં છું કે જે લડતને હું સચ્ચાઈની લડત માનું છું તેને વિષેની મારી સેવા એની નજરમાં એટલી સમાય કે તે મુસલમાનોનાં દિલ પલટાવે અને તેમને વિષે પોતાના હિંદુબિરાદરોને માટે એટલી મહોબ્બત પેદા કરે કે હિંદુઓ જેને પોતાના પ્રાણ સમાન પ્રિય સમજે છે તે જાનવરને તેઓ બચાવી લે.

पाठ ९६ मो. हिंदुधर्म.–भाग ४ थो.

હિંદુધર્મ પ્રત્યેનો મારો ભાવ હું કઈ રીતે વર્ણવી શકું ? મારી સ્ત્રી પ્રત્યેનો મારો ભાવ હું વર્ણવી શકું તો હિંદુધર્મ

પ્રત્યેનો મારો ભાવ વર્ણવી શકું. મારી સ્ત્રી મારા અંતરને જે રીતે હલાવે છે તે રીતે દુનિયાની બીજી કોઇ સ્ત્રી હલાવી શકે એમ નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે એનામાં હું કંઈ દોષ જોતો નથી. હું કહું છું કે હું જોઈ શકું છું તે કરતાં પણ ઘણા વધારે દોષો તેનામાં હશે. છતાં એક અટૂટ મમતાના બંધનની ભાવના અહોરાત્ર મારા અંતરમાં જાગ્રત છે. તે જ મમતાની ભાવના હિંદુધર્મને માટે પણ તેના બધા દોષો અને મર્યાદાઓ છતાં મારા અંતરમાં છે.

૨. ગીતા કે તુલસીરામાયણ (જે બે પુસ્તકોનું જ આખા હિંદુધર્મ ગ્રંથરૂપી અર્ણવમાં મને જ્ઞાન છે એમ કહેવાય) નું સંગીત મારામાં જે જીવન પૂરે છે તે દુનિયામાં બીજો કોઇ ગ્રંથ પૂરી શકે એમ નથી. જ્યારે હું અંતકાળને કિનારે છું એમ મને લાગ્યું હતું ત્યારે ગીતા જ મારા અંતરનો વિશ્રામ હતી. હિંદુમંદિરો અને દેવસ્થાનોમાં આજકાલ જે અનાચાર પ્રવર્તે છે તેથી હું અજાણ નથી; પણ એ બધા અકથનીય દોષો છતાં હું એ સંસ્થાઓને ચાહું છું. એની વાતોમાં મને જે રસ આવે છે તે બીજીમાં નથી આવતો. હું ઠેઠનો સુધારક છું; છતાં સુધારાની વ્યાકુળતામાં હું હિંદુધર્મના કોઈપણ આવશ્યક અંગનો ત્યાગ કરવા તૈયાર નથી.

૩. હું પાછળ કહીગયો કે મૂર્તિપૂજા પ્રત્યે મારી અનાસ્થા નથી. મૂર્તિ મારા મનમાં કશો પૂજ્યભાવ પણ પેદા નથી કરતી. છતાં હું માનું છું કે મૂર્તિપૂજા એ મનુષ્યસ્વભાવનું જ એક અંગ છે. આપણે કંઈ ને કંઇ સ્થૂલ વસ્તુને માનવા પૂજવાના તરસ્યા રહીએ છીએ. માણસ બીજી જગાના કરતાં મંદિર કે દેવાલયમાં જ કંઇક વધારે શાંત અને સાત્વિક મનોવૃત્તિવાળો બને છે એનું રહસ્ય બીજું શું છે? મૂર્તિ એ ઉપાસનાની સહાયક છે. કોઈ હિંદુ મૂર્તિને ઇશ્વર નથી સમજતો. હું મૂર્તિપૂજાને પાપ માનતો નથી.

૪. આટલા ઉપરથી સમજાયું હશે કે હિંદુધર્મ કોઈ સાંકડો ધર્મમત કે સંપ્રદાય નથી. એના ઉદરમાં સંસારની સર્વ વિભૂતિઓની પૂજાને સ્થાન છે. ધર્મપ્રચારનો જે સામાન્ય અર્થ લેવાય છે તે અર્થમાં એને ધર્મપ્રચારક પંથ નહિ કહી શકાય. એણે અનેક જાતિઓને પોતાનામાં સમાવી એ સાચું, પણ એ બધું વિકાસક્રમને ન્યાયે અદૃશ્ય ગતિએ બન્યું છે. હિંદુધર્મ દરેક માણસને તેની પોતાની જ શ્રદ્ધા અગર ધર્મની ઢબે ઇશ્વરને ભજવાનો આગ્રહ કરે છે અને તેથી સર્વ ધર્મોની જોડે એની સુલેહ છે.

૫. આવી મારી હિંદુધર્મની સમજણ હોવાથી હિંદુધર્મમાં અસ્પૃશ્યતાને હું કદિ પણ સાંખી શક્યો નથી. અસ્પૃશ્યભાવનાને હું હમેશાં હિંદુધર્મની ઉપર વળગેલો મેલ માનતો આવ્યો છું. અનેક પેઢીઓથી એ ચાલતો આવ્યો છે એ ભલે, પણ એવી બીજી પણ અનેક પ્રથાઓ આજદિન લગી ચાલતી આવી છે.

૬. દેવદાસીઓ અને મુરલીઓની પ્રથા હિંદુધર્મનું એક અંગ છે. એ વિચારે હું તો શરમથી મરી જ રહું. અને છતાં દેવધર્મને નામે આ ઉઘાડો વ્યભિચાર હિંદુસ્થાનના ઘણા ભાગોમાં હિંદુઓમાં પ્રવર્તે છે. વળી કાળીને બકરાંનો ભોગ આપવો એ વસ્તુને પણ હું નર્યો અધર્મ માનું છું અને એ હિંદુધર્મનું અંગ છે એવું માનતો નથી.

૭. હિંદુધર્મ એ તો અનેક યુગોનો વિકાસ છે. હિંદુધર્મ એ નામ પણ હિંદુસ્થાનના લોકોના ધર્મને સારૂ પરદેશીઓએ શોધી કહાડેલો શબ્દ છે. એક કાળે અહિંયાં ધર્મને નામે પશુઓનું બલિદાન અપાતું. પણ એ વસ્તુ ધર્મ ન હોય; ત્યાં હિંદુધર્મ તો કયાંથી હોય જ?

૮. એજ પ્રમાણે મને લાગે છે કે જ્યારે ગૌરક્ષાએ આપણા બાપદાદાઓમાં ધર્મનું સ્વરૂપ લીધું ત્યારે જેમણે ગોમાં-

સભક્ષણ ન જ છોડયું તેમને સમાજે બહિષ્કૃત કર્યા હશે. એ સામાજિક વિગ્રહ પણ જબરો ચાલ્યો હશે, અને ગોમાંસભક્ષણનો આગ્રહ ધરાવનારાઓની સામેનો એ સામાજીક બહિષ્કાર એકલા તેમની સામે જ ચાલીને ન અટકતાં તેમની પુત્રપૌત્રપરંપરાની સામે પણ ચાલૂ રહ્યો હશે.

૯. આમ ઘણેભાગે મૂળ શુભ ઈરાદાઓથી શરૂ થયેલી પ્રવૃત્તિ કાળે કરીને એક કઠણ નિર્ગુણ પ્રથા બની ગઇ તે એટલે સૂધી કે એ પ્રથાને કેવળ અનુચિતપણે કાયમનો ટેકો આપનારા કે તેની વિધિઓ સૂચવનારા શ્લોકો સુદ્ધાં ધીમેધીમે શાસ્ત્રગ્રંથોમાં ઘુસી ગયા! આ મારી કલ્પના સાચી હોય કે ન હોય તોપણ અસ્પૃશ્યભાવના આપણી વિવેક બુદ્ધિની સાવ વિરૂદ્ધ અને પ્રેમ કે દયાધર્મના આપણા કુદરતી ભાવોની વિરોધી છે એ તો નિઃસંદેહ છે. જે ધર્મ ગાયની પૂજા પ્રવર્તાવતાં અચકાતો નથી તે માણુસ જેવા માણુસનો આટલો ઘાતકી બહિષ્કાર કેમ બરદાસ કરી જ શકે અગર તો તેને ટેકો આપી શકે?

૧૦. તેથી આટલા કાળ કચડાએલા આ અસ્પૃશ્યવર્ગને તજવા કરતાં તો મારા ચૂરેચૂરા થઇ જાય તોપણ હું સંતોષ જ માનું. હિંદુઓ પણ જો પોતાના ઉદાત્ત ઉજ્જવળ ધર્મને આ અસ્પૃશ્યભાવનાના કલંકથી છોડવી ન લેતાં આમને આમ કલંકિત રાખશે તો તેઓ કદિપણ સ્વતંત્રતાને લાયક ગણા નહિ. અને હું હિંદુધર્મને મારા પ્રાણથી પણ અધિક વ્હાલી વસ્તુ ગણું છું તેથી જ આ કલંકનો ભાર મને અસહ્ય થઇ પડયો છે. હિંદુસમાજના એક પંચમાંશ હિસ્સાને આપણી જોડે સમાનભાવે મળવા ભળવાનો અધિકાર આપવાનો ઈન્કાર કરીને ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરવાનો શું હિંદુઓ આગ્રહ ધરશે?

पाठ १७ मो. लोकमान्यनो स्वर्गवास.

જન્મ. પૂના. તા. ૨૩ જુલાઈ ૧૮૫૬.
અવસાન. મુંબઇ. તા. ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૨૦

લોકમાન્ય તો એકજ હતા. રાજાએ આપેલા ઇલકાબ કરતાં લાખ ગણી કિંમત તિલક મહારાજને લોકોએ આપેલા ઇલકાબની હતી. જે ચિતારો મેં તેમના છેલ્લા દિવસોમાં નજરે જોયા તે કદી ભુલાય તેમ નથી. લોકોનો અગાધ પ્રેમ અવર્ણનીય હતો.

૨. એક ઇંગ્રેજી લેખકે કહ્યું છે કે બે ખરા મિત્ર પણ જ્યાં સુધી જીવે છે ત્યાં સુધી દેહે તો ભિન્નજ છે. એક બીજામાં કંઇકિ ભેદ પણ જુવે. જો તે ખરા મિત્ર હોય તો જે મરે છે તે ભેદને ભાગતો જાય છે. મુએલો જીવતાના શરીરમાં જીવે છે. જીવતાને મન તે મુવોજ નથી; તેમ તિલક મહારાજ આજે લાખોના શરીરમાં જીવે છે. અવસાન પહેલાં તો તેઓ વિશેષે પોતાનાજ શરીરમાં જીવતા હતા.

૩. આવું મૃત્યુ આજ લગી આ જમાનામાં કોઈ લોક નાયકને ભાગે નથી આવ્યું. દાદાભાઇ ગયા, ફીરોજશાહ ગયા, ગોખલે પણ ગયા. બધાની પાછળ હજારો સ્મશાને ગયા હતા, પણ તિલકે અવધિ વાળી! તેની પાછળ તો આખું જગત ગયું, મુંબઇ તેમની પાછળ ઘેલું થઇ ગયું હતું.

૪. આ શો ચમત્કાર? જગતમાં ચમત્કાર જેવી વસ્તુજ નથી, અથવા તો જગત એજ એક ચમત્કૃતિ છે. કારણ વિના કાર્ય બનતું નથી. એ અપવાદ વિનાનો સિદ્ધાંત છે. લોકમાન્યનો હિંદુસ્થાન પરનો પ્રેમ મર્યાદારહિત હતો તેથી લોકપ્રેમ પણ મર્યાદારહિત હતો. સ્વરાજનો મંત્ર જેટલે દરજ્જે તેમણે જપ્યો તેટલે દરજ્જે બીજા કોઈએ નથી જપ્યો.

લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર તિલક

દેશભક્ત પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ

૫. સ્વરાજને સારૂ હિંદ હવે લાયક થશે એમ જ્યારે બીજાઓએ અંતઃકરણપૂર્વક માન્યું ત્યારે લોકમાન્યે અંતઃકરણપૂર્વક માન્યું કે હિંદ આજેજ તૈયાર છે આ માન્યતાએ લોકોનાં મન હરી લીધાં એમ માનીને તેઓ બેસી ન રહ્યા પણ, તેનો અમલ આખી જીંદગીભર કર્યા કર્યો; તેથી પ્રજામાં એક નવો જુસ્સો પેદા થયો. સ્વરાજ મેળવવાની પોતાની અધીરાઇનો ચેપ તેમણે પ્રજાને લગાડયો ને જેમ જેમ તે લાગતો ગયો તેમ તેમ પ્રજા તેમની તરફ દોરાતી ગઈ.

૬. પોતાની ઉપર ગમે તેવાં જોખમો આવ્યાં, ગમે તેટલાં દુઃખો પડયાં પણ આ મંત્રનું રટણ તો તેમણે છોડયુંજ નહિ. એમ તેઓ કઠિન પરીક્ષામાં પણ પસાર થયા, તેથી પ્રજાને તેમની ઉપર ભારે વિશ્વાસ બેઠો ને તેમનું વચન કાયદો ગણાયું. આવું મહાન જીવન દેહ જતાં પુરૂં થતું જ નથી. દેહ જતાં તો શરૂઆત થાય છે.

૭. જેની આપણે પૂજા કરતા હોઈએ તેના સદ્દગુણોનું અનુકરણ કરવું એજ ખરી પૂજા છે. તેથી હડતાલ પાળવાના કરતાં કંઈ અમલી કામ કરવું મને તો વધારે પ્રિય છે. મરણ સમયે હડતાલ પાળવી, અપવાસ કરવો વિગેરે જરૂરનું છે, પણ વિશેષતા તો અનુકરણમાંજ હોય.

૮. તેઓ અત્યંત સાદા હતા; તેમના સ્મરણાર્થે આપણે સાદાઈ ગ્રહણ કરીએ, આપણને કંઇક અગવડ પડે એટલે દરજ્જે વસ્તુઓનો ત્યાગ આદરીએ. તેઓ બહાદુર હતા; આપણે તેમની નીર્ભયતાનું અનુકરણ કરી મન સાક્ષી પુરતું હોય તેજ કરીએ, પોતાનું ધાર્યું જ કરતાં ન હઠીએ. તેઓ વિચારશીલ હતા; આપણે બોલવામાં ને કરવામાં પુરો વિચાર કરીને જ બોલીએ ને કરીએ.

૯. તેઓ વિદ્વાન હતા; માતૃભાષા અને સંસ્કૃત ઉપર તેમનો ભારે કાબુ હતો; આપણે તેમના જેવા વિદ્વાન થવાનો આગ્રહ રાખીએ, પરભાષાનો આપણા વ્યવહારમાં ત્યાગ કરી માતૃભાષાનું સારૂં જ્ઞાન મેળવી તેમાં આપણા બધા વિચારો બતાવતાં શીખીએ. સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી આપણા ધર્મની ખૂબીઓ જે આપણાં શાસ્ત્રોમાં છુપેલી છે, તેને ખોળી કહાડીએ. તેઓ સ્વદેશીના શોખી હતા; આપણે સ્વદેશીનો અર્થ સમજી સ્વદેશીનું આચરણ કરીએ. તેમનો દેશ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હતો; આપણે પણ તેવો પ્રેમ આપણા જીવનમાં ખીલવીએ ને યથાશકિત દિનપ્રતિદિન દેશસેવામાં વધારેને વધારે પરાયણ થઇએ. આમ કરીને જ તેમની ખરી પૂજા કરાય.

૧૦. જેનાથી એટલું પણ ન થઈ શકે તે એક પૈસાથી માંડી ગમે તેટલું નાણું તેમના સ્મરણ અર્થે આપે ને તેનો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ સ્થાપવામાં, લાયક વિદ્યાર્થીને લાયક શિક્ષણ લેવા સારૂ શિક્ષાવૃત્તિઓ આપવામાં કે એવાં બીજાં સાર્વજનિક કાર્યોમાં ઉપયોગ કરાય.

૧૧. લોકમાન્ય ચાલુ રાજ્યમંડળના કટ્ટા શત્રુ હતા; પણ તેમને ઇંગ્રેજોનો અણગમો હતો એવી માન્યતા કેટલાકમાં રહેલી છે તે ખોટી છે. તેમને જ મુખેથી મેં ઇંગ્રેજોનાં વખાણ ઘણી વેળા સાંભળ્યાં છે. તેમને ઇંગ્રેજી રાજ્ય સાથેનો સંબંધ સર્વથા અનિષ્ટ હતો એમ ન હતું; પણ તેઓ ઇંગ્રેજોના બરોબરીયા તરીકે પોતાને અને પ્રજાને ઓળખાવવા માગતા હતા. ઇંગ્રેજને કે કોઈને પણ તાબે રહેવું તેમને જરાએ પસંદ ન હતું.

૧૨. આવા પ્રૌઢ દેશ ભક્તનો સ્વર્ગવાસ આપણે ઉજવીએ છીએ. જે દેહમાં આપણે તેમને જાણ્યા હતા તેજ દેહમાં એઓ હજૂ રહ્યા હોત તો આપણને લાભ હતો એ તો નિર્વિવાદિત છે;

પણ આવી વ્યક્તિ દેહ રહો યા નહિ તોપણ દેશની સેવા કર્યાં જ કરે છે, દેશને દોર્યાં કરે છે. જેણે પોતાની કાર્યરેખા ઘડી લીધી છે, જેણે તે પ્રમાણે પિસ્તાળીસ વર્ષ સૂધી અમલ કર્યો છે; જેણે પોતાના દેહને દેશસેવામાં જ નીચોવી નાખ્યો છે તે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરી ભૂલાતા નથી, મરતા નથી. તેથી લોકમાન્ય તિલક, મરીને પણ આપણને જીવવાનો મંત્ર આપી ગયા છે એમ માનીએ.

पाठ ९८ मो. हिंदु-मुसलमान एकता.-भाग १ लो.

'સંપ સાચું બળ છે' એ કેવળ બાળકોને શીખામણનું બોધ-વચનજ નથી પણ જીવનનો એ એક અટૂટ નિયમ છે. એ વાત હિંદુ-મુસલમાન એકતાના સવાલથી જેટલી સ્પષ્ટપણે સાબિત થાય છે તેટલી બીજા કશાથીજ નથી થતી. કુસંપ કરીને છુટા શેરડીના ભારાની પેઠે આપણે એકેએક ભાંગી જઈએ એ દેખીતું છે. જ્યાં સૂધી આપણે હિંદુ અને મુસલમાન એકબીજાનાં ગળાં કાપવા તૈયાર હોઈએ ત્યાં સુધી કોઈપણ ત્રાહિત સત્તા આવીને હિંદુસ્થાનને સ્હેજે ગુલામ બનાવી શકે એમાં શી નવાઈ છે?

૨. વળી હિંદુ-મુસલમાનનું ઐક્ય એટલે કેવળ હિંદુ અને મુસલમાન કોમ વચ્ચેનું જ ઐક્ય નહિ, પણ જે જે કોઈ લોકો-પછી તે ચાહે તે ધર્મને માનતા હોય-હિંદુસ્થાનને પોતાનું ઘર માની આ દેશમાં વસે છે તે બધા વચ્ચેનું ઐક્ય.

૩. નેલોરમાં આ સવાલ કશા પડદા વગર તેના ચોખ્ખા સ્થૂલ સ્વરૂપમાં મારી આગળ ખડો થયો અને એ બાબતને લગતી ઝાંખપ જતી રહી. ત્યાં બે કોમ વચ્ચે એખલાસ નહોતો. મને નજીવી લાગી એવી એક બાબત ઉપર બે વર્ષ ઉપર બન્ને કોમો લઢી પડેલી. મસ્જીદ આગળ થઈને પસાર થતી

વેળાએ વાજાં વગાડવાં કે નહિ એ જરીપુરાણો સવાલજ અહીં પણ ઉઠેલો.

૪. મને લાગે છે કે હરકોઇ નજીવી બાબતને મોટું રૂપ આપી દઇને કેમ જાણે એના ઉપરજ હિંદુ કે મુસલમાન કોમના ધર્મનો બચાવ કે નાશ લટકી રહ્યો હોય એવી નાદાનીની અવસ્થામાંથી હરેક ભોગે હવે તો ઉગરી ગયેજ આપણો છૂટકો છે. આપણને સારાસારનો વિચાર હોવોજ જોઇએ. મસીદ આગળથી પસાર થતાં વાજાં વગાડવાનો આગ્રહ ધરવામાં અને પોતાના ગામમાં અગર બીજી કોઇ જગ્યાઓએ અગાઉ તેમ કર્યાના દાખલા ટાંકી બતાવવામાં હિંદુઓ કંઈ ભારે સિદ્ધિ મેળવી લેવાના છે કે તેટલા સારૂ તેમણે પોતાના ભાઇઓ જોડે વિખવાદ કરવા તૈયાર થવું ?

૫. મસીદ આગળ થઇને પસાર થતી વેળાએ વાજાં વગાડવાંજ જોઇએ એવી કોઇ જાતની શાસ્ત્રાજ્ઞા કે ધર્માજ્ઞા નથી. બીજી બાજૂએ મસીદ જેવી જગાની આસપાસ ચોવીશે કલાક પવિત્ર શાંતિ વર્તતી રહે એ મુસલમાનોની લાગણી સહેજે સમજી શકાય તેવી છે. હિંદુને મન જે વસ્તુ આવશ્યક ન હોય તે મુસલમાનને આવશ્યક છે; અને ખાસ અગત્યની ન હોય એવી બધી બાબતોમાં બન્ને કોમોએ એક બીજીને નમતું આપવુંજ જોઇએ. નજીવી બાબતો માટે લઢવું એ મૂર્ખતા છે; એ ગુન્હો છે.

૬. જો આપણે એક બીજા પ્રત્યે ઉદારતાભરી સહનશક્તિ અને બધી બીનઅગત્યની બાબતોમાં સ્હેજે નમતું મૂકવાની વૃત્તિ કેળવીશું તોજ જે એકતા આપણે બન્ને કોમો વચ્ચે કાયમ કરવા ઉમેદ રાખીએ છીએ તે કાયમ કરી શકીશું. હિંદુને ગાય પ્રાણુસમાન પ્રિય છે. એટલે મુસલમાને પણ એ બાબતમાં રાજી

થઇને પોતાના હિંદુભાઇની સગવડ સાચવવી જોઇએ. નિમાજને વખતે શાંતિ એ મુસલમાનને મન કિંમતી વસ્તુ છે, એટલે દરેક હિંદુએ પોતાના મુસલમાન ભાઇની લાગણીને રાજી થઇને માન આપવું જોઇએ.

૭. પણ આ તો આદર્શ હિંદુ-મુસલમાનને લગતી સલાહ થઇ. આપણી વચ્ચે તો હજુયે વા જોડે વઢનારા હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો નથી પડયા એમ નથી. એવાઓને માટે આપણે સંપૂર્ણ શુદ્ધ નીયતવાળા અને સૌ કોઈના વિશ્વાસપાત્ર એવા માણસોની પંચાયતો સ્થાપવી જોઇએ. એ પંચાયતોના ચુકાદા માન્ય કરવાને બંને પક્ષ બંધાએલા રહે. આવી પંચાયતોના ચુકાદાના નિષ્પક્ષપાતપણા વિષે તેમજ તે માન્ય રાખવાની તરફેણમાં પ્રજામત એટલો કેળવાવો જોઈએ કે એ વિષે કોઈને કશુંજ કહેવાપણું ન રહે.

૮. હું જાણું છું કે હિંદુ-મુસલમાન બન્ને કોમોમાં હજુયે એકબીજા પ્રત્યે પુષ્કળ-અતિશય-અણવિશ્વાસ રહેલો છે. ઘણા હિંદુઓને મુસલમાનોની ઈમાનદારી વિશે સંદેહ રહ્યાં કરે છે. સ્વરાજ્ય એટલે તો તેમની નજરમાં મુસલમાની રાજ્યજ દેખાય છે. એમની દલીલ એ હોય છે કે અંગ્રેજોની પછવાડે હિંદી મુસલમાનો દુનિયાનાં મુસલમાની રાજ્યોને હિંદુસ્થાનમાં મુસલમાન સામ્રાજ્ય જમાવવામાં મદદ કરશે.

૯. બીજી બાજૂ મુસલમાનોને એ ભય રહ્યાં કરે છે કે મુસલમાનોના કરતાં હિંદુસ્થાનમાં હિંદુઓની સંખ્યા ઘણીજ મોટી હોવાને લીધે હિંદુઓ તેમને સંખ્યાબળથી દરેક બાબતમાં કચડી નાખશે. મારે કહેવું પડે છે કે આ વૃત્તિ બંને પક્ષની કેવળ નબળાઈનીજ નિશાની છે. ઉદારતા નહિ તો છેવટ સુખશાંતિમાં રહેવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા પણ હિંદુ-મુસલમાનોને એક બીજા પ્રત્યે વિશ્વાસ અને સહનશીલતા નભાવવાની ફરજ શીખવશે.

૧૦. મ્હને તો આ બન્ને કોમને કાયમને માટે એકબીજાથી અલગ રાખે એવું બન્નેમાંથી એકેના ધર્મમાં કશુંજ જડયું નથી. બળાત્કારે વટલાવવાના દિવસો હવે ગયા છે. મુસલમાનો સાથે લડી પડવાને હિંદુઓને ગૌવધ સિવાય બીજું કશુંએ જરાપણ વજૂદવાળું કારણ જડે એવું નથી રહ્યું. મુસલમાનોને પણ તેમનો ધર્મ કંઈ ગૌવધ કરવાની ફરજ નથી પાડતો.

૧૧. હકીકત તો એ છે કે અત્યાર અગાઉ કદિપણ આપણે એક બીજા સાથે ભળવાનો, આપસના ઝગડા પતવી દેવાનો અને એકજ પવિત્ર ભૂમિનાં ફરજંદોની પેઠે ભાઈભાઈ બનીને મહોબતની ગાંઠથી બંધાએલા રહેવાનો ખરો પ્રયત્નજ કર્યો નથી. હિન્દુઓને જો મુસલમાનો સાથે કાયમની મિત્રતા કરી લઈ કાયમને માટે તેમને કાચે તાંતણે બાંધી લેવા હોય તો તેમણે ઈસ્લામના માનનું રક્ષણ કરવાના મુસલમાનોના પ્રયત્નમાં તેમની સાથે જાનનિસારી કરવા તૈયાર થવું જોઇએ.

पाठ ९९ मो. हिंदु-मुसलमान एकता.-भाग २ जो.

મેં તો ઘણાં વર્ષોથી નિશ્ચય કર્યો છે કે હિંદુસ્થાનનું ભલું હિંદુ-મુસલમાનની હાર્દિક એકતામાંજ રહેલું છે. તેથીજ હિંદુ-મુસલમાનની એકતા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૨. ઈંગ્રેજી સલ્તનતની સાથેના સંબંધ કરતાં હિંદુ-મુસલમાનની એકતાને હું ઘણું વધારે મહત્વ આપું છું. ઈંગ્રેજી સલ્તનતનો સંબંધ હિંદુસ્થાનની આબાદીને સારૂ અનિવાર્ય નથી. પણ હિંદુસ્થાનનું શ્રેય હિંદુ-મુસલમાનના ઐક્ય વિના અસંભવિત છે. હિંદુસ્થાનના ત્રણ ભાગ ચોથા ભાગની સાથે વેર રાખી કદી સ્વતંત્રતા ન જ ભોગવી શકે. સાત કરોડ મુસલમાનોનું નિકંદન પણ તેટલુંજ અસંભવિત છે.

૩. ઘણા હિંદુ માને છે કે ઇંગ્રેજી રાજ્યથી હિંદુધર્મની તો રક્ષા થાય છે, તેથી ઇંગ્રેજી સલ્તનતથી ગમે તેટલું બીજું નુકસાન થાય છતાં હિંદુ ધર્મની રક્ષા થાય છે એટલો બદલો બસ છે. આના કરતાં હિંદુને લજ્જાસ્પદ બીજો વિચાર મને તો લાગતો નથી. જો તેવીસ કરોડ હિંદુ સાત કરોડ મુસલમાનોની સામે પોતાનો બચાવ કરવા તાકાત ન ધરાવતા હોય તો કાંતો હિંદુ ધર્મજ ખોટો છે અથવા તે ધર્મના માનનારા નામર્દ અને અધર્મી હોવા જોઇએ.

૪. હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે કૃત્રિમ સુલેહ પોતાની તલવાર વતી ઇંગ્રેજ સરકાર જાળવે તેના કરતાં હિંદુ-મુસલમાન તલવારથી મુકાબલો કરી હિસાબ ચોખ્ખો કરી લે એ હું વધારે પસંદ કરૂં.

૫. પણ જો આપણે મુસલમાનો સાથે તલવારથી મુકાબલો ન કરવા ઇચ્છતા હોઇયે, જો આપણે તેઓની સાથે સગા ભાઇની માફક રહેવા માગતા હોઇયે, જો આપણે તેઓનાં દિલ ચોરી લઇને મિત્રભાવે ગાયની, આપણા મંદિરોની અને આપણી સ્ત્રીઓના રક્ષા કરવા ઇચ્છીયે તો આજે ઐક્યતાનો પ્રાપ્ત થયેલો સુયોગ આપણે વધાવી લેવો જોઇયે.

૬. મિયાં અને મહાદેવને કદી નજ બને એવું માનવું અયોગ્ય છે. મુસલમાનના અન્યાયના દાખલા જરૂર તવારીખમાં મળશે. પણ મુસલમાન ધર્મ ખાનદાન ધર્મ છે. મુસલમાનો ખાનદાન છે. તેમનામાં બીજાઓ પ્રત્યે માન અને દયા નથી એવું હું માનતો નથી. તેમની ઉપર થએલા ઉપકારનો બદલો વાળતાં તેઓને આવડે છે. એટલે હું તો દરેક હિંદુને સલાહ આપું છું કે તેણે મુસલમાન ભાઇઓનો પૂરો વિશ્વાસ કરવો. મનુષ્યમાત્ર સ્વભાવે નિર્મળ હોય છે; મુસલમાનનો સ્વભાવ તે કાયદાના અપવાદરૂપે નથી.

૭. આજલગી આપણે એકતા મેળવવાના ખાનદાન પ્રયત્ન કર્યાં નથી. ખાનદાન પ્રયત્નમાં બદલાની આશા ન હોય. ખાનદાની કંઇ વાણિયાનો હિસાબ નથી. મુસલમાનોની સાથે શરતો કરીને તેમને મદદ આપવી એ ન આપવા બરોબર છે. સાત કરોડનું દિલ શરતોથી ન બદલી શકાય. તેમનો વિશ્વાસ, તેમનું માન તો તેમને અણીને સમયે મદદ કરીનેજ મેળવી શકાય. બદલો કેવળ ઇશ્વર પાસેજ માગવો જોઇએ.

૮. મારો હિંદુધર્મ મને શીખવે છે કે મારે સારૂં કરતાં ફળની આશા ન કરવી, પણ સારાનું પરિણામ સારૂં જ હોય એવો વિશ્વાસ રાખવો. એ અનિવાર્ય કાયદો છે એમ સમજી કોઈ દષ્ટાંત તેનાથી વિરૂદ્ધ આપણને મળી આવે તો આપણી ઓછી સમજને લીધે તેનો આપણે ઉકેલ નથી કરી શકતા એમ માનવું. તે અપવાદરૂપે છે એમ માનવાનું કશું કારણ નથી. ઇશ્વર હમેશાં માણસની ભારે કસોટી કરે છે. જે ખરી ભીડમાં તેને ભૂલતો નથી એટલે સત્યનો વિશ્વાસ કરે છે તેનેજ ઇશ્વર સહાય કરે છે. તેથીજ તે નિર્બળનો બેલી મનાયો છે.

૯. પણ માનો કે હિંદુએ પોતાની ખાનદાની બતાવી છતાં મુસલમાને દગો દીધો તો શું હિંદુ નામર્દ રહેવાના? પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાની તેમની તાકાત નથી? જો હિંદુ પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાની શક્તિ મેળવવા માગતા હોય તો તે શક્તિ પણ તેઓ મુસલમાનોને સહાય આપતાં મેળવી લેશે કેમકે મુસલમાનોને સહાય આપતાં હિંદુએ દૃઢતા, વીરતા, સત્ય, આત્મભોગ, એકતા, યોજના ઈ૦ મહાગુણોનું સેવન કરવું પડશે.

૧૦. હિંદુએ પોતાની નબળાઇને લીધે સહાય આપવી એમ મારૂં કહેવું નથી. પણ મુસલમાનો ન્યાયને રસ્તે છે, તેમણે અત્યારે યોજેલાં સાધનો પણ ન્યાયી છે તેથી તેમને મદદ

હિંદુ-મુસલમાન એકતાના સ્થંભ
મૌલાના શૌકતઅલી અને મહમદઅલી

A 2840—Lakshmi Art, Bombay, 8

બંગાળના સિંહ દેશભક્ત ચિત્તરંજન દાસ

કરવાની તેમના પડોશી તરીકેની ફરજ ઉત્પન્ન થઇ છે. તે ફરજ તેઓ અદા નહિ કરે તો પોતાની ગુલામી વધારે સજજડ કરશે ને મુસલમાનોની મિત્રતા હમેશાંને માટે મેળવવાની તક ગુમાવશે. મદદ કરીને ગુલામી હઠાવશે ને મુસલમાનોને પોતાના કરી લેશે.

૧૧. આમ વિચારતાં મુસલમાનોને મદદ કરવી એ દરેક હિંદુનો પરમ ધર્મ છે, કેમકે તેમ કરીને તે હિંદુસ્થાનનો ને પોતાના ધર્મનો સહેજે બચાવ કરી લેશે. આવી ફરજ બજાવતાં સાટાનો વિચાર કરાય નહિ, અને ડર પણ રખાય નહિ.

पाठ १०० मो.—सहकार—असहकारनुं रहस्य.

ધર્મશાસ્ત્રો તથા ઇતિહાસ અસહકારની વિરૂદ્ધ છે; ગીતાજી, કુરાન, બાઈબલ તથા પારસી–અવેસ્તા અસહકારને અધર્મ્ય ગણે છે, આ વાત ખરી છે? ગીતાજી ઇત્યાદિનો મેં પણ થોડોક અભ્યાસ કર્યો છે એમ હું માનું છું. હું અસહકારનું તત્વ તે ધર્મગ્રંથોમાં જોઇ શક્યો છું.

૨. ગીતાજીમાં દેવ-આસુર સંગ્રામનું વર્ણન છે. ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે કદી મેળ હોય નહિ એમ ગીતાજી સ્પષ્ટ બતાવે છે. ગીતાજીનો કેવળ અક્ષરાર્થ કરીએ તો આપણને માલમ પડે છે કે જ્યારે અર્જુને પાપી કૌરવોની સાથે યુદ્ધ કરવાની આનાકાની કરી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેને યુદ્ધ કરવા પ્રેર્યો. એટલે અક્ષરાર્થથી તો અન્યાયીની સાથે સહકાર ન કરવો એટલુંજ નહિ પણ અન્યાયીને દંડ આપવાનું ગીતાજી શીખવે છે. ગીતાજીનો શુદ્ધાર્થ દંડ આપવાનું શીખવતોજ નથી; પણ તેમાં લીટીએ લીટીએ ન્યાય અને અન્યાયના ઝઘડા વિષે શિક્ષણ છે.

૩. અંધકાર અને પ્રકાશને જેમ વેર છે, ટાઢને તડકો જેમ સાથે નથી રહી શકતાં, તેમ ઈનસાફ અને ગેરઈનસાફ સાથે

નથી રહી શકતા. તેથીજ આપણામાં રીસાઈ જવાની પ્રથા પરંપરા ચાલતી આવેલી છે. રૈયત જ્યારે અન્યાયી રાજાથી અકળાઇ જાય છે ત્યારે તે તેનાથી રીસાઇ જાય છે. બહુ અકળાય છે ત્યારે રૈયત રાજાના ગામનો ત્યાગ પણ કરે છે. આવા દાખલા વખતો વખત જોવામાં આવ્યા છે.

૪. પ્રહલાદે પોતાના રાક્ષસી પિતા સાથે અસહકાર કર્યો; મીરાંબાઇએ પોતાના ધણી સાથે; નરસિંહ મહેતાએ પોતાની નાત સાથે કર્યો; આ ત્રણેને આપણે આજે પૂજીએ છીએ. તુલસીદાસે સંત અસંતનો ભેદ પાડી બન્ને વચ્ચે મેળાપ ન હોય એમ બતાવી આપ્યું છે, એટલે હિંદુધર્મમાં તો ન્યાય અન્યાય વચ્ચેનો મેળાપ સર્વથા ત્યાજ્ય છે એવું શિક્ષણ છે.

૫. અવેસ્તામાં ઓરમઝદ અને અહરીમાનનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ સદાય ચાલ્યા કરે છે. બાઈબલમાં ખુદા અને શેતાન વચ્ચે ચાલે છે. ઓરમઝદ–ખુદા ન્યાયની મૂર્તિ છે, અહરીમાન-શેતાન-અન્યાયનું પુતળું છે. જીસસ ક્રાઈસ્ટ તો સત્યાગ્રહી વીર હતા. તેમણે દાંભિક જૂઠા, મદાંધ માણસનો હમેશાં અસહકાર કર્યો હતો. નીતિને અર્થે કુટુંબમાં વિરોધ કરાવતાં તે અચકાયા ન હતા અને રોમની મહાન્ સત્તાની સામે તે એકલા થયા હતા. હવે રહ્યું કુરાન-એ-શરીફ. પેગમ્બર જયાં લગી મક્કામાં રહ્યા ત્યાં લગી અન્યાય કરનારાઓની સાથે તેમણે અસહકાર કરેલો.

૬. ઇતિહાસનાં પ્રમાણો પણ અસહકારનું પ્રતિપાદન કરે છે. સામાન્ય રીતે તપાસતાં ઇતિહાસ એ લડાઈનું બ્યાન છે. અને લડાઈ માત્ર તીક્ષ્ણ અસહકારનાં દષ્ટાંત છે. એક પક્ષ બીજા પક્ષનો ત્યાગ કરે છે એ અસહકારજ છે. લડાઈ એ રાક્ષસી અસહકારનો દાખલો છે.

૭. જે અસહકાર હિંદુસ્થાનની નજીક હું મૂકી રહ્યો છું એ દૈવી અસહકાર છે એમ કહેવામાં કશી ધૃષ્ટતા નથી જોતો. જે અસહકારમાં ખુનામરકી–હિંસા રહી છે તે અસહકારમાં હારજીત રહ્યાં છે. જેમાં કેવળ કુરબાની, આત્મભોગ છે ત્યાં જીતજ છે એવા અસહકારની સામે કોઇ કેમ થઇ શકે એજ મારી અકકલ કળી શકતી નથી; કેમકે જે દેવી અસહકાર કરે છે તે જ્યાં સૂધી ન્યાય ન મળે ત્યાં સૂધી સહકાર કરતોજ નથી.

૮. જર્મનોએ શસ્ત્રબળથી અસહકાર કર્યો તેથી હાર્યા એટલે બેસી ગયા. રૂશિયાના દુઃખી બોર લોકોએ નિઃશસ્ત્ર અસહકાર કર્યો તેથી તે હાર્યા જ નહિ. જયારે રૂશિયામાં તેમનું રહેવું અશકય થઇ પડયું ત્યારે તેઓએ રૂશિયા છોડયું પણ રૂશિયાના જુલમી કામદારોને તેઓ વશ ન થયા. આજે તેઓ કૅનેડામાં માનીતી કોમ તરીકે પોતાનું જીવન ચલાવી રહ્યા છે.

૯. જાતિગત અસહકારમાં વ્યકિતની જીત છે. સામાજીક અસહકાર થાય તો સમાજની જીત થાય. એટલે દેવી અસહકારમાં ઉદ્યમનો નાશ નથી. તેમાં દોષ લાગવાપણું નથી. તેનું અલ્પ આચરણ પણ સુખદાયી છે અને મોટા ભયમાંથી તેના આચરનારને ઉગારે છે. આખી કોમ અન્યાયનો સહકાર ત્યાગી, મેલ ધૂવે છે; ને તેટલે દરજજે નિરોગી થાય છે.

૧૦. સહકાર અને અસહકાર બન્ને અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી નીતિ છે. ન્યાયીનો હમેશાં સહકાર; અન્યાયીનો હમેશાં અસહકાર. તેથીજ અસંતનો અસહકાર એવું શાસ્ત્રવચન છે.

૧૧. અસહકાર એ સોના જેવું શસ્ત્ર છે, દિવ્ય શસ્ત્ર છે; હિંદુઓને તે શ્રીકૃષ્ણે આપેલું છે; મુસલમાનોને મહંમદ પેગંબરે આપ્યું છે, પારસીઓને ઝંદાવસ્તામાં મળેલું છે—કે જ્યાં તમે અન્યાય જુઓ, કોઇ માણસમાં અન્યાયને મૂર્તિમંત જુઓ ત્યારે

તે માણસનો ત્યાગ કરજો. તુલસીદાસજીએ બહુજ મૃદુ ભાષામાં કહ્યું છે કે અસંતથી દૂર ભાગો, અસંતો પોતાના સમાગમથી પીડે છે. દાવાનળથી દૂર નાસો તેમ અસંતથી–અન્યાયથી–નાસજો.

૧૨. નાસવું એટલેજ અસહકાર. અસહકાર એ દ્વેષ કે વેર નથી. એ તો ધર્મીનું ધર્માચરણ છે. અસહકાર એ બાપદિકરા વચ્ચે યોગ્ય છે, સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ફરજરૂપ છે, સગાં સગાં વચ્ચે કર્તવ્ય છે. મારો દિકરો મદ્યમાંસ ખાઇ આવે અને હું તેનો વૈષ્ણવ બાપ તેને મારા ઘરમાં ઘડી પણ સંઘરૂં તો પછી મારે રૈરવ નરકે જ પડવું પડે. આ અસહકારનું રહસ્ય છે.

पाठ १०१.–स्वराजनी व्याख्या.

સ્વરાજની વ્યાખ્યાઓ હું મારા મનમાં ઘણીવાર ગોઠવ્યાં જ કરૂં છું તે વાંચનારની આગળ મૂકી જવાની રજા લઉં છું:

(૧) સ્વરાજ એટલે પોતાની ઉપર મેળવેલું રાજ્ય. આ જેણે મેળવ્યું તેણે વ્યક્તિગત પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી લીધું.

(૨) પણ આપણે તો કંઇક ચિન્હ, પ્રતિમા, કલ્પેલ છે. એટલે સ્વરાજ એટલે દેશનાં આયાતનિકાસ પર, લશ્કર પર, અદાલતો પર પ્રજાનો સંપૂર્ણ અંકુશ. આમાં ઇંગ્રેજી સલ્તનત સાથે સંબંધને અવકાશ છે અને નથી. જો ખિલાફત અને પંજાબનો ખુલાસો ન થાય તો નથી.

(૩) પણ સાધુઓ વ્યક્તિગત સ્વરાજ અત્યારેજ ભોગવતા હોય તેવું બને, અને આપણી પાર્લામેન્ટ પણ બેસે છતાંયે લોકોને મન તે સ્વરાજ્ય ન હોય એવું યે બને અને તેથી સ્વરાજ એટલે અન્નવસ્ત્રની સોંધારત. પણ તે એટલે સૂધી કે કોઇને તેને અભાવે ભૂખ્યાં કે નાગાં ન રહેવું પડે.

(૪) આવા સંજોગો બને છતાં એક કોમ કે એક વિભાગ બીજાને દબાવે એવું પણ બને. તેથી સ્વરાજ એટલે એક બાળા પણ નિર્ભયપણે ઘોર અંધારામાં ફરી શકે એવી સ્થિતિ.

(૫) ઉપરની ચાર વ્યાખ્યાઓમાં બીજી અનેક વ્યાખ્યાઓનો સમાવેશ થતો જોવામાં આવશે. છતાં પ્રજાના સ્વરાજમાં દરેક અંગને તેજ આવ્યું હોય ને આવવું જોઇયે-તો સ્વરાજ એટલે અંત્યજની અસ્પૃશ્યતાનો સર્વથા નાશ.

(૬) બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણેતરના ઝગડાની સમાપ્તિ.

(૭) હિન્દુ-મુસલમાનના મનના મેલનો સર્વથા નાશ. એટલે હિંદુ, મુસલમાનની મર્યાદા રાખે ને તેને સારૂ જાન દે. મુસલમાન, હિંદુની મર્યાદા રાખે ને જાન દે. મુસલમાન હિંદુને પજવવા ગાય ન મારે, પણ પોતાના હિંદુભાઈની લાગણી ન દૂભાવવા સારૂ પોતાની મેળેજ ગૌવધ બંધ કરે, ને હિંદુ કશું સાટું કર્યા વિના મુસલમાનનું મન દુઃખવવા મસ્જીદો આગળ વાજાં ન વગાડે પણ મસ્જીદો પાસેથી જતાં વાજું બંધ રાખવામાં મોટાઈ માને.

(૮) સ્વરાજ એટલે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ઈસાઈ, યાહુદી, બધા ધર્મી પોતાના ધર્મનું પાલન કરી શકે ને એક બીજાની તેમ કરવામાં રક્ષા કરે ને એકબીજાના ધર્મને માન આપે.

(૯) સ્વરાજ એટલે દરેક ગામ ચોર લુંટારાના ભયથી પોતાની રક્ષા કરવા શકિતમાન થાય ને દરેક ગામ પોતાને જરૂરનાં અનાજ ને વસ્ર પેદા કરે.

(૧૦) સ્વરાજ એટલે દેશીરાજ્યો, જમીનદારો અને રૈયત વર્ગ વચ્ચે મિત્રતા વર્તે, દેશીરાજ્ય કે જમીનદાર રૈયતને ન કનડે અને રૈયત રાજાને કે જમીનદારને ન પજવે.

(૧૧) સ્વરાજ એટલે ધનવાન ને મજૂર વર્ગ વચ્ચે મિત્રતા. ધનવાનને સારૂ યોગ્ય દામ લઇ મજૂર ખુશીથી મજૂરી કરે.

(૧૨) સ્વરાજ એટલે સ્ત્રી જાતીને માતા બહેન સમજી પૂરૂં માન આપવું તે. ને ઉંચનીચના ભેદ નીકળી સર્વ ભાઈ બહેન છે એવી ભાવનાથી વર્તવું તે.

આ વ્યાખ્યાઓમાંથી સિદ્ધ થાય છે કે

(૧) સ્વરાજમાં રાજ્યસત્તા દારૂ, અફીણ ઈ. નો વેપાર ન કરે.

(૨) સ્વરાજમાં અનાજ અને કપાસના સટ્ટા ન થાય.

(૩) સ્વરાજમાં કોઇ કાયદાનો ભંગ ન કરે.

(૪) સ્વરાજમાં સ્વેચ્છાચારને સ્થાન જ ન હોય. તેથી કોઇ પોતાની સામેની ફરીઆદનો પોતે કાજી ન બને, પણ દેશમાં નીમાએલી અદાલતમાં પોતાની સામેની ફરિઆદનો ચુકાદો થવા દે.

पाठ १०२.—परदेशी वस्त्रो.

પરદેશી કાપડ બાળવાને બદલે ગરીબોને આપી દેવું જોઇએ અથવા બહાર દેશાવર મોકલવું જોઇયે, આ બધી દલીલો વિચાર્યા પછી પણ મને એમ જ લાગે છે કે આપણે પરદેશી કાપડ બાળવું જોઇએ. પરદેશી કાપડ પહેરવું એ જો આપણે પાપ સમજતા હોઇએ, એથી જો દેશ કંગાળ થયો છે એમ માનતા હોઇએ, એથી અસંખ્ય બહેનોને પોતાનાં ઘરબાર તજવાં પડયાં છે એમ માનતા હોઈએ, તો પરદેશી કાપડને આપણે મેલ સમજીયે અને આપણે જેમ આપણો મેલ બીજાને ન આપીયે તેમ આ પરદેશી કાપડરૂપી મેલ પણ બીજાને ન આપીએ.

૨. જો તે કાપડનો આપણે ત્યાગ ન કરવા ધાર્યું હોત તો તે કાપડ આપણે જ પહેરી ફાડત, પણ આપણે તેનો ત્યાગ કરવા ધારીએ

છીએ તો ત્યાગ જ કરીએ. તે કોઇને પહેરવા આપવું તે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા જેવું છે. તે કોઈને આપીને તેનું પુણ્યફળ આપણે માગીએ છીએ. મને ભાસે છે કે આપણને તેવા ફળનો અધિકાર નથી. સડેલું અનાજ જેમ આપણે ફેંકી દઇએ છીએ તેમ પરદેશી કાપડ પણ ફેંકી દેવું ઘટે છે.

૩. હિંદુ—મુસલમાન—પારસી બધાને સારૂ પરદેશી કાપડ હરામ ગણીએ તો તે કાપડનો ઉપયોગ ન જ કરીએ. આ ભાવના પેદા કરવા સારૂ આપણી પાસે રહેલા પરદેશી કાપડનો આપણે ત્યાગ કરવો ને તેને બાળવું એ હું આવશ્યક સમજું છું. તેમાંથી જે ભાવના પેદા થાય તેને હું કીંમતી માનું છું. પરદેશી કાપડ વિષે આપણને છેતરવાની કોઈની હિમ્મત ન ચાલી શકે એટલે સૂધી આપણામાં જોસ ફેલાવાની હું જરૂર જોઉં છું. તેથી આપણે પહેરવાનાં પરદેશી કપડાં બધાં બાળી નાંખીએ તો આપણે શુદ્ધિ કરી હું ગણીશ.

૪. પરદેશી કાપડ વિષે અણગમો પેદા કરવાની આપણને જરૂર છે. પણ એથી શું પરદેશી, સામે અણગમો પેદા નહિ થાય એમ કોઈ પૂછે છે? દુષ્ટતાને વખોડવી છતાં દુષ્ટની ઉપર પ્રેમભાવ રાખતાં શીખવાની આ લડત છે. મનુષ્ય જેટલી દુષ્ટતા કરે છે તેટલો તે દુષ્ટ હોતો નથી; આપણે બધા ભૂલથી ભરેલા છીએ. ત્યાં એક બીજાનો તિરસ્કાર શો કરીયે? દુષ્ટની પણ સેવા કરવી એ સર્વ ધર્મનું શિક્ષણ છે.

૫. ધર્મીની પરીક્ષા જ તેના રાગદ્વેષાદિના રોકવામાં છે. ગુસ્સાનું કારણ મળતા છતાં જે ગુસ્સાને રોકે છે એણે જ પ્રભુને પિછાન્યો. મનુષ્ય માત્રનું કામ પ્રભુને જાણી લેવાનું તો છે જ. ગુસ્સો રોકવો એ કંઇ માત્ર સંન્યાસીનો જ ધર્મ નથી. સંન્યાસીએ તો બીજાં અનેક કઠણ વ્રતો પાળવાં

રહ્યાં. એટલે આપણે કપડાં બાળીયે પણ કપડાં બનાવનાર પર ગુસ્સો ન કરીએ. માંચેસ્ટર, જાપાન કપડાં ભલે બનાવે, આપણે ન લઇએ તો માંચેસ્ટર કે જાપાન શું કરે? આપણને દારૂ ન પીવો હોય તો પીઠાંવાળો શું કરે?

૬. વિવેકથી વિચારીએ તો સ્વરાજ્યની ચાવી આપણા ખીસામાંજ રહેલી છે. આપણને દારૂનો છંદ વળગ્યો છે, તે બાળીએ. રેશમી બારીક કાપડનો શોખ છે તે સળગાવીએ. અનેક તરેહનાં પકવાનો ખાવાનો શોખ છે તે નાંખી દઇએ. સર્વ સ્ત્રીને બહેન સમાન ગણતાં નથી શીખ્યા, આંખે પાટા બાંધીએ. જે જે વસ્તુઓ વિષે શાસ્ત્રકારોએ અણગમો ઉત્પન્ન કરાવવા ઈચ્છયું છે તે તે વસ્તુના દોષ એવા આબેહુબ ચીતર્યા છે કે તેનું મનન કરનારને તે તે વસ્તુ વિષે અણગમો ઉપજે જ. પણ તેના કર્તા વિષે કેમ અણગમો ઉપજાવાય? આપણે શું દારૂ બનાવનારને, પરદેશી રેશમ વણનારને, પકવાન્ન રાંધનારને, સૌંદર્યવાળી સ્ત્રીને બાળીયે, કે આપણા વિષયોને અને આપણને તેમાં લલચાવનાર વસ્તુઓને બાળીયે?

૭. પણ જે કપડાં બાળીને કાપડ છોડતાં ન શીખે, પણ કાપડના બનાવનારને ગાળો આપતાં શીખે, તે તો કપડાં નજ બાળે. તેને તેમ કરવાનો અધિકાર નથી. આટલું કહ્યા પછી પણ જેઓ કપડાં બાળવાનું પસંદ ન કરતાં બહાર મોકલવાનો વિચાર કરે એ પણ સ્તુત્ય પગલું ભરશે. ત્યાગેલાના ઉપયોગ વિષે મતભેદ હોય તો જેમ જેને રૂચે તેમ તે કરે.

पाठ १०३.—विदेशी मालना वेपारी.

વેપારીઓ જે પરદેશી માલના વેચનારા છે તે પોતાનો માલ ક્યાં નાખે? તે ભિખારી થઇ જાય તો દેશનું શું થાય? તેને ચેતવણી મળવી ન જોઇયે?

૨. પરદેશી માલનો વેપાર કરવો એ પ્રથમથીજ ખોટું હતું, તે વેપારની લાલચમાં પડીને તો આપણે ફસાયા, ગુલામ બન્યા, ખેડુતો ચાર મહિના કામ વિના રખડયા. દુષ્કાળને સારૂ જરાએ પૂંજી ન રહી. પરદેશી વેપારથી હિંદનું સત્યાનાશ વળ્યું. એવો વેપાર કરનારા શું કરે એમ પૂછાયજ નહિ. તેમણે શૂરવીર બનવું જોઈએ. સહુએ દેશહિત સમજવું ને દેશહિતને ખાતર સ્વાર્થ ત્યાગ કરવા તૈયાર થવું એનું નામ સ્વરાજ્યશકિત. તેઓએ આટલા દહાડા કેમ વેપાર કર્યો એ તેઓએ વિચારવું જોઈએ ને હવે છોડવામાં માથે આવતી અગવડ વેઠી લેવી જોઈએ.

૩. વળી પરદેશી કાપડનો નિકાલ કરવો મોટી વાતજ નથી. બહાર દેશાવરમાં પણ માલ ખપી શકે છે. કેટલોક માલ સામાન્ય રીતે બહારના કામનો નથી હોતો. પણ કંઇને કંઇ ઉપયોગ તે માલનો બહાર પણ થઈ શકે એ વાત વેપારીને બતાવવાપણું હોયજ નહિ.

૪. વેપારીને ભીખારી થવાપણું નથી, પૈસો હાથનો મેલ ગણ્યો છે. વેપારી આજે કમાય છે ને કાલે ગુમાવે છે. પૈસા કમાવાની શકિતમાં વેપારીનું રક્ષણ અને તેની નિર્ભયતા રહ્યાં છે. પૈસો આવે જાય છે. વેપાર કરવાની શકિત કાયમ રહે છે. એક વેપારમાં ખોનાર બીજો શોધી લે છે. ‘ વેપારી બચ્ચો કદી ભીખ માગવાનો નથી ’ એવું બહાદુર વચન મેં ઘણા વેપારીને મુખે સાંભળ્યું છે.

૫. વેપારી પરદેશી કાપડનો વેપાર છોડી ખાદીનો વેપાર શું નહિ કરી શકે ? સાઠ કરોડ રૂપીયાનું નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવું છે તે સાહસમાં હજારો વેપારી પોતાની આજીવિકા નહિ મેળવી લે ? ‘ શું કરશે ? ’ એ તો આળસનું વાકય છે. જ્યાં સૂધી પ્રજાના બધા અંગમાં સ્વદેશીની ભાવના તીવ્રપણે ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં લગી બહિષ્કાર સફળ ન થાય તેથી વેપારી વર્ગને દેશને

ખાતર પોતાના પરદેશી કાપડના વેપારનો ભોગ આપવાનો જોસ ચઢવો જોઈએ.

૬. વેપારીને બહિષ્કારની ચેતવણી નથી મળી એમ કહેવું અજ્ઞાન વાકય છે. ચેતવણી તો સને ૧૯૨૦ ના સપ્ટેમ્બર માસથી મળી ગઇ છે. તેની ચર્ચા પણ ત્યારથીજ ચાલી છે. પણ વેપારીઓ સાવધાન નથી થયા. મહાસભાના ઠરાવો તો થયા કરે છે ને ભૂલાયાં કરે છે એટલે તેની દરકાર કોને? સમય બદલાયો છે એનું જ્ઞાન વેપારીને થયું નથી. એમાં દોષ કોનો? પરદેશી કાપડના ત્યાગની વાત સને ૧૯૨૦ ના સપ્ટેમ્બર માસથી બરાબર હરેક સભામાં મેં કરી છે.

૭. જેઓ અયોગ્ય ધંધા કરે છે, જેઓ પાપાચરણ કરે છે, જેઓ દંભ કરે છે, જેઓ વ્યસની છે, જેઓ વ્યભિચારી છે, જેઓ અંત્યજાદિનો દ્વેષ કરનારા છે તેઓને જયારથી અસહકાર, આત્મશુદ્ધિ યજ્ઞ શરૂ થયો ત્યારથીજ ચેતવણી મળી ચૂકી છે. તેમાંની જે જે વાતની જરૂર જણાશે તે તે વાત ઉપર સમયાનુસાર ભાર મૂકાયાજ કરશે. પણ દુરાચાર, લોકકલ્યાણ વિરૂદ્ધ અર્થસંગ્રહ છોડવોજ જોઈએ એવી ચેતવણી તો બધાને મળી છે એમ માનીજ લેવું જોઇએ.

पाठ १०४.—रेंटीयो.

ગૃહસ્થને, સંસારીને હિંદુસ્થાનમાં પાંચ યજ્ઞ આવશ્યક છે. ચૂલો, સાંબેલુ, ઘંટી, બેડું ને રેંટીયો, આમાંથી જેટલું ઓછું તેટલી ઓછી બરકત. ખરૂં જોતાં મહાયજ્ઞ બે જ છે ને ત્રણ વચલા તે પેટાયજ્ઞ છે. ઘંટી, સાંબેલુ ને બેડું એ ચૂલાને અંગે છે. ચૂલાની પ્રવૃત્તિ ન કરે તે ખાય નહિ, રેંટીયો ચલાવે નહિ તે પહેરે નહિ.

૨. જેઓ યજ્ઞ કર્યા વિના ખાય છે તે જેમ ચોર છે તેમજ જેઓ યજ્ઞ કર્યા વિના પહેરે છે એ ચોર છે. યજ્ઞ એટલે કુરબાની, યજ્ઞ

એટલે આપભોગ, યજ્ઞ એટલે શારીરિક મહેનત. જે ચૂલોને રેંટીઓ ચલાવે છે તે બુદ્ધિપૂર્વક યજ્ઞ કરે છે. એવી પોષક મજૂરી નથી કરતા તે છેવટે કંઇક પણ અંગકસરત કરી અન્ન પચાવે છે.

૩. હવે કદાચ વધારે સમજાશે કે રેંટીઓ છોડીને આપણે કેટલું પાપ કર્યું છે. એ નાજુક પણ પોષક પરિશ્રમ હિંદુસ્થાનની કરોડો મહિલાઓ એક કાળે ઉઠાવતી હતી; ત્યારે હિંદુસ્થાન સુખી હતું, તન્દૂરસ્ત હતું, તેજસ્વી હતું, આજે હિંદુસ્થાન રેંટીઓ છોડી દુઃખી, રોગી ને તેજહીન થયું છે.

૪. ચૂલો, રેંટીઓ ઇત્યાદિ ઘરના શણગાર છે. રેંટીયો ગયા પછી હિંદુસ્થાનમાં લાખો ઘરો ખંડિયેર થયાં છે. આ વાકયમાં કોઈ અતિશયોકિત ન માને. વાંચનારનું ઘર એવું ભલે ન હોય. પાણીની તંગીનો અર્થ એમ નથી હોતો કે કોઈને પાણી ન મળે પણ બધાને ઓછું, ઘણાને બહુઓછું ને થોડાને મુદ્દલ નહિ એમ બને છે. રેંટીયાની ગેરહાજરી છતાં છ કરોડ ઘરોમાંનાં ઘણાં ભલે ચાલે. પણ કેટલાંક તો જમીનદોસ્ત થયાં જ છે. જુઓ ઓરીસ્સાને ચંપારણ. તેમાંનાં ઘણાં ગામો ખંડિયેર છે. જે મુલકનાં માણસો દોઢસો વર્ષ પહેલાં બારે માસ કંઈક ને કંઇક પ્રવૃત્તિમાં રોકાએલાં રહેતાં તેમાંનાં એંશી ટકા કેટલાંએ વર્ષો થયાં ચાર માસ કામવિના બેકાર રહેતાં હોય તો તે મુલકના શા હાલ થાય?

૫. ધાતુ એ તો દોલતની નિશાની માત્ર છે. મજૂરી એજ ખરો પૈસો છે. એંશી ટકા માણસ ચાર માસ કામ વિનાના રહે એટલે તેઓની ત્રીજો ભાગ કમાણી કરવાની શકિત ઘટી. વર્ષો થયાં ત્રણ રૂપીયાનું કામ કરવાની લાયકાત ને મરજી બન્ને વસ્તુ પોતાનામાં હોવા છતાં હિંદુસ્થાન બે જ રૂપીયાનું કામ

કરી રહ્યું છે; તેને બે રૂપીયાનું જ કામ મળે છે. આવો મુલક કેમ કંગાળ ન થાય?

૬. જ્યાં સૂધી પરદેશી કાપડની લાલચ અને લત આપણને વળગી છે ત્યાં લગી આપણે રેંટીઓ દાખલ કરવા ને દાખલ કર્યા પછી ચલાવવા અધીરા નથી થતા. જો આપણે પરદેશી કાપડ ન પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લઇએ તો રેંટીયો ચલાવેજ છુટકો આમ રેંટીયો અને પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર અરસપરસ નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. જેની જરૂર ન હોય તેની ગરજ આપણે ઓછી રાખીએ છીયે. રેંટીયાની જરૂર ઉત્પન્ન કરવી એ આપણો ધર્મ છે. તે વિના હિંદુસ્થાનની કંગાળીયત દૂર થાય જ નહિ. એવી અમૂલ્ય વસ્તુને છોડીને આપણે જે ભૂલ કરી છે તેનું પ્રાયશ્ચિત જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું છે.

૭. જ્યાં સુધી ૧૯૦૦ માઈલની લંબાઇ અને ૧૫૦૦ માઈલની પહોળાઇવાળા વિશાળ ક્ષેત્ર પર પથરાએલાં ૭,૫૦,૦૦૦ ગામડાંવાળા હિંદુસ્થાનમાં રેંટીયો ચૂલાની જેમ સર્વ વ્યાપક ન થાય ત્યાં સૂધી હિંદુસ્થાન ફરી આબાદ થાય એ હું અસંભવિત માનું છું. કલાઇવના વખતમાં રેંટીઓ આપણે ચલાવતા હતા તે વાત સાચી છે. તે વખતે આપણે પરાધીન નહોતા બની ગયા પણ બનવાની શરૂઆત થઈ હતી. અને જેમ જેમ રેંટીઆનો ત્યાગ થતો ગયો તેમ તેમ આપણે પરાધીન બનતા ગયા અથવા આપણને અપંગ બનાવવામાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને રસ વધતો ગયો.

૮. હિંદુસ્થાનને કોઇ મફત રાંધી આપે તોપણ જેમ ઘરના ચૂલા કહાડી નાંખવા પોસાય નહિ તેમજ રેંટીયો કહાડયો પોસાયો નથી. 'ચૂલામાં કેટલી ઉપાધિ! ઘેર ઘેર ચૂલા, ઘેર ઘેર અગ્નિ એ કેટલો અનર્થ! દરેક ગૃહિણીયે સવાર પડયું કે ધુમાડો જ ખાવો એ કેટલો અત્યાચાર!' એવી લલચાવનારી દલીલથી છેતરાઇ

આપણે ચૂલા કહાડી નાંખીયે ને ગામેગામ એક જ વીશીમાં રસોઈ કરી જમીયે તો? તો હિંદુસ્થાનનાં બાળકો વડે એને વિષે કોઈને પણ શંકા છે? ચૂલાનો નાશ અર્થશાસ્ત્ર કરે એ અનર્થવાદ છે. તેને અર્થશાસ્ત્રનું નામ પણ ન શોભે.

पाठ १०५.—रेंटियाथी गौरक्षा.

મીસીસ પોલૉકે મને એક ચિત્ર મોકલ્યું છે. તેમાં એક એંસી વરસનો અંગ્રેજ મી० ગ્લેડીંગ રેંટીયા વતી ઉન કાંતે છે. આ ધંધો તેમણે વિનોદને ખાતર આટલી મોટી ઉમરે શરૂ કર્યો છે. આખો દહાડો, તે બુઢો વાતોમાં ન ગાળી શકે, આખો દહાડો બાઈબલ પણ ન વાંચી શકે, આટલી ઉમરે ઘરમાં રમાતી રમતો પણ શું રમે? વળી રમતમાં કોઈ સાથીને રોકવો જોઇએ. બધાને સાથી મળી નથી શકતા. ત્યારે જો કંઈક ઉપયોગી વિનોદ મળે તો સારૂં, એમ વિચારી આ બુઢાએ રેંટીયો પસંદ કર્યો હોવો જોઇએ.

૨. આ ચિત્ર મારે હાથ આવ્યું તે પહેલાં એક ગૃહસ્થ જે પ્રથમ કોઈ ઠેકાણે મોટો હોદ્દો ભોગવતા હતા તે આવ્યા. તેમનો વખત કેમે જતો ન હતો. આખો દહાડો માળા ફેરવવામાં તે નહોતા રોકી શકતા. કંઈક પણ પરોપકારી ધંધો જોઇતો હતો. મને તો વિચાર કરતાં તેમના શરીરને યોગ્ય એવો રેંટીયા વિનાનો બીજો ધંધો સૂજયો નહિ. મેં તેમની પાસે વિનયપૂર્વક સુતર કાંતવાની વાત કરી.

૩. ઘણાઓ કલબોમાં જઇ પાનાં કે બીલીયર્ડ રમે છે, તેથી તેઓ પોતાનાં મગજ તાજાં કરતા હશે કે નહિ એ વિષે મને શક છે. પણ તેઓ ઘેર જઇ સ્વચ્છ કોટડીમાં બેસી રેંટીયો ચલાવે તો

તેમાંથી જેટલો નિર્દોષ આનંદ ભોગવાય તેટલો પાનામાંથી નહિ જ મળે એમ મારી ખાત્રી છે.

૪. સર જોન લબકનો આરામ એક ઉપયોગી કામમાંથી બીજામાં પ્રવેશ કરવો એ હતો. તેનો વિનોદ કીડીઓની પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરવામાં હતો. લોર્ડ સોલ્સબરી રસાયણના પ્રયોગો કરીને વિનોદ મેળવતા. ગ્લેડસ્ટન્ લાકડાં કાપી આમની સભાનો બોજો હળવો કરતા. આવા ઉપયોગી આનંદોની જેટલી આપણને જરૂર છે તેટલી અંગ્રેજ પ્રજાને નથી.

૫. દેશમાં અનાજ નથી, વસ્ત્ર નથી, અથવા બન્ને બહુ મોંઘાં છે. દૂધ ઘીનો તો ઘણાને ત્યાગ કરવો પડે છે. તે અવસરે મુખ્ય ધર્મ આ બે વસ્તુ પેદા કરવામાં ને પૂરી પાડવામાં સમાઇ જાય છે. ભૂખ્યાનું પેટ ભરવું ને નાગાને ઢાંકયા પછી જ આપણે ખાઈયે, પહેરીયે, તેમાં દયા ધર્મનો સમાવેશ થઈ જાય છે. હું નમ્રતાપુર્વક સલાહ આપું છું કે તમારો બચતો વખત જો તમે ખેતર આદિમાં રોકાઇ શારીરિક બળ ન કરી શકો તો ખચીત રેંટીયો મેળવી સુતર કાંતવામાં રોકજો તેથી ધર્મ અને અર્થ બન્ને સચવાશે.

૬. બધી બહેનોનું શિયળ જાળવવાને સારૂ રેંટીઆની વાડ સૌથી સરસમાં સરસ છે. કદાચ કોઈ કહેશે કે ગરીબ બહેનોનું તો જાણ્યું પણ બીજીઓને રેંટીઆની સાથે શો સંબંધ છે? આપણામાં એક ભારે કહેવત છે, 'નવરો બેઠો નખ્ખોદ કહાડે.' હું જાતિ અનુભવથી કહી શકું છું કે આળસ, એટલે નવરા બેસવું એ, વિષયોને ઘણી સારી પેઠે પોષે છે. પૈસે ટકે સુખી એવી બહેનો પોતાનો વખત વાતોના ગપાટા મારવામાં કે એવી બીજી રીતે નકામો ગાળે તેના કરતાં કંઇક ઉપયોગી ધંધામાં ગાળે તો તેમનું મન, હાથ, પગ રૂડી રીતે રોકાય અને રેંટીઓ કાંતવાનો ધંધો કરે તો બેવડો ફાયદો થાય.

૭. એક બહેન થોડાજ દિવસ થયાં વિધવા થઇ છે. તેને રેંટીયાની પ્રવૃત્તિની ખબર પડી. સારા ઘરની એ બાઈ એક વર્ષ સુધી તો બહાર ન જ જઈ શકે. તેથી તેણે સૂતર કાંતવાનું કામ હાથ ધર્યું. છ દહાડામાં લગભગ અચ્છેર સૂતર ઝીણું કાંતીને મોકલી આપ્યું. તેની પવિત્ર આશા તો એવી કે પોતાના કુટુંબના કપડાં માટે પૂરૂં થાય એટલું સૂતર તો ખૂણો છોડે તે પહેલાં સહેજે કાંતી કહાડવું.

૮ હાથે કાંતેલું સૂતર દૂધની જેમ કિંમતી ગણાવું જોઇયે. રેંટીયો એ પણ એક પૂજનીય ગાય છે. ગાય વિનાનું ઘર જેમ ન શોભે તેમ રેંટીયા વિનાનું ઘર ન શોભે. નાનામોટા કોઇ ગાયને દોહવામાં હલકાઇ નથી માનતા તેમ નાનામોટા સર્વેએ રેંટીયો ચલાવવામાં હલકાઈ ન માનતાં ગૃહસ્થાઇ માનવી જોઇયે. ગાય તો કોઇ વેળા પાટુ મારે છે, ગાય ખાણ માગે છે. રેંટીયો તો એવો પરોપકારી છે કે તે પાટુ મારે જ નહિ; તેને ખાણ જોઇયે જ નહિ તેની પાસેથી ઉજળું દૂધ જેવું સૂતર તમારી ઈચ્છાયે લઈ શકો છો. ગાય પોતાની શકિત પ્રમાણે દૂધ આપેછે. રેંટીયો આપણી શકિત પ્રમાણે સૂતર આપે છે. રેંટીયાની રક્ષા એ પણ ગૌરક્ષા છે. રેંટીયાની રક્ષા કરનારે જેમાં તાણોવાણો બંને હાથના જ છે તેવી ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવો ઘટે.

૯. રેંટીયાના ઉદ્ધાર વિના ગાયની રક્ષા લગભગ અસંભવિત થઈ પડી છે. હિંદુસ્થાનના ખેડૂતોની પાસે દ્રવ્ય નથી તેથી તેઓ પોતાનાં ઢોર વેચી કહાડે છે અથવા તેમને ભૂખે મારે છે. હિંદુસ્થાનના માણસો જેમ દુબળા છે તેમ તેમનાં ઢોર પણ દુબળાં છે, કેમકે હિંદુસ્થાનની હાલત દેવાળિયાની છે. હિંદુસ્થાન પોતાની મૂડી ઉપર નભે છે. તેની મૂડી દહાડે દહાડે ઘટતી જાય છે. હિંદુસ્થાનને પૂરતો પ્રાણવાયુ જ નથી મળતો તેથી તેનો શ્વાસ રૂંધાય છે. હિંદુસ્થાન ઓછામાં ઓછા ચાર માસ અનિચ્છાયે નિરૂદ્યમી રહે છે.

આમ જેને નિરુદ્યમી રહેવું પડે તેનો નાશ જ સંભવે. કરોડો માણસને પોતાનાં ખેતરોમાં પૂરણી રૂપે તો રેંટીયાનો જ ઉદ્યમ છે, બીજો નથી જ.

પાઠ ૧૦૬.—ખાદી.

સ્વદેશી એ સમુદ્ર છે, મહાસાગર છે. તેના સહેજ પાલનથી દેશો તરી શકે છે. વ્યાખ્યામાં તે શબ્દ શોભે છે. પણ અત્યારે સ્વદેશી સમુદ્રમાં આપણે ઝંપલાવીયે તો ડૂબીયે તેમ છે.

૨. સ્વદેશીના નામે, કોઈ કહેછે, કે તેતો સ્વદેશી તાળાં બનાવશે કે લેશે, ચબનાં નહિ લે. કોઈ રાજેસ ચપ્પુ છોડીને ખાડાળું, નકટાનું નાકે ન કાપે, એવું ચપ્પુ પસંદ કરે છે અથવા નવાં બનાવવાનો પ્રયાસ આદરે છે. કોઇને સ્વદેશી કાગળ જોઈયે, કોઇને શાહી, કોઇને ટાંક તો કોઇને ટાંકણી. એમ દરેક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વદેશી વસ્તુ માગી તેની ભાવનાને પોષે છે. પણ તેથી દેશનું કામ નથી થતું. આથી તો સ્વદેશીનું કામ ને નામ બંને બગડે છે.

૩. ઘર ચણનાર પ્રથમથીજ ઝરૂખા, ગોખ, બારીબારણાં, રાચરચીલું ગોઠવવા નથી માંડતો. પ્રથમ તો તે પાયો નાખે છે, પછી દીવાલો ચણે છે ને જયારે ઘાટ થઇ રહે ત્યારે તેને ઓપ શરૂ કરે છે. તેમજ સ્વદેશી રચનાનું છે.

૪. આપણે હવે સ્વદેશીનું રહસ્ય એટલે દરજજે સમજયા છીયે, તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ એટલો જાણ્યો છે કે હવે તેનો ખરો ને વિશેષ અર્થ આપણને મળ્યો છે. સ્વદેશીને નામે આપણે આપણને આજ લગી છેતર્યાં, કંઇક ફેરફારો કર્યાં. સ્વદેશી એટલે દેશમાં થએલું કાપડ, એ પહેલું પગથીયું હતું. પછી જોયું કે પરદેશી સૂતરને દેશમાં વણ્યું હોય તે ખરૂં સ્વદેશી ન હોય, તેથી દેશને ઘણોજ થોડો લાભ થાય.

૫. બીજું પગથીયું એ થયું કે દેશની મીલમાં સૂતર કંતાયું હોય ને વણાયું હોય તો ચાલે. પણ વધુ અનુભવે જોયું કે

તેથીયે ધારેલો અર્થ નહોતો સરતો. તેનું ખરાબ પરિણામ એક એ આવ્યું કે મીલના કાપડનું દામ ખૂબ વધ્યું ને આપણને કાપડની તાણ પડે એવો સમય આવ્યો.

૬. ત્રીજું પગથીયું એ હતું કે સૂતર તો ભલે મીલનું હોય, પણ તે હાથે વણાય તો સરસ કહેવાય. આમાં પણ આપણને સ્વદેશીનો મર્મ નહોતો મળ્યો.

૭. હવે આપણે ચોથે પગથીયે શીખ્યા જણાઇએ છીયે કે સ્વદેશી એટલે હાથે કાંતેલા સૂતરની હાથે વણેલી ખાદી. આ વિના બીજું બધું ખોટું ને નિરર્થક છે.

૮. ખાદી એટલે રેંટીયો. રેંટીયા વિના ખાદી હોય જ ક્યાંથી? ખાદી એ સ્વરાજની જેમ આપણો જન્મસિદ્ધ હક છે ને કેવળ તેનોજ ઉપયોગ આપણી આજન્મ ફરજ છે તેથી અત્યારે આપણો વિશેષ અને સર્વોપરી ધર્મ ખાદી છે.

पाठ १०७.—खादीनो उपयोग.

હું વણકર તરીકે કહું છું કે રોજના આઠ કલાક હાથની શાળ ઉપર કામ કરતાં માણસ જરૂર એક રૂપીઓ પેદા કરી શકે. કેટલીક બહેનોને કામ ધંધો નહિ મળતો હોવાથી બહાર મજુરી કરવા જવું પડે છે. આપણી બહેનોને કાંકરા ફોડવા, અને માટીના ટોપલા ઉચકવા જ્યાં કોઇ લુચ્ચાઓને હાથે કદાચ તેમના શીયળનો ભંગ થવાનો પણ સંભવ છે ત્યાં મોકલવા આપણામાંથી કોણ તૈયાર છે? તેમને ઘેર બેઠે ધંધો મળે તો તેઓ હરગીઝ આ કામ કરવા નહિ જાય. આવો ધંધો સૂતર કાંતવાનો અને વણવાનો છે. તે આબરૂદાર ધંધો છે, સ્ત્રીઓનું શીયળ સચવાય, દેશની આબાદી વધે અને લોકમાં તેજ આવે એવું ઈચ્છતા હો તો તેનું પાલન કરો.

૨. મારાં ખાદીનાં પેરણુ જેમ પહેરૂં છું તેમ સુંવાળાં લાગે છે, તેનાં ધોતીઆં પણ મને તો ભારે નથી પડતાં ને હવે સંચાનાં ધોતીઆં પહેરવાં મને વસમાં લાગે છે. મને તો તેમાં ધર્મ જણાય છે.

૩. આ બધી ખાદી કેમ બને છે? તેનું સુતર ઘણે ભાગે ગરીબ બહેનોએ કાંતેલું હોય છે. તેમાં તો કેટલીકની જીંદગી ખરાબ હતી તે મટી હવે સારી થઇ છે, અથવા તો તે બહેનો કંઇ ધંધો નહોતી કરતી તેને બદલે હવે કંઈ નહિ તો દિવસનો એક આનો પણ કમાતી થઇ ગઈ છે. તેટલામાં પોતાના ઘરનું શાક લઇ શકે છે, પોતાના છોકરાને સારૂ દુધ લઇ શકે છે. જે એક આનો મુંબઇમાં ફેંકી દેવાય છે તે એક આનો ગામડામાં ચાર આનાની ગરજ તો સારે છેજ. એ ખાદીના વણનારા પોતાનો વણાટનો ધંધો છોડી બેઠા હતા અથવા તો છોડવાની તૈયારીમાં હતા તે છે. ખાદીની ખપતમાં, લાખો ગરીબ માણસોએ, પોતાને ઘેર બેઠાં પ્રમાણિકપણે વકરો મેળવવાની શક્તિ ધરાવી.

૪. ખાદીમાં હું બહુએ કળા જોઉં છું. મારા અને બીજાઓના જાતિ અનુભવે હું કહી શકું છું કે કેલીકો કે જે ઉનાળાના પસીનાથી આપણા શરીરને ચોંટી જાય છે તેના કરતાં ખાદીમાં પસીનો ચૂસી લેવાની શક્તિ રહેલી છે. એ વધારે ઉપયોગી અને વધારે સારી છે. ખાદી કેલીકોના કરતાં વધારે સુંદર છે કેમકે તેમાં આત્મા રહેલો છે. કાપડને વિષે વ્યક્તિત્વનું આરોપણ થઇ શકતું હોયતો ખાદીમાં વ્યક્તિત્વ રહેલું છે એમ કહી શકાય. ખાદીની પ્રત્યેક ક્રિયાના કરનાર કોણ છે એ જાણવું હોય તો આપણે જાણી શકીએ છીએ.

૫. ખાદીમાં કાંઈકે કારીગરી રહેલી છે. એવું કેલીકોને વિષે નથી એમ આપણે જોઇ શકીશું. જેમ ઝાડનાં બે પાત્રાં કેવળ

સરખાં હોતાંજ નથી તેમ હાથે કાંતેલા સૂતરની હાથે વણેલી ખાદીના બે તાકા કેવળ સરખા તો હોય જ નહિ. કોઇ ચિતારો બે એક સરખાં ચિત્રો ચિતરતો નથી તેમ ખાદીનો બનાવનાર પણ બે કેવળ એક સરખા તાકા બનાવતો નથી. કેટલાકને તો આ વાત શોકજનક જણાશે. કેટલાક એમ માનતા હશે કે એકજ પ્રકારનું ન ઓળખી શકાય એવું કરોડો વાર કપડું હોય અને કરી શકાય તો જ સારૂં.

૬. આવી યંત્રતા એ જગતમાં કેટલીક વેળા ઉપયોગી હોય છે. પણ યંત્રતા એ કળાને નામે કોઇ દિવસ ઓળખાઇ નથી. ખાદીમાં જે કળા રહેલી છે તે સંચાની બનાવટમાં નથી. આપણે સ્વદેશી વસ્તુઓને વિષે અણગમો પેદા ન કર્યો હોત તો ખાદીમાં રહેલી કળાજ અંકાત. સ્કૉટલેંડમાં સ્કૉટલેંડની સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલી ઉનની 'ટવીડ' આજ પણ સંચાની બનેલી કરતાં વખણાય છે. તેના ખરબચડાપણામાં જે શોભા અને જે ગરમી છે તે સંચાની બનેલી લીસી બનાતમાં નથી. એ સ્કૉટલેંડના ઉમરાવોના હાથની બનેલી ટવીડ 'ફેશનેબલ' કળાવાળી ગણાય છે તેથી બનાતના કરતાં તેના વધારે દામ મળેછે.

૭. હિંદુસ્થાનને કમનશીબે હાથની બનાવેલી ખાદી એ તો હલકાઓનેજ પહેરવાની ગણાઈ, કળા વિનાની ગણાઈ, તેની કીંમત કોઈ કરતું નહીં અને ખાદીના વણનારને ભાગ્યે આઠ આના રોજ પડી શકતા. જે દેશમાં આવો અવળો ન્યાય છે તે દેશમાં કળાની પરીક્ષાની શી આશા રાખવી ? તે દેશમાં ભુખમરો કેમ ન હોય ? આ દેશમાં આજ સૂધી હાથની કારીગીરીને માન નહોતું. ધનાઢયો યુરોપમાં સાંચામાં બનેલા ચકચકિત માલથી મુગ્ધ થઈ તેમાં કળાનું આરોપણ કરી બેઠા હતા તેથી તેમના ઘરોમાં, તેમના પહેરવેશમાં હિંદુસ્થાનની કારીગરીને કયાંયે ઉત્તેજન જેવું નહોતું.

૮. સુરતના કલેકટર સાહેબે એક વખતે સ્વદેશીની ટીકા કરતાં મને કહ્યું કે "મારી ડ્રૉઇંગ રૂમ તું જો, તેમાં સ્વદેશી કારીગરીને કેટલું ઉત્તેજન છે એ તું જો, તેમાં કેટલી કળા છે એ જો; અને તેની સરખામણી તારા ધનવાન મિત્રોના ઘરની સાથે કર. પછી સ્વદેશીને કોણ વધારે ઉત્તેજન આપે છે તે મને કહે." આ વચન ખરાં હતાં અને તે સાંભળી હું ઝંખવાણો પડયો હતો. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હાથે વણાએલી ખાદી પહેરવામાં હિંદુસ્થાન જ્યારે માન સમજશે ત્યારે ખાદીમાં રહેલી કળાને સારૂ, ખાદીના સારા દામ આપશે, ત્યારે હિંદુસ્થાનનો ભુખમરો જશે અને ગરીબો જેને અનાજનાએ સાંસા છે તેને ત્યાં પૂરું અનાજ આપણે જોઈશું.

૯. ખાદીના કોટ, ખાદીના અંગરખા, ખાદીનાં કપડાં મને તો સુશોભિત લાગે છે. ખાદીના બીજા અનેક ઉપયોગો છે. ખાદીનાં દફતર બને, ખાદીના ઝુલા બને, ખુરશી કોચ વગેરેને ખાદીથી મઢી શકાય. રંગેલી ખાદીની મોટી જાજમો બને, ખાદીના ચંદરવા બને ખાદીના જે જે કદના જોઇએ તે તે કદના રૂમાલો બનેં. ખાદીનાં ગરણાં, ખાદીની કોથળીઓ, ખાદીની ખોળ, ગલેફ વગેરે અનેક પ્રકારની ઉપયોગી વસ્તુઓ બની શકે.

पाठ १०८.—सभ्यता.

સભ્યતા, વિનય, નમ્રતા, આ ગુણોની ઉપર એટલો બધો ઓછો ભાર મૂકાય છે કે કેમ જાણે તેની આપણા ચારિત્ર્ય ઉપર કંઈ અસર જ ન પડતી હોય. કોઈ માણુસ સ્થૂલ બ્રહ્મચર્ય પાળે તો એ બાજીરાવ બનીને સહુને વગોવે ને ધમકાવે અને આપણે તેની અસભ્યતાને દુઝણી ગાયની પાટુની જેમ સાંખી લઇયે છીયે. તેમ જ જો કોઈ માણુસ સાચા બોલો હોય તો તેને આખાબોલો થવાનો ઇજારો આપણે આપીયે છીયે. અને જે ખાદી

પહેરતો થયો તે ખાદી ન પહેરનારની ઉપર કટકની માફક ચડી આવી શકે. તે જ રીત જે સવિનય ભંગ આદરે તે તેને પોતાની વર્તણુકમાં અવિનય વાપરવાની રજા મળ્યા જેવું કરીને બેસે છે.

૨. આ અસભ્ય સેનાના નાયકો, નથી બ્રહ્મચારી, નથી સત્યવાદી, નથી ખાદીવાદી કે નથી સવિનયભંગી; આ ચારે જણ પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞાથી એટલા બધા વેગળા છે, જેટલી ઉત્તર દિશા દક્ષિણથી. જયાં વિનય નથી ત્યાં વિવેક નથી અને જયાં વિવેક નથી ત્યાં કંઇ જ નથી, એમ કહી શકાય. વિશ્વામિત્રની તપશ્ચર્યા જયાં સૂધી તે વિનય ન શીખ્યો ત્યાં સુધી અધુરી ગણાઇ. વિનય ને નમ્રતા એ શાંતિની નિશાની છે. અવિનય ને ઉદ્ધતાઈ અશાંતિસૂચક છે.

૩. વિનય વાપરવો એટલે ખોટી ખુશામત કરવી એવો અર્થ કોઈ નહિ કરે, એવી ઉમેદ રાખુ છું. વિનય વાપરવો એટલે આપણે આપણો ધર્મ છૂપાવવો એમ પણ નથી. વિનય વાપરવો એટલે આપણા પોતાના ધર્મ પર ચુસ્ત રહેતા છતાં બીજાના પ્રત્યે આદરભાવ રાખવો. હું તિલક કરૂં એટલે તિલક ન કરનારની મશ્કરી ન કરૂં. હું પૂર્વ ભણી પ્રાર્થના કરૂં એટલે પશ્ચિમ ભણી નિમાજ પઢનાર મુસલમાન ભાઈનો તિરસ્કાર ન કરૂં. મને સંસ્કૃત ઉચ્ચાર ન આવડે તેથી અરબ્બી ઉચ્ચારને વખોડી ન કહાડું. ખાદીવાદી પોતાની ખાદીની ટોપી પહેરતો છતો સોલા હેટ પહેરનારની પ્રત્યે સહનશીલતાને પ્રેમ બતાવી શકે છે. ખાદીથી લદાએલો માણસ જો પરદેશી કપડાં પહેરનારને ગાળ ભાંડવા મંડી જાય તો તે પરદેશી કપડાંનો મોટો પ્રચાર કરનારો નીવડવાનો.

૪. જો આપણે ખાદીવાદીઓ આખા હિંદુસ્થાનને ખાદી પહેરતું કરી મૂકવા ઇચ્છતા હોઇયે તો આપણે ધીરજથી પરદેશી કપડાં વાપરનારને સમજાવવા જોઇશે. પરદેશી કપડાં ગમે તેટલાં વખોડીયે, પણ તે પહેરનારની સાથે તો મહોબતથી જ વરતીયે.

મરકી ભૂંડી છે, પણ મરકીથી પીડાતાનો ત્યાગ કરીએ તો આપણને પણ મરકીનો ચેપ લાગવાનો સંભવ છે. આપણે રોગનો નાશ ઇચ્છીયે, રોગીનો કદી નહિ. પરદેશી કપડાં પહેરવાં એને આપણે રોગ માનીએ છીએ, તો તે રોગથી પીડાતાની આપણે સેવા કરીયે. પરદેશી કપડાં પહેરનાર આપણને કાં રોગી ન માને? ભલે માને. તેમ છતાં જો આપણે એકબીજાની સેવા જ કર્યા કરીશું તો કોઇને કોઇ દિવસે જેનું અજ્ઞાન હશે તે બહાર આવશે. એમ નહિ કરીયે તો ધર્મ અને અધર્મનો ભેદ આપણને કદી નહિ જણાય.

૫. જ્યાં હુંપદ છે ત્યાં અવિનય ને ઉદ્ધતાઈ છે. જ્યાં હુંપદ નથી ત્યાં સભ્યતાની સાથે જ સ્વમાન છે. હુંપદવાળો શરીરનું અભિમાન રાખે છે. સ્વમાન જાળવનાર આત્માને ઓળખી તેની જ ચિંતા કરે છે, ને તે પાછળ શરીરને ગાળી નાંખવાને તૈયાર રહે છે. સ્વમાનના પૂજારી આ જગત્માં બધાની સાથે મિત્રભાવથી વર્તે છે, કેમકે તેને પોતાના માન જેટલું જ સહુનું માન પ્રિય લાગે છે. તે બધામાં પોતાને અને પોતામાં બધાને જુએ છે, બીજાની જોડે પોતાને મૂકે છે. અહંકારી બધાથી અતડો રહે છે ને પોતાને બધાનો ઉપરી માની જગતનો કાજી થવા જતાં જગતની પાસેથી પોતાની હલકાઈનું માપ કઢાવી લે છે.

૬. જેમ લાલાજી પંજાબના સિંહ તેમ દેશબંધુ ચિત્તરંજનદાસ બંગાળના. દેશબંધુદાસનો કેસ કોરટમાં ચાલ્યો ત્યારે તેમની ખાદીથી, તેમની સાદાઈથી, આકર્ષાઈ, વકીલો માત્રથી ઉભા થયા વિના ન રહેવાયું. થોડાજ માસ પહેલાં એ તો બંગાળાના વકીલોમાં શીરોમણી હતા. વકીલો કાં ઉભા ન થાય? તેમને બેસવાને ખુરશી આપી. તેમણે ખુરશીની વિનય પૂર્વક ના પાડી. "મારે ખુરશી ન જોઇએ." આખો વખત તેઓ પીંજરામાં ઉભા રહ્યા. ખુરશી તેમની આગળ મુકાઈ પણ તેમણે ઉપયોગ ન કર્યો.

અઘરા શબ્દોના અર્થ.

પાઠ ૧.

અદાલત=કચેરી
એકરાર=કબુલાત
મુખ્યત્વે=ખાસ
મુકદ્દમો=ફરિયાદ
ચુસ્ત=ખરેખરો
રાજનિષ્ટ=રાજને વફાદાર
સહકારી=અનુમતે રહી કામ કરનાર
કટ્ટો=પૂરેપૂરો
રાજદ્રોહી=રાજ્યનો દુશ્મન
અસહકારી=સહકારી નહિં તે
આરોપ=તહોમત
જાહેર જીવન=પ્રજાહિત માટેનું જીવન
વિષમ=મુશ્કેલ
સંજોગો આસપાસની સ્થિતિ
દુર્વર્ત્તન=ગેરવ્યાજબી વર્તણુક
રાજતંત્ર=રાજનો કારભાર
હાડેતો=અંદરખાનેથી
સ્વેચ્છાપૂર્વક=પોતાની ઇચ્છા મુજબ
બોઅર યુદ્ધ=દક્ષિણ આફ્રીકામાં બોઅર લોકો સાથેની અંગ્રેજોની લડાઈ
સલ્તનત=રાજ્ય
હસ્તી=હયાતી
અર્પણ કરી=આપી
માવજત=સારવાર
સ્વયંસેવકો=રાજી ખુશીથી સેવાનું કામ કરનાર ઉમેદવારો.
ટુકડી=ટોળી
લેડી સ્મીથ=લડાઇની જગ્યા (ટ્રાન્સવાલમાં છે)
સંખ્યાબંધ=પુષ્કળ
દર્મ્યાન=વેળાએ
ઝુલુ બળવો=દક્ષિણ આફ્રીકામાં ઝુલુ લોકોનો બળવો
ડોળીવાળા=પાલખીમાં માણસ બેસાડી ઉચકી લઇજનારા
શમતાં સુધી=શાંત થતા સુધી
ખરીતાઓ=દસ્તાવેજો
લૉર્ડ હાર્ડીંજ=સને ૧૯૧૧ થી ૧૯૧૬ સુધી હિંદુસ્થાનના વાઇસરૉય
કૅસરેહિંદ=હિંદનો કૅસરી (વાઘ)
સુવર્ણ પદક=સોનાનો ચાંદ
એમ્બ્યુલન્સ=સારવાર કરનારી
યુદ્ધ પરિષદ્=લડાઇના સંબંધમાં વિચાર કરવા મળેલી સભા
લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ=સને ૧૯૧૬ થી ૧૯૨૧ સુધી હિંદના વાઇસરૉય
ભરતી=દાખલ કરવું તે
રંગરૂટો=લશ્કરમાં જોડાનાર માણસો
સમાનતા=સરખાપણું

પાઠ ૨.

રૉલેટ એક્ટ=હિંદના સ્વમાનને હણનાર રૉલેટ નામનો કાળો કાયદો
ઝુંબેશ=લડત
કાંડ=પ્રકરણ
જલીયાંવાલા=અમૃતસરનો એક પડતર જમીનનો નાનો સાંકડો ટુકડો
અવધિ=હદ
અકથનીય=ન વર્ણવી શકાય તેવા
તુર્કી=યુરોપનાં બધાં ખ્રિસ્તી રાજ્યોમાં ટકી રહેલું એક મુસલમાની રાજ્ય, જ્યાંના સુલતાન મુસલમાન ધર્મનો ખલિફા ગણાય છે.
ઇસ્લામ=મુસલમાની ધર્મ
કોલ=વચન
લક્ષણ=ચિન્હ
અમૃતસર મહાસભા=સને ૧૯૧૯ની સાલની આખરમાં ભરાયલી ઈંડીયન નેશનલ કોંગ્રેસની બેઠક
મોંટેગ્યુ=એ હિંદી પ્રધાન હતા (વિલાયતમાં)
ઝઝૂમો=ખૂબ મહેનત કરી.
યુગ=લાંબો સમય
સુચક=સુચવનાર
ખિલાફત=ખલિફાના સંબંધને
સફેદો ફેરવવો=ઉપર ઉપરથી સારું દેખાડવું
પેન્સનો=વર્ષાસનો
ખજાનો=ભંડાર
ઇનામ અકરામ=ખુશીની ભેટ સોગાદો
એનાયત કરવું=આપવું
દિલનો પલટો=અંતઃકરણ બદલાવું તે
તદબીર=યુક્તિ
રાજદ્વારી=રાજ્યને લગતી
નિઃશસ્ત્ર=હથિયાર વિનાનું
હુમલાખોર=બળવો કરનાર
પેઢીઓ=વંશો

પાઠ ૩.

નાદાર=નબળું
જીવાદોરી=જીવવાનો આધાર
ગૃહ ઉદ્યોગ=ઘેર રહી થતી મહેનતવાળો હુન્નર
નિષ્ઠુર=દયા વિનાનો
અમાનુષી=માણસને ન છાજે એવા
અર્ધ પેટે=અરધી ભૂખે
આમ પ્રજા=સામાન્ય માણસો
મૃતપ્રાય=મુડદાં જેવી
ભાળ=ખબર
ક્ષુદ્ર=તુચ્છ
મુડીદારો=પૈસાદારો
દલાલી=મહેનતાણું
નીતારી=(તારવી) નીચોવી
વિતંડાવાદ=(બકવાદ) ખોટો વાદવિવાદ
અહેવાલો=વીગતો

માયાવી=બનાવટી
કોષ્ટકો=કોઠા
પૂરાવો=સાબીતિ
હાડપિંજર=લોહી અને માંસ વિનાનું શરીર
નરી=ખુલ્લી
તટસ્થ=પક્ષપાત રહિત
યુરોપીઅનો=યુરોપના રહેવાશીઓ
ચિતાર=વર્ણન
રંગ પૂરણી=રંગ પૂરેલો
અતિશયોકિત=હોય તેના કરતાં વધારે બતાવવું તે

પાઠ ૪.

સંગીન=ચોક્કસ
પ્રગતિ=ઉન્નતિ
થથરાવી મુકવું=અતિશય બીવરાવવું
અદૃશ્ય=ન દેખાય તેવી.
કાર્ય પ્રકૃતિ=કામ કરવાની ટેવ
પશુબળ=હથિયાર બળ
વ્યવસ્થિત=ધોરણસરનું
પ્રતિકાર કરવાની=બદલો આપવાની
આત્મ રક્ષણ=બચાવ.
નપુંસક=શૌર્ય વિનાની
પામરતા=તુચ્છતા
કારભારી=કામ કાજનો ભાર જેના ઉપર છે તે
આત્મવંચન=પોતાને ઠગવું તે
નાગરિક=ગામનો વાસી
રૂપરેખા=ખોખું, સાર
અંગત=પોતાને
વ્યક્તિગત=અમુક માણુસ પ્રત્યે
લોપ=નાશ
અહોભાગ્ય=સારાં નશીબ
મર્દાનગી=વીરતા
દંભ=ખોટો ડોળ

પાઠ ૫.

બુરાઈ=હલકાઈ
નેકી=સારાપણું
પ્રદર્શિત=જાહેર
પૃથા=રીવાજ
નિઃશેષ=પુરેપુરો
વસ્તુતઃ=ખરૂ જોતાં
હિતકર=લાભદાયી
અસ્વાભાવિક=સ્વભાવે નહી તેવું
હીંસાવૃત્તિ=મારવાનું વલણ

પાઠ ૬.

તત્વ=ભાવાર્થ
અનાદિકાળ=લાંબા વખતનું
સત્યાગ્રહી=સત્યનો આગ્રહ કરનાર અને એ મુજબ વર્તનાર
સિદ્ધાંત=સાબીત થયેલો નિયમ
આચરણ=પાળવું તે
ગુઢ=છુપી
અંતરાય=મુશ્કેલી

ઘર્ષણ=ઘસાવું તે
વૈરભાવ=દુશ્મનાવટ

પાઠ ૭.

પશુ જીવન=પશુ જેવુ જીવન
મુક્ત=છુટાં
રૂઢી=પડી ગયેલો રીવાજ
ચલણી=રૂપીઆની માફક ચલણમાં હોય તેવા
વિમૂખ=દૂર
સંપૂર્ણતાએ=પુરેપુરૂં
વશ=તાબે
સંપ્રદાય=મત

પાઠ ૮.

શસ્ત્ર ક્રિયા=હથિયારની વિધિ
વૃત્તિ=વલણ
જ્ઞાનપૂર્વક=જાણીને
ઇષ્ટ=ઇચ્છવા યોગ્ય
વિરોધી=વિરૂદ્ધ વર્તનવાળો
પ્રશંસા=વખાણ
પ્રચલિત=ચાલુ
સચોટ=બંધ બેસે તેવો
પ્રધાન પદ=મુખ્ય પદ
પ્રચાર=ફેલાવો
અડગ=ડગ્યાસિવાય; નિશ્ચલ
સહ્ય=સહન થઇ શકે તેવાં
લોક લાગણી=પ્રજા મત
પ્રયોગ=ઉપયોગ

પાઠ ૯.

તારા=પાણીમાં તારનાર
કહાણી=કહેવત
હંગામો=હુમલાઓ
નભી=ટકી રહી
અધ્યાત્મિક=આત્મિક
ઘાતક=વિનાશ કરનાર
અજીતતા=નહિં જીતી શકાય તેવો ગુણ
સનાતન=જુના વખતનું

પાઠ ૧૦.

બાહિત=બહારના
આરંભ=શરૂઆત
આદર્શ=અનુકરણ કરવા યોગ્ય
સર્વમાન્ય=બધાઓને પસંદ પડે તેવું
અપ્રસન્નતા=અરૂચી
અતિ=ઘણા
નિર્દોષ=દોષ સિવાયના
પૂર્ણ રૂપમાં=સંપુર્ણપણે
વિવાદ=ચર્ચા
આદર્શો=લક્ષ્યો
પરિવર્તન=ફેરફાર
નિરંકુશ=અંકુશ સિવાયનું
વ્યક્તિતંત્ર=એક વ્યક્તિથી ચાલતું તંત્ર
લડાયક=લડવાના
પશ્ચિમ=યુરોપ–અમેરિકા
પૂર્વ=એશીયા (જાપાન, ચીન, ઇરાન, અફઘાનીસ્થાન, હિંદુસ્થાન વિ.)

પરાજય=હાર
સર્વોત્કૃષ્ટ=સર્વથી સારૂ
અક્ષર જ્ઞાન=લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન
સામાન્ય=એક સરખું
જીવન કલહ=જીવવા માટે થતા કલેશ
બળાત્કાર=જબરાઈ કરવી તે
સહન શિલતા=સહન કરવાનો ગુણ
અપૂર્ણતા=ખામીઓ
અંશે=ભાગે

પાઠ ૧૧.

આપ ભોગ=પોતે સહન કરવું તે
પૂર્વે=પહેલાં
પુરૂષાર્થ હિન=નપુંસક
અધમ દશા=હલકી સ્થિતિ

પાઠ ૧૨.

ખંડન=ભંગ
હકીકતમાં=ખરૂં જોતાં
રાજ્યપદ=ગાદી
મુનસફી=મરજી
પ્રયોગ=અખતરો
નિરાદર કરતાં=માન ન આપતાં
સરે છે=પાર પડે છે
અનીશ્વરી=ઇશ્વરને ન માનનારી

પાઠ ૧૪.

લગની=ધૂન
લવરી=બકવાટ
દિન=ધર્મ
જેલ=કેદખાનું, તુરંગ

પાઠ ૧૫.

ઝાંખપ=હીણપદ
શાશન=શિક્ષા
ઉન્નતિ=ચડતી
આહુતી=આપભોગ
બરદાસ=સેવા
રેઢીયાળ=નબળાં, ખરાબ
મનોબળ=મનની શક્તિ
અસાધારણ=હંમેશાં ન બનતા હોય તેવા
લાજમ=યોગ્ય

પાઠ ૧૬.

આળ પંપાળ=વધારે પડતી આસના વાસના
દરોગા=તુરંગના અધિકારી
બાકીટ=મેલાંની ટોપલી

પાઠ ૧૭.

આઝાદ=સ્વતંત્ર
પ્રતિષ્ઠા=ઇજ્જત
અવગણના=હલકી ગણત્રી, અપમાન
સમુદાય=ટોળા
નેતા=આગેવાન
અભય દાન=નિર્ભયતા આપવી તે

પાઠ ૧૮.

સાધ્ય=ધારેલી
દૈવી=સારી, દેવના જેવી
આસુરી=રાક્ષસના જેવી, ખરાબ
ઘોર=અંધારી
કસોટી=પરીક્ષા
સત્તાધિશ=સત્તાવાળા
નેક=ભલા
સાદર=વિનય પૂર્વક
નિરાદર=ઉલ્લંઘન
કાળક્ષેપ=વખત ખોવાપણું
પરિસીમા=હદ

પાઠ ૧૯.

નીરો=ઘાતકી
દીન=ગરીબ
અક્ષર ગણિત=કક્કાના અક્ષરોના સાધન વડે ગણવાનું શાસ્ત્ર
સર્વવ્યાપક=બધે ફેલાઈ જાય તેવી
મહોર=છાપ
સ્વતઃ=પોતાની મેળે
આત્મ=પોતાની
વિપરીત=ઉલટું
દારૂણ=ભયંકર
કાર્ય રેખા=કામ કરવાની યોજના
ધપ્યા=વધ્યા

પાઠ ૨૦.

અવલોકન=બારીકાઈથી જોવું તે
પરસ્પર=એક બીજા સાથે
વિરોધ=મળતાં ન થવું તે
તાલીમ=કેળવણી
અવકાશ=જગ્યા
ત્યાજય=તજવા લાયક
બળિદાન=ભોગ
કૃપણ=કંજુસ
કંકણરૂપ=તકલાદી
આયુધો=હથિયારો, સાધન
સુક્ષ્મ=ઝીણી
વિક્ષેપો=વાંધાઓ, કજીયાઓ
પ્રાચીન=જુનું
ક્ષય=નાશ
અચળ=દૃઢ
સૌંદર્ય=ખુબસુરતી
સંતાનો=છોકરાં
સામગ્રી=સાધનો
અલૌકિક=નવાઈ પમાડે તેવું,
સાત્વિક=ઉચ્ચ, દૈવી

પાઠ ૨૧.

ઉદર=પેટ
કોલાહલ=કજીયા ટંટા
એશિયાટિક=હિંદુસ્થાન,ચીન,જાપાન, ઈરાન, અફઘાનિસ્થાન વિ૦ પૂર્વના દેશોની.
ટાણે=વખતે
સહાનુભૂતિ=મદદ
સુર=અવાજ

અત્યુત્તમ=ઘણો ઉંચો
વિમુખ=ઉલટું
દરિદ્રતા=ગરીબાઈ
આવશ્યક=જરૂરી
મિશ્રિત=મેળવેલુ

પાઠ ૨૨.

ફલિભૂત=ફતેહમંદ
હૃદય ગ્રાહ્ય=અંતઃકરણમાં ઉતરે તેવું
ચિરકાળ=લાંબો વખત
બાહ્ય=બહારનું
આંતરિક=અંદરનું
સ્વયંસિદ્ધ=પોતાની મેળે સાબિત થતું
ઝાંખી કરવી=જાણવું

પાઠ ૨૩.

યમ=નિયમ
નિયમાનુસાર=નિયમ પ્રમાણે
પ્રતિકાર=ઉલટા વર્તીને
પિતાસદૃશ=પિતાના જેવું
સ્મિતપૂર્વક=હસતા ચહેરે
નિશ્ચિતતા=અડગપણું
સજ્જન=સારો માણસ
દાંભિકો=દંભ રાખનારા
અધ્યાપક પ્રવર=મુખ્ય શિક્ષક
નિખાલસ રીતે=ખુલ્લા દિલથી

પાઠ ૨૪.

પ્રદેશ=જગ્યા
અગાધ=ઉંડો
અનુદાર=સંકુચિત
મર્યાદિત=હદ વાળા
શબ્દશઃ=શબ્દે શબ્દ
આદર્શ=લક્ષ્યબિંદુ
દૃષ્ટિ ગોચર=નજરે પડે તેવું
માનસિક=મનની
વ્યથા=ચિંતા
નેમ=ધારણા
તોલન=મુકાબલો
આશ્રિત=ની મદદે રહેલ

પાઠ ૨૫.

વિશિષ્ટ=ઉંચામાં ઉંચા
કામ=વિષય

પાઠ ૨૬.

સ્વાદેન્દ્રિય=જીભ
નિગ્રહ=વશ રાખવું તે.
પાશવવૃત્તિ=તુચ્છ ઇચ્છા, પશુ વૃત્તિ
હોસ્ટેલ=જમવા રહેવા માટેનું મકાન
સ્વામિત્વ=માલિકી
માદક=ભારે
ન્યાસ=ફરજ
કોટિ=પંક્તિ
લંપટ=અતિશય લાલચું
સંસ્કૃતિ=સારા સંસ્કાર

પાઠ ૨૭.

અસમાનતા=સરખાપણું નહિં તે
વ્યક્તિઓ=માણસો

વ્યવસ્થિત=ઠીક ગોઠવાયલું
અપરિગ્રહવ્રત=ધન મિલ્કત ન રાખવાનું વ્રત

પાઠ ૨૮.

પરિચિત=માહિતગાર
નિપુણતા=હુશિયારી,
અનુપમ=ઉપમા ન આપી શકાય તેવું
યાત્રાળુ=જાત્રા કરનાર

પાઠ ૨૯.

પર્યટન=મુસાફરી
ઝકડાઈ=સપડાઇ
સુબદ્ધ=સારી રીતે બાંધેલા
મૌન=ચુપ રહેવું તે
સંપત્તિ=દોલત
ઐહિક=આ દુનિયાનું

પાઠ ૩૦.

અસ્પર્શ્ય=અડકવું નહિ તે
જીવનચક્ર=જીવનનો ફેરો
ઉદ્ભવી=ઉત્પન્ન થઈ
અક્ષંતવ્ય=માફ ન થઇ શકે તેવું

પાઠ ૩૧.

બળશાળી=કૌવતવાળી
આંદોલનો=હીલચાલો

પાઠ ૩૨.

અતિશયતા=હદથી વધારેપણું
અધોગતિ=પડતી
સદ્ભાવ=સારો ભાવ
અંગરૂપી=જરૂરી

પાઠ ૩૩.

નગાત્મક=મૂળના અભાવવાળા, નકારાત્મક
જીવન્ત=જીવતા
ભાવાત્મક=મૂળ, ભાવ પ્રમાણે અર્થ વિચારતાં
અનહદ=હદ વગરનું
ઔદાર્ય=ઉદારતા
વિશ્વવ્યાપી=આખી દુનિયામાં ફેલાઈ રહેલો
ક્રિયાત્મક=કરવાપણું છે તે, જેમાં
ભયાગ્રસ્ત=ભયમાં રહેતા
ભીરુતા=ડર, ભય
સૈનિક=યોધ્ધો
ચસ્તો=ખસતો
હતાશ=નિરાશ
તત્પરતા=તૈયારી
તોપચી=તોપ ફોડનાર

પાઠ ૩૪.

વાસ્તવિક=યોગ્ય
શસ્ત્રબંધ=શસ્ત્ર સજી તૈયાર થયેલો
પરાભવ=હાર
શિલ=શિયળ, બ્રહ્મચર્ય
પ્રચારક=ફેલાવનાર
અનુયાયિ=અનુસરનારો
તૃપ્ત=સંતુષ્ટ
પારલૌકિક=બીજી દુનિયાનું

ચિંતામણી=ચીંતવે તે મળે તેવું
યથાર્થ=બરાબર
ઉદાત્ત=ઉચ્ચ

પાઠ ૩૫.

નિકટની=નજીકની
ન્યૂનતા=ઓછપ, ઉણપ
પરંપરા=ચાલતી આવેલી રૂઢી
સહિષ્ણુ=સહન કરી લેનાર
ધર્માન્તર=ધર્મની ફેરબદલી
ધર્માંધ=ધર્મ ઘેલા
અપરિહાર્ય=નહિં તજવા યોગ્ય
સ્પષ્ટિકરણ=સ્પષ્ટ કરવું તે, ચોખવટ

પાઠ ૩૬.

શબ=મુડદું
અગ્નિ સંસ્કાર કરવો=બાળવો
પ્રજા સત્તાક=પ્રજાની સત્તાવાળો
અન્યથા=બીજી કોઈ રીતે
વિસ્તૃત=વિસ્તારવાળું, મોટું
અઘટીત=અયોગ્ય
પ્રતિનિધિ=બીજાની વતી કામ કરનાર
અંતરાય=ભેદ
માતૃભાષા=પોતાની ભાષા
વિષય માત્ર=દરેક વિષય

પાઠ ૩૭.

આર્થિક=પૈસા સંબંધી
ઐાદ્યોગિક=ઉદ્યોગવાળું
બૅાયકૅાટ=બહિષ્કાર
અર્થશાસ્ત્રી=નાણાશાસ્ત્રી
આયાત=આવક, ખરીદી
વમળ=ચક્કર
સ્થાનિક=તેજ જગ્યાનું
નિકાશ કરવું=બહાર મોકલવું

પાઠ ૩૮.

લૅાર્ડ કર્ઝન=હિંદુસ્થાનનો વાઈસરોય હતો.
કડક=પુષ્કળ, સખત
લક્ષ્ય=ધ્યેય

પાઠ ૩૯.

પ્રથક્કરણ=ખુલાસો
જીવન રેખા=જીવનના નિયમો

પાઠ. ૪૦.

ભવ્ય=મહાન
ભૂતકાળ=ગયો સમય
તદનુસાર=તે પ્રમાણે
વર્તમાન=ચાલુ સમય
નેકટાઇ=ગળે બાંધવાની પટી
શીખા=ચોટલી
આલેખાઇ=અંકાઇ, ગણાઇ
ફીલ્ટ=પહેરવેશ
વિનોદ=હાસ્ય, આનંદ
આશય=હેતુ
વિગુણ=ગુણ રહિત
સ્વનુષ્ઠિત=મન પસંદ
ગુણપૂરિત=ગુણોથી ભરેલું
અર્વાચીન=હાલની

સંસ્કૃતિ=સંસ્કાર
રાજસી=રજોગુણવાળી
તામસી=ક્રોધી
ભોગ પ્રધાન=જેમાં ભોગ ભોગવવા એ મુખ્ય છે તેવી
ઉપકરણો=સાધનો
આધ્યાત્મિક=આત્મા સંબંધીની
હરણમાં=લઈ લેવામાં
દૈનિક=દરરોજની
અપરિહાર્ય=નહિં ત્યજવા યોગ્ય

પાઠ ૪૧.

કૃતિ=કામ

પાઠ ૪૪.

અવગણના=તિરસ્કાર
રૂણી=દેવાદાર
પ્રોત્સાહન=ઉત્તેજન
મનુષ્યકૃત=માણસોએ કરેલી
સકારણ=કારણ સહિત

પાઠ ૪૫.

આજીવિકા=ગુજરાન
ધૃષ્ટતાજ=ખોટું
સત્વ=વીર્ય, શૌર્ય
અકારણ=નકામું
ઉપર્યુકત=ઉપર કહેલાં

પાઠ ૪૬.

મુમુક્ષુ=મોક્ષની ઈચ્છાવાળા
વ્યાયામ=કસરત
સંપત્તિ=ધન
નિવાસસ્થાન=રહેવાનું ઠેકાણું
તીર્થ ક્ષેત્ર=જાત્રાનું મથક
બરબાદ=નકામો
તીવ્ર=તીક્ષ્ણ
શીઘ્રતાથી=જલદી

પાઠ ૪૭.

રહસ્ય=ભાવાર્થ, તત્વ
સ્વેચ્છાચાર=મરજી મુજબ વર્તન
મિથ્યા=ખોટું
શુષ્કતા=રસહીનતા, નીરસપણું
શુન્યતા=ચેતન ન હોય તેવું
પઠન=અભ્યાસ કરવો તે
ચિંતન=વિચારણા
કોહીનુર=હીરો
વિશુદ્ધ=પવિત્ર
યાચી=માગી
સંહાર=નાશ
ધૃષ્ટતા=બેઅદબીપણું
સંશયાત્મા=સંશયવાળો

પાઠ ૫૦.

સદી=લાંબો કાળ
વિવિધ=જુદી જુદી
સાક્ષરો=વિદ્વાનો
પકવ=પાકી
અપભ્રંશ=બગડેલી
બાલ્ય=બચપણ

પાઠ ૫૧.

સ્તબ્ધ=અજાયબ.
નવીનતા=નવાઈ
વિકાશ=ખીલવણી
પ્રભુતા=નિપુણતા
લાભાલાભ=ફાયદા ગેરફાયદા

પાઠ ૫૨.

અપારતા=પાર ન પમાય તેવી બાબતો
આશ્રયે=મદદ વડે
પરિભાષા=મળતી ભાષા
સાનંદાશ્ચર્ય=આનંદ સાથે અચંબો
અસીલ=ઘરાક
દુભાષીઆ=તરજુમો કરનાર
ધોધ=મોટી ધાર
અનાદર=અસ્વિકાર
દ્વીભાષી=બે ભાષા જાણનાર
સંપાદન=મેળવવું
મનોયત્ન=મહેનત
યત્નકારી=પ્રયત્ન કરનાર
ઉત્કૃષ્ટ=ઉંચી
સુબોધ=સારો ઉપદેશ
શોધક=શોધનાર

પાઠ ૫૩.

હાજતો=જરૂરિયાતો
સંગ્રહ=કોઠાર
અંકગણિત=આંકવડે ગણવાનું શાસ્ત્ર
વિજ્ઞાન=રસાયન, યાંત્રીક શાસ્ત્ર વિ.
ખગોળ=ગ્રહ તારાનું શાસ્ત્ર
પૃથક્કરણ=જુદા પાડવું તે
આક્ષેપ=દોષ

પાઠ ૫૪.

મુત્સદી=કાયદાબાજ
અવકાશ=નવરાશ
ક્ષત્રિય=યુદ્ધની
અનાયાસે=અણધાર્યું
સંગીત=ગાયન શાસ્ત્ર
વીરરસવાળું=શુરાતન પુરે એવું
ધ્વનિ=અવાજ
બેસુરા=ખરાબ સુરવાળા
ફુટબોલ=પગ વડે દડી રમવાની રમત
તાલબંધ=એકદમ

પાઠ ૫૫.

સ્થાન=દરજ્જો
પ્રાથમિક=શરૂઆતની
સામાન્ય=એકજ
અધિષ્ટાતા=અધિકાર ભોગવનાર
વ્યય=વ્યવસ્થા
વિધાતા=નસીબને દોરનાર
શિક્ષિકા=શિખવનારી
અપૂર્વ=સરખામણી ન થઈ શકે તેવી
સ્થાનભ્રષ્ટ=પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી બીજાનું કરે તે
દંપતી=સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને
ટાઇપીસ્ટ=યંત્ર વડે પત્ર વ્યવહાર છાપી લખનાર
ઘટના=ગોઠવણી

પાઠ ૫૬.

અલોપ=દેખાવ બહાર
ગૃહિણી=સ્ત્રી
વિષયનું પાત્ર=ભોગનું સાધન
સહચરી=સાથે રહી સલાહ આપનાર
અર્ધાંગના=પોતાની સ્ત્રી
ગંવાર=અનાજ
તાડનકે=મારવાના
અધિકારી=લાયક
ક્ષેપક=ઘુસી ગયેલો
વિષયાંધ=વિષય ભોગવવામાં આંધળા
આભૂષણો=ઘરેણાં વસ્ત્રો
ગોષ્ટિ=વાતચીત
ઉદ્‌ગારો=હૃદયના ભાવો
બાહ્યોપાધિ=બહારની ઉપાધિઓ
પ્રવેશિત=દાખલ
જડતા=શરીરને સર્વસ્વ માનનાર
પ્રસવ=જન્મ આપવો તે
કંપારી=ત્રાસ

પાઠ ૫૭.

સાહિત્ય પ્રેમી=વિદ્યા વિલાસી
ઉન્નતિકાળ=ચડતી
પ્રભાવ=સુંદરતા

પાઠ ૫૮.

ડિગ્રી=પદવી
સૃષ્ટિ સૌંદર્ય=કુદરતની ખુબી
પીઢ=ભણેલા
ઉત્તીર્ણ=ફત્તેહમંદ
ભગીરથ=ભારે
ટ્રસ્ટ=ભંડોળ

પાઠ ૫૯.

ક્ષણિક=ટુંક વખતની
સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય
ઉચિત=યોગ્ય
એસ્પેરેન્ટો=બધા દેશોની એક ભાષા

પાઠ ૬૦.

દેવનાગરી=બાળબોધી
વાસ્તવિક=ખરી
સંગમ=જોડાણ

પાઠ ૬૧.

પ્રયોગ=ઉપયોગ
દરવાનગી=નોકરી
ઇતર=બીજા
સમસ્ત=બધા
સંજ્ઞા=નિશાની
વર્તમાન=ચાલુ
પરિચય=સંબંધ

પાઠ ૬૨.

નિઃસત્વ=નમાલું
વાહન=સાધન
વસ્તુતત્વ=સાર
અપરિચિત=અજાણ્યા

પાઠ ૬૩.

પુરાણી=જુની
ઉદ્‌ભવેલી=ઉત્પન્ન થયેલી

પ્રચાર=ફેલાવો
કાળક્ષેપ=વખત ગાળવો
ધુરભંગ=વિધુર
આહુતિ=ભોગ
હેતુસર=ખાસ કારણે
સંસ્કારી=ચારિત્રવાન

પાઠ ૬૪.

અવનતિ=અધોગતિ
અલિપ્ત=દુર
કાર્ય રેખા=કામ કરવાના નિયમ
સ્મૃતિકારો=સ્મૃતિ લખનારાઓ
આક્ષેપો=ટિકાઓ
ન્યૂનતા=ત્રુટીઓ

પાઠ ૬૫.

કટાક્ષો=કડવાં વેણો
અવલોકન=નિરિક્ષણ
વિનોદમાં=હસતાં
કરૂણા રસ=જેમાં શોક અને દયાનો ભાવ રહેલો છે તે
સમર્થન=ટેકો
સૂક્ષ્મતાએ=ઝીણવટથી
કુડી=ખરાબ
જડ=અક્કલ વિનાના
પ્રથા=રિવાજ
પશ્ચિમ=પાછળ

પાઠ ૬૬.

આચરણની રેખા=વર્ત્તણુંકના નિયમો
ભટ્ટ મેક્ષમુલર=યુરોપના જાણીતા સંસ્કૃત વિદ્વાન જેમને ભટ્ટની પદવી હિંદે આપી હતી

વિકટ=મુશ્કેલ
પ્રૌઢતા=ગંભીરાઇ
અદકેરૂં=વિશેષ

પાઠ ૬૭.

ધૂર્ત=ઠગ
પ્રીતીભોજન=ખુશાલીનું જમણ
માનનીય=માન આપવા લાયક
પૂરિત=ભરેલો
સ્વચ્છંદ=મરજી માફક વર્તવું તે
કટિબધ્ધ=કેડ બાંધીને સામા

પાઠ ૬૮.

જાતિભેદ=જુદી જુદી જાતિ
સ્થુળરૂપે=ઉપર ઉપરથી
વિરોધ=વાંધો
સંયમ=મનોનિગ્રહ
નિષ્કારણે=વગર કારણે
શૌચ=જંગલ જવું
અસ્વસ્થતા=બેચેની
આડંબર=ડોળ

પાઠ ૬૯.

અચુક=ચોક્કસ
પ્રતિબંધ=અટકાવ
પંક્તિ=દરજ્જો
વરવધુ=સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું
પ્રથા=રીતિ
શંકરતા=કજાતતા
બ્લ્યુ બ્લડ=આશમાની લોહી

મૂળ તત્વ=સિદ્ધાંત
ઇન્દ્રિયદમન=વિકારો શાંત પાડવા તે
ભાવી=ભવિષ્યના
કર્તવ્ય=ફરજ, કરવાનું
લય=નાશ
વિશિષ્ટ=ઉંચામાં ઉંચું
ચારિત્રબળ=ઉંચું વર્તન

પાઠ ૭૦.

આત્યંતિક=સંપૂર્ણ, છેવટનું
અનુભવસાગર=વિશાળ અનુભવ
નીતરી આવેલું=પરિણામ રૂપે આવેલું
યુગે યુગે=લાંબા લાંબા વખતને અંતરે
પ્રધાન=મુખ્ય
પ્રવૃત્તિઓ=હિલચાલો
શિથિલતા=મંદતા
શુષ્ક=રસ વિનાની
અવલંબીને=આધારે
દ્રષ્ટાએ=નજરે જોનાર
અમર=હમેશ ટકી રહે તેવી

પાઠ ૭૧.

કાર્યકારી=કામ કરનાર
મંડળ=સભા
પરિષદ્=કોઈ બાબત ઉપર મસલત કરવા ભેગા મળેલા માણસોનો સમુહ
ધર્મબદ્ધ=ધર્મથી બંધાયેલો
પરિસીમા=હદ
કર્મભૂમિ=કાર્યક્ષેત્ર
દિવ્યાસ્ત્ર=દૈવી હથીઆર, આત્મબળ
હૃષ્ટપુષ્ટ=મજબુત બાંધાનો
ખસુસ=ખાસ
દયામય=દયાથી ભરેલા
પ્રત્યક્ષ=જોઈ શકાય એવું
ઉપદ્રવ=હેરાનગતિ
વિશુદ્ધ=સરસ, ઉમદા
ગુપ્તપ્રવેશ=છુપા બાળ જન્મ

પાઠ ૭૨.

અંતિમ–છેવટનું
તપશ્ચર્યા=તપ
ભિષ્મ=મોટી, અઘરી
કસાઇખાના=કતલખાના
આંદોલન=હિલચાલ

પાઠ ૭૩.

સ્ફુરશે=ઉત્પન્ન થશે
નમાજ=મુસલમાનોની પ્રાર્થના
ખુન=લોહી
એખલાસ=સંપ
મોહોબત=મિત્રતા
પ્રબંધ=નિયમ
ઓલાદ=વંશ

પાઠ ૭૪.

સફળતા=ફતેહ
રેખા=હદ

પાઠ ૭૫.

ભૌતિક=શારીરિક અથવા દોલતની
પ્રગતિ=વધવું તે
નૈતિક=નીતિની
ક્ષણો=પળો
અપેક્ષા=જરૂર
આદેશ=સિદ્ધાન્ત
પ્રતિપાદન=પુષ્ટિ
સર્વસામાન્ય=બધે લાગુ પડતો
ઉદાહરણો=દાખલાઓ
અર્વાચીન=હાલના

પાઠ ૭૬.

બુદ્ધિપુર્વક=સમજીને
દરિદ્રતા=ગરીબાઇ
તેજસ્વિતા=તેજ, પ્રકાશ
ઉદ્ધાર=મોક્ષ
ઇહ=આ
ઇતર=બીજા
અવતરણો=ઉતારાઓ
નિમિત=કારણ ભૂત
સંપન્ન=ઉન્નત

પાઠ ૭૭.

નેમ=લક્ષ્ય
પ્રતિકુળ=માફક ન આવે તેવું
શ્રી=લક્ષ્મી, પૈસો
વિરોચ=જડવાદ
ઉન્મત્ત=છકેલા
નેતાઓ=આગેવાનો
ઉલ્લેખ=વર્ણન

પાઠ ૭૮.

પ્રમાણભૂત=સાબીત કરેલ
નિરીક્ષણ=અવલોકન
અપરિપકવ=કાચી
સંસ્કૃતિ=સુધારો
સામ્રાટ=બાદશાહ
ભોગ પ્રધાનવાદ=જેમાં ભોગ ભોગવવા એ મુખ્ય વાત છે એવો મત
ઋજુતા=સરળતા

પાઠ ૭૯.

સહકારિતા=અરસપરસ મદદ કરવાપણું
આડંબર=ડોળ
મહાજન=વેપારી વર્ગ, સાહુકાર
વસ્તુસ્થિતિ=ખરી હકીકત

પાઠ ૮૦.

કર્તવ્ય વૃત્તિ=ફરજ બજાવવાની ઇચ્છા

પાઠ ૮૧.

અનાયાસે=વગર માગ્યે
ખસુસ=ખાસ કરીને
એબ=ખામી

પાઠ ૮૨.

સમસ્ત=બધા

પાઠ ૮૩.

અલ્પમતિ=ટુંકી બુદ્ધિ
અનિષ્ટ=નહિં ઇચ્છવા જોગ

સાર્વજનિક=સર્વને માટે
લોક શિક્ષણ=પ્રજાને શિખવવાનું
સારાસાર=સારૂં અને ખોટું

પાઠ ૮૪.

મદીરા=દારૂ
સીડીસ્યસ=રાજદ્રોહી
રાઈટીંગ=લખાણુનો
એકટ=કાયદો
ડીફેન્સ ઓફ ઇંડીયા=હિંદુસ્થાનના બચાવનો
દ્વિ અર્થ=બે અર્થ
શ્રેયસ્કર=કલ્યાણકારક

પાઠ ૮૬.

મુદ્દલ=મુડી
આયતો=કલમો
દામદુપટ=મુડી જેટલું વ્યાજ

પાઠ ૮૭.

સંડોવાતી=સપડાતી

પાઠ ૮૮.

મહિમા=કીર્તી
સરજી રેપા=સિદ્ધિ લીટી
પ્રત્યક્ષ=દેખાય તેવી
મહત્વ=અગત્યનું
કાલ્પનિક=કલ્પેલું, મનમાંથી ઉભું કરેલું
વિલાસ=ભોગ
મર્યાદિત=હદમાં
વર્ધની=વધારવાની
દુઃસહ=ખરાબ, સહન ન થઇ શકે તેવું
શરાબ=ઝેરી વસ્તુ, દારૂ
અપરિમિત=હદવગરની
અકાળ=યોગ્ય ઉમર પહેલાં
સંતાન=છોકરાં
વર્તન=વર્તણુંક
વસ્તુપાઠ=દાખલો
મિતાહારી=જરૂર જેટલુંજ ખાનારો
અલ્પાહારી=થોડું ખાનારો
પ્રવૃત્ત=જોડાવું
ક્ષીણ થવું=ઘસાવું
મિષ્ટાન્નો=મીઠાં જમણ

પાઠ ૯૦.

વૈધવ્ય=વિધવા સ્થિતિ
બળાત્કારે=મરજી વિરૂદ્ધ, જબરાઇથી
ગુંચવાડા=મુશ્કેલ સવાલો
પ્રાતઃસ્મરણીય=પ્રભાતમાં યાદ કરવા યોગ્ય
કોચ=આરામ લઇ શકાય તેવી લાંબી ખુરશી

પાઠ ૯૧.

પત્નિવૃત્તા=ફક્ત એકજ સ્ત્રી પરણનારા
અનુકરણ=જોઇને કરવું તે, નકકલ કરવી
શાબ્દિક=શબ્દો વડે, બોલીને

ઘરભંગ=સ્ત્રી ગુજરી જતાં
સ્મરણ=યાદગીરી
મૈત્રી=દોસ્તી
દેહપાત=શરીર પડવું, મરણ
ભસ્મ=બળી જવું
વિષયાગ્નિ=વિષયના બળતામાં

પાઠ ૯૨.

પ્રતિકુળ=ઉલટાં, માફક ન આવે તેવાં
પ્રજોત્પત્તિ=વંશ વધારવો તે
વિષયાસકત=વિષયમાં લપટાએલ

પાઠ ૯૩.

સનાતની=જુના વખતનો
અવતાર=ભગવાનનો જન્મ
પુનર્જન્મ=બીજો જન્મ
વર્ણાશ્રમ= જુદા જુદા વર્ણોના
વૈદિક=વેદમાં કહેલા
અણઘડ=નહી ઘડેલા
લૌકિક=લોકોએ કરેલા
અનાસ્થા=અશ્રદ્ધા
અપૌરૂષેય=મનુષ્યોએ ન બનાવ્યાં હોય તેવાં,
ઇશ્વર પ્રણિત=ઇશ્વરે કહેલાં
નિષેધ=નકાર, આચરવા ના પાડવી
અસ્તવ્યસ્ત=ઢંગધડા વિનાનું
એકમેવા દ્વિતિયમ=એકજ
અસ્તિત્વ=હયાતિ
ક્ષણિકતા=થોડા વખતમાં નાશ પામે તેવી સ્થિતિ

પાઠ ૯૪.

પરંપરા=પેઢી દર પેઢી
વિડંબના=અવગણના
વર્ણાંતર=બીજા વર્ણનાની સાથે
રોટી વહેવાર=ખાવા પીવાનો સંબંધ
બેટી વહેવાર=લગ્ન, કન્યા લેવા દેવાનો સંબંધ
ચાતુર્વર્ણ્યે=ચારે વર્ણોએ ભેગા મળીને
પ્રકૃતિ=સ્વભાવ
રક્ષણ શકિત=રક્ષા, બચાવ કરવાની શકિત
વાણિજ્ય બળ=વેપાર બળ
પરંપરાગત=પરંપરાથી ચાલતા આવેલા
સંસ્કાર=સારા આચાર વિચાર
જ્ઞાનધન=જ્ઞાન રૂપી દોલત
શકિત સંચય=શકિત એકત્ર કરવી તે
ઝીણવટ ભર્યા=ઝીણા
અરૂચી=ગેરમરજી, અપ્રીતિ
દમન=દમવું, દુઃખ દેવું તે
મર્યાદિત=હદ બાંધેલા
અનિવાર્ય=જરૂરના
ત્વરિત=તાત્કાળિક, જરૂરી
વિધિનિષેધ=વ્યવહારમાં મના કરેલ તે
માદક=કેફી

સારસર્વસ્વ=બધો સાર
ચુસ્તતાપુર્વક=હઠથી, ટેકપૂર્વક

પાઠ ૯૫.

વિકાસક્રમ=ખીલવણીનું ધોરણ
ચેતન સૃષ્ટિ=ચૈતન્ય ગુણવાળાઓની દુનિયા
આત્મીયતા=બધા જીવો એકજ આત્મા છે એવો ભાવ
દેવભાવ=પૂજ્યભાવ
કામધેનુ=ઇચ્છા પ્રમાણે દેનાર
આધાર સ્થંભ=ટેકો
મૂર્તિમંત=નજરે જોવાય તેવી, તાદૃશ્ય
કવિતા=સંગીત
મૂકસૃષ્ટિ=મુંગા પ્રાણીઓની દુનિયા
દૃષ્ટા=જોનારા
નિરાળું=જુદું
અમાનુષ=મનુષ્યપણાને ન છાજે તેવા
બેહુદો=વિચિત્ર, અયોગ્ય
સ્વરશુદ્ધ=હ્રસ્વદીર્ઘ પણ બરાબર શુદ્ધ એવા
બિરાદરો=ભાઇઓ
મહોબ્બત=દોસ્તી

પાઠ ૯૬.

અટૂટ=કદી તુટે નહી એવી
મમતા=મારાપણું
અર્ણવ=સમુદ્ર
વ્યાકુળતા=અધિરાઈ
આવશ્યકઅંગ=જરૂરી ભાગ
સાત્વિક=શાંત
ઉપાસના=ભક્તિ
ઉદર=પેટ
વિભૂતિઓ=શક્તિઓ
દેવ દાસીઓ=દેવને અર્પણ થયેલી કન્યાઓ
મુરલીઓ=દેવને અર્પણ થયેલી કન્યાઓ
કાળી=માતાનું નામ છે
નિર્ગુણ=ગુણ રહિત
અનુચિતપણે=નહિ ઇચ્છા છતાં
ઉદાત્ત=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ

પાઠ ૯૮.

જરી પુરાણો=ઘણો જુનો
નીયત=દાનત
જાન નિસારી=દેહ આપવા તૈયાર

પાઠ ૯૯.

હાર્દિક=અંતઃકરણની
નિકંદન=નાશ
લજ્જાસ્પદ=લજાવનારો
કૃત્રિમ=બનાવટી
મુકાબલો=સરખામણી
નિર્મળ=મેલ વિનાનો, ચોખ્ખો
બેલી=મદદ કરનાર

પાઠ ૧૦૦.

અધર્મ્ય=ધર્મ વિરૂદ્ધ
સંગ્રામ=યુદ્ધ
અક્ષરાર્થ=અક્ષર પ્રમાણે અર્થ
દંડ=સજા
શુદ્ધાર્થ=ખરો અર્થ, શુદ્ધ અર્થ
અવેસ્તા=પારસીભાઇઓનું ધર્મશાસ્ત્ર
જાતિગત=પોતાને લગતો
મૃદુ=મીઠી, કોમળ
દાવાનળ=સળગતું વન
રૈરવ=નામનું સાતમું નર્ક

પાઠ ૧૦૧.

પજવે, કનડે=હેરાન કરે
કાજી=ન્યાય આપનાર

પાઠ ૧૦૨.

વિદેશી=દેશનું નહી તે, પરદેશી
સંન્યાસી=ત્યાગી
છંદ=અપલક્ષણ

પાઠ ૧૦૩.

પુંજી=મુડી
અર્થસંગ્રહ=પૈસો એકઠો કરી રાખવો તે
લોક કલ્યાણ=પ્રજા હિત

પાઠ ૧૦૫.

જમીન દોસ્ત=પાયમાલ
દેવાળીઓ=મુડી કરતાં દેવું વધારે જેનું તે
પ્રાણવાયુ=જીવવા માટે જરૂરી હવા
અનિચ્છાએ=ઇચ્છા વિના

પાઠ ૧૦૬.

મર્મ=છુપોભેદ
આજન્મ=ચાલુ જીંદગીની

પાઠ ૧૦૭.

હરગીઝ=નક્કી, જરૂર
વકરો=વેચાણ
યંત્રતા=યંત્રવડે કરેલું કાર્ય
ટવીડ=ગરમ કાપડ
ફેશનેબલ=સરસ, મનમોજી
મુગ્ધ=મોહિત
ડ્રોઇંગ રૂમ=આદર સત્કાર કરવાનું દીવાનખાનું

૧૦૮.

સ્થુલ=મોટું
સોલાહૅટ=ઇંગ્રેજી ટોપી
હુંપદ=હુંપણું, અભિમાન

શુદ્ધિપત્રક.

પાઠ	પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૬	૬	અતિશ્યોકિત	અતિશયોકિત
૮	૧૪	૧	વત્તિ	વર્ત્તિ
૧૦	૧૭	૯	એલે	એટલે
૧૩	૨૧	૨	સત્યગ્રહીની	સત્યાગ્રહીની
,,	,,	૧૫	જીયા	જીત્યા
,,	,,	૧૮	શરત	સરત
૧૪	૨૪	૧૬	પવત	પર્વત
૧૮	૩૧	૫	તમાં	તેમાં
,,	,,	૧૪	આપની	આપણી
૧૯	૩૨	૯	અતશિયોકિત	અતિશયોકિત
૨૮	૪૮	૯	નિપુર્ણતા	નિપુણતા
૩૫	૫૮	૨	ખરૂં કે છે	ખરૂં છે કે
૬૦	૧૦૮	૧	ઉદુ	ઉર્દુ
૬૩	૧૧૩	૧	સ્ત્રીવગ	સ્ત્રીવર્ગ
૬૫	૧૧૭	૧	દ્રાપદિ	દ્રૌપદિ
૬૮	૧૨૪	૪	શોચ	શૌચ
૭૨	૧૩૩	૩	આપણુ	આપણે
૭૪	૧૩૫	મથાળું	હિંદ	હિંદનું
૭૬	૧૩÷	૧૫	સવસ્વ	સર્વસ્વ
૭૮	૧૪૩	૧૨	પૂવે	પૂર્વે
,,	,,	૨૧	લાધે	લીધે
,,	૧૪૪	૨	ધામિક	ધાર્મિક
૯૨	૧૭૧	મથાળું	બાળવધ ભા. ૧	બાળવધ
૮૬	૧૫૮	મથાળું	દેણાનું	દેવાનું
૯૪	૧૭૭	૧૫	વિંડબના	વિડંબના
૯૫	૧૮૯	૨૦	અકય	ઐકય
૯૮	૧૮૫	૨૦	ગણુા	ગણુાય
,,	૧૮૯	૧૧	અકય	ઐકય